MEMORIILE
SECȚIEI DE ȘTIINȚE
ISTORICE ȘI ARHEOLOGIE

MEMOIRS OF THE SECTION OF HISTORICAL SCIENCES AND ARCHEOLOGY

MÉMOIRES DE LA SECTION DES SCIENCES HISTORIQUES ET D'ARCHÉOLOGIE

ACADEMIA ROMÂNĂ

MEMORIILE SECȚIEI DE ȘTIINȚE ISTORICE ȘI ARHEOLOGIE

Seria IV
Tomul XXXIII
2008–2009

COLEGIUL DE REDACȚIE:

Acad. ALEXANDRU ZUB şi acad. ALEXANDRU VULPE (redactori responsabili), acad. DAN BERINDEI, acad. CORNELIA BODEA, acad. FLORIN CONSTANTINIU, acad. DINU C. GIURESCU, acad. CAMIL MUREŞANU, acad. MIRCEA PETRESCU-DÎMBOVIȚA, acad. ŞTEFAN ŞTEFĂNESCU, dr. DORINA N. RUSU (secretar ştiinţific)

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

București, 2011

Copyright © Editura Academiei Române, 2011.
Toate drepturile asupra acestei ediții sunt rezervate editurii.

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE
Calea 13 Septembrie, nr. 13, sector 5,
050711, București, România
Tel.: 4021-318 81 46; 4021-318 81 06
Tel./Fax: 4021-318 24 44
E-mail: edacad@ear.ro
Adresa web: http://www.ear.ro

Redactor: IRINA FILIP
Tehnoredactor: DIANA RUSU

Bun de tipar: 03.01.2011. Format: 16/70×100.
Coli de tipar: 15,50.
C.Z. pentru biblioteci mari: 061(498.124. Buc.) Academia Română
C.Z. pentru biblioteci mici: 9(498)

ISSN 1224-1814

CUPRINS

I. COMUNICĂRI

Prof. univ. Dumitru Protase, membru de onoare, *Necesitatea elaborării unui corpus al monedelor antice descoperite în România* 7
Acad. Ştefan Ştefănescu, *Mit şi istorie. Tradiţii daco-romane şi creaţii statale româneşti. Geneza statului Ţara Românească (sec. XIII–XIV)* .. 11
Acad. Camil Mureşanu, *O lectură în subtextul unor cronici moldovene din secolele XVII–XVIII* 21
Acad. Răzvan Theodorescu, *Climat confesional european şi istorie românească într-a doua jumătate a veacului al XIV-lea* 29
Prof. univ. Nicolae Edroiu, membru corespondent, *De la Horea la 1848. Programe. Acţiuni* 49
Acad. Dan Berindei, *Revoluţia Română de la 1848 şi locul ei în Revoluţia din Europa* 55
Acad. Alexandru Zub, *Generaţia paşoptistă şi modernizarea României* 61
Acad. Dan Berindei, *24 ianuarie 1859 – 24 ianuarie 2009* 65
Acad. Dan Berindei, *Componenta militară a modernizării României* 69
Acad. Dan Berindei, *Armata şi România modernă* 73
Acad. Dan Berindei, *Desăvârşirea unităţii statale a României (90 de ani de la 1 Decembrie 1918)* 77
Prof. univ. Nicolae Edroiu, membru corespondent, *Etapele Unirii Transilvaniei cu România (90 de ani de la 1 Decembrie 1918)* 81
Acad. Alexandru Zub, *Basarabia şi Bucovina: Preludii la Marea Unire (90 de ani de la 1 Decembrie 1918)* 87
Acad. Ştefan Ştefănescu, *Alba Iulia. 1 Decembrie 1918. Triumful idealului naţional* 93
Acad. Dan Berindei, *Căderea comunismului: miracol sau fenomen inexorabil ?* 99
Acad. Dan Berindei, *Lumea şi România, astăzi* 103
Prof. univ. Gheorghe Cliveti, *Românii şi ordinea europeană de la 1815* 107
Veronica Turcuş, *Prezenţe livreşti româneşti în editurile italiene la începutul secolului XX. Anii antebelici* 133
Acad. Dan Berindei, *Academia Română şi aromânii* 151
Acad. Dan Berindei, *Academia Română şi Revoluţia din Decembrie 1989* 157
Ion Chiciudean, Bogdan-Alexandru Halic, Corina Buzoianu, *Imaginea Academiei Române în presa centrală. 1866–1918* 161
Acad. Dan Berindei, *Bucureştii la 550 de ani de atestare documentară* 179

Prof. univ. Nicolae Edroiu, membru corespondent, *Alexandru Lapedatu – ctitor de instituții științifice și culturale* 183
Prof. univ. Nicolae Edroiu, membru corespondent, *O reeditare necesară: George Barițiu (1812–1893), Scrieri istorice* 195
Acad. Dan Berindei, *Științele umane, lumea și noi* 203
Acad. Dan Berindei, *Ioan Paul al II-lea* 207
Acad. Dan Berindei, *200 de ani de la nașterea lui Charles Darwin* 209

II. IN HONOREM

Academicianul Dan Berindei la 85 de ani (prof. univ. Ioan-Aurel Pop, membru correspondent) 211
Academicianului Ștefan Ștefănescu – 80 (acad. Florin Constantiniu) 213
Istoricul Șerban Papacostea la 80 de ani (prof. univ. Ioan-Aurel Pop, membru corespondent) 217
Profesorul Nicolae Edroiu la 70 de ani (prof. univ. Ioan-Aurel Pop, membru corespondent) 219
Istoricul Victor Spinei la 65 de ani (acad. Alexandru Vulpe) 223

III. IN MEMORIAM

Academician Cornelia Bodea (1916–2010) (acad. Ștefan Ștefănescu) 225
Constantin Daicoviciu (1898–1973)(prof. univ. Dumitru Protase, membru de onoare) 229
Jakó Zsigmond Pál, membru de onoare al Academiei Române (1966–2008) (prof. univ. Nicolae Edroiu, membru corespondent) 233
O forță morală și intelectuală. Acad. Prof. Radu P. Voinea (acad. Ștefan Ștefănescu) 235

IV. DĂRI DE SEAMĂ

Activitatea Secției de Științe Istorice și Arheologie pe anul 2008 (dr. Dorina N. Rusu, secretar științific) 237
Activitatea Secției de Științe Istorice și Arheologie pe anul 2009 (acad. Alexandru Vulpe, președintele secției) 239

V. PREMII

Lista lucrărilor distinse cu premii ale Academiei Române pe 2006 241
Lista lucrărilor distinse cu premii ale Academiei Române pe 2007 243

I. STUDII ŞI COMUNICĂRI

NECESITATEA ELABORĂRII UNUI CORPUS AL MONEDELOR ANTICE DESCOPERITE ÎN ROMÂNIA*

Prof. univ. DUMITRU PROTASE

Membru de onoare

În toate domeniile de specialitate din zilele noastre există numeroase dicţionare, enciclopedii, repertorii, *corpora*, sinteze etc., prin care se facilitează considerabil informarea şi cercetarea în sfera diferitelor ştiinţe. Necesitatea unor asemenea lucrări de mare anvergură, realizate prin efort individual sau colectiv, a apărut în mod firesc, ca rezultat al creşterii cantităţii materialelor documentare, al descoperirilor şi al dezvoltării diverselor ramuri de activitate ştiinţifică. Ele sunt, cum bine se ştie, foarte utile, uneori chiar indispensabile ca instrumente de lucru, iar în ştiinţa, cultura şi arta contemporană, pe plan general european, lipsa lor pe drept cuvânt se consideră a fi o regretabilă lacună, ce trebuie înlăturată, în funcţie de posibilităţi.

În ceea ce priveşte România, în domeniul istoriei – cu excepţia numismaticii – se poate spune că există realizări remarcabile, vrednice de relevat. Astfel, în ultimele decenii s-au publicat vreo 12 repertorii arheologice (pe judeţe)[1] şi 14 tomuri cu aproape toate inscripţiile antice (greceşti, latineşti, palmirene) din Dacia Romană şi Moesia Inferior (Dobrogea)[2]. Iar textele din autori antici referitoare la istoria veche şi medievală timpurie sunt demult adunate, traduse şi publicate în numeroase volume de incontestabilă valoare documentară[3]. La toate acestea se mai poate adăuga sinteza, în zece volume, *Istoria Românilor*, operă colectivă, din care opt volume au apărut în ultimii ani.

Revenind la tema de care ne ocupăm, necesitatea unui *Corpus nummorum Romaniae antiquorum,* se cuvine reamintit şi faptul că, în anul 1961, la Congresul

*Comunicare prezentată în şedinţa de comunicări a Secţiei de Ştiinţe Istorice şi Arheologie (28 mai 2008). Text publicat în „Academica". Revistă editată de Academia Română, Anul XVIII, 2008, nr. 71–72, februarie-martie (208–209), p. 28–29.

[1] Amintim pe cele din judeţele Botoşani, Iaşi, Vaslui, Dâmboviţa, Cluj, Mureş, Sibiu, Braşov, Alba, Covasna, Arad, Timiş, Caraş-Severin.

[2] Precizarea acestor volume ale colecţiei, *Inscripţiile antice din Dacia şi Scythia Minor – Inscriptiones Daciae et Scythiae Minoris antiquae*, se găseşte în *Istoria Românilor*, vol. II, Bucureşti, 2001, p. 12–13.

[3] G. Popa-Lisseanu, *Izvoarele istoriei românilor – Fontes historiae Daco-Romanorum*, vol. I–XV, Bucureşti, 1934–1939; *Izvoarele privind istoria veche a României: De la Hesiod la Itinerariul lui Antoninus* (vol. I), Bucureşti, 1964; *De la anul 300 până la anul 1000* (vol. II), Bucureşti, 1970. La acestea se adaugă zecile de traduceri din opera scriitorilor antici şi bizantini.

Internațional de Numismatică de la Roma, regretatul Bucur Mitrea, conducătorul delegației române la congres – unde a participat şi subsemnatul – a prezentat o comunicare despre alcătuirea unui *corpus* al descoperirilor de monede romane din întreg Imperiul, la care să colaboreze numismații din diferite țări europene şi din afara acestora[4]. Propunerea a fost considerată interesantă, dar până astăzi nu s-a întreprins nimic concret în realizarea unei opere de atare amploare şi atât de necesară pe plan internațional. Desigur că nerealizarea ei nu poate constitui un exemplu de urmat, nici măcar la scară națională, ci dimpotrivă, pentru că este necesară şi *necesitas est lex*, se spunea în dreptul roman.

În asemenea termeni se pune problema şi la nivelul restrâns al materialului şi al teritoriului țării noastre, unde posibilitățile de înfăptuire a unui *corpus* numismatic sunt mult mai mari şi mai puțin dificile, în comparație cu Imperiul Roman; aceasta, din varii considerente, asupra cărora nu este cazul să zăbovim aici, lucrurile fiind evidente şi lesne de înțeles pentru toți cei care cunosc situația descoperirilor monetare, cataloagele şi studiile de numismatică antică.

Materialul imens ce va trebui adunat, catalogat, sistematizat, cartografiat, ilustrat etc. îl formează, firește, monedele greceşti, macedonene, celtice, dacice, romane şi bizantine, care vor fi repertoriate de specialişti, după criteriile de lucru specifice, criterii ce urmează să fie hotărâte în prealabil. Oricum, stabilirea modului de lucru, colaboratorii, colegiul redacțional etc. sunt de fapt chestiuni care trebuie rezolvate cu discernământul necesar de specialiştii care urmează să îşi ofere contribuția la înfăptuirea acestei lucrări, aşa de necesară atât istoriei naționale, cât şi celei universale antice.

Din punct de vedere cronologic, înregistrarea pieselor va începe, desigur, cu cele mai vechi monede greceşti care au circulat în Dobrogea (cca 500 ani a.Chr.) şi s-ar putea încheia cu emisiuni ale împăratului Tiberiu Mauriciu (582–602) sau Phocas (602–610). Ar fi vorba de circulația monetară, foarte bogată şi extrem de variată (sute de mii de piese) desfăşurată pe epoci şi perioade istorice diferite, în decurs de 11 secole, pe un teritoriu care corespunde în general spațiului românesc de astăzi.

În procesul de elaborare a întregii lucrări, ar fi indicată constituirea unei comisii de specialişti, care să fixeze amănunțit modul de prezentare/redactare a descoperirilor monetare, tezaure şi monede izolate, după criteriile cele mai potrivite, impuse de exigențele ştiințifice actuale. Cerințele judicioase formulate de Bucur Mitrea în comunicarea citată rămân, evident, valabile în cea mai mare parte, dacă nu chiar toate; dar la acestea mai pot fi adăugate şi altele, rezultate din experiența de specialitate acumulată în ultimele decenii, în țară şi străinătate. Ele sunt în general cunoscute şi de aceea nu vom recurge aici la înşirarea lor punct cu punct, aşa cum va trebui să figureze în acel „ghid de prezentare". Vom spune doar că acest *corpus nummorum*, practic, poate fi realizat pe județe, iar în final unificarea se

[4] B. Mitrea, *Per un corpus di ripostigli di monete romane,* în *Congresso internazionale di numismatica*, vol. II. Atti, Roma, 1965, p. 443–449. Vezi şi comunicarea Dumitru Protase, *Les trésors monétaires de la Dacie romaine. Leur signification sociale-économique et ethno-politique*, în *Ibidem*, p. 423–432.

va face tot pe județe, alfabetic, într-un repertoriu general, cu bibliografie, indice, tabele, ilustrații, hărți etc.

Fără îndoială că o operă de atare anvergură nu este simplă, dar ea poate fi realizată, pentru că țara dispune acum de numismați competenți, de arheologi, elenişti, dacişti, romanişti, bizantinişti, care, printr-un efort comun, pot duce la bun sfârşit, în decurs de câțiva ani, elaborarea şi publicarea acesteia în bune condițiuni. Implicarea muzeelor județene şi naționale în procesul de efectuare a lucrării apare indispensabilă, iar Ministerul Culturii şi Cultelor, Ministerul Educației şi Cercetării, probabil şi alte instituții, vor găsi desigur resurse financiare pentru a face posibilă tipărirea acestui important *corpus* românesc de monede antice. Rolul important în inițierea, susținerea, coordonarea şi finalizarea lucrării nu poate reveni decât Academiei Române, sub egida căreia se va împlini acest *pium desiderium* al numismaticii din țara noastră, aşa cum s-a procedat şi în cazul altor opere reprezentative din sferele ştiinței, artei şi culturii. Un *corpus* al monedelor, care au circulat în spațiile geto-dacic şi daco-roman timp de peste un mileniu, este de domeniul evidenței; va constitui o realizare remarcabilă, de prestigiu, pe tărâmul istoriografic național şi internațional, contribuind substanțial la facilitarea cercetării de specialitate şi la mai buna cunoaştere a fenomenelor social-economice şi politice din teritoriile pontice şi carpato-danubiene.

MIT ŞI ISTORIE
Tradiţii daco-romane şi creaţii statale româneşti. Geneza statului Ţara Românească (sec. XIII–XIV)

Acad. ŞTEFAN ŞTEFĂNESCU

„...Sigiliul Romei străbune a hotărât originile poporului nostru, cel al Romei nouă păstrarea şi evoluţia lui”.

N. Bănescu

Poziţia geografică, dar şi structura etnică şi spirituală au integrat poporul român în spaţiul de geneză şi dezvoltare a ideii europene, i-au întărit conştiinţa apartenenţei la lumea în care această idee se manifesta şi solidaritatea cu celelalte popoare europene.

CĂTRE DEFINIREA IDENTITĂŢII STATALE A ROMÂNILOR

Tradiţia politică are în viaţa popoarelor rol de adevărată forţă; în împrejurări grele ea se manifestă ca un puternic ferment în dezvoltarea conştiinţei de sine a popoarelor, în creşterea puterii lor de rezistenţă, în întărirea voinţei de a impune ceea ce doresc să fie.

În urma retragerii legiunilor şi administraţiei romane din Dacia (270–275), s-a produs la nordul Dunării, ca şi în Gallia, în Belgia şi în alte părţi – în condiţiile migraţiei populaţiilor „barbare” – un fenomen de ruralizare. *Satul* a devenit pentru mult timp forma de organizare a populaţiei daco-romane rămase în Dacia. Reţeaua de oraşe, înfloritoare în vremea stăpânirii romane, a fost distrusă de „barbari”, care atacau, în primul rând, centrele urbane, simbol de bună stare a populaţiei. Locuitorii oraşelor, câţi s-au putut salva, au intrat în rândul ţărănimii, căreia îi revenea rolul de a păstra şi îmbogăţi moştenirea spirituală daco-romană. O oarecare continuitate a centrelor urbane s-a menţinut în ţinutul dintre Dunăre şi Mare, rămas sub stăpânirea sau controlul direct al Imperiului roman şi apoi romano-bizantin. Acest fapt s-a repercutat pozitiv asupra întregului teritoriu al Daciei, pentru care Imperiul continua să fie, ca civilizaţie, un model, un îndreptar.

Rămasă în afara „ordinei romane”, ţărănimea din Dacia a trebuit să-şi adapteze organizarea în funcţie de nevoile impuse de noua „ordine” barbară. Ea s-a concentrat în zone geografice oarecum închise, muntoase, deluroase, de-a lungul văilor împădurite, ale râurilor sau în părţile maritime. S-a constituit un veritabil

ansamblu de „*ţări*” (de la termenul latin „*terra*”). Până în zilele noastre, termenul de „*ţară*” este sinonim cu cel de *stat*, de *patrie*. „*Ţara noastră*” este identică cu „*statul nostru*”, un sinonim care include în el sinteza omului cu pământul (*terra*), dar şi cu organismul politic din care face parte. N. Iorga a desemnat cu termenul sugestiv de „*Romanii populare*” sau „*Romanii rurale*” „ţările” ai căror locuitori, deşi nu mai trăiau în cadrul administraţiei Imperiului roman, au păstrat conştiinţa apartenenţei lor la aria de civilizaţie romană[1]. Pentru străini, *Romaniile* acestea rurale, desprinse din Imperiu şi care se guvernau ca democraţii rurale, însemnau teritorii cu locuitori, vorbitori de limbă latină, supuse „barbarilor”, care, veniţi din stepa răsăriteană sau trăind în acea stepă, au silit pe romanici să le plătească dări şi să le presteze munci.

Tradiţia descendenţei daco-romane a jucat în rândul populaţiei de la Dunăre rolul de idee politică forţă; alături şi ilustrată de limba de origine latină, a menţinut şi întărit coeziunea acestei populaţii într-un corp etnic distinct, deasupra căruia, în vremea mileniului de năvăliri „barbare” apărea numele populaţiilor de stepă, care într-un moment sau altul au stăpânit nominal pe teritoriul vechii *Daco-Romanii*.

Termenul de *român*, ca nume etnic – românii fiind singurii dintre populaţiile romanice care şi-au zis de la *romanus*, *români* sau *rumâni* – marca deosebirea dintre populaţia locală de limbă latină şi elementele nomade, pentru un oarecare timp suprapuse ei ca stăpâni.

Secolele X–XI au însemnat pentru istoria României, ca de altfel pentru întreaga Europă, o perioadă de progres, înregistrat de tehnica agricolă şi de cultura materială în genere, un moment de creştere demografică şi de dezvoltare economică. În această vreme se surprind documentar pe întreg teritoriul românesc formaţiuni politice cu numele de *cnezate* şi *voievodate*[2]; ele aveau aspecte comune, fie transmise de tradiţia daco-romană, fie rezultate din experienţa contactului cu populaţiile „barbare”. În dezvoltarea lor, ce tindea spre realizarea unor organizaţiuni de stat puternice şi refacerea, cu vremea, a unităţii *Romaniei nord-dunărene*, ele au fost frânate de năvălirea ultimului val de migratori, pecenegi, uzi, cumani şi tătari, iar în Transilvania, şi de tendinţele de expansiune ale regatului maghiar.

Transilvania, care prin poziţia ei geografică şi dezvoltarea istorică, tindea să devină centru polarizator de viaţă politică românească, a căzut, după o lungă perioadă de rezistenţă (sec. XI–XIII) sub stăpânirea regatului maghiar. Ea şi-a păstrat, până la prăbuşirea, în secolul al XVI-lea, a regatului maghiar, o lungă autonomie.

În secolul al XIII-lea în spaţiul românesc, ca de altfel în întreaga Europă, au avut loc schimbări adânci în fizionomia vieţii rurale; s-a conturat peisajul rural, aşa cum se întâlneşte în sec. XIV–XV, a crescut potenţialul demografic şi a avut loc o

[1] N. Iorga, *Studii asupra evului mediu românesc*. Ediţie îngrijită de Şerban Papacostea, Bucureşti, 1984, p. 12 şi urm.

[2] I. Bogdan, marele slavist român, a relevat faptul că aceste instituţii, deşi cu nume slave, au avut un caracter autohton, românesc, dezvoltându-se pe o linie specifică istoriei poporului român, diferită de evoluţia pe care au avut-o instituţiile cu acelaşi nume în ţările slave (I. Bogdan, *Scrieri alese*, cu o prefaţă de Emil Petrovici. Ediţie îngrijită, studiu introductiv şi note de Gh. Mihăilă, Bucureşti, 1968, p. 165–206).

însemnată dezvoltare economică, ca urmare a apariţiei şi reapariţiei, în unele cazuri, a oraşelor şi crearea marilor drumuri comerciale. S-au produs restructurări statale şi au reapărut noi state în geografia politică europeană.

Începuturile şi afirmările statale au îmbrăcat adesea forma mirifică a legendei[3]. Aşa s-a întâmplat şi în cazul genezei româneşti de la sud şi est de Carpaţi.

Potrivit tradiţiei populare, păstrate în Muscel, trăia pe vremea tătarilor, în Ţara Făgăraşului, un român viteaz, frumos şi înţelept. El a strâns în jurul lui mai mulţi voinici, cărora le-a vorbit despre suferinţele îndurate de pe urma tătarilor de fraţii lor de dincoace de munţi. După ce au chibzuit îndelung, ei au hotărât într-un glas să vină în sprijinul acestora; au trecut munţii şi au ajuns la *Câmpulung*. Era într-o zi de sărbătoare. Lume multă era adunată aici. Sosirea lor a produs o mare bucurie şi ei nu s-au mai îndurat să-şi părăsească fraţii. S-au aşezat la *Câmpulung* şi s-au pregătit de luptă cu tătarii. Cu prilejul târgului de Sfânt Ilie, în timp ce, încărcaţi de prăzi, tătarii se veseleau, au fost atacaţi de *Negru-Vodă*; mulţi tătari au fost ucişi, iar cei rămaşi în viaţă alungaţi din ţară. Pe urmă, *Negru-Vodă* a început să aşeze lucrurile în ţară; a făcut cetăţi, mănăstiri, sate şi oraşe pe la toate poalele munţilor şi pe văile râurilor[4].

De numele lui *Negru-Vodă*, venit din Făgăraş la *Câmpulung*, tradiţia leagă, pe lângă „Întemeierea ţării" şi eliberarea ei de tătari, mutarea scaunului de la *Câmpulung* la *Curtea de Argeş*, precum şi ridicarea *Bisericii*[5], a *Curţilor* şi *Caselor* domneşti la Curtea de Argeş.

Soţiei lui *Negru-Vodă*, de religie catolică, tradiţia îi atribuie biserica Sân-Nicoară, pe care ea ar fi clădit-o în timp ce *Negru-Vodă* era plecat să alunge pe tătari. Acestea sunt elementele principale ale tradiţiei *„Descălecatului" Ţării Româneşti* de către *Negru-Vodă*.

Când, începând cu secolul al XVI-lea, sub influenţa realizărilor istoriografice din Moldova, s-a trecut la întocmirea cronicii Ţării Româneşti, tradiţiei i s-au adăugat noi elemente, încercându-se, totodată, unele precizări şi identificări[6]. Ele,

[3] Gheorghe I. Brătianu, *Tradiţia istorică despre întemeierea statelor româneşti*. Ediţie îngrijită, studiu introductiv şi note de Valeriu Râpeanu, Bucureşti, 1980, p. 96 şi urm.

[4] Alexandru Lapedatu, *Cum s-a alcătuit tradiţia naţională despre originile Ţării Româneşti*, în *Alexandru Lapedatu (1876–1950), Scrieri istorice*. Ediţie îngrijită de acad. Camil Mureşanu şi prof. Nicolae Edroiu, membru corespondent al Academiei Române, Bucureşti, 2008, p. 36–37.

[5] Este vorba de *Biserica creştină ortodoxă*, care s-a dovedit un „*mater et magistra*" poporului român; ea a avut un rol însemnat în organizarea vieţii politice şi definirea identităţii statale româneşti, la început sub formă de mici structuri locale: *judeţe*, *cnezate*, *voievodate*.

Simion Mehedinţi considera că unele valori creştine au la români trăsături care îi disting de vecinii lor, veniţi târziu şi botezaţi pe cale administrativă în ţinuturile pe care le-au luat în stăpânire. „*Creştinismul românesc* – scria marele savant – *e ceva organic, cu rădăcini adânci... Am putea spune că acest creştinism arhaic, tolerant şi optimist, are ceva din liniştea şi perenitatea pădurilor de brazi, care nu-şi leapădă frunza, ci rămân totdeauna verzi*" (Simion Mehedinţi, *Creştinismul românesc*. Adaos la *Caracterizarea etnografică a poporului român*. Prefaţă de Dimitrie Muster. Ediţie îngrijită de Dora Mezdrea, Bucureşti, 1995).

[6] Pavel Chihaia, *„Negru Vodă", creaţie cărturărească a epocii lui Radu de la Afumaţi*, în „Buletinul Bibliotecii Române a Institutului Român de Cercetări – Freiburg (Germania)", vol. IX (XIII), serie nouă, 1982, p. 235–248.

însă, mai mult au complicat decât au lămurit lucrurile. *Negru-Vodă* a fost identificat cu Radu I (c. 1377–c. 1383) şi a apărut personajul *Radu-Negru*; ca dată a *Descălecatului* a fost fixat anul 1290; a fost introdusă ideea „închinării" de bună voie către *Radu-Negru* a boierimii oltene, în frunte cu *Băsărăbeştii*, nume prin care se înţelegeau în epocă boierii *Craioveşti*. Ca să se explice prezenţa în vechile oraşe de scaun ale ţării a comunităţilor catolice şi săseşti, s-a admis, odată cu „Descălecatul" lui *Radu-Negru*, o însemnată imigraţie de populaţie românească şi alogenă din Transilvania la sud de Carpaţi. „*Iar când au fost la cursul anilor de la Adam 6798* – se spune în cronică – *fiind în Ţara Ungurească un voievod ce l-au chiemat Radul Negrul voevod, mare herţeg pre Almaş şi pre Făgăraş, rădicatu-s-au de acolo cu toată casa lui şi cu mulţiume de oameni, pogărându-se pre apa Dâmboviţii, început-au a face ţară noao.*

Întâi au făcut oraşul ce-i zic Câmpul Lung. Acolo au făcut şi o biserică mare şi frumoasă şi înaltă. De acolo au descălecat la Argeş şi iar au făcut oraş mare şi s-au pus scaunul de domnie, făcând curţi de piatră şi case domneşti şi o biserică mare şi frumoasă.

Iar noroadele ce pogorâse cu dânsul, unii s-au dat pre supt podgorie, ajungând până în apa Siretului şi până la Brăila; iar alţii s-au tins în jos, preste tot locul, de au făcut oraşă şi sate până la marginea Dunării şi până la Olt.

Atunce şi Băsărăbeştii, cu toată boierimea ce era mai nainte preste Olt, s-au sculat cu toţii de au venit la Radul Vodă, închinându-se să fie supt porunca lui şi numai el să fie preste toţi. De atunce s-au numit de-i zic Ţara Românească..."[7].

Începând cu a doua jumătate a secolului al XVI-lea apar atestări documentare, care dau soţiei lui *Negru-Vodă* numele de *Marghita* (formă popularizată a Margaretei) şi-i atribuie ridicarea bisericii catolice din Câmpulung-Muscel, *Bărăţia*.

Din confruntarea datelor tradiţiei cu cele din izvoarele a căror autenticitate nu poate fi contestată rezultă:

Negru-Vodă, „Descălecătorul" Ţării Româneşti, nu este decât o personificare legendară a unui domn, care avea în realitate alt nume. Cel mai adesea el a fost identificat cu *Basarab I* (c. 1310–1352)[8], cu *Nicolae Alexandru* (1352–1364) sau chiar cu amândoi, contopiţi într-o singură persoană[9], cu *Radu I* (c. 1377–c. 1383)[10] sau cu *Neagoe Basarab* (1512–1521)[11].

[7] *Istoria Ţării Româneşti. 1290–1690. Letopiseţul Cantacuzinesc*. Ediţie critică întocmită de C. Grecescu şi D. Simonescu, Bucureşti, 1960, p. 2.

[8] Alexandru Lapedatu, *op. cit*., p. 39, 54; I. Lupaş, *Istoria românilor. Manual*, ediţia a IV-a, Bucureşti, 1927, p. 67, 72; Gheorghe I. Brătianu, *Tradiţia istorică despre întemeierea statelor româneşti*, p. 87, 113; Nicolae Stoicescu, *„Descălecat" sau întemeiere? O veche preocupare a istoriografiei româneşti. Legendă şi adevăr istoric*, în *Constituirea statelor feudale româneşti*, Bucureşti, 1980, p. 157, 163–164.

[9] I.C. Filitti, *Despre Negru-Vodă*, în „An. Acad. Rom., Mem. Secţ. Ist.", seria a 3-a, 1924, p. 34, 36, 38.

[10] D. Onciul, *Radu Negru şi originile principatului Ţării Româneşti*, în Dimitre Onciul, *Scrieri alese*. Ediţie îngrijită de Ştefan Ştefănescu, Dorina N. Rusu, Bogdan-Alexandru Halic, Bucureşti, 2006, p. 157, 159, 164–166, 172–176, 195.

[11] N. Iorga considera că „*Negru*" e *Neagu*, *Neagoe Basarab* însuşi. Acesta a fost un mare ctitor. El a ridicat celebra mănăstire de la Argeş, unde s-au scris anale, precum în Moldova, la Putna.

DE LA ȚARĂ „TERRA" LA STAT (REGNUM)

Faptele, pe care tradiția i le atribuie lui *Negru-Vodă*: *întemeietor de țară*, *luptător împotriva tătarilor*, *ctitor al primelor așezăminte religioase însemnate*, fac ca identificarea lui cea mai sigură să fie *Basarab I*, voievod în părțile Argeșului. Prin vitejia manifestată și victoriile repurtate în luptele cu tătarii, acesta a reușit, la începutul secolului al XIV-lea – într-un moment când o criză puternică se manifesta în statele vecine interesate să-și extindă hegemonia în spațiul românesc – să se impună atenției celorlalte căpetenii politice de la sud de Carpați și să fie ales de ele „*mare voievod*". Cu sprijinul lor, el a eliberat de sub stăpânirea nomadă teritoriul Țării Românești, a statornicit hotarele ei între Carpați și Dunăre și de la Severin până în sudul Moldovei, a înlăturat vasalitatea față de Coroana ungară, a creat un stat independent, pe care l-a impus printr-o politică înțeleaptă pe plan internațional, a pus bazele unei dinastii care a ocupat tronul Țării Românești aproape 300 de ani. Pe drept cuvânt lui Basarab i s-a atribuit epitetul de „*cel Mare*" – așa cum el este numit pe piatra tombală de la *Câmpulung* a fiului său Nicolae Alexandru. Negru i s-a spus lui Basarab în urma îndepărtării „Negrilor" tătari din ținuturile de la răsărit de Olt (fostele județe Dâmbovița, Prahova și Buzău, precum și sudul Munteniei până la Dunăre), numite cu terminologie turaniană „Țara neagră", fostă „Cumania neagră".

În simbolistica cromatică a popoarelor orientale „negru" este sinonim cu „supus". Din perioada stăpânirii cumanilor în ținuturile menționate, acestea erau desemnate sub denumirea de *Cumania Neagră*, spre deosebire de *Cumania Albă*, partea principală, de pornire a expansiunii cumanilor. Teritoriul stăpânit de cumani se întindea de la Don până în Carpați. Cronicile maghiare numesc *Cumania Neagră* partea vecină cu Ungaria și *Cumania Albă* partea răsăriteană, mai depărtată.

Epitetul „negru" s-a păstrat în privința statelor românești, numite: *Țara Românească* – Vlahia Neagră, Kara-ulak, Kara-Iflak (pe turcește), Kara-Vlașka (pe bulgărește și sârbește), Mauro-Vlahia (în limba greacă), iar *Moldova* – Kara-Bogdan (în limba turcă).

Adjectivul *negru*, care va deveni nume, nu-și găsește în țările noastre altă explicație decât în numele anterior creării statelor independente, al „*Cumaniei Negre*", numită așa ca teritoriu supus, spre deosebire de partea liberă, de unde cumanii își exercitau dominația, numită „*Cumania Albă*".

La popoarele turanice era obiceiul de a numi capitala cu epitetul *alb*. La toate popoarele turanice numele de *Cetatea Albă* este dat pentru centrul principal al stăpânirii lor. După numele cetății și acea parte de țară în care se afla cetatea a fost numită *Albă*. Prin contrast, partea supusă s-a numit *Neagră*[12].

„*Cum în Moldova toate lucrările mai vechi, mai frumoase, mai impunătoare erau puse în sama lui Ștefan cel Mare, tot așa aici <în Țara Românească> ele se puneau în sama lui Negru sau Neagu-Neagoe*". Numele lui Neagoe Basaraab, ca și al lui Ștefan cel Mare, „*a trecut în cântece ca și în legenda populară și în nomenclatura determinată de acestea*" (N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*. Ediție îngrijită, studiu introductiv și note de Adrian Anghelescu, București, 1981, p. 169).

[12] Ștefan Ștefănescu, *Istoria medie a României*. Partea I-a. *Principatele Române – Originea și afirmarea lor*, București, 1991, p. 58–59.

Ca simbol al cuceririi *Ţării Negre* de către Basarab au fost reproduse pe blazonul de familie al Basarabilor capetele de arapi.

Sub urmaşii lui Basarab I, Nicolae Alexandru, Vladislav I şi Radu I, viaţa de stat a câştigat în organizare, *Biserica* a devenit un sprijin însemnat al domniei, cancelaria domnească a început să funcţioneze, consfinţind prin actele emise noua ordine, care se instaura.

Nicolae Alexandru, prin înfiinţarea primei mitropolii a Ţării Româneşti la Curtea de Argeş – unde tatăl său a ridicat lăcaşul *Biserica Domnească*, care-i face pururea prezent numele – a întărit caracterul de suveranitate a statului; fiul său, *Vladislav I*, ctitor al mănăstirii Vodiţa, continuându-i politica, a luat, pe lângă titlul de *voievod* al Ţării Româneşti, şi pe cel de „*herţeg Amlaşului şi Făgăraşului*", în urma concedării acestor ţinuturi din Transilvania din partea regelui maghiar, în schimbul recunoaşterii acestuia ca suzeran.

Dintre succesorii lui Basarab I, tradiţia a reţinut, în special, figura lui *Radu I*. În timpul domniei acestuia a fost terminată zidirea mănăstirii Tismana, cea dintâi mare mănăstire a ţării, devenită important centru cultural. Radu I a fost, totodată, ctitor la Cozia, la Codmeana, la Biserica Domnească din Curtea de Argeş şi la alte fundaţii religioase, mai puţin însemnate. Cum din această cauză cele mai vechi acte mănăstireşti îl pomeneau pe Radu I ca pe primul ctitor, el a fost confundat, cu timpul, cu primul domn al ţării – *Negru-Vodă* – şi considerat ca adevăratul *Întemeietor* al statului de sine stătător *Ţara Românească*.

Documentar este atestat faptul că din secolul al XVI-lea prin *Negru-Vodă* se înţelegea *Radu I*. În 1569, ianuarie 8, Alexandru-Mircea voievod, întărind mănăstirii Tismana satul Elhoviţa (Iloviţa, jud. Mehedinţi), arăta că acest sat „*i-a fost dat <mănăstirii> veche şi dreaptă ocină şi dedină, încă de la întemeierea Ţării Româneşti, întâi de la Negrul voievod şi apoi de la toţi domnii care au fost mai înainte*"[13].

❁

Din punct de vedere ştiinţific nu se poate susţine că *Ţara Românească* a fost întemeiată, ca stat, prin „descălecarea" unor oameni călări din afara hotarelor ei. Înainte de anul 1290, data aşa-numitului „descălecat" din Ţara Făgăraşului, existau pe teritoriul de la sud de Carpaţi formaţiuni statale româneşti cu un nivel destul de înaintat de organizare. *Diploma Ioaniţilor* atestă existenţa la 1247 a cnezatelor lui Ioan şi Farcaş, ca şi a voievodatului lui Litovoi în dreapta Oltului, iar în stânga Oltului a voievodatului lui Seneslau, dependente în grade diferite de Coroana maghiară[14]. Aceste formaţiuni statale au căutat, folosind orice prilej, să se opună

[13] *Documenta Romaniae Historica, B. Ţara Românească*, vol. VI, p. 160. În 1576, aprilie 28, acelaşi Alexandru Mircea Voievod întărea mănăstirii Tismana satul Bistreţul (jud. Dolj), „ *pentru că acest sat Bistreţul şi toate bălţile lui au fost de moştenire şi vechi şi drepte ocine ale sfintei mănăstiri şi dăruite de răposatul Negrul voievod* " (*Documenta Romaniae Historica, B. Ţara Românească*, vol. VIII, p. 21).

[14] *Documenta Romaniae Historica, B. Ţara Românească*, vol. I, p. 7–11.

expansiunii regatului maghiar şi să se unească într-o singură organizaţiune statală. O primă încercare în acest sens, neizbutită totuşi, a făcut-o voievodul *Litovoi*. El a căzut – ne-o spune un document din 1285, ianuarie 8 – în luptă cu oastea regatului maghiar, iar fratele lui, *Barbath*, a fost luat prizonier şi silit să se răscumpere cu o mare sumă de bani[15].

Înfruntarea pe câmpul de luptă a oştirii unui stat puternic şi plata unei însemnate sume de bani pentru răscumpărarea libertăţii din partea unuia dintre conducătorii români atestă forţa militară şi puterea economică a formaţiunilor statale de la sud de Carpaţi în a doua jumătate a secolului al XIII-lea.

Fapta lui Litovoi, devenit simbol al ideii de emancipare politică a românilor, arăta că nu era departe momentul în care formaţiunile statale româneşti de la sud de Carpaţi îşi vor uni eforturile în realizarea unei formaţiuni de stat de sine stătătoare.

Ceea ce nu reuşise voievodul din dreapta Oltului va reuşi, într-un alt moment istoric, la sfârşitul secolului al XIII-lea şi începutul secolului al XIV-lea, voievodul din părţile Argeşului, *Basarab I*.

CUM A APĂRUT IDEEA „DESCĂLECATULUI”?

Dacă Ţara Românească nu s-a format, ca stat de sine stătător, printr-un „Descălecat”, ci – aşa cum o arată faptele istorice certe – prin strângerea la un loc a formaţiunilor statale existente la sud de Carpaţi şi care au luat naştere în urma unei îndelungate dezvoltări a societăţii locale, rămâne să explicăm de unde a apărut totuşi ideea „Descălecatului” din Transilvania la sfârşitul secolului al XIII-lea. Mai mulţi factori au contribuit, cu siguranţă, la aceasta. Modelul de la care s-a plecat şi, prin analogie, cu care a fost plăsmuit „Descălecatul Ţării Româneşti din Făgăraş şi Amlaş” a fost „Descălecatul” Moldovei din Maramureş.

Titlul de „herţeg Amlaşului şi Făgăraşului”, pe care-l purtau în documentele din secolele XIV–XV unii domni ai Ţării Româneşti, a fost luat drept indiciu al „Descălecatului” din aceste părţi ale Transilvaniei. (În realitate, cele două ţinuturi fuseseră concedate domnilor români de regele maghiar în schimbul recunoaşterii lui ca suzeran. Faptul că Radu I, rupând legăturile de vasalitate cu Ungaria, n-a mai stăpânit cele două ţinuturi, a contribuit la formarea tradiţiei despre „Descălecatul” lui Radu-Negru din Ţara Făgăraşului).

Printre alte elemente care au contribuit la acreditarea ideii de „Descălecat” a fost şi prezenţa populaţiei alogene, de religie catolică în vechile oraşe de reşedinţă ale Ţării Româneşti. Strânsele legături, la începuturile vieţii de stat româneşti de la sud de Carpaţi, între conducătorii de aici şi regalitatea maghiară, au facilitat

[15] *Documenta Romaniae Historica, D. Relaţiile între Ţările Române*, vol. I, p. 33; Ioan-Aurel Pop, *Disputa pentru Ţara Haţegului dintre voievozii români şi regii unguri în secolul al XIII-lea*, în „Studia varia in honorem Professoris Ştefan Ştefănescu Octogenarii”. Ediderunt Cristian Luca et Ionel Cândea, Bucureşti-Brăila, 2009, p. 108–112; Tudor Sălăgean, *Note asupra relaţiilor dintre voievodatul lui Litovoi şi Ţara Haţegului*, în „Studia varia”, *op. cit*., p. 115–122.

trecerea – susținută de politica catolică de prozelitism – a misionarilor şi a altor elemente catolice în Țara Românească.

Cea mai veche mențiune documentară despre comunitățile catolice la sud de Carpați privește orașul Câmpulung. Este vorba de inscripția din anul 1300, aflată pe piatra funerară a comitelui Laurențiu „de Longo Campo”[16]. Tradiția a reținut şi ea acest fapt şi Câmpulung-ul a fost socotit ca prim popas al „descălecătorilor”. Aici a murit, de altfel, şi probabil tot aici a fost îngropat *Basarab I*.

Unii dintre primii domni ai Țării Româneşti, ca şi ai Moldovei, au avut soții catolice. Documentar este dovedit că cea de-a doua soție a lui Nicolae Alexandru, fiul lui Basarab I, era o catolică, *Doamna Clara*. Acesteia, *Papa* îi transmitea, în ianuarie 1370, mulțumiri pentru convertirea la catolicism a fiicei sale, Ana, soția lui Sracimir, țarul de la Vidin[17]. Nu este exclus ca faptele pe care tradiția le atribuie *Marghitei*, soția lui *Negru-Vodă*, să privească nu pe *Marghita* (care poate fi – aşa cum presupunea Alexandru Lapedatu – un nume legendar, „o reînviere munteană a celor două Marghite moldovene, a lui Petru Muşat şi Alexandru cel Bun”), cât mai ales pe *Doamna Clara*, atât de cunoscută prin protecția acordată de ea catolicismului.

În afară de elemente alogene de religie catolică, tradiția mai amintește – şi faptul este probat documentar – de trecerea la sud de Carpați a multor români din Transilvania. Înrăutățirea situației populației româneşti din această provincie, în urma intrării ei sub stăpânire maghiară, a generat un val continuu de emigrări la sud şi est de Carpați.

Ca să nu scadă numărul supuşilor, care asigurau bogăția şi tăria statului, regalitatea maghiară s-a văzut nevoită să ia măsuri de interdicție a emigrărilor. În *Diploma* din 1247, prin care se conceda cavalerilor Ioaniți Țara Severinului, regele Bela al IV-lea le atrăgea atenția să nu permită ca în ținuturile pe care ei urmau să le ia în stăpânire să se aşeze locuitori din regatul maghiar „de orice stare şi neam ar fi”[18].

Introducerea unei atare clauze arată că, la data emiterii diplomei, emigrările locuitorilor din regatul maghiar, în cazul dat din Transilvania la sud de Carpați, cunoaşteau proporții însemnate.

În perioada în care tradiția fixează momentul „Descălecatului” (sfârşitul secolului al XIII-lea), înrăutățirii situației sociale a românilor din Transilvania i se adăugaseră persecuțiile religioase[19], urmate de lipsa de drepturi politice. Toate acestea au făcut să crească curentul emigrărilor de populație, în special din regiunile de margine, de unde se putea trece cu mai multă uşurință frontiera.

Deşi nu se poate spune că emigrările de populație din Transilvania au determinat – aşa cum tradiția ne-o spune – „*Întemeierea*” Țării Româneşti, ele au

[16] *Istoria Românilor*, vol. III. *Genezele româneşti*, Bucureşti, 2001, p. 531; Ioan Albu, *Lespedea funerară a comitelui Laurențiu din Câmpulung*, în „Studia varia”, *op. cit*., p. 153.

[17] *Istoria Românilor*, vol. IV. *De la universalitatea creştină către Europa „patriilor”*, Bucureşti, 2001, p. 277.

[18] *Documenta Romaniae Historica, B. Țara Românească*, vol. I, p. 10.

[19] Şerban Papacostea, *Geneza statului în evul mediu românesc. Studii critice*, Cluj-Napoca, 1988, p. 26, 30, 207.

potențat vitalitatea formațiunilor statale de la sud de Carpați, contribuind la grăbirea procesului de unificare a lor.

Partea din cronică referitoare la închinarea de bună voie a boierimii oltene față de „Întemeietorul" țării nu este altceva decât transpunerea, în perioada formării statului de sine stătător Țara Românească, a unei situații mai târzii, apropiată în timp de data întocmirii cronicii Țării Româneşti. Este vorba de raporturile create între „Banul Craiovei" şi „Domnul întregii țări", după ce boierii Craioveşti, deveniți „*vlasteli*" (rude cu familia domnească) şi apoi „*Băsărăbeşti*", au ajuns să-şi transmită ereditar *marea bănie*.

Concluzia care se desprinde din analiza critică a izvoarelor poate fi formulată astfel: ceea ce tradiția numeşte „Descălecat" nu este altceva decât curentul de emigrare a populației din Transilvania la sud de Carpați care, deşi nu el a creat statul Țara Românească – formațiuni politico-statale româneşti existând aci cu mult înainte de data „Descălecatului" – a avut un rol însemnat în creşterea potențialului uman al formațiunilor statale româneşti de la sud de Carpați, a fost un factor important în unificarea lor. Felul în care tradiția consideră că cei veniți din Transilvania s-au răspândit pe teritoriul Țării Româneşti nu este altceva decât marcarea etapelor de creştere a statului *Țara Românească*.

„*Descălecătorul*", amintit de tradiție sub numirea de *Radul Negrul*, este personificarea legendară a lui Barasab I, în domnia căruia *Țara Românească* a cunoscut o perioadă de prosperitate economică, în urma înmulțirii populației şi dezvoltării vieții orăşeneşti. În vremea lui s-a înfăptuit unitatea teritorială, a fost dobândită neatârnarea statală şi s-au creat bazele politicii externe a Țării Româneşti.

Prin opera înfăptuită, Basarab I, „Basarab Vodă cel Bătrân al istoriei", poate fi socotit, pe drept cuvânt – aşa cum apecia Alexandru Lapedatu – *ca „Fondatorul", „Întemeietorul" statului Țara Românească, el binemeritând epitetul de „cel Mare"*[20].

[20] Alexandru Lapedatu, *op. cit*., p. 36–54.

O LECTURĂ ÎN SUBTEXTUL UNOR CRONICI MOLDOVENE DIN SECOLELE XVII–XVIII*

Acad. CAMIL MUREŞANU

Lectura cronicilor e atrasă mai ales de nararea de către acestea a evenimentelor. Ea constituie osatura caracterului lor de izvor istoric şi, chiar după exercitarea de verificări critice, nimeni nu-i poate ignora însemnătatea, în ipostaza menţionată. Faptul determină trecerea mai cu uşurinţă peste multe detalii menţionate de cronicari în treacăt şi părând a avea o slabă relevanţă pe planul istoriei mari.

Luate sub lupă, nu arareori izolate dintr-un context, aceste detalii nu pot avea continuitatea relativ coerentă a firului principal al relatărilor. Adesea ele nu sunt explicite, ci ridică mai degrabă semne de întrebare, invitând la completări, comparări şi interpretări ale acestui strat neostentativ de informaţii.

Mai substanţială şi, ca atare, destul de bine explorată de cercetători, se vădeşte exprimarea de către cronicari a unor opinii despre lume şi despre rânduielile politice şi sociale. Opinii ce se prezintă fragmentar sau prin imagini, iar în această prezentare istoricul identifică ceea ce numeşte, uneori cam retoric, o concepţie istorico-filosofică.

Concepţia politico-socială a cronicarilor noştri e în general cunoscută. Ea este, în linii mari, favorabilă dominaţiei şi drepturilor boierimii şi rezervată faţă de categoriile mijlocii. Ţăranii proprietari se împărtăşesc de oarecare consideraţie, mai ales în raport cu rosturile lor militare. Iobagii şi, în general, „sărăcimea", „mojicimea", sau cum i se mai spune, este disprețuită şi pomenită cu conotaţii denigratoare.

Domnia este zugrăvită, în principiu, cu respect, dar persoana domnilor este nu arareori supusă unor atacuri aprige. Dacă domnia e înconjurată de aura autorităţii este însă mai bine conturată alternativa necesităţii echilibrului puterii între autoritatea centrală şi clasa boierească, formulându-se dezideratul respectării unor drepturi ale acesteia, în temeiul unor legi sau cutume.

Ceva asemănător unei societăţi şi unui stat oligarhic ar fi, aşadar, o caracterizare apropiată concepţiei politico-sociale a cronicarilor.

Într-un pasaj ce ni s-a părut semnificativ, deşi nu prea scos în evidenţă, Grigore Ureche sugerează o relaţie cauzală între proprietatea funciară şi caracterul autorităţii politice.

Cronicarul foloseşte la adresa majorităţii locuitorilor Moldovei, din perioada iniţială a constituirii statului, epitetele de „oameni neaşezaţi şi nemernici".

*Comunicare prezentată în şedinţa de comunicări a Secţiei de Ştiinţe Istorice şi Arheologie (8 aprilie 2008).

„Aşezaţi" sau „neaşezaţi" vrea să spună, desigur, „statornici", ipostază ce nu se poate concepe decât în asociaţie cu o proprietate, fie cât de modestă. „Nemernici", în limbajul cronicarului, însemna, în explicitarea primului epitet, „pribegi". Cronicarul postulează cu fermitate relaţia dintre caracterul arbitrar al puterii domniei în Moldova şi faptul că structura politico-socială a ţării nu a fost constituită de „oameni aşezaţi", adică statornici şi – se deduce – proprietari.

„Cum nu-i descălecată ţara de oameni aşezaţi – scrie cronicarul – aşa nici legile, nici tocmeala ţării pre obicee bune nu-s legate, ce toată direptatea au lăsat pre cel mai mare să o judece şi ce i-au părut lui, ori bun, ori rău, aceea au fost lege, de unde au luat şi voie aşa mare şi vârv.

Deci cumu-i voia Domnului, op să le placă tuturora, ori cu folos ori cu pagubă pentru ţară, care obicei şi până astăzi trăieşte ..."[1].

Rezultă că, pentru cronicar, absenţa ori carenţa proprietăţii conduce cu necesitate la arbitrarul puterii, atenuată numai de autoritatea divină, domnul fiind avertizat, la modul general, „ca nimeni să nu nădăjduiască în puterea sa, ci întru Dumnezeu să-i fie nădejdea, nici fără cale război să facă, cu voia lui Dumnezeu împotrivă ...".

Întâlnim deci o condamnare a războiului nedrept, greu însă de a-i defini criteriile.

După cum cenzura eventualelor acte arbitrare ale puterii e realizată de forţa morală a autorităţii divine, simetric, practicarea actelor arbitrare decurge tot din sorgintea moralei, anume din „obiceiul firii omeneşti, de ce are, de aceea pofteşte să aibă mai mult".

Un domn ca Ştefan cel Mare nu e zugrăvit numai prin cunoscutul şi predominant măgulitorul portret, ci şi prin acest obicei al firii omeneşti: „de nu-i ajunse ... ale sale să le ţie şi să le sprijinească, ci de lăcomie, ce nu era a lui încă vrea să cuprinză". În alt loc, acelaşi mare voievod e descris ca „un lup gata de apucat, ce nu-l poate îmblânzi nimeni, şi el odihna altora lui îi părea că-i e cu pagubă"[2]. Diatriba e aferentă chestiunii Pocuţiei; în tonul ei se ghicesc sentimentele filopolone ale lui Ureche.

Sentimente alimentate, în fapt, nu atât de un atare incident istoric, ci de afinitatea cronicarului faţă de cauza drepturilor boierimii şi a limitării puterii domneşti. Stare de fapte ce i se pare ideal reprezentată în Polonia, unde „nemeşii, care le zic şleahte, nu aşa de craiu ascultă, cum de legi care le-au făcut ei, de se judecă la scaunele cetăţilor, cine – şi la ţinutul său"[3].

Faţă de sentinţele acestora, nobilul se poate opune la două tribunale de apel, unde, cu asistenţa unui procurator, poate înainta plângere chiar împotriva regelui. Acesta „nu-l va putea lega [pe nobil] până nu-l va birui cu legi". „Că unde nu sunt pravile – din voia Domnului multe strâmbătăţi se fac"[4], cronicarul grăbindu-se să exemplifice cu Moldova şi recomandând domnului „cum mai bine ar fi pentru blândeţe să-l asculte şi să-l iubească şi cu dragoste să-l slujească, decât de frică şi

[1] *Letopiseţul Ţării Moldovei până la Aron Vodă (l359–1595) întocmit de Grigore Ureche Vornicul şi Simion Dascălul*, ediţie comentată de Constantin C. Giurescu, ed. a II-a, Editura Scrisul Românesc, f.a., p. 6.

[2] *Ibidem*, p. 60.

[3] *Ibidem*, p. 63.

[4] *Ibidem*.

de groază să i se plece. Că cel ce-i e voia să se teamă atâta norod de un om, trebuieşte şi el să se teamă de toţi, că tot vărsătorul de sânge de frică face, ca să ia spaimă şi să se teamă toţi de dânsul, ce ar putea face cu blândeţea”[5].

Avansată din punctul de vedere al concepţiei de drept este opinia lui Miron Costin „că pe legea dreaptă nici fecior pentru fapta tătâne-său, nici părintele pentru fapta fecioru-i de vârstă (major) nu-i platnic”[6].

Vorbind despre turci – „că-i fără cale ca să nu pomenim şi să nu scriem, că sub voia lor şi sub jugul lor suntem şerbi –, Ureche foloseşte prilejul spre a condamna duplicitatea politică şi manevrele intervenţioniste, cu intenţii finale de anexiune[7]. Într-o ordine apropiată de idei, cronicarul justifică însă intervenţia militară a unui domn în favoarea altuia, spre a-l instaura la domnie, la cererea celui interesat.

Se discern, aşadar, elemente de drept internaţional, gândite pe baza bunului simţ.

Cam tot pe aceeaşi bază Miron Costin condamnă imprudenţa în politică, angajarea domnului în acţiuni peste puterile lui „şi apoi acolo găseşte pieire”[8]. Echilibrul dintre intenţiile şi posibilităţile puterii e preconizat şi în materie financiară, „că este Domnul să se poarte cum biruieşte venitul ţării”[9].

Mai desluşit în contextul relaţiilor de drept şi nu doar al consideraţiilor morale se situează scena în care, fiind în unanimitate dispuşi boierii de a-l alege domn pe Vasile Lupu, îi pun însă acestuia condiţia să nu arunce asupra ţării dări mai mari decât cele ce s-ar statornici cu ocazia alegerii[10].

Accentuarea dominaţiei otomane spre sfârşitul secolului al XVII-lea şi, progresiv, în timpurile regimului fanariot, sesizabilă în scrierile cronicarilor; ni se pare, de pildă, prin faptul că la 1672 domnul Alexandru Iliaş nu ştia limba ţării. „La sfat cu boierii, grăia prin tălmaci. De aceea multe judecăţi de-ale lui s-au pronunţat greşit”[11].

De asemenea, prin unele acte ale domnilor, se denotă o micşorare a prestigiului şi privilegiilor boiereşti. Măsuri ce par a avea acceptul tacit, dacă nu cumva chiar încurajarea Porţii, care vedea în diminuarea poziţiilor boierimii de ţară şi o modalitate de întărire a dominaţiei otomane.

Ne referim la câteva exemple, poate nu toate la fel de concludente şi de interpretabile în spiritul de mai sus.

Constantin Duca persecută pe boiernaşii ridicaţi în rang de Constantin Cantemir. Şi nu oricum, ci „a pus de i-au bătut şi închis”, sărăcindu-i şi readucându-i la starea de oameni de rând. Reflecţia lui Neculce, căci el e autorul informaţiei, e antologică: „Şi pe cale le-au făcut, că vai de boierul ce se roagă mojicului”. E exprimat astfel şi dezideratul, brutal, al păstrării imobilităţii sociale[12].

[5] *Ibidem*, p. 147. Reminiscenţă din Publilius Syrus, *Maxime*, „Multos timerc debet, quem multi timent” sau din Seneca, „Magnum timoris remedium, clementia est”.

[6] Miron Costin, *Letopiseţul Ţării Moldovei de la Aron Vodă până încoace*, Bucureşti, 1944, p. 48.

[7] *Ibidem*, p. 70.

[8] Miron Costin, *op. cit*., Bucureşti, 1944, p. 14.

[9] *Ibidem*, p. 70–71.

[10] *Ibidem*, p. 83. Vasile Lupu refuză însă alegerea.

[11] I. Neculce, *Cronica*, vol. I, Craiova, Editura Scrisul Românesc, 1942, p. 46.

[12] *Ibidem*, p. 148–149.

Pe aceeaşi linie acţionează Nicolae Mavrocordat, atunci când dispune ca „boierii zlotaşi" („strângători de dări") să înapoieze banii luaţi de la „mojici", măsură ce a provocat ridicarea întregii ţărănimi, cu mare jalobă, asupra acelor boieri[13].

La 1775 Grigore Ghica introduce pedeapsa bătăii la tălpi a boierilor[14], supliciu practicat până atunci numai asupra celor din staturile inferioare ale societăţii.

Cronicile noastre consemnează drept fapte destul de obişnuite pedepse grele aplicate persoanelor socotite vinovate faţă de domn şi aceasta indiferent de poziţia social-politică a respectivului. Cu cruzime se procedează cu oamenii de rând, prinşi a se fi dedat la crime, tâlhării sau răzmeriţe.

Dintre prinşii în război doar tătarii prădalnici, uneori chiar căpetenii ale lor, sunt trataţi nemilos, poate şi pe baza urii cu substrat religios, care faţă de turci era exprimată, dar nu se căuta a o şi pune în aplicare, ştiut fiind cât de lung şi de răzbunător era braţul Porţii.

Apare astfel – de cumva nu e o exagerare sau o poveste – singular episodul tratamentului ce s-ar fi aplicat prinşilor polonezi din lupta de la Codrul Cosminului sau, potrivit altei versiuni, după o incursiune poloneză de prin 1499–1500, pătrunsă până pe la Botoşani.

Frapează de la început spaţiul foarte larg pe care Grigore Ureche îl acordă descrierii acestui conflict cu polonii, aproape depăşind pe al altor conflicte militare ale lui Ştefan cel Mare, în ansamblu luate, sau chiar unul câte unul, mai importante decât acesta.

Să se explice oare asprimea tratamentului prinşilor poloni prin prezenţa, nu prea bucuros mărturisită de izvoarele noastre, a vreo 2000 de otomani luptând în ajutorul oastei lui Ştefan?

Oricum, textul lui Ureche e sinistru: „pre unii i-au fost spânzurat ai noştri câte doi de păr, că au fost umblând pe acele vremi păroşi [pletoşi] ca nemţii ... şi alte batjocuri multe le-au fost făcând, de se pomeneşte până astăzi răutatea lor ce au fost pătimit"[15].

Şi aratul şi semănatul cu ghindă a unei dumbrăvi, cu prinşi polonezi înjugaţi, care s-ar fi petrecut, de fapt, doi ani după Codrul Cosminului, constituie o imagine aparte, nu prea verosimilă, în tabloul vast al relaţiilor moldovenilor cu oştenii ţărilor vecine. Aduce a legendă cu iz oriental.

Neculce povesteşte, dar relatarea lui apare ca o excepţie, cruzimea lui Petru Rareş faţă de locuitorii din Piatra Neamţ şi preotul lor, din cauza modului în care se comportaseră când se refugiase pe la ei.

Se mai pomeneşte, tot de către Neculce, neomenia cu care domnul Grigore Ghica – se pare pe la sfârşitul anului 1732 – s-a purtat cu vreo 2000 de amărâţi de bejenari din Muntenia, prinşi hoţeşte şi adunaţi într-un convoi, mânat apoi într-un adevărat marş de exterminare, din sudul ţării până la Iaşi. Vina acestora nu apare nicidecum proporţională cu exterminarea lor în masă, în acel marş al foamei şi al frigului[16].

[13] *Ibidem*, p. 242.
[14] *Ibidem*, II, p. 451.
[15] Gr. Ureche, *op. cit*., p. 47–51.
[16] I. Neculce, *op. cit.*, I, p. 17 şi II, p. 397.

Zguduitoare este zugrăvirea comportamentului armatei ruse a feldmareşalului Münich, la 1740, faţă de localnicii de pe lângă Hotin şi Cernăuţi. I-au deportat în plină iarnă, „fără leac de milă, mai rău decât tătarii", despărţind pe bărbaţi de femei şi de copii.

În fine, nu fără tangenţă cu concepţiile politice este comentariul pe care îl face Ureche, pledând pentru un anume ecumenism religios, în acelaşi timp în care deplânge eşecul conciliului de la Florenţa, din 1439: „iar după săbor atâta oţărătură stătu între amândouă bisericile, de nu se pot vedea cu dragoste, ci una pre alta huleşte şi defăimă şi una pre alta va să pogoare şi să o calce ... Şi aşa, una alteia nu va să dea cale, cum răsăritul şi apusul n-ar fi fost logodna lui Hristos"[17].

O notă distinctă şi îndeobşte pitorească în cronici e oferită de relatările despre felurite sărbătoriri.

Acestea descriu o risipă ce pare cel puţin ciudată pentru o ţară cu resurse orişicum modeste, aşa cum era Moldova. Imaginaţia nu e exclus să fi jucat vreun rol în aceste descrieri, printr-un proces paralel cu cel întâlnit în basme, unde momentele festive iau proporţii dincolo de normal sau chiar de verosimil.

După victoria de la Codrul Cosminului „au dat Ştefan Vodă cuvânt la toată oastea să se strângă la Hârlău, la Ziua lui Sveti Nicolae. Şi aşa s-au adunat cu toţii ... şi acolo Ştefan au făcut ospăţ mare tuturor boierilor şi tuturor vitejilor săi şi cu daruri scumpe i-au slobozit cine-şi pre la casa lor..."[18].

La fel face Ştefăniţă Vodă, tot la Hârlău, însă de Sf. Dumitru, după o izbândă asupra tătarilor, în 1508.

Să reţinem mai întâi alegerea Hârlăului ca loc de sărbătorire, când mai normal ar fi fost să fie aleasă Suceava, statornicită ca reşedinţă a domnului de multă vreme. Să se datoreze alegerea faptului că Hârlăul era mai spre centrul ţării şi în perimetrul unor bogate zone viticole? Se ştie, desigur, că se afla la Hârlău şi una din curţile domneşti. Şi totuşi, nici în acest caz, nici în al altor localităţi secundare, preferinţa organizării sărbătorilor acolo nu ne-o explicăm deplin.

Mai este apoi foarte probabil că n-a putut fi vorba mai mult decât de un soi de banchet cu invitaţi de frunte, deoarece toată oastea, de sute şi poate mii de oameni, de la boieri la simpli luptători, nu prea putea fi hrănită şi dăruită cu daruri scumpe.

Scepticismul nostru este însă combătut de repetatele relatări cu privire la dimensiunile pantagruelice ale nunţilor domneşti.

Cea a fiicei lui Vasile Lupu cu Janus Radziwiłł este prea cunoscută pentru a mai insista noi aici.

Radu Mihnea organizează o nuntă ca-n poveşti fiului său, Alexandru Coconul, domn în Ţara Românească. Nu e singura dată când o asemenea nuntă are loc la Tecuci şi iarăşi ne putem întreba de ce a fost aleasă localitatea aceea, pe atunci modestă. Nunta a ţinut „până în a doua săptămână".

Au fost de faţă boieri din Moldova şi Ţara Românească, precum şi invitaţi din Ungaria (probabil Transilvania) şi Polonia.

[17] Gr. Ureche, *op. cit*., p. 16.
[18] *Ibidem*, p. 55.

Pentru oaspeții străini s-au construit în satul Movileni, de pe malul răsăritean al Siretului, „divanuri, case, cerdacuri, anume cu această treabă făcute, cu lucrători de îmbe părțile a țărilor”[19]. Un adevărat orăşel sau „sat olimpic”, improvizat cu mari cheltuieli de mijloace materiale, de timp şi de eforturi umane.

Tot la Tecuci se ține nunta lui Vlad, nepotul lui Petru Şchiopul, cu fata lui Mihnea zis Turcitul, „cu multă cheltuială şi jocuri şi mulți din vecini au venit de le-au înfrumusețat masa”[20].

Cu peripeții s-a ajuns la nunta Catrinei, fiica lui Duca Vodă, cu Ștefan, fiul lui Radu Vodă (probabil Radu Leon). „Că fiind feciorul Radului Vodă grozav [urât] la față, punea pricină Duca Vodă şi nu voia să i-o dea”.

Dar pretendentul respins pe acest motiv, de natură a-i leza şi amorul propriu, s-a plâns la divanul sultanului şi a avut câştig de cauză. Insolită această competență a judecății superioare otomane într-o problemă matrimonială, şi încă între creştini. Pare probabil că s-a dat întregii chestiuni o coloratură politică şi aşa a fost adusă în fața divanului padişahului.

În pofida acestor antecedente jenante, Duca Vodă pune la cale o nuntă prelungită două săptămâni, „cu muzică, jocuri, pehlivănii şi cu puşce (focuri de arme). Şi giuca două danțuri prin ograda curților domneşti şi pre ulițe cu toți boierii şi giupânesele, împodobiți, şi toți neguțitorii şi tot târgul.

Şi un vornic mare purta un cap de danț şi alt vornic mare alt cap de danț, îmbrăcați cu savanale (haine de aprozi de casă domneşti).

Numai mirele şi mireasa, fiind feciori de domni, nu giuca în danțuri pe-afară, ci numai în casă. Iar la danț numai ce giuca boierii cât nu era nuntă, şi era minune.

Şi după ce au nuntit au mulțămit solilor şi i-au dăruit bine şi i-au dus la țările lor”[21].

La sfârşitul secolului al XVII-lea nunțile domneşti au loc tot mai multe la Iaşi. Aşa au fost ale lui Antioh şi Dimitrie Cantemir, ultimul căsătorit cu Casandra, fiica lui Şerban Cantacuzino. De asemenea, a lui Constantin Duca cu fiica lui Constantin Brâncoveanu. Ultima fusese plănuită pentru Focşani, dar, fiind toamnă şi vreme de ploi, s-au preferat Iaşii.

Toți oaspeții au fost găzduiți din belşug vreme de trei săptămâni, iar la plecare au fost petrecuți până la Valea Adâncă, localitate unde cu regularitate se încheie protocolul despărțirilor de oaspeții domneşti veniți la Iaşi[22].

❁

Apropiindu-ne de încheiere am voi să relevăm câteva informații ceva mai de amănunt, puțin prezente în prelucrările de cronică.

Miron Costin aduce o explicație nu prea vehiculată a succesului rapid al campaniei lui Mihai Viteazul în Moldova. Anume aceea a conflictului confesional

[19] Miron Costin, *op. cit*., p. 71.
[20] Gr. Ureche, *op. cit*., p. 176–177.
[21] I. Neculce, *op. cit*., I, p. 84–85.
[22] *Ibidem*, I, p. 150.

intervenit în Polonia după uniunea religioasă de la Brest (oct. 1596). Locuitorii Podoliei, implicați în acest conflict, aşteptau cu speranțe pe Mihai Vodă „ca să i se închine, ştiindu-l de-o lege cu dânşii”[23].

Acelaşi cronicar arată că sub Ştefan Tomşa au venit în Moldova, chemați de domn prin scrisori, câțiva foşti slujitori de seamă ai lui Mihai Viteazul, anume Mârza, Ghieţea şi Răcea, însoțiți de mai mulți oameni, care, cu toții, după moartea lui Mihai n-au mai putut locui în Țara Ungurească[24]. Motivul pare a fi fost invocat de circumstanță, dat fiind că între moartea lui Mihai şi urcarea la domnie în Moldova a lui Ştefan Tomşa trecuseră zece ani.

Pe Vasile Lupu acelaşi Miron Costin îl încondeiază cu câteva date deloc măgulitoare în ochii posterității. Omul „cu hirea înaltă şi împărătească mai mult decât domnească”[25], lua cu sila ca țiitoare fete din unele case de boieri, iar nepoții săi practicau pe față apucături pedofile, faptă care – adaugă cronicarul – „mai pe urmă s-au arătat cu mare osândă asupra casei lui Vasile Vodă”[26].

Nu e cruțat nici urmaşul, Gheorghe Ştefan. După ce, mai întâi, i se zugrăveşte acel portret intelectual de laudă, încheiat cu sentința cunoscută: „Cât poți zice că nasc şi în Moldova oameni”, sunt denunțate „mesele şi petrecaniile ceştii domnii [ce] de abia la vreo domnie să hie prilejit, nu fără mare desfrânăciune”[27].

Cronicarii noştri n-au o părere prea bună despre propriul popor. Mulți moldoveni, chiar şi feciori de boieri, se duc să slujească în leafă, pentru agonisită, la ruşi, polonezi, ardeleni sau suedezi. Le scapă adesea cuvinte de condamnare a dedării acestora la jafuri, la certuri, la fuga din luptă[28].

Un detaliu notat cu atenție dintre fenomenele naturale: cutremurele, cu epicentrul probabil în Vrancea, care de pe la 1800 încoace se propagă cu cea mai mare forță pe direcția sud, sud-vest, în secolele anterioare par a se fi propagat înspre nord, în lungul Carpaților Orientali. Desigur, ar putea fi vorba şi de notații incomplete din partea cronicarilor.

Detalii de ordin geografic, în legătură cu operațiuni militare, solii şi deplasări ale drumurilor sau cu ceea ce am numi, cu o expresie modernizantă: „lucrări publice”, nu sunt, după opinia noastră, suficient de luate în seamă.

De pildă: Nicolae Mavrocordat, cu poruncă de la Poartă, purcede la mari lucrări de curățire a Prutului, de la vărsare până la Țuțora. Până acolo erau trase, în amonte, şeicile cu provizii: la Țuțora încărcătura lor era transbordată pe căruțe şi dusă astfel pe uscat, până la Hotin. La Țuțora s-au ridicat hambare, pentru depozitarea mărfurilor ce nu se puteau transporta de îndată mai departe pe uscat.

Rezultă, aşadar, că Prutul era navigabil pentru ambarcațiuni mici până la Țuțora. Această localitate, pe lângă că era un loc de trecere frecvent peste râu, mai

[23] Miron Costin, *op. cit*., p. 19.
[24] *Ibidem*, p. 28.
[25] *Ibidem*, p. 108.
[26] *Ibidem*, p. 110.
[27] *Ibidem*, p. 191.
[28] De ex. I. Neculce, *op. cit*., I, p. 102 ş.a.

era şi un soi de antrepozit de produse necesare aprovizionării cetăților din nordul Moldovei, cum era Hotinul.

Vad peste Prut mai era la Zagoranca, mai sus de Unghenii de azi, iar peste Nistru se trecea pe la Soroca şi Movilău.

În vreme de foamete, domnul Grigore Ghica a creditat transporturi de alimente spre ținuturile aflate în lipsă, urmând a-şi recupera ulterior sumele astfel avansate. Presupunem că n-a rămas în pierdere.

Şi pentru a încheia într-o notă uşor amuzantă aceste note de lectură cu tentă cât se poate de subiectivă şi fără pretenția de a modifica imaginile despre istoria noastră, nu se poate a nu cita neaşteptatul portret al lui Constantin Mavrocordat, cu calități intelectuale certe, dar altminteri „mic de stat şi de făptură prost, cu căutătura încrucişată şi cu vorba întunecată [surdă, răguşită]”[29]. Cine altul decât talentatul ponogluitor Neculce putea fi autorul?

[29] *Ibidem*, II, p. 411–412.

CLIMAT CONFESIONAL EUROPEAN ŞI ISTORIE ROMÂNEASCĂ ÎNTR-A DOUA JUMĂTATE A VEACULUI AL XIV-LEA*

Acad. RĂZVAN THEODORESCU

A trecut aproape un secol de când, într-o comunicare la Academia Română, Nicolae Iorga cerceta condiţiile de istorie generală în care s-au ivit bisericile noastre şi peste şase veacuri de când şi-a vădit multiplele faţete ceea ce savantul remarca a fi însemnat la noi – voi adăuga de îndată, şi în alte părţi ale Răsăritului european – „bizantinismul religios, necontenit în serviciul celui politic”[1].

Ştim prea bine ca în Europa crepusculului medieval, a apariţiei provocării otomane pentru întregul continent spre mijlocul secolului al XIV-lea, două au fost fenomenele istorice, inseparabile de altminteri şi hotărâtoare pentru mentalul epocii: *proiectul cruciat* – cel al „cruciadelor târzii” cum au fost denumite, acele cruciade „virtuale”, spre a le deosebi de cele reale, din secolele XI–XIII – şi *unirea Bisericilor* de la Roma şi Constantinopol pe care schisma din 1054 le separase, la capătul multor clivaje succesive începute încă la sfârşitul antichităţii creştine.

Dacă în urma cruciadei a IV-a (1202–1204) şi a deceniilor de stăpânire latină asupra Bizanţului (1204–1261), Conciliul al II-lea de la Lyon din 1274 se încheia cu recunoaşterea de către grecii fostului patriarh Germanos a faptului că biserica romană „summum et plenum primatum et principatum super universam Ecclesiam catholicam obtinet”[2] şi dacă „unirea” acceptată atunci de Mihail al VIII-lea Paleologul, prin glasul lui Georgios Acropolites, nu a ţinut decât câţiva ani, fiind denunţată de papa Martin al IV-lea (1281) şi de Andronic al II-lea la Sinodul de la Blaherne (1285), veacul următor avea să fie, pentru dezideratul de „unitas fidei” prin „unio Graecorum”, în acelaşi timp crucial şi semnificativ pentru ceea ce a însemnat, până la urmă – ca şi acţiunea cruciată propriu-zisă, încheiată la 1270 – un eşec istoric răsunător. Este locul a reaminti faptul că, din punctul de vedere al bisericii romane, aceea orientală, greacă, nu era decât o ramură a sa – ca biserică universală –, că, teoretic măcar, toţi creştinii orientali erau „Sacrosanctae Romanae

*Comunicare prezentată la şedinţa publică a Secţiei de Ştiinţe Istorice şi Arheologie a Academiei Române (21 ianuarie 2010).

[1] *Condiţiile de politică generală în cari s-au întemeiat bisericile româneşti în veacurile XIV–XV* (extras), Bucureşti, 1913, p.14.

[2] Apud *Enciclopedia italiana*, XXI, Milano, 1934, p. 228. Pentru caracterul prevalent politic al cruciadelor după 1204 şi al conciliului Lyon II – convocat în primul rând în scop cruciat şi doar secundar pentru „unio Graecorum” –, pentru încheierea sa dogmatică din iulie 1274 („Fideli ac devota”) şi pentru acceptarea bizantinilor cu dogma şi cu ritul proprii, vezi Ş. Turcuş, *Sfântul Scaun şi românii în secolul al XIII-lea*, Bucureşti, 2001, p. 44, 75–79.

Ecclesiae oboedientes et subiecti", că disensiunile erau, în primul rând, ecclesiologice şi politice, că din punct de vedere liturgic se recunoştea, de multe ori, legitimitatea ritului ortodox – chiar la Lyon, bizantinii erau primiți cu dogma şi cu ritul lor –, în fine, că, din punct de vedere dogmatic, divergențele se reduceau la trei puncte: Filioque, Purgatoriul şi azima (opusă pâinii dospite).

Vom vedea că de-a lungul unui secol agitat, scrisori papale ne lasă să înțelegem că ambele tabere, catolică şi ortodoxă, ar fi rămas „in unitate Ecclesiae persistentes"[3] şi că prima, mai ferită de amenințarea Islamului, lucrează continuu „pro reductione Graecorum ad sacrosancte Romanae ecclesiae unitatem et pro exterminatione infidelium Turchorum"[4]. Constatăm că în această epocă a proiectelor cruciate şi, consecutiv, „uniate", în ciuda conştiinței clare a deosebirilor confesionale dintre europeni, cu consecințe psihologice, intelectuale şi dogmatice[5], există nuanțe care conduc la o, aş numi-o, *fluiditate confesională a elitelor*, cu treceri frecvente de la o confesiune la alta[6], principalul motor al acestor schimbări fiind de natură politică, ceea ce ar putea fi socotit, cu un termen modern – şi îl citez aici, pentru această chestiune, pe un reputat învățat oxonian de origine rusă – un „political opportunism"[7].

Voi nota imediat că asemenea treceri confesionale se făceau în ambele sensuri (chiar istoria românească a secolului al XIV-lea furnizează mărturii în această direcție, dacă ne gândim la cazurile unor personaje princiare, Margareta-Muşata în Moldova, ce trecea de la ortodoxie la catolicism, şi fiul ei, Petru Muşat, ce pare a fi trecut de la catolicism la ortodoxie); şi voi mai aminti că pentru îmbrățişarea credinței apusene se admiteau, în cazul capetelor încoronate mai ales, simple profesiuni de credință, dar că aveau loc şi rebotezări – iarăşi în ambele sensuri –, de vreme ce încă la Conciliul Lateran IV (1215) „grecii" erau condamnați pentru rebotezarea „latinilor"[8] (pentru ca după un veac, în 1353, papa Inocențiu al VI-lea să certe pe suveranul sârb Ştefan Duşan – care, pravoslavnic notoriu, cocheta uneori cu biserica occidentală – că admite rebotezarea catolicilor în aria stăpânirii sale[9]).

Raporturile dintre cele două confesiuni nu excludeau chiar unele şantaje regale, căci astfel ar putea fi caracterizată poziția catolicului monarh polonez Cazimir cel Mare, înainte de noiembrie 1370, față de Patriarhia de pe Bosfor într-o chestiune asupra căreia voi reveni, cea a mitropoliei Haliciului, după cum nimic nu

[3] O. Halecki, *Un empereur de Byzance à Rome. Vingt ans de travail pour l'union des Églises et pour la défense de l'Empire d'Orient. 1355–1375*, Varşovia, 1930, p. 123.

[4] Apud *Ibidem*, p.125, n. 1.

[5] *Ibidem*, p. 35.

[6] Ş. Papacostea, *Întemeierea mitropoliei Moldovei: implicații central-est europene*, în *Românii în istoria universală*, III, 1, Iaşi, 1988, p. 529.

[7] D. Obolensky, *The Byzantine Commonwealth. Eastern Europe 500–1453*, Londra, 1971, p. 250.

[8] C. Gianelli, *Un documento sconosciuto della polemica tra Greci e Latini intorno alla formula battismale*, în *Orientalia Christiana Periodica*, X, 1944, p. 151, n. 3.

[9] B.I. Bojović, *L'idéologie monarchique dans les hagio-bioqraphies dynastiques du Moyen Âge serbe*, Roma, 1995, p. 103; cf. D. Barbu, *Pictura murală din Țara Românească în secolul al XIV-lea*, Bucureşti, 1986, p. 20.

excludea împrumuturi reciproce, de vreme ce în Ungaria catolică un sfânt balcanic, precum Dimitrie, era celebrat după moda orientală[10], iar în ortodoxa Muntenie un dăruitor la Athos, ca Vladislav I, va jura, într-un document pentru Ardeal, în litera unei cancelarii apusene mai curând, pe cei trei regi catolici ai Ungariei, Ştefan, Ladislau şi Emeric[11]. Sigur este că mentalitatea feudală fără falie şi rigoarea catolică a papilor francezi de la Avignon (1309–1377) – care au patronat cunoscutele misionarisme franciscan şi dominican ajunse până la mongolii şamanişti şi, apoi, islamici –, având ştiutele experienţe antieretice albigenze din veacul precedent, vor fi fost cu atât mai aprig potrivnice „schismaticilor" ortodocşi din Balcani, de la Carpaţi şi Dunăre, din părţile ruseşti, şi tot secolul al XIV-lea va răsuna de asemenea înfruntări.

Rigorismului avignonez de sorginte franceză avea să-i răspundă, cu asupra de măsură, intransigenţa confesională a unui dinast de origine aşijderea franceză care a fost Ludovic de Anjou, un fanatic campion al catolicismului în Ungaria (1342–1382)[12], dar şi în Polonia unde domnia sa începea în 1370, contrastând aici cu aceea a înaintaşului şi unchiului său matern, Cazimir al III-lea cel Mare (1333–1370), cu mult mai tolerant[13] (aşa cum avea să fie şi unul dintre succesorii lui Ludovic pe tronul de la Buda, Sigismund de Luxemburg – 1387–1437 –, cu mult mai dispus pentru un dialog cu Bizanţul[14]).

Scăderea puterii angevine, după 1382, şi înlocuirea sa printr-o hegemonie polono-lituană, după 1385, aveau să marcheze relaţiile confesionale ale creştinilor din Europa central-răsăriteană şi vom constata cum dependenţele eclesiologice vor conta cu mult mai mult – pentru că aveau un net caracter politic –, decât disputele dogmatice unde, de altfel, unele apropieri între cele două credinţe ne arată cât de schematică poate fi, uneori, interpretarea zilelor noastre privitoare la poziţii aparent ireductibile în materie de cult.

Un exemplu decisiv poate fi cel legat de taina botezului, fundamentală pentru apartenenţa la o comunitate creştină, taină instituită de însuşi Iisus Hristos (Matei, 28, 18–19)[15]. Imediat după 1054, Patriarhia bizantină va ataca pe latini pentru

[10] G. Moravcsik, *Byzantium and the Magyars*, Budapesta, 1970, p. 118.

[11] *Documente privitoare la istoria Românilor culese de Eudoxiu de Hurmuzaki*, I, 2, ed. N. Densuşianu, Bucureşti, 1890, nr. 148, p. 200; *Documenta Romaniae Historica. B. Ţara Românească*, I, Bucureşti, 1966, nr. 5, p. 14. Este un document din 16 iulie 1372 pentru ruda sa, „noster cosangwineus" Ladislau de Dobca, unde voievodul jură pe Fecioara Maria şi pe amintiţii sfinţi; cf. N. Iorga, *op. cit*., p. 12. Pe acest temei s-a postulat chiar o catolicizare a lui Vlaicu, bănuit de „versatilitate religioasă", ipoteză combătută de G.I. Brătianu, *Les rois de Hongrie et les Principautés roumaines au XIV^e siècle* (extras), Bucureşti, 1947, p. 32.

[12] N. Iorga, *op. cit*., p. 18.

[13] Ş. Papacostea, *op. cit*., p. 527.

[14] *Ibidem*, p. 532. Idem, *Evul mediu românesc. Realităţi politice şi curente spirituale*, Bucureşti, 2001, p. 63–64. În acest sens, de văzut şi ecoul acestei poziţii şi a efortului regelui-împărat Sigismud de a se asigura, pentru un conciliu cerut de Bizanţ şi respins de biserica romană, o evoluţie de la „reductio Graecorum" la „unio" reflectată în cronica polonezului Jan Dlugosz.

[15] „Datu-mi-s-a toată puterea, în cer şi pe pământ/ Drept aceea, mergând, învăţaţi toate neamurile, botezându-le în numele Tatălui şi al Fiului şi al Sfântului Duh".

botezul printr-o singură imersiune şi pentru formula „Ego te baptizo” (ce ar fi pus în valoare, nejustificat, persoana preotului)[16], pentru ca în veacul al XIII-lea Toma de Aquino să recunoască validitatea formulei baptismale orientale care, discret, era admisă de Roma şi pentru grecii din Calabria[17] (limpede este, de altfel, că moravurile bisericii bizantine se vor fi regăsit în cele ale catolicilor din Balcani, de pildă, de vreme ce la sfârşitul extrem al secolului al XII-lea, un conciliu de la Antivari-Bar interzicea preoților catolici căsătoria şi portul bărbii[18]).

Cu siguranță, momentul cel mai spectaculos al „unionismului” din veacul al XIV-lea va fi fost episodul, mult şi bine studiat, al conversiunii din 1369 de la Roma a împăratului bizantin Ioan al V-lea Paleologul. Momentul în care acest fiu al ortodoxului Andronic al III-lea şi al catolicei Ana de Savoia –devenită chiar o „terțiară” a ordinului franciscan[19] – a făcut pasul său, minuțios gândit, a găsit atât Bizanțul, cât şi Occidentul bine pregătite pentru asemenea acțiuni.

Nu trebuie uitat că, pentru strictă oportunitate politică numai, era un partizan al „unirii” cu Avignonul chiar prea ortodoxul responsabil al aducerii turcilor în Balcani, împăratul-teolog, adversarul Paleologului şi sprijinitorul isihaştilor antioccidentali care era Ioan al VI-lea Cantacuzino, aflat în relații cu papii Clement al VI-lea şi Inocențiu al VI-lea, campion al „unirii minților” din Apus şi Răsărit[20]; că tot din motive de oportunitate politică – oricât ar putea să apară astăzi de straniu – erau pentru „unire” şi patriarhul ecumenic Filotei, critic de altfel al „erorilor latine”[21], şi colegii săi răsăriteni Nifon al Alexandriei şi Lazăr al Ierusalimului[22], cu toții convinşi că la o înfruntare teologică – într-un eventual conciliu pentru care Bizanțul a militat adesea – doctrina orientală îşi va dovedi superioritatea.

Pentru unire necondiționată cu Occidentul „marilor proiecte irealizabile”[23] în materie cruciată, un Occident al titlurilor răsăritene deşarte, precum cel de „rege al Ierusalimului” purtat de Petru I de Lusignan – protectorul picardului Philippe de Mézières – sau chiar cel de „împărat al Constantinopolului” avut de contele Charles de Valois, începătorul faimei acelui neam, erau fruntaşii intelectuali şi politici ai Bizanțului, un Demetrios Cydones, corespondentul lui Coluccio Salutati şi un Theodor Metochites, ctitorul Chorei[24], pentru a nu mai vorbi de Ioan al V-lea

[16] C. Gianelli, *op. cit*, p. 151. Voi adăuga că din secolul al XIV-lea are loc o simplificare a ritului baptismal, turnându-se apă pe capul copilului, deasupra cristelniței, cu renunțarea la botezul prin imersiune (opinia lui Michel Meslin în *The Encyclopedia of Religion*, ed. M. Eliade, 2, 1987, New-York – Londra, p. 62).

[17] C. Gianelli, *op. cit*., p. 159.

[18] *Ibidem*, p. 164–165.

[19] O. Halecki, *op. cit*., p. 43.

[20] *Ibidem*, p.13; pentru el, J. Meyendorff, *Society and Culture in the Fourteenth Century. Religious Problems*, în *XIV^e Congrès International des Études Byzantines. Bucarest (6–12 septembre 1971). Rapports*, I, Bucureşti, 1971, p. 58–59. Tot acolo găsim remarca: „Pentru toți bizantinii problema ecleziastică a unirii era, în primul rând, o chestiune de urgență politică”.

[21] O. Halecki, *op. cit*., p. 179.

[22] *Ibidem*, p. 152.

[23] N. Iorga, *Philippe de Mézières 1327–1405 et la croisade au XIV^e siècle*, Paris, 1896, p. 252.

[24] O. Halecki, *op. cit*., p. 48.

care, încă din 1355, promitea papei Urban al V-lea convertirea la catolicism a întregului imperiu[25] (aceluiaşi pontif care, un deceniu mai târziu, în 1365, recunoştea că „grecii" sunt „fii ai aceleiaşi biserici"[26], chiar dacă un Petrarca, celebrissimul său contemporan, era convins că bizantinii schismatici sunt mai răi decât necredincioşii[27]).

Călătoriile lui Ioan al V-lea în spațiile catolice, la Buda în 1366 – Ungaria angevină devenea un intermediar între Avignon şi Constantinopol[28] –, apoi la Roma în 1369 – când are loc convertirea, cu titlu strict individual, a bazileului devenit pentru papă „carissimo in Christo filius"[29] –, au prefațat pe cele din secolul următor, ale urmaşilor săi, Manuel al II-lea şi Ioan al VIII-lea, încheiate cu faimoasa şi efemera „unire florentină". Dar momentul acesta dintr-a doua parte a veacului al XIV-lea nu semăna deloc cu acela anterior, de la Lyon, când reprezentantul lui Mihail al VIII-lea acceptase „Filioque", Purgatoriul şi primatul papal – nu cel „de onoare", ci acela „de jurisdicție"[30] – şi nu semăna deloc nici cu acela, ulterior, consumat în Toscana.

Primul Paleolog încoronat ceruse să fie lăsate bizantinilor vechile rituri şi textul inițial al „Crezului" – fără „Filioque" –, iar la Ferrara (1438) şi la Florența (1439) s-au căutat căi de acomodare a celor două confesiuni, un „modus unionis". Aşa cum remarca un excelent cunoscător al problemei „exista o diferență esențială între tentativele acestei epoci" – este vorba despre secolul al XIV-lea – „şi unirile de la Lyon şi de la Florența, bazate, şi una şi cealaltă, pe recunoaşterea ritului oriental de către Sfântul Scaun"[31].

Rigoarea amintită a Avignonului făcea acum să nu se accepte niciun fel de concesii de rit[32] şi mai ales perioada anilor 1368-1371 – nu întâmplător cea a convertirii individuale a împăratului de la Constantinopol, dar şi cea a convertirii neamului Balşa în Albania, cea a domniei lui Lațcu în Moldova şi a acțiunii doamnei Clara în Țara Românească – a înregistrat o întreagă ofensivă misionară catolică[33], ordinul dominican, care îşi trimitea din Halici la Siret emisarii, fiind prezent în chiar inima Imperiului bizantin[34].

Scriam undeva mai sus despre „oportunismul politic" – inteligent şi profitabil pus în practică, de altfel – al unor vârfuri feudale răsăritene care, mai ales după cruciada a IV-a şi în epoca de ofensivă catolică a pontificatului lui Inocențiu al III-lea (1198–1216) au ales, calculat, aderarea conjuncturală la biserica Romei şi unele alianțe occidentale, din nou profitabile.

[25] *Ibidem*, p. 34–35.
[26] *Ibidem*, p. 90.
[27] *Ibidem*, p. 109.
[28] *Ibidem*, p. 116.
[29] Apud *Ibidem*, p. 189.
[30] *Ibidem*, p. 118–119.
[31] Ibidem, p. 204.
[32] *Ibidem*, p. 294.
[33] R. Theodorescu, *Bizanț. Balcani, Occident la începuturile culturii medievale româneşti (secolele X–XIV)*, Bucureşti, 1974, p. 205.
[34] O. Halecki, *op. cit*., p. 310.

Faptul s-a dovedit eclatant, în Balcani, în cazul Serbiei, unde pe la 1200 Ştefan al II-lea Nemanja abandona o legătură matrimonială cu familia Comnenilor, în favoarea unei căsătorii cu nepoata dogelui veneţian Enrico Dandolo, jefuitorul Constantinopolului, pentru ca în 1217 să fie încoronat rege (fiind „Prvovenčani") de către un legat papal aducător de „corona regni" şi promitea convertirea[35]; el se repeta, în copie perfectă, în Bulgaria, unde la 1204 Ioniţă (Kaloioannes) Asan primea coroana regală, sceptrul şi „vexillum Petri" de la Roma printr-un cardinal, după ce, cu un an înainte, îi scria papei că doreşte să fie un credincios al curiei[36], deşi în întreaga sa corespondenţă cu teribilul Inocenţiu nu există vreo aluzie la deosebiri doctrinare între Est şi Vest[37]. În general, în epocă, tot ce era dezbatere doctrinară nu apare, nici aluziv măcar, în actele oficiale ale suveranilor balcanici, ceea ce îndreptăţeşte opinia că, în fond, aceştia, făcând promisiuni de catolicizare, plănuiau să rămână la credinţa lor[38]; împrejurarea a fost dovedită, de îndată, de evenimente cum ar fi crearea arhiepiscopiei ortodoxe sârbe de la Žiča în 1219 – în frunte cu însuşi fratele regelui, arhimandritul Sava de la Studenica – sau cea a Patriarhiei ortodoxe bulgare de la Târnovo, în 1235, pentru un bazileu bizantin de mai târziu, care se adresa chiar solilor papali, sârbii şi bulgarii fiind „fraţi întru credinţă" („homopistoi"[39]).

S-ar putea spune chiar, că dincolo de aceste pasagere oportunisme necesare, oamenii timpului concepeau încă creştinătatea ca o unitate, trecerea de la o biserică la alta fiind mai degrabă „o chestiune de jurisdicţie ecleziastică şi nu una de convingere teologică"[40]. Mai mult, şi aici îl citez din nou pe subtilul exeget care a fost Dimitri Obolensky, „unii, cel puţin, dintre aceşti cârmuitori sârbi par a fi fost cu adevărat convinşi că acceptarea jurisdicţiei papale nu era incompatibilă cu loialitatea faţă de tradiţiile bisericii ortodoxe; iar această convingere, împărtăşită... şi de unii monarhi bulgari ai timpului, aduce argumente pentru împrejurarea că, cel puţin printre convertiţii balcanici de la credinţa Bizanţului, nu exista deloc sau aproape deloc, chiar şi în Evul Mediu târziu, conştiinţa unei schisme în trupul creştinătăţii"[41].

[35] D. Obolensky, *op. cit*., p. 239–240; cf. B.I. Bojović, *op. cit*., p. 68–71.

[36] *Documente privitoare* ..., I, ed. N. Densuşianu, Bucureşti, 1887, nr. 10, p. 11; Ş. Turcuş, *op. cit*., p. 184.

[37] D. Obolensky, *op. cit*., p. 239.

[38] *Ibidem*, p. 240.

[39] Apud *Ibidem*, p. 257.

[40] *Ibidem*, p. 240.

[41] *Ibidem*, p. 250. Ca un exemplu, între altele, Ştefan Duşan trata cu Inocenţiu al VI-lea, în 1347, o unire cu Roma (O. Halecki, *op. cit*., p. 22). Pentru o unire bisericească urmând să aibă temeiuri etnice şi lingvistice comune, în slavitatea central-europeană şi balcanică, era împăratul Carol al IV-lea de Luxemburg care întemeiase, în acest scop, în 1347, o mănăstire benedictină de rit slav la Praga (*Ibidem*, p. 16; M. Paulová, *L'idée cyrillo-méthodienne dans la politique de Charles IV et la fondation du monastère slave de Prague*, în „Byzantinoslavica", XI, 2, 1950, p. 174–186). Revenind la cazul sârbesc, trebuie amintit că încă bunicul lui Ştefan Duşan, regele Milutin, promisese în 1308 papei Clement al V-lea o unire a bisericilor, dar – pendulând între Bizanţ şi Occident – era numit „regele schismatic" de către Ioan al XXII-lea în 1319 (B.I. Bojović, *op. cit*., p. 90, 92).

Aici şi în acest spirit m-aş putea referi din nou la ceea ce am numit deja „fluiditatea confesională a elitelor" – elite sociale, dar şi intelectuale –, prin doar două exemple ce aparţin aceluiaşi secol, al XIV-lea, şi aceleiaşi zone – atât de legate de spaţiul românesc –, aceea balcanică.

Primul este cel al reginei Elena, soţie catolică al lui Ştefan Uroš I cel Mare, fiul regelui sârb deja pomenit, Ştefan Nemanja, „Primul Încoronat"; era „cosanguinea nostra carissima" pentru regii angevini de la Neapole şi avea grijă, deopotrivă, de aşezăminte catolice şi ortodoxe din Serbia, întemeiase biserici franciscane la Kotor, la Bar, la Skadar – aici, la mănăstirea Sf. Nicolae, care va fi benedictină, ea s-a călugărit, dar avea să fie îngropată în 1314 într-o altă ctitorie a sa, ortodoxă de data aceasta, la Gradac, într-un sarcofag de tip occidental, necunoscut în părţile sârbeşti; aici, regina catolică va avea un cult local ortodox, creat de însuşi bineştiutul arhiepiscop de Peć, Danilo al II-lea, chiar fără o canonizare formală din partea bisericii pravoslavnice[42].

Cel de-al doilea caz este cel al călugărului constantinopolitan de neam ilustru, Maximos Calopheros Lascaris, care devine catolic şi corespondent papal în anii 1365–1366, deşi protosinghel patriarhal – aşadar conducător al cancelariei Marii Biserici –, cum i se adresa din Avignon, la 18 aprilie 1365, Urban al V-lea, „dilecto filio Maximo protosinghelo de Constantinopoli", dar şi conducător al mănăstirii ortodoxe a Sf. Diomed din capitala Bizanţului[43].

Un asemenea filo-occidental şi alţii asemenea lui din cercurile cultivate ale imperiului continuau a vieţui într-o atmosferă spirituală care, chiar dacă nu era ceea ce numim azi „ecumenică", era foarte departe de înverşunarea pe care epoca modernă a trăit-o şi, pe cale de consecinţă, şi-a imaginat-o şi despre trecut. Într-o atmosferă în care împrejurările secolului al XIV-lea făceau ortodoxia, se pare, mai „permisivă", dubla presiune politică şi religioasă dinspre Estul microasiatic şi Vestul italo-francez conducea ultimul Bizanţ la un pragmatism politic şi eclesiologic evident.

Acolo unde atâţi isihaşti palamiţi aprobau, politic, apropierea de Roma şi de Avignon, fiind convinşi, teologic, de dreptatea lor, efectul convertirii lui Ioan al V-lea pare a fi fost extrem de palid, catolicul ginere al rivalului său ultraortodox, Ioan al VI-lea Cantacuzino, ajungând chiar, în anii '70, la o alianţă cu turcii şi în vasalitatea acestora, înainte de a fi detronat şi închis de propriul său fiu. Şi chiar dacă unele opinii mai recente potrivit cărora el a renunţat la catolicism[44] nu pot fi verificate, sigur este că episodul roman al Paleologului, din 1369, a rămas un accident în viaţa împărăţiei, mai puţin important, s-a spus[45], decât, spre pildă, dialogul teologic din 1367 dintre imperialul său socru, călugărit sub numele de Ioasaf, şi legatul papei Urban al V-lea.

[42] *Ibidem*, p. 80–83, 176–177, 491–492, 494–495.

[43] O. Halecki, *op. cit*., p. 49, 95, 294, 363.

[44] S.B. Daşkov, *Dicţionar de împăraţi bizantini*, Bucureşti, 1999, p. 393.

[45] D.M. Nicol, *Byzantine Requests for an Oecumenical Council in the Fourteenth Century*, în *Byzantium: Its Ecclesiastical History and Relations with the Western World*, Londra, 1972, p. 95.

Pe de altă parte, mai ales în cazul ortodoxiei sârbeşti, vecinătatea nemijlocită a diocezelor catolice dinspre Adriatica – episcopia de Kotor, ţinând de Bari din Apulia, episcopia de Trebinje şi Zahlumje depinzând de Raguza, arhiepiscopia de Bar legată direct de Roma – a făcut ca, în timpul dinastiei Nemanizilor, suveranii să fie foarte permeabili faţă de credinţa apuseană; de-a lungul a două sute de ani, trei dintre ei l-au recunoscut pe papă ca şef suprem, unul a fost botezat de preot catolic, un altul a fost convertit după abdicare, un altul a fost căsătorit cu o catolică franceză[46], ceea ce apropie întrucâtva climatul confesional al Serbiei de ceea ce se va petrece curând în spaţiul românesc.

Dacă la sud de acesta, în lumea slavilor balcanici, politicul şi-a spus atât de apăsat cuvântul în materie spirituală în secolele XIII–XIV, nu mai puţin la nord, în zona slavă carpatică a Haliciului, în „ţinuturi de veche şi îndărătnică ortodoxie”[47], lucrurile nu stăteau cu mult diferit. În această „Rusie Roşie” sau „Rusie Mică”, în ceea ce vor fi Galiţia, Podolia, Volhinia, „ţara Şipenţului” dintre Prut, Nistru şi Ceremuş, vecinătatea relativă cu Rusia moscovită, intransigent anticatolică – mergând, cum se ştie, până la separarea eclezială de Bizanţul „trădării florentine”[48] –, dar şi cealaltă vecinătate, cu expansiunea Poloniei catolice, au făcut ca echilibrul celor două confesiuni să fie extrem de sensibil.

Aici, în 1253, cneazul Daniil Romanovici, cârmuind peste o populaţie ortodoxă, era făcut rege printr-o coroană trimisă de papa Inocenţiu al IV-lea şi nu întâmplător, adaug, din această vreme datează, chiar la Halici, o biserică ortodoxă de aspect pur romanic cu hramul Sf. Pantelimon – pe care am avut şansa să o cercetez nu de mult –, cu portaluri, capiteluri cubice şi semicolonete la cele trei abside răsăritene, ce ţineau de arta Occidentului[49]. În schimb, aproape un secol mai târziu, cneazul halician Boleslav Iuri avea să fie ucis de boieri pentru că, în 1340, trecuse la catolicism[50]. La un catolicism tot mai activ în acea vreme, prin misionarismul franciscanilor din „vicaria Russiae”, care la 1345 cuprindea şi Siretul Moldovei, cu atât mai mult cu cât Haliciul era alipit Poloniei în 1349 – Volhinia fiind anexată Lituaniei păgâne aliate cu tătarii[51] –, alipire ce a avut drept rezultat crearea în serie, tot de către franciscani şi sub egidă polonă[52], a episcopatelor de Przemysl în 1352, de Vladimir-Volînski în 1358, de Chelm (Holm) în 1359, de Halici – cu reşedinţa la Lvov – în 1367[53], în fine, a episcopiei

[46] D. Obolensky, *op. cit*., p. 250; este vorba de prinţesa angevină Elena, vară a regelui Siciliei, catolica soţie a regelui Uroš I, venerată în biserica ortodoxă sârbă după 1314 (B.I. Bojović, *op. cit*., p. 83). Vezi supra n. 42.

[47] N. Iorga, *Condiţiile*..., p. 15.

[48] D. Obolensky, *op. cit*., p. 268–270.

[49] Observaţii personale făcute în noiembrie 2007.

[50] Ş. Papacostea, *Triumful luptei pentru neatârnare: întemeierea Moldovei şi consolidarea statelor feudale româneşti*, în *Constituirea statelor feudale româneşti*, Bucureşti, 1980, p. 167.

[51] *Ibidem*, p. 188.

[52] Gh. I. Moisescu, *Catolicismul în Moldova până la sfârşitul secolului XIV*, Bucureşti, 1942, p. 59.

[53] Mult activată în 1375, ca arhiepiscopie (*Istoria Românilor*, IV, Bucureşti, 2001, p. 291), după ofensiva lui Ludovic de Anjou, rege al Ungariei şi al Poloniei, de întărire a catolicismului în

de Siret în 1371, la capătul unei acţiuni misionare catolice începută, practic, la mijlocul secolului al XIII-lea.

Că înjghebările de ierarhie catolică se făceau exact acolo unde preexistau structuri ecleziale ortodoxe este lesne de observat şi de explicat, ştiindu-se că vechea episcopie ortodoxă de Halici, de obedienţă bizantină, devenită mitropolie sub Andronic al II-lea Paleologul, la începutul secolului al XIV-lea (1303–1305), avea episcopate sufragane tocmai la Halici, la Vladimir-Volînski, la Przemysl, la Chelm (Holm), dar şi la Luţk şi la Turov, unele eparhii (Chelm, Przemysl, Vladimir şi Turov) existând şi după reînfiinţarea mitropoliei în 1371[54] (după o episodică desfiinţare a mitropoliei haliciene, în 1347, de către Bizanţul patriarhului Isidor şi al lui Ioan al VI-lea[55]).

Peisajul ortodox al acestor ţinuturi într-a doua parte a veacului al XIV-lea era dominat de această mitropolie halicianã refăcută de patriarhul Filotei (1353–1354; 1364–1376), cu episcopul existent, Antonie, devenit mitropolit, şi de care ştim că depindea, la acea vreme, nou închegata biserică a abia închegatei Moldove, unde, în condiţii de tot neclare, doi episcopi, Iosif şi Meletie, fuseseră sfinţiţi de amintitul ierarh, cea mai apropiată autoritate ecleziastică faţă de Suceava lui Petru Muşat[56]; acest Antonie fusese cerut de ultimul Piast, Cazimir al III-lea, care ameninţa Constantinopolul cu catolicizarea rutenilor[57] în caz de neacceptare a doleanţei sale menite a da ortodocşilor din Rusia Mică un păstor nelegat ombilical de biserica rusă, faţă de care ecumenicul îşi explica gestul, şi el de oportunitate[58]. Cât despre această din urmă structură ecleziastică, ştim că încă de la începutul veacului vechiul scaun metroplitan de la Kiev trecea la Vladimir şi apoi, în 1328, la Moscova, subliniind prestigiul acestui oraş meridional al marelui cnezat de Vladimir-Suzdal, până la mijlocul secolului al XV-lea existând o „mitropolie a Kievului şi a toată Rusia”[59], unde o înţelegere cu Bizanţul crease deja o alternanţă de ierarhi ruşi şi greci[60].

În prezenţa unui asemenea mitropolit al Kievului, legat de Sudul bizantino-balcanic, dar şi partizan al unirii Bisericilor, anume Ciprian[61], Petru Muşat va depune

ţinuturile vest-ruseşti (C. Marinescu, *Înfiinţarea mitropoliilor în Ţara Românească şi în Moldova*, extras, Bucureşti, 1924, p. 11). În acest spirit, papa Grigore al XI-lea cerea, în 1372, episcopului de Cracovia, acţiuni împotriva „schismaticilor” din regiunea halicianã.

[54] *Acta Patriarchatus Constantinopolitani*, ed. Fr. Miklosich, J. Müller, I, Viena, 1860, nr. 319, p. 578–580.

[55] Şt. Andreescu, *The metropolitanate of Halicz and the Bishopric of Asprokastron. A few considerations*, în *Études byzantines et postbyzantines*, IV, 2001, p. 142.

[56] R. Theodorescu, *Implications balkaniques aux débuts de la métropole de Moldavie. Une hypothèse*, în *Roumains et Balkaniques dans la civilisation sud-est européenne*, Bucureşti, 1999, p. 230.

[57] *Acta Patriarchatus* ..., nr. 318, p. 577–578.

[58] C. Marinescu, *op. cit*., p. 12.

[59] D. Obolensky, *op. cit*., p. 261.

[60] J. Meyendorff, *Alexis and Roman. A Study in Byzantino-Russian relations (1352–1354)*, în „Byzantinoslavica”, 2, 1967, p. 278–288.

[61] Ciprian Ţamblac, de origine bulgară, era „mitropolit al Kievului, Lituaniei şi Rusiei Mici”, având reşedinţa la Moscova, unde era un propagator şi susţinător al isihasmului (1379–1382, 1389–

omagiul său de la Lvov, din 1387[62], față de proaspăt botezatul în credința catolică Vladislav al II-lea Iagello, creatorul statului polono-lituan şi aceasta ne aduce la istoria românească a momentului, îndelung cercetată de mai bine de un secol încoace.

Apartenența confesională a primilor domni români a preocupat incidental istoriografia noastră. Dacă despre maramureşeanul Dragoş (c. 1347–c. 1354), ctitor de lăcaşuri ortodoxe, potrivit tradiției, precum biserica de lemn de la Volovăț – probabil locul său de îngropăciune[63] – sau biserica de piatră a Sf. Treimi de la Siret, după aceeaşi tradiție[64], complet greşită în cazul de față[65], se poate spune cu tărie că el aparținea credinței Răsăritului, se ştie că avea o soție catolică – de „lége sască", spunea Neculce în *O samă de cuvinte*[66] – de la care va fi venit şi cognomenul fiului lor, Sas (c. 1354–c. 1363); şi mai ştim cu siguranță că urmaşii acestuia, Balc şi Drag, au fost, în Maramureş – în ciuda protecției politice pe care le-au dat-o ultracatolicul Ludovic de Anjou şi succesorii săi – adevărați stâlpi ai ortodoxiei locale, în relații cu Patriarhia de la Constantinopol de la care, în 1391, mănăstirea lor de la Peri primea rangul de stavropighie, centru spiritual al ortodocşilor din întreg Haliciul[67].

Din această ortodoxie a Maramureşului a venit în Moldova Bogdan de la Cuhea (c. 1363–c.1367), şi el frecventator de lăcaş ortodox în ocina sa, îngropat în biserica de lemn ce a precedat ctitoriei de zid a nepotului său Petru Muşat, de la Rădăuți[68], dar al cărui fiu, cu numele rutenizat de Laţcu (c. 1368–1375), se convertise – sigur oportun şi probabil temporar – la catolicism, într-o vogă a timpului şi în momentul de apogeu al ofensivei bisericii apusene, de la Constantinopol în Moldova şi de aici în Halici. Se ştie că în iulie 1370 papa Urban al V-lea, pendulând între Avignon şi Roma şi care prezidase o altă convertire, cu mult mai celebră, cea a lui Ioan al V-lea, chemând la o mare cruciadă, un „passagium generale", cerea episcopilor boemi şi polonezi să cerceteze realitatea dorinței, exprimate prin doi emisari franciscani de către fiul lui Bogdan I, de a se converti în „oppidum suum Ceretense, Halecensis dioceses", ridicându-i biserica – se înțelege catolică – la rang episcopal[69]; şi tocmai în acel timp şi în acest scop, sprea nu-i mai supune țara episcopiei catolice de Halici (create cu patru ani înainte), era sfințit la Cracovia, de către episcopul Florian, în martie 1371, franciscanul Andrei („dilectus filius Andreas de Cracovia... ordinis fratrum

1406). Pentru el vezi J. Meyendorff, *Society and Culture*..., p. 64–65; cf. Ş. Papacostea, *op. cit*., p. 188; Idem, *Evul mediu românesc*..., p. 65–66.

[62] C Rezachevici, *Cronologia critică a domnilor din Țara Românească şi Moldova*, I. *Secolele XIV–XV*, Bucureşti, 2001, p. 253.

[63] *Ibidem*, p. 417.

[64] Ion Neculce, *Opere. Letopisețul Țării Moldovei. O samă de cuvinte*, ed. G. Ştrempel, Bucureşti, 1982, p. 162.

[65] Biserica datează din deceniile opt sau nouă ale secolului al XIV-lea: R. Theodorescu, *Un mileniu de artă la Dunărea de Jos (400–1400)*, Bucureşti, 1976, p. 210–211.

[66] Ion Neculce, *op. cit*., p.161.

[67] C. Rezachevici, *op. cit*., p. 420–425, cu toată bibliografia.

[68] *Ibidem*, p. 431.

[69] *Documente privitoare*..., I, 2, nr. 124, p. 160–161.

Minorum professor")[70], fost confesor al mamei lui Ludovic de Anjou, Elisabeta – sora lui Cazimir cel Mare – şi care pare a fi rămas în continuare în Polonia, fără să stea în noua sa dioceză „in partibus scismaticorum". Episcopia aceasta, creată sub pontificatul lui Grigore al XI-lea şi care depindea direct de Sfântul Scaun, „nullo mediante" („quod solum et immediate Sancte Sedi apostolice in spiritualibus subsit")[71], evitând astfel o posibilă dependenţă maghiară, avea autoritate asupra „totam terram seu ducatum Moldaviensem", aşadar şi asupra meridionalei şi mai curând fantomaticei episcopii a Milcoviei[72]; aici, tot franciscanii, vorbitori de limbă vernaculară („qui linguam dicte natione scire asseritur"), precum Antonio de Spoleto, converteau şi botezau în credinţă catolică locuitorii români „schismatici"[73] („qui Valachones vocantur et vivunt secundum ritum et schisma Grecorum et sunt simplices homines sed convertibiles ad conversionem et observationem verae fidei christianae"[74], sună un text demn de zelul angevin al Ungariei, interesată încă de drumul dintre Ardeal şi Dunăre, ce trecea şi prin spaţiul fost al episcopiei cumane din secolul precedent, continuată teoretic de noua dioceză a Milcoviei).

Numai că acest domn catolic, cârmuind mai bine de un deceniu asupra Moldovei, a fost îngropat până la urmă după rânduiala ortodoxă, în primul lăcaş de la Rădăuţi[75] – aşezat ulterior în cel de-al doilea, cu piatră tombală pusă în 1480 de descendentul său, Ştefan cel Mare –, iar numele i-a fost scris, al doilea, în pomelnicul de la Bistriţa strănepotului său Alexandru cel Bun[76]. Îngroparea aceasta s-ar putea explica în două feluri: fie prin voinţa doamnei sale ortodoxe – evocată într-o scrisoare a papei către Laţcu, prin care i se cerea să nu fie dus în schismă de soţie[77], dar şi într-o întrebare a domnului către pontif, dacă poate continua convieţuirea cu o ortodoxă[78] – şi pomenită sub numele de Ana, după trei secole, de Dosoftei mitropolitul[79] (tot ortodoxă a fost fiica lor, Anastasia, îngropată la 1420 în biserica Sf. Nicolae de la Rădăuţi[80]), fie că această înhumare s-ar putea explica prin

[70] *Ibidem*, nr. 125, p. 162; C. Auner, *Episcopia de Seret (1371–1388)*, în „Revista Catolică", II, 1913, p. 226–245. La ceremonie participă şi un „Ludovicus Vicinensis... de ordine Minorum".

[71] *Documente privitoare*..., I, 2, nr. 124, p. 161. O situaţie similară pare a fi avut episcopia de Przemysl din Volhinia.

[72] Pentru ea, vezi R. Theodorescu, *Bizanţ, Balcani, Occident*.... p. 180 şi urm., despre deosebirile dintre episcopia cumanilor din secolul al XIII-lea – „de cotropire şi asimilare religioasă" (N. Iorga, *op. cit*., p. 4) – şi episcopia Milcoviei din secolul următor; cf. V. Spinei, *Moldova în secolele XI–XIV*, Bucureşti, 1982, p. 266.

[73] *Documente privitoare*..., I, 2, nr. 165, p. 217; cunoaşterea limbii locale („scientem eorum linguam") era cerută misionarilor de papa Grigore al XI-lea.

[74] *Ibidem*, nr. 169, p. 220–221.

[75] L. şi A. Bătrâna, *Mărturii heraldice cu privire la începuturile statului feudal independent Moldova*, în *Constituirea*..., p. 196–206; C. Rezachevici, *op. cit*., p. 445.

[76] Este al doilea nume din pomelnic, după Bogdan: D.P. Bogdan, *Pomelnicul mănăstirii Bistriţa*, Bucureşti, 1941, p. 50; cf. Gh. I. Moisescu, *op. cit*., p. 80, nota 1.

[77] *Documente privitoare*…, I, 2, nr. 146, p. 197.

[78] C. Auner, *op. cit*., p. 242, unde se află răspunsul papei care acceptă căsătoria în cauză.

[79] C. Rezachevici, *op. cit*., p. 443.

[80] *Ibidem*, p. 445 şi pomenită de Ştefan cel Mare ca „străbunică". Piatra sa de mormânt a fost pusă de acesta în 1493: *Repertoriul monumentelor şi obiectelor de artă din timpul lui Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1958, p. 262.

chiar renunţarea, iarăşi oportună, a lui Laţcu însuşi, la credinţa Apusului, într-o vreme în care papa Grigore al XI-lea îi punea pe „schismaticii valahi" alături de turcii păgâni[81]. În fine, nu poate fi exclusă nici o a treia ipoteză: anume că, aidoma Serbiei reginei Elena de la începutul veacului al XIV-lea, Moldova sfârşitului de secol putea să cunoască, pur şi simplu, cazul unui principe devenit catolic şi odihnind pentru vecie într-o necropolă ortodoxă.

Egida polonă sub care se plasa domnia Moldovei odată cu înfiinţarea episcopiei catolice de la Siret[82] avea să fie şi mai pregnantă – într-o încercare de îndepărtare de Ungaria pe care o începuse întemeietorul, tatăl lui Laţcu – atunci când se sfârşea uniunea personală ungaro-polonă, de doisprezece ani, întruchipată de Ludovic de Anjou (chiar dacă aceasta era reprezentată, precizez, pentru părţile imediat vecine Moldovei, de o regenţă exclusiv polonă, anume Elisabeta, a treia soţie, de neam polonez, a lui Carol Robert de Anjou, Vladislav cneaz de Opole şi episcopul Cracoviei). Iar aceeaşi egidă se vădea şi mai limpede atunci când în scaunul de la Suceava, devenită centrul politic al voievodatului moldav, după Rădăuţii lui Bogdan şi după Siretul lui Laţcu, se urca Petru Muşat (1375–1391)[83], cu cea mai lungă domnie a veacului în aceste părţi româneşti.

Că descendentul Bogdăneştilor – după ultimile cercetări, nepot de fiică al ortodoxului Bogdan I şi nepot de soră al catolicizatului Laţcu[84] – va fi devenit, la un moment dat, şi el catolic, în caruselul de convertiri oportune şi, uneori, efemere, ale anilor '70 din secolul al XIV-lea, lucrul e extrem de probabil[85], dacă ţinem seama de un izvor credibil care este, din 1404, „Libellus de notitia orbis" a arhiepiscopului catolic din Sultaniehul Asiei Mici, Ioan, dominican trimis în Occident, pentru ajutor contra osmanlâilor, de către Timur Lenk. Referindu-se la moldoveni, el îşi amintea: „Domnul lor a fost odinioară convertit la credinţa noastră şi îndeosebi maica sa, doamna Margareta, de către un frate predicator ce era vicar general prin părţile acelea"[86], informaţie, cum vom vedea, destul de precisă.

Simpatiile catolice, chiar dominicane, ale voievodului Petru s-au vădit şi după mai mult ca sigura sa întoarcere la ortodoxie şi stabilirea legăturilor – pe care eu însumi le-am postulat mai demult[87] – cu biserica Serbiei, a cărei pravoslavnică întocmire nu excludea proiectele „unioniste" ale veacului. De altminteri, omagiul de la Lvov, în 1387, către perechea regală catolică poloneză – Vladislav al II-lea şi

[81] În 1373 el interzicea, de la Avignon, vânzarea de arme şi de fier turcilor şi românilor ortodocşi („arma, ferrum et alia (...) ipsis Turchis seu Wlachis scismaticis", *Documente privitoare*..., I, 2, nr. 142, p. 207). Pentru climatul epocii vezi J. Sýkora, *Poziţia internaţională a Moldovei în timpul lui Laţcu: lupta pentru independenţă şi afirmare pe plan extern*, în „Revista de istorie", 8, 1976, p. 1135–1151.

[82] De notat că primii săi canonici vin tot din Polonia: C. Auner, *op. cit*., p. 229.

[83] Se consemnează încă un moment de „egidă" maghiară angevină la începutul domniei lui Petru Muşat (Ş. Papacostea, *op. cit*, p.190).

[84] C. Rezachevici, *op. cit*., p. 447–448.

[85] Ş. Papacostea, *Întemeierea*..., p. 529.

[86] *Călători străini despre ţările române*, I, Bucureşti, 1968, p. 139.

[87] R. Theodorescu, *Implications balkaniques*..., p. 227–252.

Hedwiga, fiica răposatului angevin Ludovic –, în prezența unui mitropolit ortodox din Haliciul de care era atât de legat[88], ne indică limpede că Petru voievod aparținea, deja, din nou, bisericii răsăritene.

Navigăm printre ipoteze, dar se poate bănui că soția ortodoxă şi de neam lituan a lui Petru vodă, rudă cu regele Poloniei şi care i-a supraviețuit[89], va fi determinat – şi aici putem găsi o analogie cu condițiile prezumate ale înhumării lui Lațcu – îngroparea, şi ea probabilă, a lui Petru Muşat tot la Rădăuți, în biserica Sf. Nicolae de el ridicată în piatră, deasupra celei de lemn a antecesorilor, monument cu bineştiute ecouri de bazilică occidentală[90].

Scriam undeva mai sus despre credibilitatea sursei Ioan de Sultanieh. Într-adevăr, în ianuarie 1378, Grigore al XI-lea confirma decretul unui „Helias Petit", vicar general al dominicanilor, pentru şase mănăstiri din Halici şi Moldova, între care şi cea din „Cerethem", în „Valachie partibus"[91], care va fi fost acel „frate predicator", amintit de arhiepiscopul dominican din Asia Mică, ce a convertit pe mama lui Petru vodă, Muşata-Margareta. Nu voi relua nicicum lunga discuție despre această principesă eponimă din istoria Moldovei, pe care cele mai recente cercetări o identifică drept soția lui „Costea voievod" din pomelnicul de la Bistrița[92], fiind foarte verosimilă ipoteza că numele românesc ortodox de „Muşata" a devenit, la botezul catolic, „Margareta" (aici este locul a spune că recente cercetări de antropologie genetică făcute de profesorul Alexander Rodenwald din Hamburg asupra scheletelor identificate de soții Lia şi Adrian Bătrâna în necropola de la Rădăuți, indică următoarea genealogie a Bogdăneştilor-Muşatinilor: copiii lui Bogdan I sunt Lațcu şi Margareta-Muşata[93], copiii acesteia fiind Roman I şi Petru Muşat); această „Margareta de Cereth, domina Valachiae minoris"[94], cum o numeşte acelaşi Grigore al XI-lea în 1378,

[88] Această legătură mergea până la zălogirea Haliciului (sau Pocuției) către domnul moldovean de către regele Poloniei, pe care acesta îl împrumuta cu 3000 de ruble frânceşti în 1388 (C.C. Giurescu, *Istoria Românilor*, ed. D.C. Giurescu, I, Bucureşti, 2000, p. 148), acelaşi Halici unde – am arătat-o de curând – se găseau analogiile cele mai apropiate (castelele de la Luțk şi Kremeneț) pentru fortul muşatin din Suceava, menționat chiar în anul împrumutului princiar: R. Theodorescu la simpozionul *Suceava 1388–2008... Cetatea de Scaun – 620*. Suceava, 8 februarie 2008.

[89] C. Rezachevici, *op. cit*., p. 451.

[90] R. Theodorescu, *Un mileniu...*, p. 161, 167; pentru alte ecouri de arhitectură apuseană în Moldova acelui timp, *Ibidem*, p. 299, n. 50. Pentru lespedea sa anepigrafă de la Rădăuți: Şt. S. Gorovei, *Observații privind ordinea monumentelor voievodale de la Rădăuți*, în „Mitropolia Moldovei şi Sucevei", nr. 9–10, 1970, p. 576. S-a crezut la un moment dat că mormântul lui Petru vodă a fost în prima biserică metropolitană a Mirăuților din Suceava, de el ridicată (*Istoria Românilor*, IV, p. 293; pentru ea, L. şi A. Bătrâna, *Contribuții arheologice la cunoaşterea primului lăcaş al Mitropoliei Moldovei: biserica Mirăuților din Suceava*, în „Cercetări arheologice", V, 1982, p. 215–224).

[91] I.C. Filitti, *Din arhivele Vaticanului*, Bucureşti, 1914, p. 9–10.

[92] C. Rezachevici, *op. cit*., p. 447–450.

[93] Care, într-o exprimare regională, înseamnă „frumoasă" (*Noul dicționar universal al limbii române*, Ed. Litera Internațional, Bucureşti-Chişinău, 2006, p. 862). Pentru cercetările de la Rădăuți: A. Bătrâna, L. Bătrâna, *Despre ctitorul şi funcția lăcaşului de cult de zid de la Rădăuți în secolul al XIV-lea* şi A. Rodewald, G. Cardoş, *Genealogia domnitorilor Moldovei din cea de-a doua jumătate a sec. al XIV-lea în lumina cercetărilor arheologice şi a studiilor de antropologie paleogenetică* (comunicări la simpozionul *Rădăuții şi întemeierea Moldovei*, Rădăuți, 3 octombrie 2009).

[94] C. Auner, *op. cit*., p. 240; Ş. Papacostea, *Triumful*..., p. 190, n. 96.

primea în acelaşi an dreptul de a avea un confesor care să-i acorde indulgenţa plenară „in articulo mortis". Se ştie, dintr-un document foarte cunoscut dat de fiul ei la 1 mai 1384[95], că Margareta a ridicat la Siret o biserică a Sf. Ioan Botezătorul ce urma a-i fi loc de veşnică odihnă: „ecclesiam et locorum religiosorum fratrum praedicatorum construi et hedificare fecit"... „in qua ecclesia predicta domina, mater nostra, suam sepulturam elegit". Biserica exista cu câţiva ani înainte (poate în jur de 1372), devenind chiar un loc foarte vizitat datorită miracolelor ce se săvârşeau aici şi care contribuiau la prestigiul unei comunităţi catolice moldave – regăsite şi la Baia, la Suceava, la Roman la finele veacului al XIV-lea – şi care număra în rândurile sale, în Siretul dominican, un „custos", un „inchizitor", un „procurator"[96]. Alături de dominicani, Siretul îi găzduia acum şi pe franciscanii episcopiei, dar un şir de confuzii pioase şi de evenimente nebuloase ocultează o pagină de istorie moldovenească trecentescă scrisă de aceşti călugări minoriţi[97].

O frapantă analogie de situaţii şi o limpede vecinătate cronologică ne întâmpină în învecinata Ţară Românească, unde doamna Clara, soţia lui Nicolae Alexandru, în ciuda faimei sale literare moderne, rămâne o necunoscută în cea mai mare parte: bulgăroaică pentru Xenopol, unguroaică pentru Onciul, ardeleancă pentru Iorga, aceasta fiind ipoteza cea mai credibilă consemnată şi în istoriografia noastră actuală, care o vede drept descendentă a neamului de Dobca[98], cu coborâtori dintr-un înalt dregător al regatului maghiar. Ei sunt amintiţi cu toţii – Myked, Janus şi Ladislau – în deja citatul document dat de Vladislav I la 16 iulie 1372[99], unde nu o dată se face trimitere la „cosangvinitatea" Basarabilor cu o familie de magiştri, cavaleri şi bani de dincolo de munţi. Soţie şi mamă vitregă a unor domni ortodocşi legaţi de Patriarhia ecumenică şi de muntele Athos, ea va fi fost, prin naştere, o catolică, cu un nume ce pare să trimită nemijlocit la celebra sfântă de la Assisi şi la ordinul, de inspiraţie franciscană, al clariselor[100], aflându-se, la curtea de la Argeş, cam în aceeaşi poziţie pe care o avea, tot pe atunci, la Constantinopol, catolica soţie a ortodoxului Andronic al III-lea, Ana de Savoia. Este drept că apar oarecum tulburătoare, pentru subiectul nostru, cuvintele pe care i

[95] *Documenta Romaniae Historica. A. Moldova*, I, Bucureşti, 1975, nr. 1, p. 1–2.

[96] Şt. Pascu, *Contribuţiuni documentare la istoria românilor în sec. XIII şi XIV*, Cluj-Sibiu, 1944, p. 60.

[97] C. Auner, *loc. cit*: este vorba şi despre un martiraj franciscan, aşezat diferit cronologic, în 1340 sau 1378, pentru care vezi Gh. I. Moisescu, *op. cit*., p. 91–95; Ş. Papacostea, *op. cit*., p. 175. Pentru acţiuni franciscane în Rusia secolului al XIII-lea, vezi Ş. Turcuş, *op. cit*., p. 307.

[98] Vezi *Istoria Românilor*..., IV, anexă planşa „Genealogia Basarabilor" (cu indicarea greşită, la indice în *Istoria Românilor*..., III, Bucureşti, 2001, p. 661–662, a localităţii „Doboca" în jud. Cluj, când în realitate este vorba de „Dobca", sat de lângă Rupea, *Documenta Romaniae Historica. B. Ţara Românească*, p. 544) şi C. Rezachevici, *op. cit*., anexă planşa I[1].

[99] Vezi nota 11.

[100] M. Holban, *Contribuţii la studiul raporturilor dintre Ţara Românească şi Ungaria angevină (Problema stăpâniriii efective a Severinului şi a suzeranităţii în legătură cu drumul Brăilei)*, în *Din cronica relaţiilor româno-ungare în secolele XIII–XIV*, Bucureşti, 1981, p. 141.

le adresa, în 1370, papa Urban al V-lea, aflat la Roma[101] în vremea convertirii fiului abia amintitei împărătese bizantine de stirpe franco-italiană: „tu Spiritus Sancti lumine illustrate". „Luminarea" de către Sfântul Duh – semantic legată, de ce nu, şi de numele său de Clara – ar putea sugera mai curând momentul unei convertiri, anterior altui moment, cel în care trimitea bazilicii Sf. Apostoli Petru şi Pavel din temporar părăsita capitală pontificală „calicis aureis et paramentis pretiosis" şi în care convertea pe fiica sa, soţia ţarului şişmanid din Vidin, Sracimir. Neavând un răspuns pentru sensul exact al acestei adresări papale, remarc, în trecere, că pontiful, mulţumindu-i pentru un asemenea „misionarism matern" dincolo de Dunăre şi sfătuind-o pe doamna valahă să convertească şi pe cealaltă fiică, Anca, soţie de suveran sârb, a lui Ştefan al V-lea Uroš, ne oferă un argument pentru paralela bizantină pe care am făcut-o: cele două fiice ale sale nu erau catolice din naştere, iar tatăl, fiind ortodox, se înţelege bine singularitatea confesională a mamei. Căci, spre deosebire de contemporana sa din Moldova, Clara de la Curtea de Argeş – oraş ce devenea, după un deceniu, sub Urban al VI-lea, sediu de episcopie catolică[102] – era singura papistaşă din neamul domnesc, de vreme ce tot în 1370, tot Urban al V-lea şi tot de la Roma, îl îndemna pe fiul vitreg al Clarei, Vladislav I, să vină spre biserica apostolică, aflându-se în schismă, ca şi predecesorii săi, se înţelege ca şi Nicolae Alexandru şi Basarab Întemeietorul („ex antiquo scismate in te a tuis predecessoribus derivato")[103]; lucrul era cu atât mai uşor, sugera cu jucată ingenuitate scrisoarea pontificală, cu cât lângă „schismaticul" Vladislav stătea „noverca sua", nobila doamnă Clara[104].

Ajunşi la acest al treilea voievod din secolul al XIV-lea de la Curtea de Argeş, o paranteză se impune şi ea se referă la cei doi predecesori în scaun ai Vlaicului vodă. Dacă în ceea ce-l priveşte pe Nicolae Alexandru, co-întemeietorul mitropoliei Ungrovlahiei, în 1359, o opinie pe cât de extravagantă, pe atât de lipsită

[101] *Documente privitoare*..., nr. 122, p. 158; referindu-se la acest text papal, în conferinţa sa ţinută la 1 martie 1913 (vezi nota 1), Nicolae Iorga scria: „ne-ar da mai curând impresia că e vorba de o convertire" (*op. cit*., p. 4).

[102] R. Theodorescu, *Bizanţ, Balcani, Occident*..., p. 187–188; după un an, în 1382, devenea episcopie catolică Severinul, condusă de franciscanul Grigore. Tot Urban al VI-lea, în 1379, acorda minoriţilor dreptul de a face mănăstiri în Serbia şi în ţara Basarabilor („certa monasteria erigendi in partibus Rassiae et Basarat", *Documente privitoare*..., nr. 207, p. 268).

[103] *Ibidem*, nr. 123, p. 259; pentru ortodoxia lui Nicolae Alexandru, vezi C. Rezachevici, *op. cit*., p. 71, care respinge ipoteza – de nesusţinut – a unui Nicolae Alexandru catolic (D. Barbu, *op. cit*., p. 11–12, 19–25)

[104] *Documente privitoare*..., loc. cit.: „ex operatione dilecte in Christo filie nobilis mulieris Clare, noverce tue, non solum catholice, sed claris diete fidei". Deşi se ştie că Vladislav – din limpede oportunitate politică – nu s-a opus, în epoca misionarismului ofensiv al bisericii apusene, propagandei catolice pe care o făceau, organizat, la 1369, emisarii episcopatului catolic ardelean (*Documenta Romaniae Historica. B. Ţara Românească*, nr. 3, p. 12–13), el a sprijinit din plin întărirea bisericii ortodoxe muntene atunci când, exact un an mai târziu, în 1370, se cerea o a doua mitropolie „a unei jumătăţi" din Ungrovlahia cu ierarhul Antim Critopoulos şi cu reşedinţa, foarte probabil, la Severin, în coasta catolicismului din regatul ungar (R. Theodorescu, *Bizanţ, Balcani, Occident*..., p. 207 şi urm.).

de orice temei documentar a încercat să-l socotească un convertit catolic – ipoteza a fost demontată integral de doi colegi, un istoric şi un istoric de artă[105], ceea ce face inutilă orice revenire asupră-i –, pentru bunicul lui Vladislav, Basarab I, subiect al unei „cumanizări" excesive în ultimii ani, o „catolicizare" episodică a întemeietorului muntean nu a lipsit recent în istoriografie[106]. De fapt, s-a încercat invocarea unui unic document, în acest sens, pe care istoricii noştri l-au ocolit cu discreţie: la 1 februarie 1327, la Avignon, papa Ioan al XXII-lea, neprietenul franciscanilor, cerea protecţie pentru dominicani în acţiunea acestora împotriva „ereticilor" din regatul Ungariei, prin patru scrisori absolut identice trimise comitelui Solomon de Braşov, voievodului Transilvaniei Toma de Szécsény, lui Mikud banul Slavoniei, în fine lui Basarab voievodul transalpin[107]. De fapt, în aceeaşi zi, din acelaşi loc, cu exact aceleaşi cuvinte, cultivatul şi venerabilul Jacques Duèze, papa avignonez faimos, între altele, prin excomunicarea turbulentului împărat romano-german Ludovic al V-lea de Bavaria, se adresa unor înalţi seniori de la marginea creştinătăţii, care aveau în comun un singur lucru: vasalitatea faţă de Angevinul de la Buda, Carol Robert. Fiecare dintre ei trebuia să acţioneze „in terris tibi subiectis in regno Ungarie consistentibus", iar pentru fiecare dintre ei şi pentru toţi laolaltă pontiful adăuga o caracterizare, aş spune, stereotipă: „quod tamquam princeps devotus catholicus", ceea ce conducătorul suprem al bisericii apusene aflase cu bucurie din mărturia – atâta tot – a unor vrednici de încredere („prout fidedignum testimonio letanter percepimus"). Că este un text-şablon, ce nu-l priveşte anume pe voievodul valah, ci unul cu referinţă comună la o parte din ierarhia laică a Ungariei catolice, acolo unde Basarab va fi fost aşezat printr-un automatism de cancelarie pontificală, lucrul pare evident; căci altfel ne-ar fi nu greu, ci imposibil, să înţelegem de ce cu doar doi ani înainte, la 28 iunie 1325, un prepozit al bisericii din regatul maghiar putea să amintească pe „Bazarab Transalpinum sancte regie corone infidelem"[108], iar după doar doi ani, la 27 martie 1329, acelaşi Basarab putea să apară ca un membru al coaliţiei antiungare şi anticatolice, aliat cu bulgarii, cu „regele schismatic al Serbiei" şi cu păgânii tătari, ca unul care ataca, odată cu hotarele regatului, şi „unitatea credinţei celei adevărate" („fines regni nostri ubi e unitatem ortodoxe fidei continue hostiliter invadentes")[109]. Aceasta pentru a nu mai vorbi de deceniul următor, al patrulea, când învingătorul de la Posada va apărea drept „schismatic", fără vreo referire – ce ar fi fost atât de oportună moralmente, pentru o curte regală catolică şi o curie papală – la vreo abjurare

[105] Vezi nota 103 şi P. Chihaia, *Despre biserica domnească din Curtea de Argeş şi confesiunea primilor voievozi ai Ţării Româneşti*, în *Tradiţii răsăritene şi influente occidentale în Ţara Românească*, Bucureşti, 1993, p. 18–41.

[106] D. Barbu, *op. cit*., p. 11.

[107] *Documente privitoare*..., p. 600–601; *Documenta Romaniae Historica. D. Relaţii între ţările române*, I, Bucureşti, 1977, nr. 15, p. 39–40.

[108] *Ibidem*, nr. 16, p. 37–38.

[109] *Ibidem*, nr. 18, p. 41.

confesională. Cu atât mai mult cu cât, în aceeaşi vreme ortodoxia lui Basarab era amplu dovedită de ctitoriile sale, începute sau încheiate la Curtea de Argeş şi la Câmpulung, acolo unde atât el, cât şi fiul său, Nicolae Alexandru, îşi vor avea necropola (desigur, adaug cu prudență, nu exclud o posibilă şi efemeră prezență a voievodului printre credincioşii papei, eventual la începuturile domniei sale, în condiții pe care le ignorăm cu totul, dar care, cum am văzut, au făcut posibilă amintita fluctuație, devenită uneori o versatilitate spirituală a veacului).

Am precizat de la bun început că – aşa cum e şi firesc – poziția confesională a elitelor sociale şi intelectuale din Europa de sud-est şi est-centrală este aceea reflectată de izvoare scrise care, mai ales când proveneau din cancelaria unei papalități ofensive şi misionare, fac vorbire despre mii de ortodocşi convertiți, ceea ce ştim că este numai o evaluare hiperbolică, de înțeles sub pana autorilor. Aproape fiecare document catolic din epocă, evocând convertiri din spațiul sud-dunărean sau românesc, procedează în acest fel, fie că se referă la evenimente balcanice din 1366[110], fie că are în vedere Moldova lui Lațcu, unde formula „dux et populus”[111] sugerează că în aventura sa politico-spirituală voievodul de la Siret va fi fost urmat de supuşii săi, ceea ce ştim că nu era adevărat (cum nu fusese nici pentru bizantinii lui Ioan al V-lea). Sigur este, însă, că mentalul colectiv se manifesta în sensul favorizării unor legături cu Apusul şi acesta a fost cazul Moldovei tocmai, unde, în ciuda fidelității nedezmințite față de ortodoxie, în deceniile scurse între domnia lui Petru Muşat şi aceea a lui Ştefan cel Mare, ierarhii bisericii locale erau apropiați de ideea „unirii” ecleziastice – a fost cazul mitropolitului grec Damian, trimis de Patriarhia ecumenică şi participant la conciliul florentin sau cel al lui Ioachim, fost mitropolit de Agathopolis, trimis de Ioan al VIII-lea Paleologul[112] – şi, în general, se poate spune că acum începea istoria unei afinități medievale, premoderne şi chiar moderne a spațiului moldovenesc față de Occident şi de catolicism[113]. Sigur este faptul că într-un veac al cavalerismului şi al proiectelor de cruciadă din Apus[114], al încercărilor, răzlețe dar utile, de convertire a unor vârfuri ortodoxe – care credeau a se feri astfel de tăvălugul islamic, mongol sau otoman –, momentul anilor ’60–’70 a fost unul cu totul particular şi el se explică *prin tripla acțiune conjugată a papilor, a unui suveran european şi a cârmuitorilor răsăriteni* aflați, prin naştere sau prin convertire, în apropierea curiei.

Perioada de mai bine de un deceniu şi jumătate (1362–1378) care a corespuns pontificatelor rigoriste a doi ierarhi francezi de la Avignon, net antischismatici şi pro-unionişti, Guillaume de Grimoard şi Pierre Roger de Beaufort, deveniți Urban

[110] *Documente privitoare*..., nr. 91, p. 132–133.

[111] *Ibidem*, nr. 105, p. 162. Pentru sensul lui „populus”, ce trimitea aici la „grupuri instituționale românești”, vezi Ş. Turcuş, *op. cit*., p. 160–163.

[112] N. Iorga, *Istoria bisericii româneşti şi a vieții religioase a românilor*, ed. a II-a, I, Bucureşti, 1929, p. 85; *Istoria Românilor*, IV, p. 816.

[113] R. Theodorescu, *Despre prima modernitate a românilor*, în Academia Română, *Discursuri de recepție*, IX, București, 2006, p. 193–198.

[114] J. Huizinga, *Amurgul evului mediu*, Ed. Univers, Bucureşti, 1970, p. 118 şi urm.

al V-lea şi Grigore al XI-lea – în timpul primului s-au convertit Ioan al V-lea şi Lațcu, cel de-al doilea reclama convertirea unor ortodocşi din Creta[115] – a fost şi aceea de zenit a puterii unui rege de neam franco-napolitan, Ludovic al Ungariei, ce se afla văr cu regii Franței, încoronat în 1370, la Cracovia, ca rege polonez, stăpânind astfel un „imperiu angevin", de la Vistula la Adriatica[116]. Convins de misiunea sa religioasă catolică[117], demnă de un urmaş al regelui francez Ludovic cel Sfânt, el a fost un mediator între Constantinopol şi papi, în vederea supunerii celui dintâi celor din urmă, s-a vorbit chiar despre o „ură confesională" a Angevinului, mai ales după campania din 1365 de la Vidin[118], căreia i-a urmat, în 1366, crearea acelui „banat" unguresc al Bulgariei ce trebuia să fie capul de pod a ceea ce a fost denumită „pseudocruciada balcanică" a lui Ludovic cel Mare[119]. Pe de altă parte, analiza pertinentă a politicii lui Lațcu în Moldova a luminat felul în care răstimpul 1362–1372 a însemnat restaurarea, la răsărit de Carpați, a influenței ungare, iar în schimb, cum voievodul, catolicizat o vreme, a încercat să ocolească, prin scaunul episcopal de la Siret, dependent direct de papă, o dependență ecleziastică maghiară, cu atât mai mult cu cât intermediarii săi erau – de la episcop la canonici – franciscani polonezi, ținând de provincia minorită a Boemiei şi a Poloniei[120].

În aceste condiții de istorie confesională a Europei est-centrale, înțelegem poate mai bine şi acțiunile feminine moldo-valahe – cazurile Clara şi Margareta – şi momentul Lațcu, care a fost, la început, ortodox, pentru a deveni catolic (şi poate pentru a redeveni ortodox) sau cel marcat de Petru Muşat, care din ortodox va deveni, se pare, catolic, pentru a redeveni ortodox odată cu ieşirea Moldovei din ceea ce a fost numit „cleştele angevin". Şi, mai presus de toate, înțelegem ceea ce au presimțit înaintaşii noştri de acum mai bine de un secol: tot ce a fost, la noi, convertire catolică la 1370 a avut temeiuri politice sau măcar un „background" politic, motiv pentru care este uneori hazardat a vorbi despre părelnice „reacțiuni ortodoxe", într-o vreme în care însăşi inima ortodoxiei, Patriarhia ecumenică, era, politic, adepta „unirii" cu papalitatea.

Atunci când venerabilul ierarh, ministru şi academician Melchisedec Ştefănescu, şcolit într-un alt rigorism, cel al ortodoxiei din Kiev, anticatolic notoriu, scria în 1874, cu vădită exagerare, că „nici Lascu, nici moldovenii nu s-au catholicitu", el adăuga, de data aceasta cu remarcabilă intuiție istorică, chiar dacă generalizând excesiv: „Domnii Moldovei nu o dată au întreținut speranțele misionarilor papistaşi, şi au esploatat zelul lor propagandist, cu scopu de a-şi procura protecțiunea cea puternică a Papilor, pentru interese politice"[121]. Ecoul acestei opinii îl regăsim, în 1889, în aceea, fermă, a lui A.D. Xenopol: Lațcu – care

[115] O. Halecki, *op. cit*., p. 312–313.

[116] B. Hóman, *Gli Angioini di Napoli in Ungheria. 1290–1403*, Roma, 1938, p. 284 şi urm.

[117] *Ibidem*, p. 414.

[118] M. Holban, *Contribuții la studiul raporturilor dintre Țara Românească şi Ungaria angevină (Rolul lui Benedict Himfy în legătură cu problema Vidinului)*, în *Din cronica*..., p. 124.

[119] *Ibidem*, p. 178.

[120] J. Sýkora. *op. cit*., p. 1144–1145.

[121] *Chronica Romanului şi a episcopiei de Roman*, l, Bucureşti, 1874, p. 45.

era luat ca etalon al opțiunilor confesionale din epocă – „se întorsese numai de formă la credința apusană", avea „masca catolică ce şi-o pusese pe față" şi „se preface a primi acea religiune, pentru a se îmbuna şi mai bine cu ungurii"[122].

Chiar dacă ştim astăzi că lucrurile nu stăteau întrutotul aşa, chiar dacă înțelegem replica, foarte subiectivă, dar firească, a canonicului catolic Carol Auner care polemiza[123] de la Bucureşti cu amândoi iluştri moldoveni, în această chestiune specială a istoriei medievale a Moldovei, discuția a fost pilduitoare.

Interpretarea zilelor noastre, cum s-a văzut, poate şi trebuie să pornească de la acel „oportunism politic" al ortodoxiei bizantine, balcanice, românești şi vest-ruseşti din veacurile al XIII-lea, al XIV-lea şi al XV-lea, în raporturile cu un catolicism occidental mai mult sau mai puțin învecinat, aparent numai, mai sigur pentru creştinătate, în condițiile a ceea ce am denumit cândva, poate prezumțios, «„Integrarea europeană", un proiect semi-milenar». Scriam acolo, exact acum un deceniu: „... cu cinci sute de ani în urmă, «unionismul» a fost un eşec. Iar «integrarea europeană» – în termenii de astăzi –, un pios deziderat inoperant, de vreme ce opinia publică din cele două jumătăți de continent era educată în spiritul unei alterități xenofobe sau măcar al unor prejudecăți pe care timpul le-a schimbat prea puțin"[124].

Răspunsul îl vor da cei care, fără patimă, vor compara atent datele istoriei mai vechi şi mai noi.

[122] *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, II, Iaşi, 1889, p. 134–135.
[123] *Ibidem*, p. 232–233.
[124] R. Theodorescu, *Picătura de istorie*, Bucureşti, 1999, p. 87.

DE LA HOREA LA 1848. PROGRAME. ACȚIUNI*

Prof. univ. NICOLAE EDROIU

Membru corespondent

Răscoala lui Horea (1784) s-a înscris în istoria mişcărilor sociale din Țările Române ca cea dintâi acțiune de caracter revoluționar care tindea să transforme din temelii sistemul de organizare socio-economică existent şi care, totodată, a venit cu un program de luptă conținând puncte nu mai puțin revoluționare. Era o ridicare masiv țărănească, desfăşurată după toate regulile unei astfel de mişcări, începând cu modul de izbucnire şi până la diluarea ei teritorială, fapt ce a dus la slăbire şi înfrângere; apoi, de la formularea unor revendicări locale şi până la coagularea acestora, sub formă de puncte ultimative notificate în 11 noiembrie 1784 în împrejurimile Devei, adresate nobilimii din comitatul Hunedoarei unit atunci cu Zarandul refugiată înăuntrul acesteia[1].

Desfăşurată spre sfârşitul perioadei premoderne a istoriei naționale, Răscoala lui Horea încetează a mai fi doar una cu revendicări țărăneşti de stabilizare a unui regim bazat pe sistem de organizare de esență feudal-nobiliară, aşa cum au fost până atunci răscoalele țărăneşti medievale; ea vine cu solicitări programatice prin care se urmărea înlăturarea privilegiilor nobiliar-aristocratice, înlocuirea raporturilor dintre feudal şi țăranul aservit, în sfârşit, de abandonare a vechiului regim posesionar de tip feudal asupra pământului şi de transformare a domeniilor nobiliare în proprietate de tip țărănesc[2].

În noul context al epocii, Răscoala din 1784 a avut deopotrivă un caracter național şi confesional, cercuri concentrice de disparitate – de stare socială, de apartenență națională şi confesională –, separând net taberele aflate în conflict[3].

*Comunicare prezentată la Sesiunea ştiințifică organizată de Academia Română cu ocazia împlinirii a 160 de ani de la Revoluția din 1848 (7 iulie 2008).

[1] Vezi pentru aceasta, mai pe larg Nic. Densuşianu, *Revoluțiunea lui Horea în Transilvania şi Ungaria. 1784–1785*. Scrisă pe baza documentelor oficiale, Bucureşti, Tip. „Românul", 1884, VI + 523 p. (reeditare de Nicolae Edroiu, Bucureşti, Editura „Viitorul Românesc", 2001, XXIV + 322 p.), precum şi lucrarea acad. D. Prodan, *Răscoala lui Horea*, I–II, Bucureşti, Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, 1979, 602 + 766 p.; ediție nouă, revăzută, Bucureşti, Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, 1984, 623 + 775 p.

[2] D. Prodan, *Problema iobăgiei în Transilvania. 1700–1848*, Bucureşti, Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, 1989, 398 p.

[3] Nicolae Edroiu, *Social şi național în răscoala lui Horea (1784)*, în volumul: *Național şi social în istoria românilor. Profesorului Gheorghe Platon la a 70-a aniversare*, Iaşi, Editura Universității „Al. I. Cuza" din Iaşi, 1998, p. 105–113.

Însuşi Iosif al II-ea, primul împărat habsburg care vizitează Transilvania, constată abuzul nobliar şi situaţia gravă a supuşilor săi, reţinând că aici „iobagul este un sclav al domnului său, el n-are nici un mijloc de existenţă, trebuie să slujească mult sau puţin, după bunul plac, cum şi unde vrea domnul său”[4].

Analizate prin prisma desfăşurărilor ulterioare şi astăzi, după aproape 225 de ani de la răscoală, acţiunile ţărăneşti derulate atunci în aria evenimentului şi formulările programatice din cursul celor patru aşa-numite „armistiţii înşelătoare” încheiate între căpitani de cete ale răsculaţilor şi reprezentanţi ai autorităţilor militare şi guberniale, precum şi din cuprinsul ultimatului ţărănesc din 11 noiembrie 1784, edifică tot mai mult asupra sensurilor transformatoare ale mişcării. Ea a venit cu soluţia revoluţionară de ieşire din criza în care se găsea societatea transilvăneană a timpului, în contextul în care calea reformistă experimentată de monarhul luminat care a fost Iosif al II-lea era blocată de nobilimea maghiară oponentă, retranşată tradiţional în comitatele Ardealului, unde spiritul conservator al acesteia domnea în cel mai înalt grad.

„Nobili mai mult să nu fie”, ei să părăsească odată pentru totdeauna pământurile pe care le stăpâneau şi acestea să se împartă între locuitorii de rând, nobilii să plătească şi ei dare la fel ca ceilalţi – sunt punctele fundamentale din ultimatul ţărănesc adresat în numele lui Horea nobilimii, revendicări ce cădeau cu greutate şi gravitate totodată în contextul mişcării şi în epocă. Sensurile răscoalei sunt date pe de-a întregul de acest program de concepţie ţărănească în formularea a doi preoţi din Zarand[5], observabile de asemenea în acţiunile de pe teren ale răsculaţilor din acel noiembrie 1784, concretizate în atacurile asupra curiilor nobiliare şi de împărţire a bunurilor găsite în incinta acestora.

Răscoala lui Horea a fost apoi de natură să influenţeze, să impulsioneze acţiunile elitelor româneşti (preoţime, funcţionărime, ofiţerime, orăşenime), care formulează, la rându-le, un program propriu în contextul marii acţiuni de restituţii declanşată de nobilimea maghiară după decesul împăratului Iosif al II-lea. În dieta prelungită a Transilvaniei, ţinută la Cluj în anii 1790–1792, dietă de reprezentare disproporţionată – românii în majoritaritate absolută în Principat neavându-l acolo decât pe episcopul greco-catolic de la Blaj, în calitate de ierarh bisericesc şi nu ca reprezentant al românilor ardeleni – se hotăra redarea vechilor privilegii aristocratice nobilimii maghiare, care s-a simţit lezată în interesele ei de acţiunea reformistă a Vienei. Spre dezbaterea acesteia ajunge şi aşa-numitul *Supplex Libellus Valachorum*, o sumă de „cereri” româneşti formulate în continuarea celor din vremea episcopului de la Blaj, Inochentie Micu (1743–1744), prin care se încerca în fapt contrabalansarea acţiunii nobiliare de restituţii[6].

[4] I. Lupaş, *Împăratul Iosif II şi răscoala ţăranilor din Transilvania*, Bucureşti, 1935, p. 8.

[5] D. Prodan, *Ultimatul ţăranilor adresat nobilimii în răscoala lui Horea*, în vol. *Răscoala lui Horea (1784). Studii şi interpretări istorice*. Coordonatori: Nicolae Edroiu şi Pompiliu Teodor, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1984, p. 141–154.

[6] Asupra actului politic şi mişcării ca atare vezi D. Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, Cluj, 1948. Reeditare prin adăugire în 1967 şi ediţia nouă, cu adăugiri şi precizări, de la Bucureşti din 1984, având subtitlul: *Din istoria formării naţiunii române*.

Față de programul socio-economic expus în vremea Răscoalei lui Horea, de concepție țărănească, acum se ajunge la revendicări de natură instituțional-politică formulate de stările românești. În instituțiile locale, comitatense, și de la nivelul Principatului se solicita cuprindere proporțională, în baza ponderei etno-demografice existente în teritoriu, ceea ce ar fi dus la schimbarea totală a componenței, a înfățișării instituțiilor respective. Era o revendicare întru totul democratică, ce depășea mentalitatea medievală și formele de organizare politico-instituțională existente atunci în Transilvania, pe care nobilimea maghiară se încrâncena să le mențină în beneficiu propriu.

Din strigătele-protest auzite atunci în dieta nobiliară a Ardealului și din faptul respingerii memoriului românesc s-a văzut încă o dată că nobilimea conservatoare privea înspre trecut, iar acțiunea românească urmărea continuarea reformei în Marele Principat al Transilvaniei pentru modernizarea societății acestuia. În contextul instaurării reacțiunii nobiliare la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui de al XIX-lea, proiectele românești nu puteau avea sorți de izbândă. La cele două soluții – radical-revoluționară și respectiv cea iluminist-reformistă – se recurge însă mereu în deceniile premergătoare Revoluției de la 1848. Mișcările țărănești se împletesc și alternează cu acțiuni petiționale de esență reformistă, pregătind ridicarea pașoptistă. Se produce, treptat, apropierea dintre intelectualitate și plebe (aceasta în înțeles de consistență demografică a mișcării sociale și politico-naționale românești din Transilvania), fenomen schițat în unul dintre cele mai profunde capitole ale lucrării de interpretare a mișcării *Supplex*-lui, elaborată cu șase decenii în urmă de academicianul David Prodan[7].

Istoricul constata faptul că cele două planuri de luptă a poporului român din Transilvania, în faza de început, reprezentată de momentul lui Inochentie Micu, aproape că se confundau, acțiunea episcopului întemeietor al programului mișcării românești ardelene aparținând ambelor modalități. Răscoala lui Horea venise cu radicalismul ei și, ca orice izbucnire de masă, nu i-a fost străină violența. Ea a fost însă de natură să impulsioneze acțiunea din celălalt plan, al petițiilor – la care, să observăm, a recurs chiar Horea în precedența răscoalei pe care a condus-o, prin drumurile sale repetate la Viena, la Curtea Imperială. Momentul *Supplex*-ului constituie forma de acțiune la care recurg elitele, stările românești din Ardeal, după 1790, formă corespondentă și contrapusă celeilalte, acțiunii nobiliare de restituții, pliindu-se deci planului și modalităților de acțiune ale taberei adverse.

În context însă, pentru a putea avea sorți de izbândă, susținătorii petiționalismului reformist românesc din Transilvania, bazați pe efectele Răscoalei țărănești din 1784, care l-a și incitat, trebuiau să se dezică, cel puțin strategic, de modalitatea luptei violente. Încriminările venite din partea nobilimii determină acțiunea românească din planul reformist-iluminist să se distanțeze de celălalt, revoluționar, textele reprezentanților Școlii Ardelene și urmașilor acestora din prima jumătate de secol de după Răscoala lui Horea demonstrând acest lucru. Cu cât ne apropiem de

[7] Idem, *Supplex Libellus Valachorum*, Cluj, 1948.

anul 1848 însă, tonul se schimbă, în faţa rezistenţei nobiliare, a tergiversării voite a reglementării raporturilor sociale din Transilvania, pentru a prelungi cât mai mult raporturile feudale de aici, a refuzului sistematic al acesteia de a înţelege cerinţele noului timp, calea de luptă revoluţionară este tot mai mult socotită ca fiind cea viabilă. Abuzul nobiliar era în creştere, sarcini de tip feudal încă menţinute aici, iar în faţa constatărilor statistice privind ponderile etno-demografice din Principat, care înregistrau constant majoritatea absolută românească de aici, la nivelul teritoriului pretins de unguri, aceştia fiind în minoritate, baronul Wesselényi răspunde cu aroganţa-i caracteristică: „pentru ca un număr restrâns de unguri să fi reuşit să domine, prin naţionalitatea lor şi prin limba lor, majoritatea zdrobitoare a celorlalte rase, acest lucru a fost posibil numai graţie faptului că această impozantă majoritate este egală la noi cu zero[8] şi că numai nobilimea reprezintă o valoare".

În regiunea Munţilor Apuseni mişcările ţărăneşti continuă la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi începutul celui următor, de intensitate diferită, ele prelungindu-se în fapt până la 1848[9]. Stările de lucruri din aria Răscoalei de la 1784 erau departe de a se fi schimbat, îmbunătăţi, în plan social-economic cu deosebire, încât remanenţa cauzelor o determină pe cea a luptei de specific ţărănesc[10]. Regiunea ca atare era, de altfel, greu de controlat de către autorităţile administrative, comitatense sau imperiale (erariale), inclusiv de către armată. Aici se va menţine fermentul revoluţionar, fiind previzibil faptul că la 1848–1849 Munţii Apuseni vor reprezenta aria principală de manifestare a acţiunii revoluţionare româneşti, cu forme politico-administrative proprii de organizare teritorială. Hunedoara cu Haţegul, unde ridică proteste şi mica nobilime românească, Mărginimea Sibiului şi apoi Făgăraşul, cu boierimea lui românească, decăzută din situaţia ei anterioară, sunt spaţii de masivă locuire românească, în care o preoţime şi funcţionărime provenită din rândul majorităţii etno-demografice respective vor asigura în timp evoluţiile înspre acţiunea de la 1848. Aici, în sudul Transilvaniei, în cursul anului 1821, când la sud de Carpaţi se desfăşura mişcarea lui Tudor Vladimirescu, ţărănimea română se agită, aşteptându-l pe „craiul Todoruţ" pentru a se ridica şi ea la luptă[11].

În părţile Năsăudului, regiune grănicerizată, în care forme proprii de organizare, oricum altele decât cele de esenţă feudal-nobiliară, şi o conştiinţă de sine, chiar a originii romane vechi, explică manifestările din preajma anului 1848 şi din cursul acestuia. Maramureşul şi Chioarul reprezintă deopotrivă zone de gestaţie a mişcării revoluţionare de la 1848–1849.

[8] În limba maghiară: „hagy nálunk ama nagy többseg = 0".

[9] Zoltan I. Tóth, *Mişcări ţărăneşti din Munţii Apuseni până la 1848*, Bucureşti, Editura Academiei, 1955, 355 p.

[10] Alexandru Şterca-Şuluţiu, *Istoria Horii şi a poporului românesc din Munţii Apuseni ai Ardealului (1860)*, ediţie N. Edroiu, Bucureşti, Editura „Viitorul Românesc", 1995, 176 p.

[11] *Documente privind istoria României. Colecţia Eudoxiu de Hurmuzaki* (Serie Nouă), vol. III. *Solidaritatea românilor din Transilvania cu mişcarea lui Tudor Vladimirescu*. Culese şi publicate de A. Oţetea, Bucureşti, Editura Academiei, 1967, 687 p.

O acțiune de proporții, asemănătoare Răscoalei lui Horea însă, n-a mai fost posibilă în răstimpul dintre 1784 şi 1848[12], lupta țărănimii „trebuind să se macine în nenumărate acțiuni difuze, fărâmițate, locale", după cum observa D. Prodan[13].

În celălalt plan al acțiunii româneşti, al luptei politice naționale, propulsată de mişcarea *Supplex*-ului, se constată lărgirea ariei, multiplicarea şi sporirea numărului memoriilor de tipul acestuia. În variante apropiate, unele cu problematici locale sau microzonale, texte asemănătoare apar în ultimul deceniu al secolului al XVIII-lea şi în primele două decenii ale celui următor. În jurul anului 1800 o variantă a *Supplex*-ului este răspândită în cercurile româneşti, la 1804 un text şi mai argumentat, al cărui autor este Aron Budai[14], se difuzează în spațiul Principatului. Este apoi cunoscută reactivarea textului, sub influența Revoluției din Franța din 1830, prin memoriile din anii 1834[15], şi apoi la 1837, memoriu de cuprindere lărgită[16]. Problematica românească revine astfel în prim-planul vieții politice a Principatului Transilvaniei[17]. „Cererile" româneşti se extind cu timpul, ele cuprind problematica şcolară, pe cea culturală în general[18]. În 1842, cu prilejul dezbaterilor privitoare la limba oficială a Principatului, când în dietă era introdus un proiect de lege pentru exclusivitatea folosirii limbii maghiare în viața publică a provinciei, apare memoriul comun semnat de episcopul ortodox de la Sibiu, Vasile Moga şi de cel greco-catolic de la Blaj, Ioan Lemeni, adresat dietei. Pericolul era comun, cauza era comună şi lupta reprezentanților românilor ardeleni de asemenea. Împotriva maghiarizării prin limbă se ridică acum şi Simion Bărnuțiu, cu protestul său acid din februarie 1842, intitulat *O tomneală de ruşine şi o lege nedreaptă*, care anunță patosul şi logica argumentării din discursul ținut la în Catedrala Blajului în preziua celei de a doua adunări, din 3/15 mai 1848. „Limba e averea cea mai scumpă a omului nestricat şi a poporului necorupt… [Un popor] nu poate răspunde chemării sale fără de cultură, şi cultura e întemeiată pe limbă..., limba e măsura şi mijlocirea culturii, în limbă e zugrăvită forma cugetării şi a simțirii, dorințele şi plecările, afectele şi patimile lui, pe dânsa e întemeiat caracterul şi naționalitatea lui; dacă şi-au pierdut limba oarecare popor, şi-au pierdut deodată caracterul şi naționalitatea sa..."[19].

[12] Trócsányi Zs., *Az erdélyi parasztság története. 1790–1849*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1956, 507 p.

[13] D. Prodan, *Supplex Libellus Valachorum. Din istoria formării națiunii române*. Ediție nouă, cu adăugiri şi precizări, Bucureşti, Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, 1984, p. 367.

[14] D.Prodan, *Încă un Supplex Libellus românesc. 1804*, Cluj, Editura Dacia, 1970, 89 p.

[15] Ladislau Gyémánt, *Memoriul românilor ardeleni din anul 1834*, în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie Cluj-Napoca", 1974, XVII, p. 98–117.

[16] Idem, *O încercare de reluare a Supplexului în anul 1837*, în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie Cluj-Napoca", 1979, XXII, p. 389–406.

[17] Idem, *Mişcarea națională a românilor din Transilvania între anii 1790 şi 1848*, Bucureşti, Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, 1986, p. 129–138.

[18] *Ibidem*, p. 138–146, 283–311.

[19] Gh. Bogdan-Duică, *Viața şi ideile lui Simion Bărnuțiu*, Bucureşti, 1924, p. 199–209.

În mişcare e cuprins deopotrivă Banatul[20], precum şi Părţile Vestice, Maramureşul, de asemenea, de unde vin şi revendicări specifice[21].

Să mai reţinem, nu în ultimul rând, din perioada analizată, proiectul de înfiinţare a celei ce urma să se numească Societatea Filosofească a Neamului Românesc în Mare Principatul Ardealului[22], care, după cu rezultă din înştiinţarea difuzată în 1795, urma să cuprindă toate ştiinţele cunoscute atunci; ea trebuia să fie o societate academică – după cum aprecia Dimitrie Gusti „o venerată străbună a Academiei”[23] – instituţie cultural-ştiinţifică ce se va înfiinţa abia şase decenii mai târziu, în alte condiţii istorice, propulsate de Revoluţia românească de acum 160 de ani[24].

Perioada cuprinsă între Răscoala lui Horea (1784) şi Revoluţia de la 1848, prin programele formulate şi frământările sociale, ţărăneşti îndeosebi, rămâne, aşadar, una de gestaţie, pregătitoare a desfăşurărilor paşoptiste, care aşează evoluţiile societale din Ţările Române pe drumul modernizării şi al democratizării[23], pe care s-au înscris majoritatea popoarelor europene.

[20] N. Bocşan. L. Gyémánt, *Aspecte ale luptei culturale şi politice a românilor bănăţeni în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în „Banatica”, 1973, II, p. 345–362.

[21] Cornelia Bodea, *Lupta românilor pentru unitatea naţională. 1834–1849*, Bucureşti, Editura Academiei, 1967.

[22] Alexandru Dobre, *Societatea filosofească a neamului românesc (Sibiu, 1789–1795)*, în „Academia Română. Memoriile Secţiei de Ştiinţe Istorice”, Seria IV, Tom. II, 1984, p. 171–185.

[23] Dimitrie Gusti, *Fiinţa şi menirea academiilor*, în Academia Română. *Discursuri de recepţie*, V (*1919–1936*). Volum îngrijit de dr. Dorina N. Rusu, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2005, p. 367.

[24] Acad. Dan Berindei, *Istoria Academiei Române (1866–2006) – 140 de ani de existenţă* –, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2006, p. 10–11 şi urm.

[23] Vezi mai pe larg *Istoria românilor*, vol. VI. *Românii între Europa Clasică şi Europa Luminilor (1711–1821)*, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 2002; vol. VII. Tom I. *Constituirea României Moderne (1821–1878)*, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 2003.

REVOLUȚIA ROMÂNĂ DE LA 1848 ŞI LOCUL EI ÎN REVOLUȚIA DIN EUROPA*

Acad. DAN BERINDEI

La mijlocul veacului al XIX-lea, şase decenii după Revoluţia din 1789, care reprezentase un moment de cotitură în istoria umanităţii, s-a produs un fenomen similar de anvergură continentală. Dacă Revoluţia din 1789 se manifestase direct în Franţa şi în teritorii marginale ei, de data aceasta procesul revoluţionar a fost prezent pe o suprafaţă cu mult mai întinsă a continentului. O mare parte din Europa a fost afectată de acest proces, care, prin urmările sale, a impus mutaţii decisive şi în spaţii geografice pe care nu le cuprinsese în mod direct. A fost vorba de o reacţie în lanţ, care direct sau indirect, sub semnul revoluţiei, a cuprins întreg continentul. Primele manifestări revoluţionare au fost înregistrate încă la sfârşitul anului 1847, pentru ca încheierea acestui complex proces să aibă loc abia la sfârşitul verii anului 1849.

Revoluţia a pus capăt fără drept de apel erei Sfintei Alianţe, prin care se încercase să se înlăture urmările Revoluţiei, ale Republicii şi ale Imperiului napoleonian, Restauraţie care nu se dovedise decât parţial posibilă. Revoluţiile din 1848 aveau aparent să fie succesiv înfrânte, dar, în fapt, ele au marcat un hotar între lumea Vechiului Regim, care s-a văzut definitiv înlăturată, şi o nouă Europă a monarhiilor constituţionale, instaurate – cel puţin parţial – în perioada următoare revoluţiilor, chiar şi în marile imperii.

Una dintre urmările procesului revoluţionar din 1848 a fost o reanimare a principiilor de bază din 1789, cărora li s-a adăugat problematica eliberării naţionale specifică secolului al XIX-lea, „secolul naţionalităţilor". Revendicările sociale, preocuparea de a se reaşeza societatea, înlăturându-se privilegiile şi discriminările au fost alăturate celor naţionale. Dar, totodată, revoluţia a devenit un fenomen comun şi a fost afirmată o solidaritate a naţiunilor, cu prioritate a celor oprimate. O conştiinţă colectivă a fost una din trăsăturile dominante ale procesului revoluţionar din 1848. Nu întâmplător, Lamartine, ca ministru de externe al celei de-a doua Republici Franceze, a evidenţiat funcţiile „internaţionaliste" ale noii Franţe pe care o reprezenta, declarând-o „aliata intelectuală şi cordială a naţiunilor care doresc să trăiască după aceleaşi principii ca ale sale". Parlamentul de la Frankfurt, strângând la un loc pe reprezentanţii germanilor, s-a arătat totodată şi el deschis şi interesat de celelalte naţiuni şi a avut într-un fel un caracter european, dacă nu universal. Trimişi ai diferitelor naţiuni au luat parte la lucrările sale, de la un reprezentant

*Comunicare prezentată la Sesiunea ştiinţifică organizată de Academia Română cu ocazia împlinirii a 160 de ani de la Revoluţia din 1848 (7 iulie 2008).

diplomatic al Statelor Unite la Ioan Maiorescu, trimis al regimului revoluționar din Țara Românească, care şi-a asumat sarcina reprezentării românității în integralitatea ei. Legăturile interrevoluționare s-au manifestat şi au asigurat interconexiuni, dar şi transferul de experiență în acțiunile şi luptele ce erau în curs de desfăşurare. Intensitățile proceselor revoluționare au fost diferite, impuse ca atare de cauzalități proprii, dar şi de intervenții ale forțelor represive externe. Unele procese revoluționare au fost de o durată mai lungă, altele au fost efemere. Pornind de la starea obiectivă a națiunii în cauză, de la exemplele altora, dar şi de la prezența în zonă a unor mari puteri, desfăşurarea proceselor a luat un curs sau altul.

Ideologic, pe plan european, Revoluția din 1848 a luat locul celei din 1789, marcând, pe de-o parte, succesiunea celei din urmă, dar, pe de altă parte, modernitatea ei a impus-o, pentru cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea şi chiar pentru secolul al XX-lea, ca noul model, care reflecta mersul înainte al omenirii între 1789 şi 1848 şi care, în multe privințe, a schimbat sensul evoluțiilor istorice. Libertățile omului au fost din nou proclamate şi s-au impus ca principii fundamentale ale vieții social-politice a continentului, deşi deplina lor resfrângere asupra vieții curente a oamenilor avea să mai întârzie. Proclamarea repetată a libertăților (individuală, de întrunire, de asociere, a presei etc.), a egalității în fața legii, măsurile destinate remedierii unor probleme sociale (mai ales, când a fost căzul, abolirea privilegiilor feudale), înlesnind o mai bună cuprindere în viața publică – din păcate încă neîndestulătoare – a categoriilor muncitoare, constituirea şi afirmarea gărzilor naționale ca apărătoare ale poporului şi a intereselor sale, instituirea juriului, organizarea modernă a statului, independența justiției, autonomia comunală, iată cele mai importante dintre aceste prevederi comune ale programelor revoluționare din 1848.

În Occident şi în centrul Europei s-a impus cu acuitate problema muncitorească, iar în Estul şi Sud-Estul continentului problema agrară, eliberarea țăranilor şi înzestrarea lor cu pământ fiind la ordinea zilei.

Prevederile programelor au circulat printr-un proces de osmoză ideologică pe vasele comunicante ale revoluției, contribuind la evidențierea trăsăturilor comune pe plan continental ale momentului istoric evocat.

Revoluția din februarie 1848 de la Paris a fost exemplul ce s-a impus, declanşatorul la scară europeană a reacției în lanț amintite. Viena, Praga, Berlinul, Pesta au marcat apoi, succesiv, la scurte intervale, propagarea incendiului revoluționar pe continent. Acesta n-a fost stăvilit decât la hotarele Rusiei autocrate, unde sistemul represiv puternic a putut exercita funcția de „extinctor", pentru ca apoi țarul să-şi trimită armatele pentru a înăbuşi revoluția în Principatele Române, în Transilvania şi, mai ales, în Ungaria.

Revoluția a contestat pretutindeni monarhia absolută, urmărindu-se transformarea acesteia în monarhie constituțională sau republică – unii radicali aveau în vedere republica socială, inclusiv dintre fruntaşii revoluționari români. Unii monarhi au fost înlăturați, alții s-au retras, în alte părți au fost alungați miniştrii de tipul lui Metternich. Importanța Constituției – garanta schimbărilor! – ca şi a Parlamentului s-a vădit pretutindeni. Un singur monarh, țarul Nicolae, a rămas intransigent pe

poziţiile sale, adevărat „jandann al Europei", pe care nu avea să-l înfrângă decât moartea, şapte ani mai târziu!

Scenariile revoluţionare au fost asemănătoare, ele găsindu-se sub impactul revoluţiilor franceze din 1789, 1830 şi 1848. Ridicări populare, mari adunări, manifestaţii, cortegii, uneori purtându-se cei căzuţi, victime ale acţiunilor represive, explozia publicaţiilor periodice şi a broşurilor politice se constată pretutindeni, oraşul, şi mai ales capitala, afirmându-se puternic ca scenă de desfăşurare a marilor momente.

Garda naţională, legiunile de studenţi sau cele ale ostaşilor ţărani din Munţii Apuseni, generalii din rândul celor ridicaţi la luptă – un Giusepe Garibaldi, generali polonezi de la Bem la Dembinski sau Mieroslawski, dar şi un Avram Iancu ori un Magheru – se afirmă cu putere, intrând în legendă.

În această mare şi eroică dramă, spaţiul românesc a reprezentat ultimul bastion al revoluţiei, în proximitatea imperiului Rusiei, unde nu s-a putut mişca nici un fir de iarbă. Revoluţia română s-a manifestat succesiv, dar uneori şi concomitent în Transilvania, Moldova şi Ţara Românească. În afara procesului revoluţionar au rămas Dobrogea, supusă dominaţiei otomane directe, şi Basarabia, care împlinise trei decenii şi jumătate de la anexarea şi cuprinderea ei în Imperiul ţarist. Datorită acţiunii represive a domnitorului Sturdza, dar mai ales ca urmare a imediatei proximităţi a forţelor represive ruse, Moldova a cunoscut doar scurtă vreme, câteva zile, procesul revoluţionar propriu-zis, dar prin acţiunile fruntaşilor ei deşţăraţi, prin frământările ţărănimii şi mai ales prin programele revoluţionare şi această ţară a fost cuprinsă în aria revoluţiei.

În Transilvania, revoluţia s-a găsit în faţa unei situaţii complexe, datorită regimurilor diferite în care se găsiseră locuitorii ei, supuşi criteriilor etnice, confesionale şi, evident, politice, pe care mersul lumii nu le mai putea accepta. Un ansamblu de revendicări a fost comun tuturor, dar firesc au apărut diferenţierile impuse de situaţia concretă a tranziţiei la noua lume a modernităţii veacului al XIX-lea, în care regimul lui *unio trium nationum* nu mai putea rezista. Contradicţiile s-au manifestat mai ales între revendicările social-economice şi culturale şi cele naţionale. De la o separaţie ideologică se va ajunge la confruntări politice şi, din păcate, şi armate, cu preţul a numeroase victime. O revoluţie s-a confruntat cu cealaltă revoluţie şi ţara a fost grav însângerată. Neîndoielnic că neajungându-se la soluţionarea diferenţelor în programe şi obiective s-au întârziat procese istorice şi s-au accentuat stări conflictuale în paguba tuturor.

Românii ardeleni au dat dovadă de maturitate politică, încadrându-se procesului revoluţionar general din imperiul căruia îi aparţineau, au ştiut totodată să-şi afirme propriile revendicări şi au pretins firesc primirea lor ca parteneri egali la masa comună a unei noi frăţietăţi. Şi-au format un grup conducător, care, în împrejurări mai prielnice şi beneficiind de mai multă comprehensiune, ar fi izbutit să realizeze ceea ce visa Bălcescu, „o ţară românească", nu numai în privinţa majorităţii etnice, dar şi în cea a organizării şi administraţiei. Adunările de la Blaj, de la cea dintâi a cărei înfăţişare ni s-a păstrat – o uriaşă adunare, într-o ordine care impresionează, disciplinată, dar şi hotărâtă în apărarea obiectivelor ei – la cea de-a treia din

septembrie 1848, prin desfăşurarea lor şi prin comportamentul participanţilor, au dat măsura implicării românilor în procesul revoluţionar. Remarcabilă a fost apoi lupta de rezistenţă în Munţii Apuseni, care s-au dovedit o cetate de necucerit, şi prestaţia lui Avram Iancu, tânărul jurist devenit general revoluţionar şi a secundanţilor săi. În vara anului 1849, din păcate tardiv, s-a ajuns la „proiectul de pacificare", când Iancu a oprit luptele, îngăduind foştilor adversari să încerce o rezistenţă, devenită din păcate imposibilă, în faţa armatelor a două imperii. Oricum, Transilvania a rămas unul dintre teritoriile implicate în procesul revoluţionar general, care se afirmă, prin particularităţile sale.

La rândul ei, Ţara Românească a aparţinut procesului general european. Un regim revoluţionar, care a putut să fiinţeze peste trei luni şi al cărui sfârşit n-a fost datorat decât intervenţiei represive externe, a demonstrat gradul de implicare al ţării în revoluţia europeană, şi acest lucru a fost şi urmarea caracterului pe care el l-a avut. Pe drept cuvânt, Dimitrie Brătianu scria prietenului său Paul Bataillard, în iulie 1848: „Noua noastră Constituţie este călcată după Constituţia voastră republicană". Informaţia era într-un fel prematură, deoarece programul de la Islaz n-a apucat să fie transpus într-o Constituţie, iar Constituţia celei de-a Doua Republici Franceze nu fusese încă adoptată, dar în fapt ea corespundea, fără îndoială, procesului în desfăşurare.

Scenariul regimului revoluţionar din Ţara Românească s-a aflat sub semnul Revoluţiei din februarie şi în general al revoluţiilor franceze. Denumirea de „guvern provizoriu", lozinca „Dreptate-Frăţie", locul pe care noţiunile de „libertate" şi cea de „egalitate" l-au avut în cursul celor trei luni amintite, conţinutul programului de la Islaz, comportamentul fruntaşilor revoluţiei, marile adunări populare, instituţia comisarilor de propagandă, pentru a evoca doar câteva aspecte esenţiale, au reflectat măsura în care procesele revoluţionare franceze şi-au exercitat influenţa, datorită tinerilor care petrecuseră ani buni şi se formaseră în „cetatea luminilor" şi care translaseră spre spaţiul lor marea experienţă dobândită.

Timp de peste trei luni, în Ţara Românească s-au aplicat marile principii ale libertăţii, fraternităţii şi egalităţii. Aici a fiinţat în miniatură viitoarea Românie, cu steagul care a fost adoptat şi cu noua rânduială a unor cetăţeni egali, indiferent de originea socială sau etnică. Pedepsele cu moartea şi bătaia au fost abolite, robii ţigani au fost eliberaţi, procesul eliberării clăcaşilor şi a înzestrării lor cu pământ a fost inaugurat prin originala Comisie a proprietăţii, ale cărei protocoale sunt atât de edificatoare pentru a înţelege „spiritul vremii" şi a constata inteligenţa, spontaneitatea şi echilibrul reprezentanţilor clăcaşilor. Presa publicată în acele zile, intransigentă pe poziţiile revoluţiei, modernă, europeană în conţinut, a concretizat măsura în care noul regim corespundea noilor timpuri ale „primăverii popoarelor". În marile adunări populare, în acţiunile comisarilor de propagandă, în manifestările organizate a fost inaugurat un nou stil de dialog social-politic. Măsura implicării populare a fost dezvăluită în acţiunile din 19 iunie şi de la sfârşitul aceleiaşi luni, când, prin intervenţia mulţimilor, situaţia periclitată a Guvernului provizoriu a fost restabilită, în marile adunări de susţinere a conducerii revoluţiei, în negocierile cu

Soliman Paşa şi mai ales în ieşirea a zeci de mii de ţărani, cu piepturile goale, în faţa oştirii otomane, în luna septembrie.

Revoluţia română nu s-a putut desfăşura sincron, deşi intenţii existaseră, mai ales în ceea ce priveşte principatele Moldovei şi Ţării Româneşti, dar legăturile interromâneşti au fost puternice, având loc un adevărat proces de osmoză revoluţionară, puternic reflectat în succesivele programe, care se inspiră unele de la altele, se întregesc, formând programul de eliberare a naţiunii şi pregătind constituirea României. Revoluţionarii au circulat de la o ţară la alta, înăuntrul spaţiului românesc, comportându-se ca români. Moldoveanul Ion Ionescu a condus lucrările Comisiei proprietăţii din Ţara Românească, tinerii transilvăneni au îmbogăţit masiv rândurile comisarilor de propagandă, iar după 13 septembrie, tineri intelectuali şi oşteni munteni au slujit în oastea lui Iancu. Bălcescu s-a implicat în negocierile cu ungurii, însufleţit de imaginea unei singure naţiuni şi a unei virtuale Românii. Ideea unificării celor două principate a dobândit puternice valenţe, pătrunzând – direct sau indirect – în programe şi mai ales în presa revoluţionară; de asemenea, fruntaşi revoluţionari, precum Alexandru G. Golescu-Negru, au evocat viitorul regat „rotund" pe care-l putea alcătui în viitor naţiunea, iar Bălcescu, la doi ani după revoluţie, îşi exprima încrederea în constituirea unei Românii desăvârşite, atât lui Alexandru G. Golescu, cât şi lui Ion Ghica. Revoluţia a deschis drum către apropiata unire a Principatelor şi către marea împlinire din 1918.

An al marilor speranţe, anul 1848 n-a dus la imediate împliniri decât în puţine locuri. Represiunea a înăbuşit procesele revoluţionare. Imperiile au putut trece la acţiuni contrarevoluţionare. Reluarea la un scurt interval a revoluţiilor s-a dovedit iluzorie. Republica a Doua Franceză n-a avut decât o vieţuire de mai puţin de o jumătate de deceniu, instituindu-se cel de-al Doilea Imperiu bonapartist. Unificările Italiei şi Germaniei n-au putut avea loc decât în deceniile următoare. Dar, în ciuda aparenţelor, revoluţia a fost marea biruitoare. „Liniştea" a fost restatornicită, dar Europa Sfintei Alianţe n-a putut fi reînviată. Drumul monarhiilor constituţionale a fost definitiv inaugurat. Modernizarea şi liberalizarea s-au afirmat pretutindeni, neîndoielnic impulsionate şi de grabnica dezvoltare a ştiinţei şi tehnicii. Chiar şi imperiile au trebuit, la un moment dat, să accepte noul sens al vremurilor. În Austria şi Franţa aveau să fie instaurate regimuri liberale şi chiar şi în Rusia avea să se efectueze reforma agrară din 1861 şi să se instituie zemstvele. Prima etapă a unificării româneşti, unificarea Italiei şi a Germaniei aveau şi ele să fie înfăptuite. Rădăcinile marilor mutaţii de pe continent pot fi regăsite în zilele furtunoase ale „primăverii popoarelor".

Pentru români, 1848 a marcat profund destinele lor. A deschis mai larg porţile modernizării, a demonstrat capacitatea lor de a se ridica la luptă, i-a apropiat într-o măsură mai mare, a evidenţiat apartenenţa lor la procesele care afectau întreg continentul, europenismul lor. În următoarele şapte decenii, România unită şi independentă avea să fie realizată, marile momente din 1848 stând la temeiurile ei. După 160 de ani, Revoluţia paşoptistă îşi păstrează importanţa, ca piatra de hotar în evoluţia românilor.

GENERAŢIA PAŞOPTISTĂ ŞI MODERNIZAREA ROMÂNIEI*

Acad. ALEXANDRU ZUB

Nevoia care a împins generaţia lui Kogălniceanu, Bălcescu, Bariţiu să imagineze proiecte de reformă şi să insiste pentru realizarea lor se nutrea din mai multe surse: una era, cu siguranţă, realitatea locală, tot mai dramatică, pe seama căreia se căutau deja, de un bun secol, soluţii ameliorative; alta era, la fel de sigur, lumea apuseană, pe care mulţi dintre fruntaşii acestei generaţii avuseseră ocazia să o cunoască direct şi erau convinşi că-i pot adopta valorile, instrumentele, metodele pentru spaţiul românesc. *Adoptare tel quel* la cei cu entuziasm necritic, *adaptare* la circumstanţele carpato-danubiene la cei care ştiau, pe seama altor experienţe colective, că un transplant de „civilizaţie" nu poate izbuti şi nu e dezirabil. Pe tărâm cultural, mimetismul înseamnă impostură; în sfera civilizaţiei, el asigură expansiunea formelor în dauna fondului, lucru pe care tinerii de la „Dacia literară", Kogălniceanu, Alecsandri, C. Negruzzi, îl ştiau bine când penalizau imitaţiile sterile, maimuţăria culturală, „arlechiniada". Autenticitatea în cultură e un garant al progresului adevărat, produs al evoluţiei şi al strădaniei curente în acelaşi timp. Biserica, şcoala, presa, teatrul, societăţile de cultură au jucat atunci un rol proeminent, greu de estimat astăzi la justa lui valoare. În afara acestor aşezăminte, nu se poate înţelege intensa mişcare de idei în favoarea modernizării la jumătatea secolului al XIX-lea, iniţiativele produse pe această linie sub regimul regulamentar şi mai târziu.

Această mişcare a fost amplu potenţată de evenimentele din 1848, acea „primăvara a popoarelor", declanşată brusc la Paris şi extinsă pe continent, până în Carpaţi şi la Dunărea de Jos, unde a trebuit să se adapteze, cum era firesc, la împrejurările locului. Umanitatea de aici, se poate spune, era coaptă pentru reforme. Divizată sub două imperii şi suferind imixtiunile dure ale încă unuia, în plină fervoare a acomodării la noile cadenţe, ea a răspuns diferit la „provocările" externe; printr-un program de reforme liberale în Moldova; prin arderea Regulamentului şi agitaţie populară în Muntenia; prin luptă acerbă pe linia recunoaşterii naţiunii române în Transilvania. *Dorinţele partidei naţionale*, *Proclamaţia de la Islaz* şi *Discursul Iui Bărnuţiu* de la Blaj sunt marile texte programatice ale momentului, în care se reflectă deopotrivă elemente de unitate şi elemente particulare. Din toate politogramele epocii[1] rezultă o voinţă netă de primenire, în sens modern, aşa cum căuzaşii văzuseră

*Comunicare prezentată la Sesiunea ştiinţifică organizată de Academia Română cu ocazia împlinirii a 160 de ani de la Revoluţia din 1848 (7 iulie 2008).

[1] Referinţele la histogramele şi politogramele paşoptiste au fost preluate de la Vlad Georgescu, *Istoria ideilor politice româneşti (1369–1878)*, München, 1987.

în Europa apuseană. „Cheia de boltă" trebuia să fie Unirea, ca izvor de forță și legitimitate, capabilă să asigure viitorul dincolo de orice inflație patriotardă, „megalografie" istorică (T. Maiorescu), demagogie politică.

În ceea ce privește modernizarea, ea nu avea, la drept vorbind, adversari redutabili. Opțiunea se impusese deja prin generația anterioară, însă deosebiri importante existau cu privire la ritm, mijloace, metode. Persista încă teama că înnoirile vor altera fondul, spiritul național. Mihail Kogălniceanu și Alecu Russo, ideologi ai schimbării graduale, gândeau oarecum la fel ca Barbu Știrbei și Al. Moruzi, dezvoltând un fel de prejunimism caracteristic pentru căutările generației respective. I.C. Brătianu, C.A. Rosetti, Goleștii exprimau încă mai net voința de modernizare, acceptând ideea că tradiția poate fi, la nevoie, bruscată. De unde eticheta de „roșii" care li s-a pus în polemica lor cu apărătorii tradiției.

Semnificativ rămâne faptul că și cei mai conservatori din epocă au pledat pentru industrie, fie și una legată strâns de agricultură, ca în lucrarea lui N. Suțu, *Aperçu sur l'état industriel de la Moldavie* (1838). Economiștii liberali (I. Ghica, P.S. Aurelian ș.a.) puneau un accent mai mare pe industrie, socotind-o garant al prosperității și neatârnării, mijlocul prin care se putea obține o dezvoltare „prin noi înșine", după expresia lui I.C. Brătianu, reluată programatic după întâia conflagrație mondială.

Ar fi însă nedrept să nu observăm aici că pașoptiștii, născuți între 1810 și 1820, au tras un larg profit din zbuciumul generației anterioare. N. Râmniceanu, Gheorghe Asachi, Gheorghe Lazăr, Eufrosin Poteca, Ionică Tăutu, Dinicu Golescu, între alții, au stăruit pentru un mai bun raport cu „haractirul epocii", al unei epoci de progrese rapide în știință, tehnică, arte. Spre deosebire de aceștia, militanții de la 1848 (Bălcescu mai ales) au căutat în chiar dezvoltarea istorică legitimitatea revoluției, ca drept inalienabil al „popoarelor chinuite". Progresul nu se așteaptă, ci se determină, iar revoluția, scria Bălcescu în *Filosofia socială* (1846), poate fi un mijloc. Un mijloc *in extremis*, va nuanța Kogălniceanu, mai respectuos în raport cu tradiția, mai atent la ideea organică ce preocupase și pe germani la începutul secolului. Situațiile îi păreau analoage, remediile nu puteau fi decât asemănătoare, cum avea să remarce mai târziu, motivându-și opțiunea pentru „o revoluțiune în bunul simț, o revoluțiune care ar avea de scop marea civilizare a omenirii, făcută prin înțelepciunea guvernului și nu prin impulsiuni violente", așadar opțiune – ca și la reformatorii din Prusia – pentru „principii democratice într-un guvern monarchic".

Este soluția la care s-a ajuns în epoca marilor reforme, soluție pentru care au militat și alți fruntași ai generației pașoptiste. Ion Ionescu de la Brad, spre exemplu, scria – la 1848 – despre *Societatea de astăzi în comparație cu cea veche*, definind-o anume pe cea dintâi prin dezvoltarea „mijloacelor moderne de producție", prin știință, bunăstare, civilizație. Progresul era un principiu larg admis, iar pentru unii o nouă religie, acea religie laică impusă de Revoluția franceză și răspândită peste tot în lume, fie și în forme adaptate la condiții locale. Liberalii munteni, îndeosebi I.C. Brătianu și C.A. Rosetti, erau mai categorici, după cum rezultă din opoziția *Trecut și viitor* (1859), definită ca atare de redactorul „Românului". Progresul poate fi asigurat, în această viziune, prin revoluție ca și prin reforme, după caz, ca ipostaze ale aceluiași

fenomen, numai că ritmul schimbărilor diferă de la o soluție la alta. Respectul pentru trecut nu trebuie să jeneze mersul înainte. *Progresul şi conservația* se cuvin puse într-o ecuație a echilibrului necesar, deşi aporetic, ca în cunoscuta formulă subscrisă de Ion Heliade-Rădulescu: *Echilibrul între antithesi*. În această perspectivă, conservarea autentică e progresistă, iar progresul inerent conservator.

Lăsând la o parte asemenea speculații paradoxale, nu puține în epocă, este locul să amintim că paşoptiştii români au înțeles bine imperativul modernizării, în sens occidental, după ce cunoscuseră pe cont propriu riscurile unei semimodernizări, ca aceea impusă de protectoratul rus după 1829. Trebuia să se meargă până la capăt, grăbind pasul, sărind etape, precipitând cadența reformelor. De aceea Regulamentul organic a fost ars, iar consulul puterii protectoare spânzurat în efigie. Cazacii țarului n-au ezitat să înăbuşe speranțele acelei primăveri, aducându-i pe occidentalizanți la ordine, obligându-i să se risipească prin lume şi să aştepte un moment mai bun. Momentul s-a ivit, în adevăr, odată cu noua criză orientală, în care s-au văzut prinse şi marile puteri europene, la 1853, criză soluționată, se ştie, prin crearea unui stat-tampon la Dunărea de Jos între imperiile ce-şi disputau hegemonia în zonă. Paşoptiştii au ajuns a-şi vedea astfel împlinit un vis, chiar dacă parțial, visul unității româneşti ca premisă a unei integrări onorabile în lume. În ierarhia de valori propusă de Bălcescu, în exil, fericirea ține de libertate, libertatea de putere, iar puterea de unire. Orice raționament cât de cât riguros îndruma spre aceeaşi concluzie, prezentă la mai toți comilitonii de la 1848. Ion Ghica, frații Brătianu, Ştefan Golescu, Cezar Bolliac, între alții, au crezut în renaşterea patriei lor, cu sprijinul unei Europe democratice şi având ca misiune apărarea valorilor europene la marginea continentului. În anul 1838, în *Poids de la Moldovalachie dans la question d'Orient*, Ion Ghica aprecia că o Românie renăscută, adică unită, prosperă, puternică, poate juca un rol de bastion al Europei liberale în estul continentului. E o temă curentă în epocă, una care mai târziu avea să capete noi accente, odată cu revoluția şi formarea statului național, rămânând apoi mereu actuală.

Atitudinea „antieuropeană", mult mai puțin frecventă, se cuvine a fi şi ea amintită ca reprezentând polul conservator al societății, aşa cum apare el în textele emanate de oamenii puterii, de la Gheorghe Asachi la Barbu Catargiu, dacă nu de puterea însăşi, cum rezultă din politogramele lui Mihail Sturdza şi Gheorghe Bibescu.

Ceva mai numeroase şi cu un ecou mai puternic sunt textele ce recomandă un model românesc, la intersecția între valorile apusene şi cele autohtone. Soluția, în această perspectivă, ar fi sinteza. Kogălniceanu o recomanda în „Dacia literară", în *Dorințele partidei naționale* şi alte scrieri, Alecu Russo, în *Studie moldovană* şi *Cugetări*. Se pot evoca desigur şi alte nume. Se pot sugera şi alte sistematizări, dat fiind caracterul atât de complex al epocii. Un exeget de marcă distingea în aceeaşi generație, între paşoptiştii „luminişti" (George Săulescu, Petre Poenaru, Ion Heliade-Rădulescu) şi paşoptiştii „revoluționari" (Costache Negri, Cezar Bolliac, Mihail Kogălniceanu, Nicolae Bălcescu etc.), două serii prestigioase de militanți cu mijloace diferite pentru aceeaşi cauză. Ultima e cea care s-a impus atenției în posteritate, însă ea nu şi-ar fi împlinit atât de spectaculos misiunea fără cealaltă serie, a luminismului ca soluție globală de transgresiune a înapoierii.

Amestecul vârstelor, abia sugerat în această clasificare, însemnă şi un amestec de modele. În ansamblu însă, cum s-a remarcat deja, „paşoptiştii aşază la temelia existenţei statale ideea de personalitate naţională, reclamând în numele ei autonomia (nu sunase ceasul de a pune făţiş chestiunea independenţei!), Unirea şi adoptarea acelor forme instituţionale ale vieţii fără de care fiinţa naţională nu se putea dezvolta în mod normal: regim parlamentar, presă liberă, dezvoltarea învăţământului etc.; pe de altă parte ei vor să înlăture rânduielile feudale, să facă dreptate ţăranului şi să constituie o republică burgheză (sau o monarhie constituţională), pe baza principiilor de libertate şi egalitate consfinţite prin Declaraţia drepturilor omului. Aşadar, conchide Paul Cornea, eliberarea naţională şi reorganizarea burghezo-democratică a societăţii – iată cele două obiective majore care rezumă programul paşoptismului. Le vom întâlni în operele ştiinţifice şi în cele literare, enunţate direct sau exprimate în filigran, sub formă asertorică sau demonstrativă. Ele constituie adevăratul resort vital al gândirii epocii. Şi poezia şi erudiţia se află la 1848 sub imperiul lor". Obiectivele coexistă şi rămân indisociabile, hrănite de un pluralism ideologic demn de semnalat, pe care îl recunoaştem la baza marilor dispute din epocă, fără să constituie însă un sistem coerent, căci efortul de construcţie doctrinară a fost mereu paralizat de împrejurări.

Momentul 1848 e dintre cele mai semnificative în istoria unui popor, dat fiind că a trebuit să-i reformuleze problemele şi să caute răspunsuri adecvate în circumstanţe deloc simple. A depăşi întârzierea istorică, a elimina decalajele, a obţine să fie admis în „concertul european", ca realitate geopolitică, dar şi ca sursă de valori culturale, erau obiective ce nu puteau fi obţinute nici lesne, nici dintr-odată. Ca tot ce este important în istorie, aveau nevoie de colaborarea timpului. Generaţia paşoptistă le-a dat însă forma coerentă, punând jaloane proprii pe un traseu ce o leagă deopotrivă de precursori şi de posteritate. Exemplul ei, dincolo de mit şi de obsesii ideologice reducţioniste, invită la o regândire a problematicii noastre în lumina unui proiect naţional, cu respectul deplin al individualităţii. Iar proiect naţional înseamnă şi integrare în lume, cu tot ce implică acest fenomen în planul structurilor şi al instituţiilor de orice fel.

24 IANUARIE 1859 – 24 IANUARIE 2009*

Acad. DAN BERINDEI

Suntem aici într-un moment, pot să spun, extraordinar, pentru a comemora o faptă extraordinară a unui popor şi putem să ne mândrim că acel popor a fost poporul român.

Kogălniceanu spunea „Naţiunea este cea care a făcut unirea. Unirea naţiunea a făcut-o". Avea perfectă dreptate.

Este bine să ne amintim de ceea ce s-a întâmplat acum 150 de ani pentru că, atunci, poporul nostru şi-a făcut pe deplin datoria. Şi a fost, totodată, cuprins de un fior extraordinar al iubirii de patrie, al iubirii de naţiune şi a reuşit ceea ce părea că nu poate fi reuşit. Să ne gândim la vremurile acelea, când românii erau împărţiţi sub stăpâniri diferite, sub regimuri diferite şi trebuiau să se strângă laolaltă.

Două din ţările române erau într-o situaţie mai bună, Moldova şi Ţara Românească. Aveau vechi instituţii în bună măsură similare şi avuseseră o existenţă statală neîntreruptă din veacul al XIV-lea şi se aflau în aceeaşi situaţie internaţională. Momentul a fost un moment fericit, creat de împrejurari internaţionale favorizante: Războiul Crimeei, Congresul de la Paris, Tratatul de la Paris, Conferinţa de la Paris din 1858. Marile puteri garante nu dăduseră românilor, însă, cum s-a spus, decât „o jumatate de Unire" şi o denumire frumoasă, *Principatele Unite*.

Dar în spatele acestei firme luminoase se menţinea separaţia: două ţări, doi domni, două adunări, două guverne, două administraţii. În această situaţie a venit rândul naţiunii române să găsească o soluţie şi aceasta a apărut în acea zi minunată ca o soluţie neaşteptată chiar pentru cei care au înfăptuit-o.

Fuseseră nişte zile tulburi pe aceste locuri, unde, în clipa de faţă, se ridică acest frumos Palat Patriarhal, fosta Adunare a Deputaţilor. Aici se afla vechea clădire a Adunării în care s-au strâns deputaţii, iar în jur, zeci de mii de oameni; după aprecierea consulilor străini până la 40 de mii de oameni. Cifra aceasta era uriaşă pentru Bucureştii acelor vremuri cu o populaţie numărând între 100 şi 120 de mii de locuitori. E drept că orăşenilor li se adăugaseră şi vreo 4–5 mii de ţărani. Oamenii aceştia au stat în jurul Adunării timp de trei zile. De la 22 la 24 ianuarie şi datorită lor trebuie să spunem că Unirea s-a făcut, ca o soluţie ieşită din contradicţii, din lupte politice.

24 ianuarie 1859 ne dă o lecţie admirabilă, aceea că se poate ieşi din lupte politice, la un moment dat, pe o cale de înţelegere şi chiar, aş spune, de consens. În după amiaza zilei de 23 ianuarie, după înverşunările a două zile, cumplite trebuie să spunem, s-au întâlnit deputaţii reprezentând Partida naţională, dar care n-aveau

*Cuvântare rostită la sesiunea solemnă organizată de Academia Română şi de Patriarhia Română, la Palatul Patriarhal din Bucureşti, cu ocazia împlinirii a 150 de ani la Unirea Principatelor Române (24 ianuarie 2009).

majoritatea în Adunare, în hotelul „Concordia", care mai există şi astăzi. Din nefericire se află într-o stare jalnică. S-a tot făgăduit că va fi restaurat. Nu s-a restaurat! La „Concordia" s-a hotărât destinul acestei ţări. A fost ideea lui Dimitrie Ghica. „Să lăsăm deoparte, a spus el, candidaţii noştrii şi cu toţii să-l alegem pe Alexandru Ioan Cuza. Şi aşa înfăptuim şi unirea". Pentru că trebuie spus că unirea în momentul acela era văzută ca unirea sub un principe străin, aşa cum ceruseră Adunările Ad-hoc. Se căutase o soluţie intermediară. Şi iată, această soluţie intermediară a fost propusă de Ghica, fiind acceptată numaidecât de către deputaţii prezenţi şi s-a hotărât să se meargă în această direcţie.

Cu o zi înainte, mulţimile strigaseră mai ales numele generalului Nicolae Golescu. El ar fi trebuit să fie un Cuza muntean, adică un domn patriot, un domn care să nu urmărească decât interesele naţiunii sale, dispus să se dea la o parte oricând pentru a face loc principelui străin dorit de Adunările Ad-hoc. Dar s-a renunţat la Golescu şi, a doua zi, la 24 ianuarie, consulii străini au rămas uimiţi când, venind la Adunare pentru a asista la ziua decisivă, au găsit o linişte desăvârşită după înverşunarea zilelor precedente. Mulţimea era la câteva sute de metri stând liniştită, iar forţele armate erau retrase. În timpul nopţii, Ion Brătianu avusese o întrevedere cu generalul Vlădoianu, comandantul armatei şi cu colonelul Caragea, prefectul de poliţie, şi se înţeleseseră să stea deoparte şi armata şi poliţia şi poporul pentru a lăsa liberă Adunarea să hotărască. Era şi o necesitate faţă de Europa ca Adunarea să aleagă în deplină libertate, fără nici un fel de presiune şi aşa s-a întâmplat.

A avut loc o şedinţă secretă, în care s-a propus majorităţii să renunţe la candidaţii săi. Candidaţii principali de partea dreaptă erau foştii domni Bibescu şi Ştirbei. S-a hotărât atunci de către toţi deputaţii să se renunţe la proprii candidaţi şi să fie ales Cuza. Aşa s-a întâmplat şi în după amiaza acelei zile, o zi asemănătoare cu ziua de astăzi, o zi frumoasă, de iarnă, dar nu prea geroasă; un ofiţer a ieşit pe poartă şi-a anunţat poporului alegerea lui Cuza.

Bucuria a fost nespusă. Nu vă citesc decât un mic fragment pentru a înţelege atmosfera de atunci. „Această votaţie, se arăta într-o relatare contemporană, începută prin via strigare «Să trăiască Cuza!», a răsunat ca un ecou în inimile poporului român. Nu se mai auzeau în toată capitala decât cele mai vii demonstraţii de bucurie «Să trăiască Cuza! Să trăiască viitorul nostru stăpânitor», zbura din gură în gură, din inimă în inimă, îmbrăţişările cele mai cordiale, sărutările cele mai înfocate, expresia celei mai entuziaste bucurii a ochilor era singurul spectacol ce se vedea pe toate uliţele, pe toate răspântiile, pe toate locurile publice ale Bucureştiului". Vestea s-a transmis apoi – exista telegraful – pe tot cuprinsul celor două ţări, provocând un entuziasm fără margini. Pe calea acestei uniri personale, în acea zi astrală, în acea zi minunată, s-a înfăptuit Unirea, s-a pus temei României.

Ce însemnătate a avut această dublă alegere? A însemnat enorm! A însemnat deschiderea căii către unirea desăvârşită, care va avea loc în 1918, a însemnat apoi o modernizare intensă care a avut loc, şapte ani de reforme, continuate în timpul domniei principelui şi apoi a regelui Carol I. A fost şi preludiul firesc al independenţei, care avea să fie dobândită la mai puţin de două decenii.

Şi a mai însemnat ceva. A arătat ceea ce poate să facă un mic popor aflat într-o situaţie foarte complicată. Eram vasalii Imperiului Otoman şi ne aflam sub garanţia colectivă a puterilor. S-a găsit calea, atunci, de a se face faţă celor trei imperii care ne înconjurau şi pe care istoria avea să le înlăture în cel de-al doilea deceniu al veacului al XX-lea! S-a făcut faţă atunci acestor imperii, ca şi poziţiilor divergente ale celor şapte puteri. Am reuşit să ne impunem ceea ce doream, doream să fim uniţi. Şi-am fost uniţi, prin forţe proprii, punând Europa în faţa unui fapt împlinit. Este o lecţie ce nu trebuie uitată!

Şi a mai fost poate, şi merită a fi amintită, o componentă culturală a acelui moment, pentru că n-a fost vorba numai de unire pe plan economico-social. Să ne gândim că în acei ani s-au înfiinţat universităţile. Prima universitate, în 1860, cea de la Iaşi, ca un omagiu pentru capitala sacrificată în avantajul capitalei din sud, apoi se va înfiinţa şi cea de la Bucureşti, în 1864; tot atunci a intrat în vigoare o lege modernă a învăţământului şi au fost fondate instituţii culturale, chiar şi proiectul viitoarei Academii Române a fost pregătit în vremea domniei lui Alexandru Ioan Cuza.

Rămâne un model acea zi, sunt un model, mai ales, faptele românilor din acea vreme. Să nu-i uităm! şi cred că ar fi tare bine să-i imităm în ceea ce aveau ei bun. Şi înainte de toate, erau însufleţiţi de dragoste de ţară; se sacrificau pentru ţară, nu preocupaţi doar de ei înşişi.

Lucrul acesta este foarte important! Aşa s-a creat România!

Ziua aceea este o zi măreaţă.

S-o cinstim, s-o respectăm, să n-o uităm, pentru că ea ne dă tărie în mersul nostru înainte în zilele care mai aşteaptă România şi eu sper că vor fi zile din ce în ce mai însorite.

COMPONENTA MILITARĂ A MODERNIZĂRII ROMÂNIEI*

Acad. DAN BERINDEI

Naţiunea română a trecut în secolul al XIX-lea şi la începutul celui de-al XX-lea printr-un proces de construcţie extraordinar. Tripticul unităţii, neatârnării şi modernizării a fost realizat. România s-a constituit şi s-a putut afirma ca o entitate europeană. Ce diferenţă uriaşă între Principatele regimului fanariot de la începutul veacului al XIX-lea şi regatul României de la începutul secolului al XX-lea! În cursul unui veac – şi în fapt marea mutaţie începuse chiar la un deceniu după sfârşitul perioadei fanariote – fuseseră străbătuţi paşi uriaşi. Dacă lumea rurală fusese din păcate mai puţin afectată de schimbare – deşi în 1864 ţărănimea aservită fusese eliberată şi ţăranii deveniseră mici proprietari prin împroprietărire – în schimb, păturile mijlocii, lumea urbană şi clasa politică au trecut printr-un proces de modernizare accelerat. Bucureştii au devenit micul Paris, calificare pe care i-au dat-o străinii şi nu românii, a fost adoptat portul „nemţesc" – european –, instituţiile, moravurile, modul de trai au devenit cele din ţările înaintate ale continentului.

Factorul militar a avut o însemnătate deosebită în procesul de construire şi modernizare care a avut loc în spaţiul românesc. Nu întâmplător, încă din primii ani ai iniţierii procesului de modernizare în perioada Regulamentului Organic, a fost reconstituită oştirea în forme moderne. Ocupanţii ruşi au lăsat în urma lor, la evacuarea Principatelor în 1834, un număr de ofiţeri superiori urmărind să subordoneze unităţile româneşti comandamentului şi mai ales obiectivelor expansioniste ale imperiului pe care-l reprezentau. Dar avântul patriotic al unei tinere naţiuni trezite la viaţă a contribuit la dejucarea unor astfel de intenţii. Mari boieri au intrat în oştirea renăscută cu grade superioare – colonelul Ioan Câmpineanu fiind un exemplu – şi numeroşi tineri boieri cu vederi modernizante s-au grăbit să se înscrie în rândurile tinerei oştiri (este destul să amintim pe Ion C. Brătianu şi pe Nicolae Bălcescu); de altfel, printre primele studii istorice realizate de Bălcescu vor fi semnificative şi cele consacrate evoluţiei puterii armate în Ţara Românească şi Moldova.

În 1848, militarii români şi-au făcut datoria patriotică. Unităţi militare s-au alăturat încă de la Islaz cauzei regimului revoluţionar din Ţara Românească. Dacă la 19 iunie coloneii reacţionari Solomon şi Odobescu au semănat pentru câteva ceasuri derută în comportamentul unor unităţi, în schimb, în tot decursul revoluţiei, ostaşii şi-au dat măsura dăruirii lor. La 13 septembrie au înfruntat într-o luptă

*Comunicare la sesiunea festivă organizată de Marele Stat Major cu prilejul împlinirii a 150 de ani de la constituirea Marelui Stat Major General, Ministerul Apărării Naţionale (11 noiembrie 2009).

inegală pe invadatori pe dealul Spirei şi, până la dizolvarea taberei de la Râureni, s-au subordonat disciplinat generalului Gheorghe Magheru.

În timpul Războiului Crimeii, unităţile româneşti au refuzat să se integreze armatei invadatoare venite din Răsărit. N-a fost doar un efect al întâmplării faptul că cel căruia i-a revenit a comanda mica armată a Moldovei a fost ales domnitor la 5 ianuarie 1859 şi apoi ales şi în Ţara Românească, când generalul Vlădoianu, comandantul oştirii muntene a refuzat orice ordin de stăvilire a avântului mulţimii, care cerea realizarea aspiraţiilor naţionale. Domnia lui Alexandru Ioan Cuza avea să însemne şi momentul de consolidare a armatei române, nu numai prin sporirea rândurilor ei, dar mai ales prin pregătirea temeinică a ostaşilor, ridicarea ofiţerimii la nivelul armatelor statelor celor mai înaintate ale epocii şi printr-o dotare corespunzătoare cu armament. Atunci a avut loc crearea Statului Major al oştirii, considerată unică după 24 ianuarie, neţinându-se seama, pe plan militar, de separaţia politico-administrativă încă impusă de marile puteri. Ofiţerii au fost formaţi în şcolile de profil din Franţa, ofiţerii au fost trimişi pe câmpurile de luptă din acea vreme, o misiune militară franceză a fost trimisă de Napoleon al III-lea pentru a sprijini procesul de modernizare şi de „europenizare". În tabere de instrucţie, unităţile din cele două principate unite au fost strânse pentru ridicarea nivelului pregătirii lor, dar şi pentru a se stimula simţămintele de unitate.

Din 1866, oştirea a intrat într-o nouă fază a fiinţării ei, noul domnitor, ofiţer de carieră, străduindu-se a completa şi desăvârşi opera predecesorului său. Domnitorul Carol a introdus o rigoare mai strictă şi şi-a consacrat o bună parte din activitate pentru a urmări şi stimula progresele pe care tânăra oştire le înregistra. Modernizarea şi alinierea armatei române a avut loc şi proba de foc a Războiului Neatârnării a demonstrat măsura în care această tânără armată şi-a făcut datoria. În mod practic, în timp ce rezervele din Rusia au întârziat câteva luni până când au ajuns la sudul Dunării, unde armata de sub comanda marelui duce Nicolae suferise grave înfrângeri şi era ameninţată să fie aruncată dincoace de fluviu, tânăra armată română şi-a dovedit, sub comanda domnitorului Carol, calităţile militare şi a contribuit la înfrângerea oştirii iscusitului Osman Paşa.

Independenţa proclamată la 9 mai 1877 de Corpurile legiuitoare a fost, în consecinţă, consfinţită prin vitejia şi jertfele armatei. Congresul de la Berlin avea să aducă recunoaşterea internaţională a noii situaţii internaţionale a ţării, deşi aveau să mai treacă aproape doi ani până când toate marile puteri aveau să recunoască succesiv noul statut al României şi să stabilească cu ea relaţiile diplomatice.

În România independentă, armata a continuat să fie, mai mult ca oricând, unul dintre factorii principali ai existenţei naţiunii. Ei îi revenea să apere cucerirea independenţei şi tot ei avea să-i revină să contribuie decisiv la desăvârşirea unităţii naţionale. În cursul a patru decenii, armatei i s-a acordat întreaga grijă. Comparaţia este sugestivă, dacă ţinem seama de numărul combatanţilor din Războiul din 1877–1878 şi al celor din Războiul din 1916–1918, dar mai trebuie avută în vedere şi progresiva dotare cu un armament corespunzător a forţelor militare. Este însă totodată evident

că un stat de mici dimensiuni ca Vechiul Regat al României nu putea învesti în înarmare sumele uriaşe pe care marile puteri ale epocii o puteau face.

Dacă în Războiul ruso-turc, din 1877–1878, intervenţia micii armate române fusese salutară pentru o mare putere ca Imperiul Rusiei din acea vreme, tot astfel intrarea României în cel Dintâi Război Mondial, într-un moment decisiv, când presiunea forţelor germane la Verdun devenise tot mai ameninţătoare pentru forţele franco-engleze, şi-a avut marea însemnătate în cursul conflagraţiei. Ca şi intervenţia la sud de Dunăre din 1877–1878 sau, la mijlocul veculuı trecut, întoarcerea armelor în august 1944, intervenţia militară a României din 1916 şi rezistenţa din Moldova în 1917 au avut urmări de dimensiuni universale. Armata română a afirmat România pe plan militar universal.

Dar înainte de toate, armata a fost o componentă firească şi esenţială a unui complex proces de devenire. Existenţa armatei a reprezentat un ax de referinţă, un garant al tuturor mutaţiilor care au avut loc într-un răstimp relativ scurt. Armata a oferit stabilitate, dar şi capacitate de apărare şi de ripostă în cazul unei agresiuni. Semnificative au fost momente ca cel din vara anului 1859, când tabăra de la Floreşti a contribuit ca Imperiul Otoman să fie constrâns să accepte hotărârea celorlalte mari puteri referitoare la recunoaşterea dublei alegeri şi, şapte ani mai târziu, în primăvara anului 1866, tot armata, prin atitudinea ei hotărâtă şi disciplinată, a determinat aceeaşi mare putere amintită să evite o tentativă de a desfăşura operaţii militare la nord de Dunăre. Participarea armatei, în 1913, la cel de-al Doilea Război Balcanic a evidenţiat locul pe care România ajunsese atunci să-l deţină în Europa de Sud-Est. Jertfele armatei, sutele de mii de luptători căzuţi în Primul Război Mondial au dat justificarea ca românilor să li se ratifice, în Conferinţa de Pace de la Versailles, ceea ce ei efectiv săvârşiseră: unirile din Răsărit şi Apus, şi tot armata a fost şi cea care s-a arătat capabilă în 1919 să respingă agresiunea Republicii bolşevice a lui Bela Kun, împiedicând să se repete ceea ce avusese loc în Imperiul Rusiei în centrul Europei şi ducând graniţa până la hotarele naţionale.

Armatei îi revine, în consecinţă, un loc dintre cele mai de seamă în realizarea, menţinerea şi desăvârşirea statului modern român. Ea s-a confundat, timp de aproape două secole, cu naţiunea însăşi, fiind apărătoarea înfăptuirilor şi năzuinţelor ei, locul în care cetăţenii s-au găsit alături slujind o patrie, imaginea însăşi a devenirii românilor în perioada lor modernă. Ea merită respect şi cinstire şi, mai ales, neuitarea faptelor săvârşite.

ARMATA ŞI ROMÂNIA MODERNĂ*

Acad. DAN BERINDEI

Întreg procesul complex şi de durată al constituirii României moderne nu poate fi separat de constituirea armatei naţionale, de treptata ei dezvoltare şi aliniere la forţele armate ale statelor europene şi, mai ales, de rolul pe care factorul militar l-a avut în acest complicat şi decisiv proces.

Când a avut loc cea dintâi modernizare, sub privegherea şi îndrumarea generalului Pavel Kiselef, obiectivul urmărit de imperiul rus şi de general a fost acela de a pregăti unele unităţi militare la nivelul oştirii ţarului şi, evident, subordonate, în caz de conflict, comandamentului imperial. În realitate, în efervescenţa trezirii naţionale şi a desăvârşirii naţiunii române, efectul a fost contrar aşteptărilor ţariste.

Reconstituirea armatei – doar la un deceniu după ce Vladimirescu deschisese cu sabia porţile istoriei moderne a românilor – a fost considerată ca una dintre pârghiile procesului de renaştere naţională şi de modernizare. În 1848, în timpul Revoluţiei din Ţara Românească, unităţile oştirii au trecut de partea ei, fiind respinsă la 19 iunie tentativa contrarevoluţionară iniţiată de coloneii Odobescu şi Solomon, iar ultimul act al revoluţiei l-a reprezentat tabăra de la Râureni, comandantă de Gheorghe Magheru. În Transilvania, legiunile de ţărani conduse de Avram Iancu aveau să apere cu o dârzenie neînfricată cetatea Munţilor Apuseni.

Un deceniu mai târziu, armata a jucat un rol hotărâtor în înfăptuirea dublei alegeri a colonelului Alexandru Ioan Cuza. Respingând intenţiile unor caimacami, care ar fi dorit ca oştirea să se implice în reprimarea mulţimii – câteva zeci de mii de oameni strânse în preajma Adunării Elective –, generalul Vlădoianu a contribuit la determinarea conservatorilor să accepte soluţia dublei alegeri.

În tânărul stat naţional, armata a reprezentat un factor de stabilitate şi de sprijin pentru domnitorul Cuza şi, totodată, procesul de unificare avea să se desfăşoare cu prioritate în ceea ce privea oştirea. A fost iniţiat schimbul de unităţi dintr-o ţară în cealaltă, a fost realizată uniformizarea uniformelor, cele două oştiri au fost strânse împreună, în vara anului 1859, în tabăra de la Floreşti şi domnitorul a asumat singur comanda asupra întregii armate. În cursul domniei sale, efectivele au sporit, pregătirea cadrelor de comandă s-a perfecţionat, inclusiv prin trimiterea tinerilor ofiţeri la şcoli de specialitate peste hotare şi pe câmpuri de luptă – în Italia, Maroc şi Mexic – şi, în acelaşi timp, au fost depuse străduinţe pentru înzestrarea

*Comunicare susţinută la Cercul Militar la 19 octombrie 2009, cu prilejul sesiunii festive consacrată celor 150 de ani de dezvoltare a armatei, 1859–2009.

tinerei oştiri, atât a unităţilor de infanterie şi cavalerie, cât şi a artileriei şi a geniului; la progresele armatei a contribuit şi o misiune militară franceză trimisă de împăratul Napoleon al III-lea.

În 1866, România a trecut printr-un moment de cumpănă. Rodnica domnie a domnitorului Cuza, unificatorul şi reformatorul, s-a încheiat. Abdicarea i-a fost impusă printr-o acţiune complotistă, în care au fost implicaţi şi un număr dintre cei mai valoroşi ofiţeri. Domnia personală la care Alexandru Ioan Cuza recursese din mai 1864, situaţia de criză, în parte un efect indirect temporar şi al reformei agrare din 1864, ca şi dorinţa de a se mai face un pas către independenţă prin aducerea prinţului străin preconizat de Divanurile ad-hoc din 1857, au stat la temeiul schimbării ce a avut loc. Ca şi în 1859, alt moment de cumpănă, armata a fost la datorie. Marile imperii vecine, pretinzând desfacerea Unirii, faptul că unităţile au ocupat poziţii de apărare către Dunăre, de unde se putea produce o intervenţie militară otomană, a contribuit la acceptarea de către puteri a noului fapt împlinit: aducerea principelui Carol.

Ofiţer de carieră, noul domnitor, crescut el însuşi cu rigoare militară, a acordat din clipa sosirii întreaga atenţie armatei. Opera de dezvoltare şi de modernizare a oştirii întreprinsă de predecesorul său a fost continuată, adăugându-se şi străduinţele sale pentru o şi mai riguroasă pregătire. Pe câmpul de instrucţie de la Cotroceni au avut loc încă din primele săptămâni ale sosirii noului principe exerciţii militare. Crearea a noi unităţi, în primul rând prin includerea în armată a unităţilor de dorobanţi, exerciţiile şi manevrele, înzestrarea cu armament corespunzător, atenţia permanentă acordată de domnitor oştirii au contribuit la pregătirea ei pentru marea încercare care avea să vină.

Redeschiderea crizei orientale în 1875 a fost premisa Războiului de Neatârnare în care România s-a angajat, după ce fuseseră epuizate toate încercările de a determina puterea suzerană otomană de a fi de accord, prin bună înţelegere, cu acordarea statutului de independenţă României. Participarea la război a oferit armatei române prilejul de a-şi demonstra calităţile în faţa întregii lumi. Osman Paşa, punând armata rusă într-o mare dificultate şi aceasta fiind chiar ameninţată de a fi aruncată dincoace de Dunăre, intervenţia diviziilor româneşti a fost decisivă. Unităţile româneşti şi-au demonstrat pe deplin calităţile, trecând proba de foc în faţa opiniei publice mondiale. Independenţa a fost, în consecinţă, rodul curajului şi priceperii ofiţerilor şi ostaşilor. Noul statut internaţional al ţării, obţinut prin jertfele armatei, a fost recunoscut prin tratatul de la San Stefano şi, mai ales, prin cel de la Berlin din iulie 1878.

În etapa următoare, în cursul lungii domnii a domnitorului şi apoi, din 1881, a regelui Carol I, armata şi-a continuat dezvoltarea în România independentă. În faţa românilor stătea sarcina istorică de a desăvârşi actul din 24 ianuarie 1859. Unirii celei mici trebuia să-i urmeze unirea cea mare. Oştirii avea să-i revină în această privinţă un rol hotărâtor. Dacă, în 1877, ea contribuise prin vitejia şi sacrificiile ei la dobândirea neatârnării, de data aceasta armata avea să fie unul din factorii decisivi în etapa finală a desăvârşirii unităţii naţionale pe plan statal. În consecinţă,

în deceniile următoare obținerii noului statut internațional al țării, armata a cunoscut o dezvoltare şi o consolidare; este drept însă la nivelul unei țări mici care nu-şi putea îngădui investițiile militare la nivelul marilor puteri.

Oricum, după războiul din 1913, care n-a reprezentat o încercare prea mare, probleme punându-le mai mult epidemia de holeră, în august 1916 armata română a fost angajată în marea conflagrație mondială. A fost un război greu, în condițiile izolării României de principalii săi aliați şi a inferiorității în care armata s-a găsit în fața unui inamic copleşitor. Cu toate acestea, rezistența din sudul Moldovei a demonstrat, mai ales în vara anului 1917, capacitatea militară, chiar în condiții extrem de dificile a oştenilor români.

Deşi prăbuşirea Imperiului rus şi bolşevizarea armatei ruse a constrâns România la armistițiu şi la o pace separată, din fericire neratificată de regele Ferdinand, rolul României a fost marcant în desfăşurarea generală a operațiilor, între altele, ea contribuind la scăderea presiunii germane pe frontul de însemnătate decisivă de la Verdun. Grelele jerfte ale oştirii au asigurat crearea unui climat favorabil pentru ca românii din cadrul imperiilor rus şi austro-ungar să-şi poată manifesta şi impune voința de unitate națională, în primăvara 1918 şi ultimele luni ale aceluiaşi an de fericită amintire. Întregul proces de construire a României a avut în oştire un reazăm permanent, istoria românilor având în armată, în etapa respectivă, una dintre componentele ei principale. Fără contribuția şi jertfele armatei România modernă n-ar fi putut ființa!

DESĂVÂRŞIREA UNITĂŢII STATALE A ROMÂNIEI (90 de ani de la 1 Decembrie 1918)*

Acad. DAN BERINDEI

Date memorabile marchează istoria omenirii şi a fiecărui popor. Sunt momente de referinţă, care amintesc generaţiilor succesive faptele înaintaşilor, măsura implicării lor, sacrificiile pe care le-au depus, felul în care au făcut faţă unor împrejurări deosebite. Aceste momente constituie puncte de reper ale unui lung drum istoric, dar şi modele de comportament care s-ar impune a fi urmate. Încercările nu lipsesc nicicând, chiar dacă ele îmbracă aspecte diferite.

Poporul român reprezintă o insulă de romanitate într-o mare a altor etnii. Despărţit de celelalte popoare romanice, el a purtat cu sine conştiinţa unei identităţi legate de vechea Romă şi de împăratul Traian, mai puţin a rămas vie şi, poate pe nedrept, conştiinţa celeilalte componente principale, cea daco-getă. Dar izolarea sa etnică a contribuit la menţinerea aproape surprinzătoare a conştiinţei originii sale – este drept exacerbată în momentele de trezire naţională modernă de o intelectualitate, care a găsit în aceasta temeiul noii ei lupte pentru unitate – şi, de asemenea, a unei unităţi fiinţând dincolo de hotarele vremurilor. Limba unitară, lipsită de dialecte în spaţiul dacic – fenomen de unitate rar întâlnit la alte popoare romanice – a reprezentat liantul constant dintre români, ca şi circulaţia înăuntrul acestui spaţiu. La unitate a contribuit şi credinţa, raportarea *unică* la Divinitate, cel puţin până la începutul veacului al XVIII-lea. Obiceiurile, unele cu rădăcini milenare, au reprezentat şi ele alt liant al românilor, deosebirile nefiind fundamentale, ci, dimpotrivă, ele alcătuind o salbă de inventivitate populară, variantele dezvăluind particularităţi regionale, dar şi o infinită capacitate de creativitate înăuntrul unor motive comune. Nu de mică însemnătate a fost şi unitatea geografică a spaţiului locuit exclusiv sau majoritar de români. Variat, el se înfăţişează totuşi într-o succesiune armonică, ceea ce l-a determinat pe Emmanuel de Martonne să-l asemuiască unui trandafir.

Sentimentul de singularitate faţă de *ceilalţi – marea* din jurul lor! – i-a apropiat dintotdeauna pe români şi le-a dat simţământul unităţii şi unicităţii lor. Ei n-au avut şansa istorică de a se putea strânge la un loc într-o singură unitate statală, ca vecinii lor polonezi sau unguri, dar sentimentul unei unice apartenenţe etnice a fost constant, chiar dacă nu şi acela al *necesităţii* strângerii tuturor în hotarele unui aceluiaşi stat. Nu întâmplător scria Miron Costin, cu aproape patru veacuri în urmă: „Numele cel mai adevărat, de la primul descălecat prin Traian este *rumân* sau *romanus*, care nume

*Comunicare prezentată la Adunarea solemnă a Academiei Române consacrată împlinirii a 90 de ani de la Marea Unire din 1918, ţinută în 28 noiembrie 2008. Text publicat în „Academica". Revistă editată de Academia Română, Anul XIX, 2008, nr. 81, decembrie (218), p. 6–8.

acest popor l-a păstrat întotdeauna între dânşii... şi acelaşi nume este dat îndeobşte şi muntenilor şi moldovenilor şi celor ce locuiesc în Ţara Transilvaniei". Toţi românii, arăta şi Constantin Cantacuzino stolnicul, „dintr-o fântână au izvorât şi cură". Dintre încercările unificatoare, cea mai strălucită a fost cea a lui Mihai Viteazul. Deşi efemeră, ea avea să capete dimensiuni deosebite în mentalul românilor în perioada trezirii lor naţionale, deoarece demonstrase că *unitatea* era *posibilă*.

La sfârşitul Secolului Luminilor, sub imboldul evenimentelor cruciale desfăşurate în Franţa, naţiunile moderne şi-au afirmat cu vigoare aspiraţiile de modernitate, unitate şi independenţă, şi românii n-au lipsit din rândurile lor. În noile condiţii istorice, unitatea a devenit aspiraţia fundamentală, fiind considerată o cheie a dezvoltării viitoare a românilor. După Revoluţia din 1821, Principatele s-au putut înscrie treptat, şi mai ales după 1829, pe drumul modernizării. A devenit totodată evident că strângerea la un loc a celor două state româneşti reprezenta o *conditio sine qua non* a mersului lor înainte. Regulamentele organice, aproape similare în conţinut, au înscris, de asemenea, printre prevederile lor o *unire mai de aproape* sau *compatriotirea* moldovenilor cu muntenii, dar, stăruitor, se afirma şi gândul unei unificări integrale a românilor. George Barițiu scria, în 1844, că „unirea şi unitatea naţională sunt bunuri mari, importante şi însufleţitoare, care nu cer mai mult decât voinţa tare de a fi şi a rămâne un singur popor", el considerând ca aparţinând acestuia „toţi fraţii vorbitori ai unei limbi păstrate de străbuni şi veacuri".

Revoluţia din 1848 a fost apoi marele catalizator al ideii de unitate, momentul de desăvârşire a naţiunii moderne şi a conştiinţei naţionale, a cărei firească urmare trebuia să fie constituirea statului naţional. De la revoluţie, realizarea unificării Moldovei şi a Ţării Româneşti s-a înscris pe ordinea zilei a unui viitor istoric apropiat, dar totodată nu era uitat întregul întins al spaţiului dacic. Nicolae Bălcescu prevedea formarea a două Românii alăturate, care prin forţa lucrurilor aveau să se reunească într-una unică, iar tinerii redactori ai „Junimei române" din 1851 se adresau *fraţilor transilvani*, îi felicitau la a treia aniversare a adunării de la Blaj din mai 1848 şi adăugau: „să ne gătim cu toţii a serba piste puţin o zi şi mai frumoasă: Ziua Unirii tuturor românilor".

Ce exemplu minunat de trăire naţională aveau să dea apoi românii, când, în împrejurările favorabile create de urmările Războiului Crimeii, ei au reuşit să lase deoparte divergenţele şi să se reunească în jurul unei unice platforme de obiective, prin care se urmarea unificarea deplină a celor două state româneşti, dar şi deplina lor modernizare. De la marii şi micii boieri, la orăşenii şi ţăranii liberi şi până la ţăranii clăcaşi ori pontaşi, într-o unică unitate de voinţă, ei au pus temei României în faţa marilor puteri ale Europei. Doi ani mai târziu, depăşind previziunile acestora din urmă, cu aceeaşi dăruire şi cu acelaşi elan, prin Adunările elective au dat viaţă năzuinţei lor fundamentale, Unirii Principatelor. Dubla alegere a lui Alexandru Ioan Cuza a marcat nu numai constituirea statului naţional, ci totodată punctul de plecare al unui nou şi impetuos proces de modernizare şi reformă, care avea să apropie România de Europa acelei vremi. În 1866 s-a realizat un alt deziderat al Adunărilor Ad-hoc din 1857: aducerea la cârma statului a unui prinţ străin. Drumul către neatârnare fusese deschis încă de la alegerea lui Cuza Vodă. Redeschiderea

crizei orientale în 1875 a creat condiţii favorizante schimbării statutului internaţional al României. Proclamată de Parlament la 9 mai 1877, independenţa a fost recunoscută de marile puteri la San Stefano şi mai ales în Congresul de la Berlin din vara anului 1878. Proclamarea regatului în primăvara anului 1881 a evidenţiat apoi noua poziţie a ţării pe continent şi mai ales în sud-estul său.

România modernă fusese constituită. Ea cunoscuse o ascensiune reformatoare şi modemizantă în timpul lui Alexandru Ioan I, care a continuat sub domnitorul şi apoi regele Carol I. Cerealele, dar din ce în ce mai accentuat, şi petrolul au reprezentat baza de dezvoltare economică a ţării. După ce independenţa a fost obţinută, la ordinea zilei s-a impus desăvârşirea unităţii statale. Dualismul austro-ungar din 1867 a contribuit indirect, prin supunerea majorităţii naţiunilor componente ale imperiului multietnic, unui regim de inferioritate politică, la grăbirea destrămării acestuia. Între timp, dezvoltarea şi consolidarea României, stat care se afirma la sfârşitul secolului al XIX-lea şi la începutul celui de-al XX-lea, ca fiind cel mai important al zonei, în afara imperiilor destinate să dispară succesiv, începând cu ultimii ani ai Primului Război Mondial, oferea provinciilor româneşti din afara frontierelor perspectiva statului-matcă al unităţii statale. Mişcarea naţională s-a intensificat atât în Vechiul Regat, cât şi în provinciile aflate în afara statului românesc. Momentul Memorandumului a însemnat o evidentă cotitură, şi apoi, ieşirea din pasivism a Partidului Naţional din Transilvania. În Bucovina şi Basarabia, provincii smulse din trupul Moldovei în 1775 şi 1812, a avut loc, de asemenea, un proces de accentuare a manifestărilor naţionale şi respectiv – în cea din urmă – de trezire naţională.

În cel de-al doilea deceniu al secolului al XX-lea, alianţa cu Puterile Centrale (situaţie în care România se găsea din 1883), care îşi demonstrase utilitatea în perioada de consolidare a statului independent, s-a apropiat de sfârşit. Reînnoirea ei în 1913 avea să se dovedească formală. Izbucnirea Primului Război Mondial oferea perspectiva întregirii hotarelor. Majoritatea opiniei publice, într-o atmosferă ardentă, amintitoare a momentelor de vârf ale luptei naţionale din secolul precedent, cerea implicarea ţării în conflagraţie pentru ca unitatea României să fie statal desăvârşită. În august 1916, acest lucru a avut loc. Războiul a impus dăruire şi sacrificii, mai ales că România s-a aflat într-o poziţie de izolare faţă de majoritatea puterilor aliate. A însemnat grele jertfe umane din rândurile armatei, dar şi a populaţiei civile, uriaşe pierderi materiale, ocuparea timp de peste doi ani a unei părţi a ţării; a mai însemnat însă şi exprimarea de către românii din Vechiul Regat a susţinerii, chiar cu sacrificiul vieţii, a împlinirii idealului naţional.

Dar anul 1918, încărcat cu multă suferinţă, în care ni s-a impus un tratat de pace separată – pe care, din fericire, regele Ferdinand nu l-a semnat! – a cuprins şi cele trei momente înălţătoare ale unirii Basarabiei (la 27 martie), Bucovinei (la 28 noiembrie) şi apoi ale unirii Transilvaniei şi Banatului (la 1 decembrie). Doar în câteva luni, norii negri au fost alungaţi şi a strălucit soarele desăvârşirii unificării statale. Sacrificiile făcute s-au dovedit a nu fi fost inutile, şi cele trei uniri au avut loc prin voinţa şi acţiunea celor care au năzuit la o întrupare a provinciile lor în patria-mumă. Actul final l-a marcat marea adunare de la Alba Iulia, unde cu 90 de ani în urmă reprezentanţii

românilor transilvani şi bănăţeni au finalizat procesul istoric ce avusese loc. Exceptând partea de nord a Transilvaniei şi Banatul, unde graniţele definitive aveau sa fie statornicite până în vara anului 1919, România se găsea astfel, la sfârşitul anului 1918, în hotarele naţionale. Suprafaţa ţării a crescut după Primul Război Mondial cu 114%, trecându-se de la 137 903 km^2 la 295 049 km^2, iar populaţia s-a dublat. În noile hotare, România dobândea un cadru de afirmare economică şi, totodată, se alinia printre statele mijlocii ale Europei. Tratatele de pace ale Conferinţei de la Paris din 1919–1920 au ratificat de fapt ceea ce românii ei înşişi înfăptuiseră.

Procesul care a culminat cu Marea Unire de la Alba Iulia constituie în sine o lecţie a istoriei şi un model de comportament al înaintaşilor noştri. N-ar trebui uitate nici cuvintele lui Iuliu Maniu rostite cu 80 de ani în urmă, chiar în ziua de 1 Decembrie, reamintindu-ne pe Nicolae Bălcescu: „Istoria ne-a învăţat că nu trebuie să aşteptăm nimic de la împăraţii străini şi de la fiii altor neamuri, ci de la propriile noastre puteri. Adevărul ce ne călăuzeşte acum, e că singura noastră forţă, care ne poate ţine în viitor, e aceea provenită prin unirea tuturor românilor...". Fie ca marele exemplu al celor care au ştiut nu numai să făurească România Mare, dar şi să construiască un nou stat şi o nouă societate să însufleţească pe cetăţenii acestei ţări şi să-i ajute a-şi regăsi, în noile condiţii ale începutului unui mileniu, căile afirmării lor istorice!

Dar 1 Decembrie 1918 ne mai transmite o învăţătură. În anii imediat următori, România, desăvârşită în hotarele naţionale, şi-a dovedit funcţionalitatea. Un mare merit al înfăptuitorilor acelei Românii Mari de la sfârşitul anului 1918 este acela că au respectat sistemul unitar al construcţiei statale, repetând în mare ceea ce se realizase în mic după 24 ianuarie 1859. Nu s-a construit o Românie federală, ci o Românie unitară, înzestrată cu o nouă Constituţie adecvată noii situaţii şi cu legi prin care structuri diferite, provenite din alte state au fost aduse la un numitor comun. Totodată, după cum unirea din 1859 fusese urmată de un lanţ de reforme înnoitoare, acelaşi lucru a avut loc în anii imediat următori desăvârşirii unităţii statale. Introducerea sufragiului universal şi o masivă reformă agrară, prin care ţărănimea a fost înzestrată cu 6 milioane de hectare a dat un nou temei bazei sociale şi politice a ţării. Cumplitele urmări economice – rezultate din conflagraţia din care tocmai se ieşise – au fost remediate în mai puţin de un deceniu. România, în noile ei dimensiuni statale de stat european mijlociu, s-a redresat şi a putut să ajungă, spre sfârşitul anilor '30, la un moment de vârf al dezvoltării ei. În mod evident, a fost demonstrată viabilitatea noii structuri statale desăvârşite şi, prin aceasta, biruinţa Marii Uniri!

Şi iată, după 90 de ani, constatăm că, exceptând rana deschisă în trupul naţional spre Răsărit, marile înfăptuiri ale neuitatului an 1918 îşi păstrează şi astăzi valenţele. *Corabia neamului*, după expresia de acum aproape două secole a lui Naum Râmniceanu, străbate mai departe cu pânzele sus apele învolburate ale istoriei.

l Decembrie, ca zi desăvârşitoare, o zi-model, o zi de unitate, rămâne şi astăzi un moment astral, o dată nemuritoare pentru români! Totul este ca locuitorii acestei ţări să înţeleagă însemnătatea acestei date, să-i primească învăţăturile şi s-o respecte, neuitând că sunt fiii României!

ETAPELE UNIRII TRANSILVANIEI CU ROMÂNIA
(90 de ani de la 1 Decembrie 1918)*

Prof. univ. NICOLAE EDROIU

Membru corespondent

Se împlinesc 90 de ani de la marele act istoric săvârşit de români la 1 Decembrie 1918: proclamarea Unirii Transilvaniei, Banatului, Crişanei şi Maramureşului cu Regatul României. După hotărârile similare luate în Basarabia în luna martie şi în Bucovina la sfârşitul lunii noiembrie acelaşi an 1918, de fapt chiar acum 90 de ani, decizia de unire adoptată de românii din teritoriile intracarpatice, bănăţene, crişene şi maramureşene desăvârşeau statul politico-naţional român. Se complinea astfel, prin plebiscitul realizat la nivelul majorităţii absolute, româneşti, din provinciile respective, cu votul celor 1228 delegaţi desemnaţi de organismele constituite în mod democratic în teritoriile locuite de români aflate până atunci în componenţa altor alcătuiri politico-statale decât Regatul României, precum şi prin confirmarea hotărârilor de unire de către zecile de mii de participanţi la ceea ce s-a numit Marea Adunare de pe Câmpul lui Horea, din marginea cetăţii Alba-Iuliei, un ideal mai vechi al românilor, acela de a fi cu toţii cetăţeni ai aceluiaşi stat.

Se cuvine acum, în cadrul solemn de faţă, când Academia Română omagiază, după cuviinţă, marele act istoric din 1918, să aducem recunoştinţa noastră generaţiilor succesive din mişcarea naţională şi faţă de conducătorii acestora, care au militat, fără întrerupere, prin diferite tactici, acomodate vremurilor, pentru atingerea acestui obiectiv politic după Revoluţia de la 1848 din Ţările Române.

De asemenea, îmi veţi permite şi mie să observ că însăşi Academia Română a reprezentat, între anii 1866 şi 1918, locul de întrunire şi de conlucrare a oamenilor de cultură şi de ştiinţă din toate teritoriile locuite de români, fiind prima instituţie de reprezentare general românească încă înainte de înfăptuirea statului politico-naţional român, a României Întregite. Un George Barițiu, un Timotei Cipariu sau un Vincenţiu Babeş erau membri fondatori ai Academiei Române, cel dintâi fiind chiar preşedintele forului nostru academic, deşi nu avea cetăţenia statului român din acel timp, ci era supus austriac. Din Transilvania, Banat, Maramureş şi Bucovina, din Basarabia deopotrivă, vârfurile culturale şi ştiinţifice româneşti deliberau la un loc, sub cupola Academiei, denumită de la început Română, asupra trecutului, prezentului şi gândeau la viitorul naţiunii. Creaţiile culturale şi ştiinţifice

*Comunicare prezentată la Adunarea solemnă a Academiei Române consacrată împlinirii a 90 de ani de la Marea Unire din 1918, ţinută în 28 noiembrie 2008. Text publicat în „Academica". Revistă editată de Academia Română, Anul XIX, 2008, nr. 81, decembrie (218), p. 15–18.

patronate de aceasta erau considerate bun general românesc, din care națiunea întreagă urma să se împărtășească.

❋

Transilvania şi provinciile care o înconjurau spre vest şi la nord, Banatul, Crişana şi Maramureşul, constituiau vechi teritorii de locuire românească. Faptul era de domeniul evidenței în Evul Mediu şi în Perioada Premodernă. La sfârşitul acesteia din urmă erau efectuate primele recensământuri ale populației, după care românii dețin majoritatea absolută în tabloul etno-demografic al acestor provincii: 63% în Transilvania în 1773, 57% în Banat în 1797, 54% în Părțile Vestice în 1787. În pofida politicii de maghiarizare forțată dusă în deceniile premergătoare Marii Uniri, majoritatea românească din Ardeal n-a putut fi dislocată. Vechimea, autohtonia şi majoritatea absolută deținută de români în spațiul intracarpatic şi din vest reprezentau, în secolul al XIX-lea şi la începutul celui următor, realități istorice şi demografice care n-au putut fi trecute cu vederea.

Să alăturăm acestor constatări încă două elemente definitorii în privința identității româneşti din teritoriile intracarpatice şi vestice.

Mai întâi confesiunea ortodoxă a românilor transilvani, bănățeni, crişeni şi maramureşeni. Din realitatea ponderii majoritare absolute româneşti în provinciile respective a rezultat o majoritate confesională ortodoxă. Constituirea Bisericii greco-catolice în sânul românilor ardeleni şi vestici, prin rămânerea acesteia la ritul răsăritean, „din care să nu ne clătească", după cum se insista în actul de unire cu Roma, deschidea o nouă punte de legătură cu Apusul.

Cele două Biserici româneşti – ortodoxă şi unită – s-au găsit însă de aceeaşi parte a mişcării româneşti în direcție politico-națională, care a dus la actul de la 1 Decembrie 1918. În mişcarea *Supplex*-ului din 1791–1792, în timpul Revoluției de la 1848, în Mişcarea memorandistă din 1892 şi în toamna lui 1918, românii din teritoriile ce s-au unit atunci cu Regatul României formau un tot politic, național şi cultural-confesional.

Dar argumentul suprem rămâne acela al masivei contribuții româneşti la susținerea vieții în stat. Asupra acestui punct, la capătul lungului travaliu ştiințific de reconstituire a istoriei muncii, a iobăgiei transilvănene, academicianul David Prodan concludea, cu două decenii în urmă: „Românilor le-a revenit, înaintea tuturora, sarcina istorică fundamentală de a pune în serviciul vieții zestrea şi de pe pământ, şi de sub pământ a acestei țări [transilvane], de a valorifica şi dealul, pădurea, muntele, partea covârşitoare a solului țării, cu dificultățile sale. Trei secole şi mai bine de muncă ne stau în față, constituind un masiv segment de istorie, înainte de toate a însuşi poporului român, un segment masiv din munca sa de totdeauna. Aproape nici un petic din pământul acestei țări nu e lipsit de amprentele brațelor sale. O muncă de temelie în serviciul vieții înseşi. Printr-o fatalitate istorică şi o istovitoare muncă în servitute, o gravă servitute în serviciul străin, în serviciul unor stăpânitori şi a unui stat ostil"[1].

[1] D. Prodan, *Problema iobăgiei în Transilvania, 1700–1848*, Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1989, p. 366.

❁

Ieşirea românilor transilvăneni din servitutea străină avea să se realizeze acum 90 de ani prin hotărârea irevocabilă luată de reprezentanţii lor autorizaţi la Alba-Iulia. Actul Marii Unirii de la 1 Decembrie 1918 a fost unul minuţios pregătit, prin hotărâri luate mai întâi în adunări locale şi microzonale, aleşii acestora, cu împuternicirea (cu numitul credenţional) în mână votând apoi – în oraşul celei dintâi uniri politice de la 1600 şi al martiriului lui Horea – unirea pe vecie a teritoriilor Transilvaniei, Banatului, Crişanei şi Maramureşului cu România.

O zi istorică, mare, în viaţa românilor de pretutindeni. Atât de mare încât istoricul Alexandru D. Xenopol, care a ilustrat în cel mai înalt grad istoriografia română şi forul nostru academic, autor al primei sinteze moderne de istorie a românilor, avea să afirme că două sunt momentele definitorii ale istoriei noastre: cucerirea romană, care ne-a hotărât identitatea etno-lingvistică, şi unirea din 1918, care a desăvârşit cadrul statal-politic românesc.

❁

Etapele unirii politico-statale româneşti s-au derulat succesiv în istoria modernă a românilor. Un prim moment, încărcat de responsabilitate istorică, rămâne cel de la 1600, când sub sceptrul lui Mihai Viteazul erau pentru întâia oară unite politic Ţara Românească, Transilvania şi toată Ţara Moldovei. Forţe adverse din interior şi din afară au pus capăt acestei înfăptuiri, unificarea teritorial-politică a românilor rămânând o sarcină a societăţii moderne. Realizarea lui Mihai Viteazul a constituit însă obiectivul politic al tuturor energiilor de orientare progresistă din cele trei principate de atunci încoace.

Două secole mai târziu, românii transilvăneni, conştienţi de vechimea lor – cea mai mare din stat – de numărul lor – aproape două treimi din totalul populaţiei – de rolul lor în stat – cel mai consistent la susţinerea lui – îşi revendicau drepturile naţionale în conformitate cu principiile democratice moderne. Ceea ce nu reuşiră prin mişcarea *Supplex*-ului de la sfârşitul veacului al XVIII-lea s-a putut proclama la Blaj, în primăvara anului 1848, denumită şi „primăvara popoarelor", când reprezentanţii românilor transilvăneni s-au proclamat ca naţiune în stat.

Consecinţa afirmării conştiinţei naţionale, de sine, a reprezentat-o dieta românească a Principatului Transilvaniei din 1863–1864, dovedindu-se faptul că pe calea democratică, a alegerilor, românii, în majoritate absolută în provinciile centrală şi vestice, îşi pot crea instrumentul şi cadrul instituţional-politic prin care să-şi decidă evoluţia ulterioară.

Debutul regimului dualist austro-ungar în 1867 avea să deschidă o nouă etapă în istoria românilor de peste Munţi. Cercurile politice din Austria şi Ungaria au recurs la acel compromis pentru a-şi salva privilegiile de sorginte medievală exclusivistă în faţa mişcării naţionale a popoarelor din Imperiu. În cazul românilor ardeleni, unirea Moldovei şi Munteniei în 1859 a reprezentat o realizare politică de mare importanţă, benefică propriei mişcări naţionale.

De atunci se afirmă că „soarele pentru toți românii de la Bucureşti răsare", înspre statul modern român, socotit drept nucleu al viitoarei Românii, îndreptându-se de acum încolo gândurile şi acțiunile românilor din teritoriile aflate încă în alcătuiri politico-statale străine.

Pentru noi, cei de peste Munți, soarele continuă să răsară şi acum de la Bucureşti.

Momentul din 1859, al unirii dintre Moldova şi Muntenia, a grăbit procesul de constituire a partidelor politice proprii, româneşti, în Transilvania şi Banat, iar cucerirea Independenței de Stat a României în 1877–1878 şi proclamarea Regatului României în 1881 aveau să determine unificarea Partidului Național din teritoriile aflate în componența Monarhiei Austro-Ungare.

Mişcarea memorandistă din 1892–1896 şi-a avut locul ei în lupta politico-națională a românilor transilvăneni. Obiectivul ei principal era de a lămuri opinia publică internațională asupra problematicii româneşti din Monarhia dual㠀. Memoriul ca atare, şi procesul de la Cluj, intentat delegației româneşti care l-a susținut, avea să producă un larg curent de opinie european favorabil revendicărilor româneşti.

După anul 1905, când Partidul Național Român din Transilvania şi Banat a adoptat o nouă tactică, aceea a activismului politic, mişcarea națională românească a intrat în ultima sa etapă.

Iar conflagrația mondială din anii 1914–1918 avea să grăbească sfârşitul triadei imperiale: austro-ungară, țaristă şi otomană, deliniind cadrul internațional favorabil afirmării noilor principii, democratice, de constituire a statelor naționale. În acest context, este redactată şi adoptată de către Conferința Comitetului Executiv al Partidului Național Român Declarația de la Oradea din 12 octombrie 1918, în care se exprima dorința națiunii române din Ardeal şi Ungaria de a-şi „hotărî singură aşezarea ei printre națiunile libere". Conținutul acesteia este prezentat de Alexandru Vaida-Voievod la 18 octombrie în Parlamentul de la Budapesta. Românii îşi constituie, în consecință, consilii naționale locale, iar la Arad se stabileşte Consiliul Național Român Central, adevărat „guvern provizoriu" al românilor transilvăneni, bănățeni şi din părțile vestice; iau ființă, de asemenea, gărzile naționale române, pentru asigurarea liniştii în teritoriu.

Întrucât hotărârile ce trebuiau luate în privința viitorului politic al românilor transilvăneni erau prea mari, iar dificultățile de trecut prea numeroase, Consiliul Național Român Central convoacă pentru 1 Decembrie 1918, la Alba-Iulia, o adunare de dimensiune națională. În 18 noiembrie era publicat, în română şi franceză, manifestul *Către popoarele lumii*, menit să expliciteze acestora sensurile acțiunilor româneşti din acea toamnă revoluționară.

Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia a adoptat, la 1 Decembrie 1918, Rezoluția de unire a tuturor românilor din Transilvania, Banat, Crişana şi Maramureş a teritoriilor locuite de dânşii cu România. Hotărârea era conformă principiilor moderne, conținute deopotrivă în Programul de pace lansat de S.U.A., prin preşedintele W. Wilson, în ianuarie 1918, care promova, între altele, dreptul popoarelor la autodeterminare. În Transilvania, aceasta a însemnat dreptul românilor majoritari din provincie de a-şi hotărî cadrul politic în care să trăiască în viitor.

Totodată, Rezoluția de la Alba-Iulia prevedea libertăți democratice, deplina libertate confesională, a presei, drept de vot universal, libertăți pe seama minorităților naționale. În consecință, în perioada următoare, reprezentanți ai naționalităților conlocuitoare în noul stat, român, au aprobat unirea teritoriilor pe care ei trăiau cu România. Astfel, Adunarea Națională a saşilor, întrunită la Mediaş în 9 ianuarie 1919, şi cea generală a şvabilor, întrunită la Timişoara în 10 august 1919, aderă la actul unirii Transilvaniei şi Banatului, Crişanei şi Maramureşului cu România. De asemenea, reprezentanții evreilor din teritoriile unite şi-au dat asentimentul la actul unirii, iar la întrunirea ținută la Târnăveni, în august 1919, reprezentanții rromilor din Ardeal au fost de acord să trăiască în noul cadru politic. Slovacii din Nădlac, în momentul trasării frontierei între România şi Ungaria, au cerut ca Nădlacul să facă parte din Regatul român.

Este un fapt cu totul democratic acela că reprezentanți ai ungurilor din Transilvania şi-au putut exprima propria opțiune la Cluj, spre sfârşitul lunii decembrie 1918, de a rămâne în componența proiectatului regat al Ungariei, precum şi secuii, care deliberau tot atunci la Târgu Mureş în acelaşi sens. Iar reprezentanți ai sârbilor din Banat doreau ca aceştia să rămână în cadrul regatului sârbo-croato-sloven proiectat tot de Curtea imperială din Viena, în încercarea de a salva în acea „toamnă revoluționară a popoarelor", Monarhia Habsburgică. Asemenea deliberări s-au desfăşurat fără incidente în aceste provincii de majoritate absolută românească, cea care a decis, în consecință, soarta politică a teritoriilor respective.

Conferința de Pace de la Paris din anii 1919–1920 avea să confirme doar, în plan internațional, deciziile istorice adoptate de popoarele din Rusia Țaristă şi deopotrivă din Monarhia Austro-Ungară. Nu tratatele de pace încheiate după război au creat statele naționale succesoare, cum încearcă să se insinueze încă uneori, ci ele au consfințit hotărârile de autodeterminare a popoarelor luate mai înainte, în toamna revoluționară a anului 1918, au consacrat în lumina dreptului internațional o realitate existentă. Tratatul de la Trianon din 4 iunie 1920 consfințea, aşadar, în lumina dreptului internațional, actul politic săvârşit de români la 1 Decembrie 1918, desăvârşirea statului național român.

Austria şi Ungaria erau aduse atunci şi ele în granițe naționale.

❋

Generațiile trecute şi marile personalități care au sintetizat aspirațiile acestora, multe jertfindu-se pentru realizarea lor, binemerită astăzi recunoştința noastră. Cele mai strălucite dintre acestea, care au contribuit în cel mai înalt grad la făurirea României moderne, merită să fie concentrate în Panteonul României propus acum de Academia Română, pe deplin îndreptățită să o facă, fiindcă la rândul ei a fost prima instituție de anvergură națională, prin eforturile căreia continuă, de asemenea, să se asigure progresul Națiunii şi al Patriei.

BASARABIA ŞI BUCOVINA: PRELUDII LA MAREA UNIRE (90 de ani de la 1 Decembrie 1918)*

Acad. ALEXANDRU ZUB

Se consideră îndeobşte că Marea Unire a fost doar un eveniment solemn, petrecut la l Decembrie 1918, când deputaţii români din Transilvania au votat, la Alba-Iulia, actul istoric al Unirii cu Ţara. În fond, era vorba de un proces care comportă o lungă istorie, pe traseul căreia, agitat şi sinuos, a avut loc mai întâi Unirea Principatelor (1859), apoi integrarea Dobrogei (1878), iar ca o culminaţie a procesului, desăvârşirea Unirii, în 1918, prin votul Sfatului Ţării de la Chişinău din 27 martie, prin decizia Congresului General al Bucovinei din 28 noiembrie, la care s-a adăugat, peste numai trei zile, hotărârea deja amintită a românilor ardeleni. Un asemenea proces reclamă atenţie din partea istoricului sensibil deopotrivă la evenimenţial şi la acumulările insidioase din laboratorul istoriei, acumulări ce implică adesea lungă durată. Unii consideră – cu deplin temei – că nu se poate înţelege Unirea din 1918 fără a evoca momentul când, la 6 mai 1600, Mihai Viteazul ocupa şi tronul moldav, realizând astfel prima uniune a principatelor, sub titlul de „domn al Ţării Româneşti şi Ardealului şi a toată ţara Moldovei".

Din complexul de „ţări" ce structurau arealul etnocultural carpato-danubio-pontic, Moldova a avut, fără îndoială, destinul cel mai vitreg, fiind supusă la presiuni de tot felul, amputată, sfâşiată, părăsită, disputată, după cum spunea Dimitrie Cantemir, înainte de a porni pe calea fără întoarcere a exilului: *Sed infidelis... tot violentas oppressiones terris Moldaviae intulit*, „dar păgânii... au ocupat prin forţă pământurile moldave", pe care Despot vodă şi Gheorghe Ştefan, între alţii, au voit să le recupereze. La ele se referea savantul domn în textul latin din 1711, motivând decizia de a se alia cu ţarul moscovit[1]. Rezultatul acelei acţiuni se cunoaşte, ca şi urmările ei în timp.

Începea, se poate spune, o epocă plină de inchietudini şi suferinţe pentru români, îndeosebi pentru cei din Moldova, mai expuşi decât alţii la incursiuni de jaf, apoi la drastice amputări teritoriale. Frecventele războaie ruso-turce au bulversat şi stors cvasi-ciclic romanitatea est-carpatină, creând o stare de spirit specifică, frustrări şi aprehensiuni pe măsură[2]. De aceea, tocmai la est de Carpaţi au

*Comunicare prezentată la Adunarea solemnă a Academiei Române consacrată împlinirii a 90 de ani de la Marea Unire din 1918, ţinută în 28 noiembrie 2008. Text publicat în „Academica". Revistă editată de Academia Română, Anul XIX, 2008, nr. 81, decembrie (218), p. 15–18.

[1] Gh. I. Brătianu, *Basarabia. Drepturi naţionale şi istorice*, Bucureşti, Tritonic, 2004, p. 13, 215.

[2] Cf. A.D. Xenopol, *Războaiele dintre ruşi şi turci şi înrâurirea lor asupra ţărilor române*, Iaşi, 1980; ed. nouă, Bucureşti, 1997.

apărut, spre finele secolului al XVIII-lea, manifestări de tip palingenetic, în spațiul eclezial, dar şi în afara acestuia, evocându-se mari figuri ale trecutului şi făcând din istorie o sursă a discursului identitar, în timp ce erudiții ardeleni apelau la argumente de aceeaşi natură pentru a-şi întemeia demersurile regenerative. Bartolomeu Măzăreanu, Leon Lazăr (Asachi) şi fiul său Gheorghe aparțin acestei mişcări, în care se regăsesc impulsuri iluministe, alături de respectul pentru tradiție, istorie, cultură națională. În chiar anul când imperiul țarilor se înstăpânea peste Moldova dintre Prut şi Nistru, la 1812, Gh. Asachi scria poemul *La patrie*, ca un răspuns în plan ideatic, spiritual, cerându-le românilor să-şi aducă aminte de „mândrul semn" al originii latine, de Dacia, de îndemnurile istoriei, ca de elemente sigure ale rezistenței în fața tăvălugului nivelator[3]. Costache Negruzzi era convins că fără unire „bine nu vom mai vedea", în timp ce M. Kogălniceanu scotea revistele „Dacia literară" şi „Arhiva românească" pentru a stimula „duhul național" pe temei lingvistic, literar, istoric, duh recognoscibil şi în cursul de istorie deschis la Academia Mihăileană, în care, ca şi la F. Aaron, românismul apărea ca o idee salutară[4]: „Eu privesc ca patria mea – a ținut el să spună – toată acea întindere de loc unde se vorbeşte româneşte şi ca istorie națională istoria Moldovei întregi, înainte de sfâşierea ei, a Valahiei şi a fraților din Transilvania"[5]. O idee mai clară despre sensul înalt al unității de neam nu era posibilă. Peste câțiva ani, în plină mişcare paşoptistă, acelaşi luminos militant elabora, în refugiul său bucovinean, un „proiect de constituție pentru *România Unită*", însă a trebuit să înlocuiască sintagma ultimă, din motive lesne de înțeles, cu *Moldova*. Cu toate astea, în *Dorințele partidei naționale* el considera, tot atunci, *Unirea Moldovei cu Țara Românească* drept „cheia bolții, fără care s-ar prăbuşi tot edificiul național"[6]. În acest spirit va scoate ziarul „Steaoa Dunării", ca organ al mişcării unioniste[7], iar pe întâiul domn al Principatelor Unite avea să-l întâmpine, la 5 ianuarie 1859, cu urarea de a fi „omul epocii", adică inspirat de ideile progresului, de patriotism, de abnegație[8]. I-a fost dat lui Kogălniceanu să se ocupe, ca ministru, de reformele menite a consolida Unirea, apoi de relațiile externe, pe timpul Războiului de neatârnare, când a ținut să spună, în Adunarea Deputaților, la 9 mai 1877, că „suntem o națiune vie", capabilă a dovedi că are conştiința misiunii sale, ceea ce înseamnă „sacrificii pentru ca să păstrăm această țară şi drepturile ei pentru copiii noştri"[9]. Peste câțiva ani, când la Iaşi se inaugura statuia lui Ştefan cel Mare, un alt militant a sesizat că din coroana voievodală lipseau două nestemate, pentru aşezarea cărora la locul cuvenit trebuia să se mobilizeze noua generație, tocmai aceea care, la 1871, îşi asumase fără zgomot un proiect resurecțional.

[3] Gh. Asachi, *La patrie*, 1812 (apud *Cântare României*, antologie de G.C. Nicolescu, ed. a II-a, Bucureşti, 1967, p. 67).

[4] Apud *Gândirea social-politică despre Unire (1859)*, culegere de texte, Bucureşti, 1966, p. 26–33.

[5] M. Kogălniceanu, *Opere*, 1, Bucureşti, 1946, p. 647–648.

[6] Idem, *Texte social-politice alese*, Bucureşti, 1967, p. 154.

[7] *Ibidem*, p. 184–189.

[8] *Ibidem*, p. 217–218.

[9] *Ibidem*, p. 316–317.

Deşi istoria nu poate fi înțeleasă ca o continuitate lineară, cu determinări lesne de urmărit în timp şi spațiu, ideile şi evenimentele se încatenează adesea într-un fel ce lasă impresia că e vorba de serii succesive, ca în teoria de acum un secol propusă de savantul A. D. Xenopol pentru a fundamenta istoria ca ştiință a faptelor de succesiune[10]. Între alte serii, el identifica una a unității româneşti, analizată anume pentru a-şi convinge confrații că practică o meserie cu temeiuri deopotrivă ideatice şi „fenomenale”[11]. În termenii săi, ar fi vorba de o serie care începuse cu mult înainte de 1859 şi se va prelungi după momentul când scria *Domnia lui Cuza Vodă* (1903), oarecum şi pentru a-şi verifica presupozițiile teoretice[12]. Privită în această cheie, desăvârşirea unității noastre de stat constituie momentul culminant al unei mari serii istorice, una complexă şi îndelungă, descrisă până la un punct chiar de autorul acelei teorii[13] şi analizată metodologic de alții[14].

Istoricii nu au prea mari dificultăți să admită ideea că România trebuie gândită ca o serie de realități plurale, diferite nu numai de la o epocă la alta, dar şi înlăuntrul fiecăreia, cu note specifice de care se cuvine a lua seama în analizele propuse[15]. Moldova de sub Carpați nu e totuna cu Moldova de pe Nistru, cea mereu expusă la invazii şi tocmai de aceea întărită prin cetăți şi vegheată cu râvnă defensivă de oamenii domniei[16].

Dezmembrarea statului, se ştie, s-a făcut mai întâi de către turci, când au cucerit cetățile de margine, pe care domnii Moldovei, începând chiar cu Ştefan cel Mare, nu le-au mai putut apăra. Proiectele de recuperare, concepute de unii domni, n-au izbutit şi nu aveau cum să reuşească în condițiile geopolitice date. A venit apoi dezmembrarea produsă de austrieci, pe seama nordului moldav, la 1775, iar la 1812, anexarea părții de la est de Prut.

Oricine observă atent realitățile, sub unghi demografic, etnic, istoric, îşi dă seama că nu exista nici un temei legitim de revendicare a Basarabiei la 1812, când țarul Alexandru I s-a înstăpânit asupra Moldovei dintre Nistru şi Prut, după ce şi-o dorise până la Siret sau chiar până la Carpați[17].

Politica demografică a Rusiei în zonă e tocmai de aceea revelatoare. Ea a înlesnit o penetrație masivă de elemente alogene, determinând schimbări sensibile în plan etnocultural. O statistică din 1862 arăta, de pildă, că moldovenii reprezentau încă 68,5% din populație, procent ce se va diminua, fără să schimbe

[10] A.D. Xenopol, *La théorie de l'histoire*, Paris, 1908; ed. rom., *Teoria istoriei*, Bucureşti, 1997, p. 305–321.

[11] Idem, *Le règne du prince Alexandre Ioan I Couza traité d'après la méthode des séries historiques*, în „Revue de synthèse historique”, VII, 1906, p. 5–15.

[12] Idem, *Scrieri sociale şi filozofice*, Bucureşti, 1967, p. 348–357.

[13] Idem, *Domnia lui Cuza Vodă*, I, Iaşi, 1903, prefața.

[14] Zenovia Lateş, *Seria istorică xenopoliană între teorie şi aplicație*, în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie”, Iaşi, XVIII, 1981, p. 519–531.

[15] Cf. Keith Hitchins, *The Identity of România*, Bucarest, 2003, p. 15–18.

[16] G.I. Brătianu, *La Moldavie et ses frontières historiques*, ed. a II-a, Bucarest, 1941.

[17] Cf. Paul Cernovodeanu, *Basarabia. Drama unei provincii istorice româneşti în context politic internațional, 1806–1920*, Bucureşti, Albatros, 1993, *passim*.

însă dramatic raportul dintre majoritatea românească şi minoritarii de diverse etnii[18]. Românii domină şi astăzi numeric, în zona rurală, dar s-au împuţinat sensibil la oraşe, fenomen ce continuă sub ochii noştri, ca efect al unei politici de stat bine ţintite[19].

Studiate în plan demografic, cultural, politic, instituţional, seriile invocate mai sus denotă o anume convergenţă, cu toate că între un plan şi altul se pot sesiza deosebiri sensibile. Demografic, românii au rezistat bine mult timp. Cultural, ei au fost ţinuţi în inferioritate, fără aşezăminte competitive şi fără motivaţii de ordin superior. Politic, ei au rămas marginali până nu demult, pe seama unei strategii care îi avantaja mereu pe alogeni. Sunt probleme pe care studioşii din ştiinţele umaniste le-au cercetat destul de intens, mai cu seamă în perioada interbelică şi în ultimele două decenii, cu rezultate ce vădesc o bună cunoaştere evolutivă şi o clară tendinţă de sincronizare cu realităţile externe.

Secolul XX a debutat în spaţiul românesc cu manifestări jubiliare[20], la patru decenii de domnie a regelui Carol, dar şi cu mari convulsii sociale, proiecte de reformă, agitaţii politice. Războaiele balcanice au pus România în situaţia de a juca rolul mediatorului, în faza ultimă, ceea ce părea să-i asigure o bună poziţie în zonă. N-a fost tocmai aşa, fiindcă o nouă criză avea să apară curând, tot în Balcani, pentru a cuprinde Europa şi o bună parte din restul lumii. În ce-i priveşte pe români, numai o parte din ei dispuneau de o statalitate proprie, cu o capitală spre care se îndreptau speranţele iredentiste[21].

La 1914, când lumea era cuprinsă de convulsiile marelui război, tânărul Gh. I. Brătianu era de părere că „unitatea românească nu s-ar putea împlini decât prin dezmembrarea simultană a Austro-Ungariei şi a Rusiei”[22]. Aşa s-a şi întâmplat, la finele conflagraţiei, numai că în ordinea inversă. Războiul şi Revoluţia rusă au grăbit un proces care avea loc de mai multă vreme, discret, după cum reiese din analiza factuală a documentelor, începând chiar cu anexarea provinciei, timp de un secol[23]. Se întâmpla în Basarabia un fenomen analog cu evoluţiile etnoculturale şi politice din alte zone ale Imperiului rus şi chiar din afara acestuia, îndeosebi la intersecţia cu celelalte imperii. În ultimii ani, pe fundalul unor mutaţii mai ample, mişcările novatoare, uneori cu specific revoluţionar, au sporit ca intensitate, impunând un ritm mai intens schimbărilor. Ziarul „Cuvânt moldovenesc” recomanda, la 22 martie 1917, pilda letonilor ca fiind demnă de urmat. Autonomia provinciei era primul deziderat inclus deja în programul „partidului naţional moldovenesc”, la 3 aprilie, în timp ce românii din zona Odessei insistau pentru folosirea limbii lor în biserică, iar diverse categorii socio-profesionale (învăţători, preoţi, militari etc.)

[18] G.I. Brătianu, *La Bessarabie. Droits nationaux et historiques*, Bucureşti, 1943, p. 77–78.

[19] Cf. Iulian Fruntaşu, *O istorie etnopolitică a Basarabiei, 1812–2002*, Bucureşti/Chişinău, 2002.

[20] A.D. Xenopol, *Naţiunea română*, Bucureşti, 1999, p. 189–196: *Expoziţia şi ideea unităţii naţionale*.

[21] Cf. Stelian Neagoe, *Istoria unirii românilor*: II. *De la Cuza Vodă Întemeietorul la Ferdinand I Întregitorul*, Bucureşti, 1993.

[22] G.I. Brătianu, *La Bessarabie*..., 1943, p. 127 (ed. rom., 2004, p. 123).

[23] Cf. *Ibidem*, 2004, p. 117–148.

căutau forme de a-şi apăra interesele specifice[24]. Veleităţile ucrainene de dominare a zonei nistro-prutene par să fi stimulat voinţa centrifugală a românilor basarabeni[25]. Ei şi-au proclamat autonomia, apoi independenţa, iar la 27 martie 1918, unirea cu patria-mamă. Sovietele, reprezentate de C. Rakovsky, n-au recunoscut acest ultim pas, iniţiind tot felul de provocări la graniţă, în timp ce dinspre vest se încerca, prin guvernul de la Budapesta, condus de Bela Khun, o acţiune *manu militari* contra unităţii de stat româneşti[26]. Se cunosc împrejurările care au permis evitarea acelui dezastru, consemnat de altfel în tratatul preliminar de pace de la Buftea (20 februarie 1918), tratat nepus în aplicare şi depăşit iute de evenimente. Pe când la Bucureşti se mai duceau tratative cu Puterile Centrale, Sfatul Ţării vota, la Chişinău, pe 27 martie, unirea Basarabiei cu ţara-mamă, gest pe care regele Ferdinand îl saluta numaidecât ca pe o solemnă afirmare a sentimentului naţional. La 9 aprilie, şeful statului semna decretul de rigoare, urmat de unele măsuri legislative şi de acţiuni consensuale pe linia unităţii de stat.

Tulburător în sine, momentul basarabean al întregirii, înlesnit de criza creată de Revoluţia rusă, era rezultatul unui proces istoric, cu determinări multiple şi complexe, imposibil de analizat momentan. Trebuie spus numai că ceea ce a putut părea efectul unui context internaţional s-a înfiripat la conjuncţia multor factori, prevalentă fiind dimensiunea internă, democratică, a procesului[27]. Sfatul Ţării a dat expresie, la 27 martie 1918, dorinţei colective de unitate, ca premisă a unui nou statut geopolitic. *Hotărârea de Unire*, adoptată la Chişinău, preconiza în acelaşi timp o suită de reforme, cele mai radicale la momentul respectiv.

În Bucovina, mişcarea naţională a prins contur treptat, precizându-se tot mai mult spre finele războiului, pe fondul crizei extinse din zonă şi al marilor mutaţii geopolitice de pe continent. Ucrainenii au încercat şi aici să se impună pe seama majorităţii româneşti, dar au fost ţinuţi la respect, cum se spune, de o divizie trimisă de guvernul român pentru a menţine ordinea. La 15/28 noiembrie, Congresul Naţional, reunit din iniţiativa lui Iancu Flondor, la Cernăuţi, proclama unirea necondiţionată cu România[28]. Era încă un pas pe linia desăvârşirii unităţii statale. Fără să mai reprezinte o entitate politică, Moldova se refăcea în hotarele ei dinainte de 1775, dar numai pentru a se topi, aşa-zicând, în ce avea să fie, de la l decembrie 1918, România Mare. Ceea ce multă vreme fusese numai idee, proiect, aspiraţie devenea, ca prin miracol[29], o realitate susceptibilă de controverse, una pe care clasa politică a ştiut să o impună şi la masa tratativelor, în cadrul „sistemului de la Versailles”[30].

[24] *Ibidem*, p. 126.

[25] *Ibidem*, p. 128–129.

[26] Idem, *Acţiunea politică şi militară a României în 1919*, Bucureşti, 1939; ed. a II-a, 2001.

[27] Cf. Viorel Enea, *Procesul democratic al Unirii Basarabiei cu România*, în vol. *Românii din afara graniţelor ţării. 90 de ani de la întregirea Regatului România*, Iaşi, 2008, p. 53–59.

[28] G.I. Brătianu, *Origines et formation de l'unité roumaine*, Bucarest, 1943, p. 296.

[29] *Ibidem*, p. 298.

[30] *Ibidem*, p. 299–325.

Consumate la distanță de opt luni, în dramaticul an 1918, cele două momente comportă desigur analogii, fiindcă țin de același proces istoric al unității românești, însă și unele deosebiri, dată fiind apartenența Bucovinei și a Basarabiei la imperii diferite. Ion Nistor, care a scris câte o sinteză pentru fiecare din aceste provincii[31], a putut sesiza, la timpul său, asemănări și diferențe, urmat de alți specialiști care au adâncit problematica.

Trebuie spus că mai toți istoricii de seamă din corpul academic, de la Xenopol și Iorga la Nistor și Brătianu, de la I. Lupaș la P. Cernovodeanu, s-au ocupat și de Basarabia, în cadrul „chestiunii orientale" sau ca segment organic al Moldovei istorice, segment a cărui dramă se desfășoară încă sub ochii noștri. E un motiv în plus să vedem în solemnitatea de azi și un gest solidar, care obligă la noi inițiative consonante, spre a lumina societatea, îndeosebi clasa politică, despre situația reală a românilor din diasporă. Istoricii de anvergură, s-a putut vedea, au fost totodată și apărători ai cauzei naționale. Moartea lui N. Iorga (1940) nu e străină de acest fapt, ca și aceea a lui Al. Lapedatu, stins după gratii, la Sighet (1954), acolo unde și Gh. I. Brătianu a plătit cu viața, la 23 aprilie 1953, refuzul de a retracta ceea ce scrisese despre drepturile noastre naționale și istorice din Basarabia[32].

Drama istoriei – strâns legată de aceea a slujitorilor ei, pe calea scrisului, dar și a activismului politic – avea să continue însă în zilele noastre, sesizată adesea și de specialiști notorii din afara arealului românesc[33]. Însă istoricii basarabeni înșiși s-au ostenit, în condiții nespus de vitrege, să repună adevărul în drepturi, ca militanți într-un lung „război identitar"[34]. Militantismul lor e totodată civic și cognitiv[35].

Timpul ce s-a scurs de la gestul unificator, realizat de români în 1918, în jurul statului național extracarpatin, alcătuit cu șase decenii în urmă și ajuns independent la 1878, timpul acesta, plin de semnificații istorice, invită mereu la regândirea duratei românești pe linia ideii naționale și a vicisitudinilor ei[36].

[31] Ion Nistor, *Istoria Bucovinei*, București, 1991; *Istoria Basarabiei*, București, 1991.

[32] Maria G. Brătianu, *Gheorghe I. Brătianu: enigma morții sale*, București, Fundația Academia Civică, 1997, p. 25–33; Iulian Pruteanu-Isăcescu, *Gheorghe I. Brătianu, martir al cauzei naționale românești*, în vol. *Românii din afara granițelor țării, Iași-Chișinău: legături istorice*, Iași, 2008, p. 195–206.

[33] Jean Nouzille, *Moldova: istoria tragică a unei regiuni europene*, Chișinău, 2005.

[34] Anatol Petrencu, *În serviciul zeiței Clio*, Chișinău, 2001; Ion Țurcanu, *Istoricitatea istoriografiei. Observații asupra scrisului istoric basarabean*, Chișinău, 2004; Ion Varta, *Istoria integrată în versiune comunistă. Radiografia unui război identitar*, Chișinău, 2007.

[35] Cf. Alexandru Zub, *„Istoria integrată" și drama Basarabiei*, în „Convorbiri literare", CXLII, 4 apr. 2008, p. 20–23.

[36] Cf. N. Iorga, *Conferințe. Ideea unității românești*, ed. Șt. Lemny și Rodica Rotaru, București, 1987.

ALBA-IULIA. 1 DECEMBRIE 1918. TRIUMFUL IDEALULUI NAȚIONAL

Acad. ŞTEFAN ŞTEFĂNESCU

Sunt date intrate în viața popoarelor cu valoare de forță transformatoare; ele încheie perioade istorice şi deschid noi perspective cursului istoriei.

Ziua de *1 Decembrie 1918* este înscrisă în conştiința românească drept un moment crucial în destinele țării. Dată a împlinirii idealului național, *1 Decembrie 1918* condensează caracteristicile devenirii noastre istorice, cu întreaga bogăție de sensuri şi mesaje pe care acestea le degajă şi în care vedem stimuli vii pentru activitatea prezentă. Se stabilesc, astfel, între trecut şi contemporaneitate circuite comunicative intense şi permanente cu funcție dinamică şi creatoare.

Originea *Unirii din 1918* este de căutat în unitatea spațiului geografic carpato-dunăreano-pontic, a vieții materiale şi spirituale a poporului român, în conştiința unității de neam şi de limbă, afirmată explicit de cei mai de seamă cărturari români din secolele XV–XVIII şi constatată de numeroşi străini.

Condiții istorice nefavorabile au făcut ca românii, ca, de altfel, şi alte popoare, să trăiască în Evul Mediu în formațiuni statale diferite, iar făurirea statului modern român să aibă loc în etape. În prima etapă, încheiată cu anul emblematic *1859*, a avut loc unirea Moldovei şi a Țării Româneşti, care au format împreună *România Mică* sau *Vechea Românie*, devenită independentă în urma Războiului româno-ruso-otoman din 1877–1878, când a fost integrată în hotarele României Dobrogea, *Dacia Pontică* din antichitate.

Încheierea procesului de formare a statului unitar român s-a desfăşurat pe fondul evenimentelor politico-militare din anii 1917–1918, fiind rezultatul luptei românilor din provinciile româneşti, aflate sub stăpâniri străine şi a celor din *Vechea Românie*, luptă desfăşurată în condițiile prăbuşirii militare şi politice a Puterilor Centrale, ale descompunerii Imperiilor habsburgic şi rus. Parte integrantă din ansamblul mişcărilor de eliberare națională ale popoarelor asuprite din fostele Imperii habsburgic şi rus, lupta poporului român pentru unitate s-a bucurat de sprijinul popoarelor care împărtăşeau aceeaşi soartă şi aveau de împlinit acelaşi ideal. La rându-i, poporul român a sprijinit popoarele care luptau pentru libertatea şi independența lor națională. Este acesta un fapt ce pune în evidență însemnătatea internațională a luptei de eliberare, a dreptului popoarelor pentru afirmarea ființei lor naționale.

În cursul procesului de dezvoltare a mişcărilor naționale s-a manifestat, totodată, legătura organică dintre țelurile eliberării şi unității naționale, pe de o parte, şi frământările sociale puternice ale poporului român. Aceste frământări au

contribuit la imprimarea unui caracter profund democratic al mişcării naţionale, în ansamblul ei. Problema *Unirii* era, tot mai mult, cauza supremă a întregului popor, a tuturor claselor sociale, a tuturor forţelor politice din rândurile sale. Mişcarea naţională avea, aşadar, o largă şi solidă bază socială.

N. Iorga, care a avut un rol însemnat în pregătirea spirituală a generaţiei Marii Uniri, referindu-se la solidaritatea naţională în înfăptuirea actului de la *1 Decembrie 1918*, scria: „*Fără a uita pe nimeni din cei care au colaborat la această faptă a minunii, de la general şi de la fruntaş ardelean până la ultimul ostaş şi ţăran, omagiul recunoştinţei noastre să se îndrepte azi către poporul acesta întreg, de oriunde şi din toate vremile, martir şi erou*”[1].

Un rol însemnat în desăvârşirea unităţii politice a românilor l-a jucat cultura. Învăţământul, literatura, ştiinţa şi artele, presa, numeroasele asociaţii cultural-ştiinţifice, în frunte cu *Academia Română*, *Astra*, *Liga pentru unitatea culturală a tuturor românilor*, au constituit domenii şi forme de manifestare elocventă a dorinţei fierbinţi a poporului român de a-şi vedea întregită ţara.

Ampla mişcare eliberatoare, declanşată în anul 1918 şi încununată cu momentul apoteotic de la *1 Decembrie 1918*, a înregistrat treptat succese. La 27 martie 1918, la Chişinău, *Sfatul Ţării* a adoptat *Hotărârea de Unire a Basarabiei cu România*. În *Hotărâre* se spunea: „*Republica Democratică Moldovenească (Basarabia), în hotarele ei dintre Prut, Nistru, Dunăre, Marea Neagră şi vechile graniţe cu Austria, ruptă de Rusia acum o sută şi mai bine de ani din trupul vechii Moldove, în puterea dreptului istoric şi dreptului de neam, pe baza principiului că noroadele singure să-şi hotărască soarta lor de azi înainte şi pentru totdeauna, se uneşte cu mama sa România*”[2].

La *18 octombrie 1918*, în chiar incinta Parlamentului maghiar, dr. Alexandru Vaida-Voevod rostea *Declaraţia de independenţă* a naţiunii române din Ungaria şi Ardeal, pas hotărâtor către înfăptuirea Marii Uniri. În *Declaraţie* se arăta: „*Pe temeiul dreptului firesc, că fiecare naţiune dispune şi hotărăşte singură şi liber de soarta ei, un drept care acum este recunoscut şi de către guvernul ungar prin propunerea de armistiţiu a monarhiei, naţiunea română din Ungaria şi Ardeal doreşte acum să facă uz de acest drept şi reclamă – în consecinţă – şi pentru ea dreptul ca, liberă de orice înrâurire străină, să hotărască singură plasarea ei printre naţiunile libere, precum şi stabilirea legăturii de coordonare a ei cu celelalte naţiuni libere*”[3].

La *27 octombrie 1918*, Adunarea Constituantă a Bucovinei a hotărât „*unirea întregii Bucovine cu celelalte provincii româneşti într-un stat naţional independent şi va proceda în acest scop în deplină solidaritate cu românii din Transilvania şi Ungaria*”[4].

[1] N. Iorga, *1-iu Decembrie 1918*, în „Neamul Românesc”, 1928, 2 decembrie, nr. 268, p. 1.

[2] Direcţia Generală a Arhivelor Statului, *România. Istorie în documente. Album*, Bucureşti, 1992, p. 239; I. Nistor, *Istoria Basarabiei*, Chişinău, 1991, p. 222.

[3] Direcţia Generală a Arhivelor Statului, *România. Istorie în documente*, p. 291.

[4] Direcţia Generală a Arhivelor Statului, *România. Documente străine despre Români*, ediţia a II-a, Bucureşti, 1992, p. 311.

La *28 noiembrie 1918*, în palatul mitropolitan din Cernăuți, Congresul general al Bucovinei a ratificat hotărârea Adunării Constituante din 27 octombrie 1918 şi a hotărât în unanimitate „*Unirea necondiționată şi pe vecie a Bucovinei, în vechile ei hotare până la Ceremuş, Colacin şi Nistru cu regatul României*”[5].

La *1 Decembrie 1918* s-au strâns la Alba-Iulia, pe „Câmpul lui Horea”, peste 100 000 de participanți – țărani, intelectuali, meseriaşi – veniți să consfințească actul legic, obiectiv şi progresist de încheiere a procesului de formare a statului român unitar.

Hotărârea istorică a Unirii tuturor românilor din Transilvania cu România a fost luată într-o atmosferă de puternic entuziasm de către *Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia* a românilor, ca organ reprezentativ al întregii națiuni române din Transilvania, formată din 1228 de deputați, aleşi prin vot universal de către circumscripțiile electorale şi împuterniciți prin credinționale sau desemnați de toate instituțiile româneşti din Transilvania să participe la Alba-Iulia.

În *Rezoluțiunea Adunării Naționale de la Alba-Iulia*, din 18 Noiembrie/ 1 Decembrie 1918, care cuprinde IX puncte, se spunea, printre altele: „I. *Adunarea Națională a tuturor românilor din Transilvania şi Banat şi Țara Ungurească, adunați prin reprezentanții lor îndreptățiți la Alba-Iulia în ziua de 1 Noiembrie/ 1 Decembrie 1918, decretează unirea acelor Români şi a tuturor teritoriilor locuite de dânşii cu România*”[6].

Se formulau, de asemenea, principiile democratice fundamentale ale înfăptuirii Unirii: reforma agrară radicală, drepturi pentru minoritățile naționale. „1. *Deplină libertate națională pentru toate popoarele conlocuitoare. Fiecare popor se va instrui, administra şi judeca în limba sa proprie prin indivizi din sânul său şi fiecare popor va primi drept de reprezentare în Corpurile legiuitoare şi la guvernarea țării în proporție cu numărul indivizilor ce-l alcătuiesc; 2. Egală îndreptățire şi deplină libertate autonomă confesională pentru toate confesiunile de stat; 3. Înfăptuirea desăvârşită a unui regim curat democratic pe toate terenele vieții publice...: 4. Desăvârşită libertate de presă, asociere şi întrunire; liberă propagandă a tuturor gândirilor omeneşti*”. Se prevedea: 6. asigurarea pentru muncitorimea industrială a aceloraşi drepturi şi avantagii, „*care sunt legiferate în cele mai avansate state industriale din Apus*”. Se exprima dorința ca IV. „*Congresul de pace să înfăptuiască comuniunea națiunilor libere în aşa chip ca dreptatea şi libertatea să fie asigurate pentru toate națiunile mari şi mici deopotrivă, iar în viitor să se elimineze războiul ca mijloc pentru regularea raporturilor internaționale*”. Adunarea Națională saluta pe românii din Bucovina V. „*scăpați de sub jugul monarhiei Austro-Ungare şi uniți cu țara mamă România*”. Totodată, Adunarea Națională saluta: VI „*cu iubire şi entuziasm liberarea popoarelor subjugate până aci în monarhia Austro-Ungară, anume națiunile: cehoslovacă, austro-germană, jugoslavă, polonă şi ruteană*” şi hotăra ca salutul ei „*să se aducă la cunoştința tuturor acelor națiuni*”. Adunarea Națională se înclina cu smerenie: VIII. „*înaintea memoriei acelor buni români, care în acest*

[5] Direcția Generală a Arhivelor Statului, *România. Istorie în documente*, p. 244.

[6] *Ibidem*, p. 247.

război şi-au vărsat sângele pentru înfăptuirea idealului nostru, murind pentru libertatea şi unitatea naţiunii române". Se dădea expresiune, VIII „*mulţumitei şi admiraţiunei <Adunării Naţionale> tuturor puterilor aliate care, prin strălucitele lupte purtate cu cerbicie împotriva unui duşman pregătit de multe decenii pentru război, au scăpat civilizaţiunea din ghearele barbariei*"[7].

În adunări speciale, în cursul anului 1919, minorităţile naţionale şi-au exprimat adeziunea faţă de principiile formulate de Adunarea Naţională a românilor de la Alba-Iulia şi au hotărât unirea lor cu România; în ianuarie 1919 saşii[8] şi evreii[9], în august 1919 şvabii[10].

Semnificativ pentru felul în care opinia publică progresistă din Ungaria a văzut actul unirii românilor din 1918 este manifestul „*Către inteligheţia maghiară*", publicat la Budapesta în cotidianul „Világ", în ziua de 3 noiembrie 1918, în plină desfăşurare a „Revoluţiei Crizantemelor"[11]. Au semnat manifestul, a cărui substanţă ideatică este aceeaşi cu cea a *Rezoluţiunii Adunării Naţionale a Românilor de la Alba-Iulia*, 96 de personalităţi intelectuale maghiare (scriitori, compozitori, artişti, profesori), în frunte cu poetul Ady Endre şi compozitorul Bartók Béla. „*Faţă de naţiunile noastre frăţeşti* – se arăta în manifest – *nu mai avem nici o pretenţie. Maghiari! Şi noi ne considerăm o naţiune renăscută, cu o patrie care acum s-a descătuşat asemenea fraţilor care, din ruinele monarhiei, se trezesc fericiţi la o nouă viaţă. Ne trezim uşuraţi la acel gând că nu mai suntem obligaţi să fim unealta asupririi. Libertatea conaţionalilor noştri este garanţia libertăţii noastre. Cine este liber acolo unde vecinul lui nu este? Să fim liberi! Să trăim în pace unii alături de alţii, ca naţiuni libere, cu naţiuni libere*"[12]. Invocându-se principiile legislaţiei lui W. Wilson, se făcea precizarea: „*Naţiunile cehoslovacă, poloneză, a românilor ardeleni, a slavilor meridionali, a austriecilor, a austriecilor germani şi a ucrainienilor, care trăiesc pe fostul teritoriu al vechii Monarhii Austro-Ungare să aibă totala libertate aupra sorţii proprii...*"[13].

Prevederile din manifestul „*Către inteligheţia maghiară*" constituie şi ele dovada că legitatea istorică şi spiritul vremii, exprimat în cele 14 principii wilsoniene, enunţate la 8 ianuarie 1918[14], au făcut să triumfe voinţa popoarelor de a-şi hotărî destinul.

[7] *Ibidem*.

[8] Academia Română, *Istoria Românilor*, vol. VII, tom II. *De la Independenţă la Marea Unire (1878–1918)*. Coordonator acad. Gheorghe Platon, Bucureşti, 2003, p. 526.

[9] *Ibidem*.

[10] *Ibidem*, p. 527.

[11] Cu o lună înainte, la 3 octombrie 1918, au început negocierile de pace, având ca bază cele 14 principii formulate de preşedintele S.U.A. Woodrow Wilson. Manifestul „*Către inteligheţia maghiară*" a fost publicat în ultima vreme, în limba română, de cunoscutul scriitor de origine maghiară Hajdu Gyözö, în revista „Flacăra lui Adrian Păunescu", din 3 aprilie 2003, p. 3.

[12] Revista „Flacăra lui Adrian Păunescu", din 3 aprilie 2003, p. 3.

[13] *Ibidem*.

[14] Cel de-a X.-lea principiu wilsonian prevedea „independenţa popoarelor din Austro-Ungaria (cf. André Maurois, *Histoire des Etats-Unis*, vol. II. *Nouvelle édition mise à jour*, Edition Albin Michel, 1967, p. 237).

Existența statului național unitar român a fost recunoscută pe plan internațional şi consemnată ca atare în tratatele internaționale de la Paris, din anii 1919–1920 (Saint-Germain-en Laye, 10 septembrie 1919; Neuilly sur Seine, 27 noiembrie 1919; Trianon, 4 iunie 1920).

Marea Unirea din 1918, înlăturând unul din obstacolele care stăteau în calea progresului societății româneşti, a descătuşat energiile creatoare şi pe drumul deschis de hotărârile de la Alba-Iulia a realizat cadrul propice pentru o mai accentuată dezvoltare a economiei, a ştiinței şi culturii româneşti.

În perioada interbelică a crescut contribuția României la dezvoltarea patrimoniului spiritual al umanității, la menținerea şi consolidarea ordinii politice şi economice, consfințite prin tratatele de pace.

Membră fondatoare a Societății Națiunilor, România a participat activ şi s-a pronunțat în favoarea politicii de securitate colectivă, a militat pentru colaborarea cu toate statele, pe baza respectării principiilor dreptului internațional, a suveranității şi independenței.

1 Decembrie 1918 a însemnat un moment epocal în istoria românilor. S-a încheiat atunci procesul împlinirilor naționale. Triumful, în acea memorabilă zi, a ideii de unitate națională, făcea din *1 Decembrie 1918* cea mai mare sărbătoare națională a României.

Pe cei care, prin vrednicia faptei lor au înscris în istorie *Marea Unire* îi simțim atât în noi, prin ceea ce am ştiut lua de la ei, cât şi alături de noi, mergând pe acelaşi drum, spre ținta înălțării prin muncă a României, membră a Uniunii Europene. Faptele de muncă în timp de pace constituie suprema jertfă pentru cinstirea memoriei celor care au ştiut să facă din speranța lor forța noastră de azi.

CĂDEREA COMUNISMULUI: MIRACOL SAU FENOMEN INEXORABIL?*

Acad. DAN BERINDEI

Au trecut două decenii de la unul dintre cele mai de seamă momente ale istoriei europene. Timp de o jumătate de secol o parte însemnată a statelor continentului se găsise – cu consensul inițial al celorlalte două – în orbita uneia dintre marile puteri învingătoare în cel de-al Doilea Război Mondial. De asemenea, aceste state fuseseră supuse unui regim totalitar, unei ideologii unice şi imuabile şi mai ales cetățenii lor fuseseră lipsiți de libertate pe toate planurile ori cu libertatea îngrădită. Chiar dacă, după moartea lui Stalin, interveniseră parțial unele ameliorări, chiar dacă avusese loc, în ceea ce priveşte România, desprinderea de dominația absolută a Partidului comunist (bolşevic) al Uniunii Sovietice, sistemul apăsa pe plan politic şi uman, iar din anii '80 intervenise o progresivă criză, care arătase limpede că viabilitatea sa se apropia de încheiere.

Lucrul acesta a fost înțeles de Mihail Gorbaciov, care s-a străduit ca prin *perestroika* să realizeze o „reparație capitală" a sistemului. Dar, însoțită de *glasnost*, *perestroika* n-a condus decât parțial şi temporar la o ameliorare, acolo unde a fost aplicată. Calea aleasă de comuniştii chinezi pentru reformarea sistemului s-a dovedit cu mult mai eficientă, China izbutind să se afirme la parametri care o aşează astăzi indubitabil pe primele locuri ale dezvoltării economice mondiale. Dar efectul economic al reformei inițiate de Gorbaciov n-a dus în fapt nici la o consolidare şi nici cel puțin la o îmbunătățire receptată ca atare de cetățeni, în schimb *glasnostul* le-a deschis calea înlăturării sistemului în sine.

Gorbaciov şi-a păstrat iluziile şi convingerea că sistemul putea fi ameliorat şi salvat, ceea ce avea să se dovedească ca necorespunzând evoluției reale. În condițiile unei libertăți spirituale părțial redobândite şi a deschiderii granițelor către „cealaltă lume", cea capitalistă, sistemul în sine a intrat în destrămare. Piesele dominoului aveau să cadă succesiv, pe o cale sau alta, de data aceasta Uniunea Sovietică neintervenind represiv şi nici măcar condamnând ceea ce avea loc în imperiul ei – zona de Est, dar parțial şi centrală a Europei! În Polonia a avut loc izbânda Solidarității; în Germania de Est, Honecker a fost înlăturat cu binecuvântarea liderului sovietic şi a devenit evidentă nu prea îndepărtata unificare a celor două state germane, prin absorbția celui răsăritean de către cel apusean; în Ungaria a avut loc translația care ducea spre pluralism; în Cehoslovacia, „revoluția de catifea"; în

*Comunicare la sesiunea Institutului Național pentru Studiul Totalitarismului „Radiografia unui miracol: căderea comunismului în Europa" (12 octombrie 2009).

Bulgaria, înlăturarea lui Jivkov de către colegii săi din conducere, iar în România avea să ia sfârşit dictatura de tip special a unui cuplu prezidenţial, procesul implicând din păcate şi jertfe de sânge!

Întreg procesul de destrămare a statelor satelite Uniunii Sovietice s-a desfăşurat într-un timp istoric scurt. El avea să culmineze prin eşecul loviturii de stat antigorbaciovene a nucleului dur al Partidului comunist, instaurându-se un sistem pluralist şi în Uniunea Sovietică, Partidul comunist păstrându-şi însă în marele stat învecinat o forţă social-politică destul de însemnată, iar trăsăturile sistemului care dominase peste şapte decenii Rusia nefiind cu totul înlăturate, unele dintre ele, trebuie spus, avându-şi însă rădăcinile în istoria anterioară a imperiului rus! Dar în fostele state prizoniere, cu toate frământările, roata timpului s-a schimbat, reluându-se un curs întrerupt timp de o jumătate de veac prin cucerirea ori dominaţia sovietică.

Fără îndoială că, într-o anumită privinţă, ceea ce a avut loc cu două decenii în urmă a fost un lucru neaşteptat, un miracol chiar, mai ales în dimensiunile în care schimbarea s-a realizat. Revenind doar la ţara noastră, cine a crezut într-o mutaţie atât de totală? În realitate, în momentul în care sistemul a fost lipsit ori s-a autolipsit de forţa represivă, el a fost definitiv condamnat. Putem considera că prin rapiditatea schimbării a avut loc un miracol, dar în fapt acesta a rezultat dintr-un proces legic. Sistemul apăsa de câteva generaţii sute de milioane de oameni, economic el ajunsese la un impas de o gravitate maximă, nefiind capabil – cu toate eforturile – de a se autoregenera şi acest lucru se întâmpla şi într-o lume în schimbare, care oferea şi mai ales impunea umanităţii în mod accentuat ceea ce definim astăzi drept mondializare. Marile progrese ale ştiinţei şi tehnicii, interconectările accentuate nu mai îngăduiau ca o parte importantă a planetei să rămână în lanţurile unui sistem ajuns la capătul existenţei sale istorice. Libertatea fusese închisă prizonieră decenii întregi, dar ea nu putuse fi ucisă, şi când prilejul s-a ivit şi sistemul opresiv nu s-a mai dovedit capabil de a domina, ea s-a afirmat biruitoare.

În realitate, caracterul miraculos al marii schimbări a rezultat din percepţia celor care, supuşi sistemului, nu le venea să creadă că era posibil ca el să se prăbuşească în timpul existenţei lor, să dispară în negura trecutului, tot aşa cum la începuturile instaurării sale nu se crezuse în caracterul aproape atunci inexorabil şi în viabilitatea timp de decenii a ceea ce se întâmpla. Inexorabilă din pricina înţelegerii marilor puteri şi a forţei care o reprezenta în acel moment Uniunea Sovietică, fusese înrobirea în sistem a atâtor state şi naţiuni, dar inexorabilă a fost şi căderea comunismului, atunci când a intervenit – datorită situaţiei concrete internaţionale şi mai ales prăbuşirii progresive economice a principalului stat dominator al sistemului – o nouă înţelegere între principalele mari puteri. Aşa cum nu putuse fi evitată instaurarea în anii de sfârşit ai celui de-al Doilea Război Mondial, aşa nici acum n-a putut să fie evitată prăbuşirea sistemului comunist.

Dar mai există o componentă a problemei, aceea a sfârşitului, la un moment dat, a oricărui imperiu, a oricărei dominaţii imperiale. Din Antichitate şi până în zilele noastre au avut loc succesiv astfel de procese istorice. Unele mari imperii s-au

prăbuşit în urma unor zdrobitoare înfrângeri. Alexandru Macedon a şters imperiul persan de pe harta lumii, iar Mahomed al II-lea a înlăturat din istorie, în 1453, imperiul muribund al celei de-a doua Rome. Waterloo a însemnat sfârşitul marii aventuri a lui Napoleon Bonaparte, împăratul reformator al sistemului de stat, al monarhiei şi al societăţii veacului al XIX-lea, dar – prin Codul Civil – şi al vremurilor noastre. Cel dintâi Război Mondial a contribuit la prăbuşirea a patru imperii, motivaţiile militare combinându-se şi cu cele social-politice.

Dar, iată, după trei sferturi de veac, noul imperiu sovietic, care s-a suprapus celui înlăturat, ţarist, tot aşa cum Imperiul Otoman a luat locul celui Bizantin, a ajuns şi el la capătul existenţei sale istorice. N-a fost vorba, de data aceasta, de o înfrângere militară, „cel de-al Treilea Război Mondial" s-a dat între sisteme social-economice şi, până la urmă, cu toate imperfecţiunile sale, demonstrate, între altele, prin criza pe care o trăim, a biruit cel mai viabil dintre cele două. Hotărâtoare, finală, a fost astfel componenta economică, deşi pentru cei care au fost supuşi sistemului comunist, deosebit de apăsătoare a fost opresiunea şi controlul politic, lipsa de drepturi şi de libertate, viaţa îngrădită şi înregimentată. De altfel, în ceea ce ne priveşte, singura cucerire certă, până în acest moment, a răsturnării decisive din decembrie 1989, este restaurarea libertăţii!

Putem să considerăm căderea comunismului ca un miracol, având în vedere felul cum ea a fost receptată de zeci de milioane de oameni, cărora viaţa li s-a schimbat fundamental, într-o măsură pe care atunci nu şi-o puteau închipui. Nimeni nu poate să susţină cu bună credinţă că nimic nu s-a schimbat. Viaţa noastră este astăzi alta, deşi nemulţumirile ne sunt încă profunde, dar, în bună parte, acestea sunt datorate nouă înşine, imperfecţiunilor noastre. Totodată, suntem însă datori să constatăm că ne-am aflat şi în faţa unui fenomen inexorabil, impus de legile istoriei. Opresiunea atrage după ea, pe de o parte, legic, lupta de eliberare, iar un sistem opresiv nu poate fi viabil decât atâta timp cât beneficiază de o funcţionalitate social-economică, pentru ca, întemeiat pe aceasta, să-şi poată exercita forţa coercitivă. Totodată, odată destrămarea iniţiată, ea nu mai poate fi frânată. Aşa s-a prăbuşit sistemul comunist în Europa şi toate naţiunile continentului şi-au putut relua o viaţă liberă!

LUMEA ŞI ROMÂNIA, ASTĂZI*

Acad. DAN BERINDEI

Timpurile în care trăim sunt extraordinare. Omul a ajuns pe lună şi mâine, poimâine va ajunge pe alte planete, *e-mail*-urile ne asigură o comunicare de o rapiditate şi de o eficienţă extraordinară, avionul a devenit un mijloc de circulaţie al normalităţii generalizate. Umanitatea este în permanentă căutare pentru a găsi şi a desăvârşi formula conlocuirii neconflictuale, deoarece dezvoltarea ei şi în domeniul armelor a adus-o în faţa necesităţii de a evita marile conflicte, care ar duce la nimicirea ei! Dar există şi alte provocări, cărora oamenii trebuie să le facă faţă! Dacă la mijlocul veacului al XVIII-lea populaţia globului însuma între 700 şi 750 de milioane, astăzi numărul populaţiei planetei s-a înzecit! Până unde va putea merge capacitatea ei de a da hrană şi de a face astfel faţă saltului demografic? Problema apei, cea a energiei, schimbarea climei, iată alte provocări! Nu putem decât admira modul în care umanitatea în ansamblul ei a ştiut până astăzi să se descurce, dar care sunt limitele ei, dacă astfel de limite există?

Omul este, fără îndoială, regele regnului animal, cel care s-a luat la trântă cu natura, uneori fiind ameninţat însă de a suferi înfrângeri usturătoare! Inteligenţa sa l-a ridicat asupra tuturor celorlalte fiinţe, forţa sa de a găsi soluţii a fost şi este uimitoare, dar, totodată, nu există între oameni regulile de fier pe care le constatăm la foarte multe animale. Societatea omenească este departe de a funcţiona ca un stup de albine sau ca o colonie de furnici şi totuşi în viitor *va trebui* ca relativa disciplină căreia oamenii i se supun să ajungă la parametrii legici, altfel nemaifiind posibil un real mers înainte şi chiar o menţinere, în condiţiile existente.

Nu întâmplător au existat marile imperii ale Antichităţii. Necesitatea de a se organiza şi reglementa o conlocuire pe vaste spaţii le-a provocat existenţa şi a creat condiţiile pentru ca mari personalităţi să le creeze. Îmi vin în minte modalităţile de funcţionare ale societăţii şi statului într-un imperiu uriaş ca cel persan al lui Darius şi, mai ales, în extraordinara creaţie a lui Alexandru Macedon, cel care doar în 13 ani şi-a marcat atât de puternic prezenţa în istoria umanităţii. Cum putea fi funcţional un astfel de imperiu, întins – în cazul lui Alexandru din Grecia în India – într-o lume în care nu exista nici automobilul, nici avionul şi nici *e-mail*-ul!? Drumuri, o poştă, sisteme de semnalizare rapide, ba chiar şi o monedă unică, dar mai ales şi paradoxal uneori spiritul de toleranţă, de îngăduire a celulalt, ca şi înzestrarea spiritului cu formula unificatoare a helenismului, au asigurat unicitatea şi coeziunea lor.

*Discurs de răspuns cu prilejul conferirii titlului de doctor *Honoris Honoris Causa* al Universităţii „Valahia" din Târgovişte (15 septembrie 2009).

Şi dacă mergem în timp şi mai încoace, avem exemplul Imperiului Roman, care a ştiut nu doar să domine lumea din vremea sa, ci şi să impună liantul limbii sale şi să lase până astăzi, după 2000 de ani, amintirea fiinţării sale. De asemenea, îmi exprim admiraţia faţă de un Carol cel Mare – naşul a trei mari state ale Europei apusene –, care şi el a ştiut cu măiestrie din cioburile unei Antichităţi atunci dispărute să construiască o mini-Europă. Nu-l admir pentru campaniile sale militare şi opera de cucerire, ci pentru această măiestrie de a organiza eficient uriaşele şi inegalele sale stăpâniri. Şi tot astfel, Napoleon Bonaparte a dominat istoria acestui continent nu prin rarele sale însuşiri militare, ci prin arta de a construi o Europă nouă, folosind cuceririle Revoluţiei din 1789, dar şi utilizând ceea ce trebuia firesc păstrat din zestrea Vechiului Regim. Nu uităm oare prea uşor că aproape întreaga lume este şi astăzi tributară – inclusiv România începând din 1864! – Codului Civil napoleonian? Sfânta Alianţă, reacţionară neîndoielnic – o alianţă a marilor monarhi! – a strâns totuşi laolaltă mari state europene, în 1848 s-a invocat apoi alianţa naţiunilor în „veacul naţionalităţilor", pentru ca după marea încercare a celui Dintâi Război Mondial să se ajungă la constituirea Societăţii Naţiunilor – în care a jucat un rol de seamă şi românul Niculae Titulescu. Cea de-a doua conflagraţie mondială a stat la temeiul apoi a constituirii Organizaţiei Naţiunilor Unite. Nu putem susţine că acest O.N.U. corespunde încă pe deplin misiunii sale. Au continuat să fiinţeze aliaţele care au grupat puterile după afinităţi, ideologii şi interese şi subsumarea lor autorităţii O.N.U. este încă relativă. Viitorul va impune treptat o consolidare a autorităţii organizaţiilor mondiale şi, mai ales, unanima lor recunoaştere *ca factor decisiv şi respectat*.

Dar până atunci, continentul nostru trăieşte o experienţă unică, în care suntem şi noi implicaţi. De la o alianţă economică a câtorva puteri, s-a ajuns astăzi la gruparea laolaltă a 27 de state, printre care, de la 1 ianuarie 2007, se numără şi România. Este evident, şi nu numai pentru noi, că este vorba de un experiment complicat şi de durată. Am avut prilejul să vizitez Spania în 1982 şi apoi din nou în 1990. Mutaţiile pe care le-am constatat au fost într-adevăr uimitoare, cel puţin în privinţa capitalei, a Madridului, am găsit un alt Madrid! Fără îndoială că schimbarea depinde de mulţi factori, iar dintre aceştia cel mai de seamă rămâne cel al măsurii în care *cei direct implicaţi* pot face faţă provocării, să se integreze şi să slujească procesul reînnoirii! Criza survenită este departe de a ne ajuta, dar ea nu este decât un „accident de parcurs", dacă există unitate şi voinţă de a fi depăşită. Pentru a conchide însă în privinţa omenirii, ea se află la un moment de mare încercare, în care soluţiile trebuie întemeiate pe consens şi conlucrare şi, de asemenea, vrând-nevrând, pe compromis. Greutăţile sunt mari şi mai ales necunoscutele, contradicţiile sunt puternice, fiecare încercând să tragă folosul cel mai mare şi să pună pe umerii celuilalt sacul cel greu. Nu suntem nici albine şi nici furnici, cu greu oamenii vor ajunge la acceptarea unanimă şi la supunerea lor liber consimţită la reguli echilibrat folositoare, dar până la urmă necesitatea supravieţuirii îi va constrânge la aceasta!

Dar noi, locuitorii acestei țări, unde ne situăm în acest uriaş proces în care suntem angrenați? De la mijlocul veacului al XIX-lea şi în prima jumătate a celui următor, am trecut printr-un miracol, cel de-al treilea al existenței noastre istorice. Cel dintâi a fost cel al rezistenței şi supraviețuirii noastre, a românilor, ca o urmă neştearsă a Romei, ca popor romanic departe de celelalte popoare romanice ale Apusului, în „calea răutăților", după expresia Cronicarului. Cel de-al doilea a fost compromisul istoric care a putut ființa între statele medievale româneşti şi uriaşa putere otomană; ne-am putut păstra autonomia, domnii, clasa stăpânitoare şi, mai ales, credința. Cel de-al treilea a fost constituirea unui stat național şi modern, reuşindu-se acest lucru într-un spațiu dominat de trei imperii departe de a fi interesate la o astfel de schimbare şi reuşită a unei mici națiuni. Şi totuşi şi acest miracol a avut loc! Am beneficiat, fără îndoială, şi de împrejurări internaționale destoinic folosite: Războiul Crimeii, ridicarea la lupta de eliberare a creştinilor balcanici, combinat cu Războiul ruso-turc din 1877 şi cel Dintâi Război Mondial şi, mai ales, destrămarea imperiilor care i-a urmat. Hotărâtoare a fost însă implicarea românilor, ei au fost făuritorii României desăvârşite; crezul în această strângere la un loc şi în necesitatea ei, ca şi în mersul înainte, în modernizare, care i-a însuflețit în ansamblu a reprezentat instrumentul prin care cel de-a treilea miracol amintit a devenit o realitate. A ființat multă dăruire către țară, s-au făcut grele sacrificii, de la cei puternici la cei mai mici. Cei mari au acceptat treptata democratizare a societății şi a conducerii ei, cei mici n-au şovăit în a se jertfi, cum au făcut-o în 1877 şi în 1916–1917. Patriotismul n-a fost o metodă demagogică de parvenire politică, ci acele generații care ne-au precedat au fost însuflețite de crezul împlinirilor naționale, interpretate firesc ca folositoare tuturor. Marii boieri Goleşti au dat pământ țăranilor înainte ca legea din 1864 să-i oblige a o face; tot ei au vândut o bună parte din moşiile neamului lor pentru a contribui cu mijloace, şi nu doar cu vorbe, la făurirea României; în 1916, liberalul Ionel Brătianu a găsit în democrat conservatorul Take Ionescu pe cel dispus de a colabora în acelaşi guvern pentru izbânda cauzei naționale; regele Ferdinand, îndemnat de Brătianu, a făgăduit în 1917 pământ şi drept de vot țăranilor luptători şi, după războiul în care aceştia îşi făcuseră pe deplin datoria către țară, promisiunea a fost tradusă în realitatea celor două mari reforme. Prin conlucrare şi jertfe, prin dragoste de țară s-a construit statul român şi s-au strâns laolată românii în unice hotare.

M-am născut în România Mare şi am trăit copilăria şi adolescența în acea vreme. Nu era încă o lume ideală, dar se trăia la nivelul întregii societăți euforia marii împliniri. Nu era familie care să nu fi numărat victime printre ai ei, aceştia erau plânşi dar, totodată, cinstiți şi se trăia cu sentimentul nu doar al împliniri miraculoase, dar şi al mersului înainte. Acele decenii sunt marele model pentru ultimele noastre decenii în care n-am ajuns acolo unde am fi dorit şi acest lucru trebuie să ni-l imputăm nouă, tuturor. Atunci, în două decenii, ieşiți dintr-un război distrugător nu numai în pierderea a 800 000 de oameni, dar şi în grave pierderi materiale datorate operațiilor militare şi ocupației, când a trebuit să unificăm efectiv patru teritorii, să efectuăm marile reforme social-economice menționate mai

înainte, să ne obişnuim să trăim împreună, am reuşit, realizând şi noua Constituţie din 1923, să ne refacem economia şi să redevenim în mai puţin de un deceniu pe un drum ascendent, înfruntând până la urmă cu succes chiar şi marea criză mondială din 1929 şi atingând apoi, prin 1938, un vârf al dezvoltării economice. Totodată atunci nimeni n-ar fi putut susţine că România nu era în Europa, iar pe plan extern, având alianţa cu Franţa din 1926, Mica Înţelegere şi Înţelegerea Balcanică, jucând un rol important în Societatea Naţiunilor, se părea că ocupam o situaţie fericită. A intervenit însă cel de-al Doilea Război Mondial, mari puteri şi-au pierdut poziţiile cel puţin pentru o vreme şi frumosul vis al Marii României s-a prăbuşit, iar graniţele ţării au fost grav afectate. La sfârşitul războiului ocupaţia rusă avea să aibă consecinţele pe care le-a avut timp de aproape o jumătate de secol.

În decembrie 1989 ne-am eliberat dintr-un sistem care ne apăsa şi de atunci tranziţia noastră spre mai bine n-a mai încetat, deşi două decenii au trecut! Ne putem întreba firesc de ce, de data aceasta, naţiunea n-a mai avut forţa de după 1918? De ce n-am fost capabili să ne strângem rândurile, să slujim cauza solidară a tuturor, după cum au făcut generaţiile anterioare, ziditorii statului românesc desăvârşit? De ce am uitat că facem parte dintr-o naţiune şi că avem faţă de ea datorii? De ce ne cerem necontenit drepturi, dar nu ne întrebăm cu ce contribuim şi cu cât contribuim ca România să aibă capacitatea de a ne împlini deziderateleе, poate fireşti, dar neapărat condiţionate de ce suntem noi capabili să facem, să construim, să zidim! Distrugerea unui mod de existenţă şi al unui sistem moral trebuie, de asemenea, să ne îngrijoreze şi să ne dea de gândit. Corupţia întinsă ca o molimă la toate nivelele, numărul prea mare al celor care-şi construiesc viaţa prin necinste, sistemul pilelor, banul care face legea, interesele partinice care trec înaintea celor naţionale, detaşarea de identitatea naţională, lipsa de respect pentru un întreg trecut şi pentru valorile sale toţi aceşti factori frânează un mers înainte, dacă nu chiar ne împing înapoi, ne fac să pierdem zestrea dobândită prin trudă şi jertfă de înaintaşi, ne împiedică să redăm acestei ţări locul care i s-ar cuveni în marea familie europeană. Să nu ne uităm prea departe, ci doar la unii vecini ai noştri – şi mă gândesc în primul rând la polonezi şi la unguri – pentru care propria lor devenire istorică şi patria lor nu sunt noţiuni de etichetă, ci simţăminte constante şi generalizate, care n-au încetat şi ei se simt – şi o vor mai face încă lungă vreme! – că sunt polonezi sau unguri. Sunt exemple care ar trebui să ne stimuleze şi să ne împingă la imitaţie! Oricum, construirea unei Românii prospere şi puternice pe toate planurile se poate realiza numai de o naţiune conştientă de ceea ce ea este, de ce au făcut cei dinainte şi de ceea ce trebuie să facă! Este o lecţie a istoriei pe care ar trebui să ne-o asumăm!

ROMÂNII ŞI ORDINEA EUROPEANĂ DE LA 1815*

Prof. univ. GHEORGHE CLIVETI

În istoria Europei moderne, anul 1815 s-a înscris ca unul cu semnificaţii aparte. A fost anul când s-a finalizat „organizarea păcii post-napoleoniene", proces care, departe de a fi eradicat impactul extraordinar al Revoluţiei franceze şi al Imperiului Întâi, a suscitat acte politice, norme juridice şi precepte morale sintetizate de ceea ce avea să poarte denumirea de *ordinea europeană*. I-a fost dat însă unei asemenea sintagme ca, deşi utilizată şi subscrisă de exponenţii *marii politici* la 1815, să răzbată anevoios în orizontul istoriografic. Analogiile ce aveau să fie încercate între *pacea de la 1814–1815* şi cea de la Paris-Versailles, din 1919–1920, mai ales din perspectiva „diplomaţiei de conferinţă", au impus-o atenţiei istoricilor şi nu numai a acestora[1]; o atenţie mereu sporită, după 1945, pe fondul implicaţiilor fenomenelor integraţioniste, la scară euro-atlantică, mai nou la una scontată a fi globală, cu presupunerea necesară a decelării rădăcinilor şi oportunităţii asumării de factorii activi ai vieţii internaţionale, statale, a diverselor acte zise, cumva emfatic, „de pace şi progres". Acte sinalagmatice, în definitiv, care, cu referire la pacea de la 1814–1815, au putut fi reţinute de istorici ca fiind „de pace", nu însă şi „de progres", pe considerentul că „învingătorii lui Napoleon" au cenzurat valorile sociale şi naţionale ale Revoluţiei, opunându-le „un sistem al reacţiunii", numit şi „al Sfintei Alianţe". Au şi înţeles să utilizeze atât de frecvent sintagma *Europa Sfintei Alianţe*, până la a fi obnubilată cea de *ordinea europeană*. Recuperarea istoriografică a acestei din urmă sintagme, survenită între timp, avea să o implice necesar şi pe aceea de *concertul european*, aplicabilă *politicii intereselor generale*[2].

Desigur, o recuperare de felul menţionat nu a putut privi doar sintagme şi noţiuni în sinea lor, ci procese istorice pe care acestea le „acoperă". Iar o

*Prezentată în şedinţa de comunicări a Secţiei de Ştiinţe Istorice şi Arheologie (28 noiembrie 2008).

[1] P. Rain, *Organisation de la paix en Europe, depuis les origines jusqu'à l'O.N.U.*, Paris, 1946; R.F. Randle, *The Origins of Peace. A Study of Peacemaking and the Structure of Peace Settlement*, New York, 1973; Georges I. Bratianu, *L'organization de la paix dans l'histoire universelle, des origines à 1945*, Bucureşti, 1997 etc.

[2] Charles Dupuis, *Le principe d'équilibre et le concert européen depuis la paix de Westphalie à lácte d'Algésiras*, Paris, 1909; W.A. Philips, *The Confederation of Europe. A Study of the European Alliance, as an Experiment in International Organization of Peace*, Londra, 1914; H.G. Schenk, *The Aftermath of the Napoleonic Wars. The Concert of Europe – an Experiment*, New York, 1947; René-Albrecht Carrié, *The Concert of Europe*, New York, 1968; Carsten Holbraad, *The Concert of Europe. A Study in German and British International Theory 1815–1914*, New York, 1970; Heinz Duchhardt, *Gleichgewicht der Kräfte. Convenance. Europäisches Konzert*, Darmstadt, 1976; Gh. Cliveti, *Concertul european. Un experiment în relaţiile internaţionale din secolul XIX*, Bucureşti, 2006.

demonstrație, fie şi succintă, a unei atare „acoperiri" îşi poate afla rostul şi ca suscitare a regândirii modalităților de raportare a „realităților româneşti" la cursul celor „europene" ale epocii de interes, aici. Şi fiindcă este vorba despre raportarea la o anumită *ordine internațională*, tutelată de *concertul marii politici*, criteriul statalității, inclusiv de partea românească, în datele Principatelor Moldova şi Valahia, se cuvine a fi urmat. Cum bine este ştiut, locul celor două mici entități statale în raporturile politice internaționale, la finele secolului XVIII şi până spre mijlocul celui următor, a fost relevat mai ales pe coordonatele devenirii problemei orientale[3]. Ca urmare, în studiile privind implicațiile româneşti la nivel internațional, anul 1815, cu nimbul *ordinii europene*, nu a prea fost văzut ca unul de referință[4]. A fost văzut, cu nu puțină îndreptățire, *anul 1821*, unul al impulsului revoluționar dat constituirii României moderne[5]. Pentru a proba raportarea mai curând procesuală decât cronotopică a datelor „chestiunii române" la *ordinea europeană*, am considerat necesare câteva referiri preliminare asupra deliberărilor Congresului de la Viena, la ale cărui rezultate s-a conectat sistemul politic girat de *concertul marilor puteri*. Iar toate acestea spre a face posibilă relevarea faptului că emergența „chestiunii române" nu a decurs dintr-un simplu „punct al problemei orientale", până să atingă parametrii recunoaşterii internaționale.

La Congresul de la Viena au căutat să fie reprezentate „toate puterile care au fost angajate de o parte şi de alta" în războaiele zise „napoleoniene"[6]. Un asemenea „elan de reprezentare" transpira ideea că la Viena erau de aşteptat deliberări ale unui *congres de pace* într-un „plen al tuturor statelor europene". N-a fost însă, se ştie, să fie aşa. Principiul „reprezentării echitabile", frizând „egalitatea în drepturi", nu se aplica vieții internaționale. S-a impus principiul reprezentării de „clubul celor mari" a „intereselor generale", cei cu „interese secundare" putând fi, eventual, consultați. Rolul decisiv şi l-a adjudecat „comitetul celor patru" (Austria, Marea Britanie, Prusia şi Rusia), devenit, prin jocul de interese, subtilizat genial de Talleyrand, un „comitet de cinci" („the real Congress")[7], incluzând, formal, de la 5 ianuarie 1815, şi Franța. A mai operat, după competențe mult deliberate, „comitetul celor opt puteri semnatare ale tratatului din 30 mai 1814" („cele cinci",

[3] V., mai nou, Anastasie Iordache, Apostol Stan, *Apărarea autonomiei Principatelor Române, 1821–1859*, Bucureşti, 1987; Veniamin Ciobanu, *Statutul juridic al Principatelor Române în viziune europeană (sec. al XVIII-lea)*, Iaşi, 1999; Leonid Boicu, *Principatele Române în raporturile politice internaționale (1792–1821)*, Iaşi, 2001; Marian Stroia, *Românii, marile puteri şi sud-estul Europei (1800–1830)*, Bucureşti, 2002; Armand Goşu, *Între Napoleon şi Alexandru I. Principatele Dunărene la începutul secolului al XIX-lea*, Bucureşti, 2008.

[4] Pentru considerații de ordin general, asupra *anului 1815*, ca *moment* de transformări internaționale, cu „atingeri" româneşti, v. *România în relațiile internaționale. 1699–1939* (coord. L. Boicu, V. Cristian, Gh. Platon), Iaşi, 1980.

[5] V., pentru o recentă şi întemeiată demonstrație, în sensul celor menționate, *Istoria Românilor*, vol. VII/1. *Constituirea României moderne. 1821–1878* (coord. Dan Berindei), Bucureşti, 2003.

[6] *Mémoires du prince de Talleyrand* (în continuare, Talleyrand, *Mémoires ...*), publiées par le duc de Broglie, vol. II, Paris, 1891, p. 196 şi urm.

[7] C.K. Webster, *The Congress of Vienna, 1814–1815*, Londra, 1919 (?), p. 73–76.

deja menționate, plus Spania, Portugalia şi Suedia)[8]. Acest „comitet lărgit" a avut opt şedințe, iar „comitetul celor patru", devenit al „celor cinci", nu mai puțin de 41 de şedințe[9]. Principalele decizii (documente) au fost deliberate de „comitetul celor mari", iar Fiedrich von Gentz („secretarul congresului") şi francezul La Besnardière au elaborat versiunile supuse avizului reprezentanților „celor opt"[10]. Din necesitatea aprofundării unor aspecte „delicate sau complexe" au funcționat „comitete şi comisii" pentru „chestiunea germană" (Austria, Prusia, Bavaria, Würtemberg şi Hanovra), „chestiunea elvețiană", „afacerile italiene", statistică, râuri internaționale, „preseanță şi ranguri diplomatice", abolirea comerțului cu sclavi, verificarea deplinelor puteri ale participanților la deliberări (comisie oficiată de delegații Marii Britanii, Rusiei şi Prusiei)[11].

Considerat în toată cuprinderea sa, Congresul de la Viena şi-a etalat deosebita apetență de a se fi inventat „din mers". A lucrat mult asupra însăşi condiției sale de „for diplomatic", raportul între ceea ce el a încercat şi ceea ce a reuşit, suscitând opinii controversate în literatura de specialitate. Sub impresia dată de faptul că a fost urmat de o perioadă relativ îndelungată fără război, antrenând, în tabere adverse, marile puteri, de o perioadă când diversele *crize*, provocate de revoluții, de „ambiții", cu deosebire ruse, vizând tranşarea „chestiunii orientale", s-a avansat opinia, întărită şi de invocarea „aranjamentului politico-teritorial stabil" („la première charte territoriale de l'Europe")[12], că „forul păcii de la Viena", în ipostaza congresului, „a fost cel mai bun exemplu de unul plin de succes, de poate singurul excepțional"[13]. În mai toate demersurile de „istorie diplomatică", de „istoria dreptului internațional" prevalează considerațiile laudative asupra performanței în sine de „organizare a păcii în stil vienez", când „suveranii şi oamenii de Stat... avuseseră (ei înşişi) cea mai înaltă idee despre opera lor, acordul stabilit între ei, solemnitatea deliberărilor, măreția obiectivului pe care l-au avut în vedere şi pe care credeau că l-au atins conducându-i la a căuta în mijloacele disponibile pentru restabilirea păcii o cale de a o menține" şi făcându-i „să gândească la a face din congres o *instituție europeană* destinată a preveni şi a regla toate diferendele între state şi națiuni"[14]. Considerațiile au căpătat însă un pronunțat ton critic atunci când „opera" Congresului de la Viena, în accepțiunea pe cât posibil elastică de *Restaurație*, a fost raportată la veleitățile hegemonice ale contractanților „păcii de la 1814–1815", la tendințele de profunzime din viața Europei, impulsionate de

[8] *Ibidem*, p. 76 şi urm.

[9] Dan Berindei, *South Eastern Europe and the Great Peace Treaties 1815–1878*, în *Great Peace Congresses in History* (Albert P. van Goudoever, ed.), Utrecht, 1993, p. 53.

[10] *Ibidem*.

[11] C.K. Webster, *op. cit.*, p. 54–97.

[12] În opinia lui Ch. Pouthas, *Actul final* din 9 iunie 1815 a avut o asemenea semnificație; *cf.* J.-B. Duroselle, *L'idée d'Europe dans l'histoire*, Paris, 1965, p. 196 şi urm.

[13] „The Vienna Congress... has been the best example of a successful peace congress and perhaps the only exceptional one"; *Great Peace Congresses* (Albert P. van Goudoever, ed.), p. 12; v. şi Henry Kissinger, *Diplomacy*, New York, 1994, p. 81.

[14] Th. Funck-Brentano, Albert Sorel, *Précis de droit des gens*, Paris, 1877, p. 464.

Revoluție pe coordonatele modernității. S-au făcut deseori trimiteri la consemnările lui Friedrich von Gentz („l'âme damné de Metternich")[15], dintr-un *mémoire* datat 12 februarie 1815, după care „cei bine, sesizând natura şi obiectivul congresului, nu puteau să se înşele asupra mersului său, oricare ar fi fost opinia lor asupra rezultatelor sale... Marile fraze de reconstrucție a ordinii sociale, de regenerare a sistemului politic al Europei, de pace durabilă fondată pe o justă repartiție a forțelor,... se debitau pentru a tranchiliza popoarele şi pentru a da... reuniunii solemne un aer de demnitate şi de grandoare; dar adevăratul scop al congresului era partajul între învingători al despuierilor *învinsului*"[16]. Evoluția sinuoasă a deliberărilor de pace, marcate de intrigi, de „combinații de culise", ar fi reprezentat un autentic *imbroglio*, „dezlegat" de *Actul final* din 9 iunie 1815. La Viena, marile puteri declaraseră solemn că recunoaşteau *dreptul internațional* ca bază a relațiilor lor şi se angajaseră să procedeze în acord cu principiile şi normele acestuia, dar, în realitate, n-au făcut decât „să gliseze pe suprafața legii"[17]. Iar aceasta pentru că în forma „organizării păcii" s-a coagulat esențialul preocupărilor „înalt calificate" din „sinodul diplomatic european"[18]: restaurarea şi asigurarea „vechii ordini", atât de puternic zdruncinată de Revoluția franceză şi de „războaiele napoleoniene". Proclamând principiile *legitimității monarhice* („suveranității patrimoniale a prinților legitimi")[19] şi al *echilibrului de forțe* („Balance of Power"), căutând să soluționeze „chestiunile teritoriale" pe baza unei concepții aparținând secolului XVIII[20], desconsiderând cu nonşalanță *principiul naționalității*, care tindea să anime viața entităților etno-istorice europene, „congresul monarhilor" a „reuşit" să instituie un „sistem internațional" *al principiilor şi planurilor*, dar nu şi *al aranjamentelor constructive*[21]. Din perspectiva consacrării *Europei națiunilor*, la 1919, Antonio Monti realiza o comparație defavorabilă Congresului de la Viena, care „n-ar fi pornit de la exigențele oamenilor şi popoarelor pentru a ajunge la o corespunzătoare aşezare politică a statelor, ci, propunându-şi o anumită împărțire a

[15] A. Debidour, *Histoire diplomatique de l'Europe, depuis l'ouverture du Congrès de Vienne jusqu'à la fermeture du Congrès de Berlin. 1814–1878*, vol. I, Paris, 1891, p. 2.

[16] „Ceux qui, à l'époque de la réunion du Congrès de Vienne, avaient bien saisi la nature et les objets du congrès, ne pouvaient guère se méprendre sur sa marche, quelle que fût leur opinion sur ses résultats. Les grandes phrases de reconstruction de l'ordre social, de régénération du système politique de l'Europe, de paix durable fondée sur une juste repartition des forces, ... se débitaient pour tranquilliser les peuples et pour donner à cette réunion solennelle un air de dignité et de grandeur; mais le véritable but du congrès était le partage entre les vainqueurs des dépouilles du vaincu"; *Mémoires. Documents et écrits divers laissés par le prince de Metternich* (în continuare, Metternich, *Mémoires ...*), publ. par le prince Richard de Metternich, vol. II, Paris, 1881, p. 474; v. şi A. Debidour, *op. cit.*, vol. I, p. 2.

[17] *Dictionnaire diplomatique* (publ. sous la direction de A.-F. Frangulis), vol. I, Paris (f. a.), p. 173.

[18] Maurice Paléologue, *Alexandre I^er. Un tsar énigmatique*, Paris, 1937, p. 208.

[19] *Dictionnaire diplomatique*, vol. I, p. 70.

[20] Pierre Renouvin, *Le XIX-e siècle*, 1-ère partie: *De 1815 à 1871. L'Europe des nationalités et l'eveil des nouveaux mondes* (vol. V din *Histoire des relations internationales*, publ. sous la direction de P. Renouvin), Paris, 1954, p. 7.

[21] A.J.P. Taylor, *The Struggle for Mastery in Europe 1848–1918*, Londra, 1984, p. 1 şi urm.

Europei în state mari şi mici, a vârât oamenii în ele. Ce mirare deci că n-a ieşit din întrunirile acelea memorabile *marea familie europeană* aşa de mult trâmbiţată, ci numai o amestecătură de popoare împărţite, cumpărate şi trocate ca nişte turme, pentru a întrebuinţa o expresie intrată... în domeniul public? Conspiraţia prinţilor contra libertăţii şi independenţei popoarelor: iată caracteristica esenţială a acelui Congres"[22].

Ar fi extrem de dificilă stingerea controverselor asupra „valorii istorice" a Congresului de la Viena, „făcându-se dreptate" vreuneia din versiunile interpretative. Cum remarca şi Harold Nicolson[23], au fost acumulate, în timp, argumente solide sau poate mai curând convingeri, atât în ideea că performanţa de la 1814–1815 în „organizarea păcii" a fost una deosebită, prevenind un „război general" pentru „aproape un întreg secol", cât şi în aceea că „aranjamentul politico-teritorial" din acei ani a fost în contrasens cu „secolul naţionalităţilor", cu „mersul istoriei". În orizontul primei idei şi-au binemeritat locul cu totul aparte prelegerile profesorului Walter Alison Philips la Cambridge University, în 1913, interpretări „de autoritate" ale „alianţei europene de la 1813–1823 ca experiment în organizarea internaţională a păcii"[24]; de asemenea, publicaţiile supervizate de *Historical Section of the Foreign Office*[25], între care *Coalitions, Alliances and Ententes more than two Powers since 1792*, supusă atenţiei „celor interesaţi" pe la 1918. A prins atunci contur o anumită tentă interpretativă a Congresului de la Viena, menţinută şi chiar amplificată în mediul istoriografic anglo-american. Mai puţin, însă, în cel francez, unde un întreg traseu istoriografic, de la Antoine Debidour, Albert Sorel şi Émile Bourgeois la Pierre Renouvin, Jacques Droz şi Jean-Baptiste Duroselle, deşi salutar sub aspectul reevaluărilor conceptuale şi metodologice, a evidenţiat „pacea de la 1814–1815" ca „o dare înapoi a ceasului istoriei", ca „un regim de cenzură internaţională" aplicat procesului istoric impulsionat de Revoluţia franceză. Un traseu prezentând profunde afinităţi cu interpretările din cuprinsul acelor istoriografii naţionale predispuse natural a releva, în date specifice fiecăreia, înfăptuirile statale moderne ca „forţe de bulversare a sistemului european de la 1815"[26]. Cât despre istoriografia ruso-sovietică, reverberând cu intensităţi diferite în cele de sub fostele „regimuri de democraţie populară", aceasta, cu toată punerea în circuitul ştiinţific de fonduri documentare, fiind de aşteptat, după evenimentele din 1989–1991, „noi surprize" din partea arhivelor de la Moscova şi Petersburg, s-a conformat unui anumit manierism, de „şcoală V.P. Potemkin"[27], evaluând „forurile de pace" de până la finele Primului Război Mondial, cel puţin, în lumina

[22] Apud Cipriano Giachetti, *Congresul de la Viena, 1814–1815*, Craiova, 1943, p. 200.

[23] Harold Nicolson, *The Congress of Vienna. A Study in Allied Unity: 1812–1822*, Londra, 1946; apud L.C.B. Seaman, *From Vienna to Versailles*, New York, 1963, p. 1.

[24] W.A. Philips, *op. cit.*

[25] *Apud* C.K. Webster, *op. cit.*, p. 1.

[26] René Rémond, *Introduction à l'histoire de notre temps*, vol. II. *Le XIX^e siècle, 1815–1914*, Paris, 1974, p. 177 şi urm.

[27] *Istoria diplomaţiei* (sub redacţia V.A. Zorin), vol. I, Bucureşti, 1962, p. 429–439; *Vsemirnaja istorija* (sub red. N.A. Smirnov ş.a.), Moscova, 1959, p. 131–136; *Istorija vneshnei politiki Rossii. Pervaja polovina XIX veka* (sub red. A.N. Saharov ş.a.), Moscova, 1995, *passim*.

„disputelor imperialiste", ai căror principali protagonişti au fost aduşi, printr-o forţare a evidenţelor, la *uniterm atitudinal*, şi amânând încă să răspundă dezideratului relevării *politicii veritabile a Rusiei, mobilurile, mijloacele şi direcţiile ei strategice*. Din raţiuni decelabile chiar şi prin „perdeaua frazeologiei de circumstanţă", s-a perseverat într-o dispunere foarte disonantă, marcată de evidente *parti-pris*-uri, a istoriografiei „forului european de la 1814–1815", exponenţii ei fiind mai lesne identificabili şi evaluabili „pe ţări" decât după curente şi idei animate de purul ideal al cercetării ştiinţifice. Situaţie care, aşa cum o sesiza şi Charles K.Webster[28], a făcut şi face încă greu realizabilă şi anevoios admisibilă „o istorie standard a Congresului de la Viena".

Pentru a reuşi determinarea „valorii istorice a forului păcii de la 1814–1815", calea propice rămâne aceea a considerării operei lui *en tout*, altfel spus, a relevării întrepătrunderii „performanţelor strict congresionale", străbătând procedurile deliberative până la *actul* din 9 iunie 1815, cu „jocurile de interese", frecventele redispuneri ale tendinţelor politice cuantificabile în marja fiecărui factor statal, dar şi în aceea a „aranjamentelor generale". *Operă* ce n-a constat doar în negocierea şi contractarea unor *tratate* menite a aşeza *pacea europeană* într-un *sistem* de drepturi şi obligaţii decurgând *stricto sensu* din respectivele *acte*. Având a pune capăt unei confruntări ce a angrenat, în grade diferite, mai toate entităţile statale europene, o confruntare cu trăsături de conflict civil internaţional[29], „pacea de la 1814–1815" a implicat, în strânsă concordanţă cu fundamentele ei *de drept*, o *construcţie politică* dorită la scară continentală şi extensibilă, fie şi doar în unele privinţe, deocamdată, la cea mondială[30]. *Construcţie politică* şi nu *reconstrucţie politică*, acest din urmă concept fiind asimilabil celui de *Restauraţie*, cu o foarte oscilantă audienţă „în epocă" şi cu o formidabilă „carieră istoriografică", vehiculându-se nu arareori o accepţiune forţată de *Restauratio in integrum* a stărilor de lucruri corespunzătoare Vechiului Regim. La rigoare, *Restauraţia* a însemnat mai curând o stare de spirit decât o realitate clar definibilă în termeni politici. Nici măcar în Franţa, ţară considerată a „Restauraţiei clasice"[31], nu a mai fost posibil a se reveni, dincolo de reîntronarea dinastiei de Bourbon, la sistemul social-politic anterior Revoluţiei. Nu toate *tronurile*, nu toate entităţile statale de pe întinderea „bătrânului continent", nu toţi proprietarii sau uzufructuarii au fost *restauraţi* în drepturi[32]. La 1814–1815,

[28] C.K. Webster, *op. cit.*, p. III (*Preface*).

[29] David Thomson, *Europe since Napoleon*, New York, 1962, p. 78, 109.

[30] Acesta este şi înţelesul direcţional al cărţii lui Jacques-Henri Pirenne, *Sainte-Alliance. Organisation européenne de la paix mondiale*, vol. I–II, Neuchâtel-Paris, 1946.

[31] A. Malet, *Histoire contemporaine 1789–1900*, Paris (f.a.), p. 299–323.

[32] Congresul de la Viena, prin actele sale „a restaurat suverani" pentru: Hessa-Cassel, Hanovra (art. XXVI al *Actului final* din 9 iunie 1815), Regatul celor Două Sicilii (art. CIV, doc. cit.), Sardinia (art. LXXXV, doc. cit.), Toscana (art. C, doc. cit.); „a creat trei regate noi": Hanovra (art. XXVI, doc. cit.), Polonia (art. I, doc. cit.; acest regat fără suveranitate reală), Ţările de Jos (art. LXV, LXVI, LXXII şi LXXIII, doc. cit.); a acordat (confirmat) titlul de *mare duce* „suveranilor" de: Mecklemburg-Schwerin (art. XXXV, doc. cit.), Mecklemburg-Strelitz (art. XXXV, doc. cit.), Hessa-Darmstadt (art. XLVII, doc. cit.), Oldenburg (art. XXXIV, doc. cit.); „a creat" noi *mari ducate*:

„factorii deliberanți" asupra „organizării Europei" au invocat principii axiomatice pentru „concepția Statului" și relațiile interstatale din secolul XVIII: *legitimitatea monarhică* și *echilibrul de forțe*[33], însă, în noile condiții, mișcate de „marea confruntare europeană" din anii 1792–1814, ambele principii au suportat serioase mutații semantice, reflectate și de răsturnarea raportului între *sistemul de drept internațional* și *politica internațională*. Conectat, cel puțin în planul reflecției, unui atare proces, Charles de Martens sublinia că „sistemul internațional" fondat juridic de Balthazar Ayala (*De jure belli et officiis belli*, 1582), Alberico Gentilli (*De legationibus*, 1585), Hugo Grotius (*De jure belli ac pacis*, 1625), Samuel Pufendorf (*De jure naturae et gentium*, 1672), Abraham Wicquefort (*L'Ambassadeur et ses fonctions*, 1676) a fost „depășit prin progresele survenite în arta dezvoltării principiilor și a simplificării negocierilor", încât un Vattel, nume emblematic pentru „dreptul ginților" din secolul XVIII, ajunsese a reprezenta „un style diffus, en rendant la lecture pénible"[34]. În temeiul „noilor experiențe de secol XIX" avea să devină tot mai evidentă distincția între *dreptul teoretic al ginților* (le *Droit des gens théorique*), văzut ca fiind pentru raporturile între state ceea ce *dreptul natural* era imaginat pentru indivizi, fără vocația trasării de obligații pozitive și de reguli practice, „neangajând decât pe cei ce-l scriau", și *dreptul real al ginților* (le *Droit des gens réel*), semnificând „ansamblul obligațiilor în virtutea cutumelor și a contractelor interstatale"[35]. Pentru „sistemul de state"[36] din secolele XVII–XVIII

Luxemburg (art. LXVII-LXIX), Posen (art. II, doc. cit.), Rhin (art. XXIV, doc. cit.); „a șters de pe lista statelor" („a effacé de la liste des Etats..."): regatul Westphaliei, „creat în 1807" de Napoleon, ducatul de Würzburg și marele ducat de Berg; a schimbat marele ducat de Frankfurt „într-o republică" (art. XLV, doc. cit.); nu a restaurat unele entități statale desființate de Napoleon, precum Republica Venezia și multe din cele peste 300 de „stătulețe" din Germania, confirmate la 1648 de „Pacea Westphalică"; v. Ch. De Martens și Ferd. De Cussy, *Recueil manuel et pratique des traités, conventions et autres actes diplomatiques, sur lesquels sont établis les relations et les rapports existant aujourd'hui entre les divers états souverains du globe, depuis l'année 1760 jusqu'à l'époque actuelle*, vol. I, Leipzig, 1846, p. XXVIII și urm. (*Index explicatif*).

[33] Pierre Renouvin, *op. cit.* (vol. V.), p. 7.

[34] Charles de Martens, *Guide diplomatique*, vol. I, Leipzig, 1832, p. 6; Vattel, încercând o disertație asupra „chestiunii" propuse de l'Académie de Dijon, în 1742: *La loi naturelle peut-elle porter la société à la perfection, sans le secours des lois politiques?*, nota, în spiritul secolului XVIII: „L'homme désire naturellement la perfection et le bonheur, et il est doué d'intelligence et d'une volonté libre pour s'y élever... Pour qu'une société soit bien constituée... il faut qu'il y ait des règles de conduite... Ces règles sont des lois. Nous en connaissons de deux sortes: *la loi naturelle*, et *les lois politiques* ou *civiles*... *La loi naturelle* consiste dans des règles de conduite fondées sur la nature des choses et particulièrement sur la nature de l'homme. Nous la connaissons par la raison"; Vattel, *Le droit des gens ou principes de la loi naturelle appliquées à la conduite et aux affaires des nations et des souverains* (ed. P. Pradier Fodéré), vol. I, Paris, 1863, p. 33–36. Același Vattel admitea, în forme explicative confuze, diviziunea *legii naturale*, operată de Grotius, Hobbes și Pufendorf , în „*la loi naturelle de l'homme* et *la loi naturelle des Etats*. Cette dernière... est ce que l'on appelle d'ordinaire *droit des gens*"; *Ibidem*, vol. I, p. 51 și urm.

[35] Th. Funck Brentano, Albert Sorel, *op. cit.*, p. 2 și urm.

[36] René Remond, *op. cit.*, vol. I. *L'Ancien Régime et la Révolution. 1750–1815*, Paris, 1974, p. 119–122. În opinia lui P. Pradier-Fodéré, „*le droit naturel* a été assurément l'une des choses dont a

(„epoca westphalică"), prevalentă fusese *starea de jure*, determinată de formalizarea accentuată a interrelaționării entităților statale suverane la condiția de subiecte de drept internațional. În schimb, pentru „noua Europă" devenea prevalentă *dinamica politică*, într-o dispunere radical schimbată a *factorilor de putere*, condiției cărora nu-i mai erau intrinseci doar elemente de pondere materială (teritorii, populație, resurse) şi cu atât mai puțin „de ceremonial al titlurilor suveranilor" (de la împărați şi regi la altețe princiare), al „titlurilor de rudenie dinastică", oferind atât de mult suport „marilor genealogii"[37], al „titlurilor religioase" („la majesté impériale et royale apostolique", „le roi très-chrétien", „le roi catholique", „le roi très-fidèle", „le roi defenseur de la Foi")[38], ci facultăți asigurate de rolul *jucat* într-un *sistem politic*, scontat ca unul de reprezentare a *intereselor* (de la cele *generale* la cele *secundare* şi *particulare*)[39]. Nu s-a încercat şi ar fi fost de neînțeles reprezentarea în treptele unui guvernământ civil internațional. Singura reprezentare, fie şi eşalonată, de *putere* era concevabilă doar în perspectiva *comunității de interese*, fără alterarea atribuțiilor şi responsabilităților *statelor suverane*. Regulatorul interrelaționării sau al coexistenței acestora rămânea *echilibrul de forțe*, dar nu în accepțiunea lui *statică*, mereu reajustabilă prin compensații teritoriale, „cu proceduri şi formule" care, după constatarea lui Albert Sorel, „erau cele ale şicanei", presupunând „argoul brocantorilor, trocuri pentru a stinge diferențele de valoare, surogate pentru a bonifia dezavantajele întregii marşanderii"[40]. A devenit de neurmat schema „echilibrului westphalic", privit de Louis XIV ca „la balance égale"[41] sau de negociatorii păcii de la Utrecht (1713) ca „la balance de (la parfaite) égalité"[42]. *Noul echilibru*, mult deliberat la 1814–1815, cum reiese şi din poate cel mai reuşit demers de specialitate în problematica acestuia, nu mai avea să fie instrumentat şi crezut eficient „doar în propria sa virtute", ci în „logica" unui „*concordat dicté par l'intérêt de tous*"[43]. Sub presiunea unui atare *interes*, multiplicabil în gama *intereselor generale*, nu se diminua, ci, dimpotrivă, devenea şi mai reclamată *libertatea de mişcare* a fiecărui *factor de putere*, acuzând

parlé plus: sans en avoir peut être étudié suffisamment les principes. Vainqueurs et vaincus, oppresseurs et victimes, despotes et peuples, l'ont invoqué tour à tour pour légitimer leur domination, ou pour justifier leur vangeances"; v. *Préface* la Vattel, *op. cit.*, vol. I, p. VII.

[37] Christophe Guillaume de Koch, *Tables généalogiques des maisons souveraines (de l'Occident et de Midi) de l'Europe*, Strasbourg, 1782; Idem, *Tables généalogiques des maisons souveraines du Nord et de l'Est de l'Europe* (ouvrage posthume publiée par F. Schöll), Paris, 1814; W.G. Voigtel, *Tables généalogiques servant à l'histoire des Etats de l'Europe* (titlu tradus din germană în franceză şi citat de Charles de Martens, *op.cit.*, vol. I, p. 14), 2 vol., Halle, 1811–1829.

[38] Charles de Martens, *op. cit.*, vol. I, p. 223 şi urm.

[39] René-Albrecht Carrié, *A Diplomatic History of Europe Since the Congress of Vienna*, New York, 1958, p. XV (*Preface*), consemna că „Power... lies at the center of the relations among states".

[40] Albert Sorel, *L'Europe et la Révolution Française*, vol. I, Paris, 1909, p. 40 şi urm.

[41] Charles Dupuis, *op. cit.*, p. 26.

[42] Cf. *Ibidem*, p. 30.

[43] *Ibidem*, mai ales p. 32–62; v., mai nou, Edward V. Gulick, *Europe's. Classical Balance of Power*, New York, 1955; G. Livet, *L'équilibre européen*, Paris, 1979; W.D. Grunner, *Gleichgewicht in Geschichte und Gegenwart*, Hamburg, 1989, *passim*.

discrepanța între *exercițiul său interior* (unde autoritatea survenea dintr-o necesitate înțeleasă şi public asumată, în regimuri reprezentative, sau din una impusă „de sus" şi necondiționată, în regimuri absolutiste) şi *exercițiul său exterior* (unde s-a refuzat, de regulă, „comandamentul suprastatal" ori formele de subordonare, toate contrare suveranității, şi unde excesul de forță, în loc să contenească „pasiunile individuale", le excită pe cele „colective")[44]. Adevăruri în privința cărora „experiențele europene" la cumpăna secolelor XVIII şi XIX s-au constituit în edificații peremptorii. S-a putut atunci constata că „pacea şi concordia" nu ar fi decât „pure idealuri" în eventualitatea susținerii lor, sub auspicii morale şi religioase, doar de *forța dreptului*, ajunsă atât de frecvent şi cinic persiflată de promotorii *dreptului forței*, eventualitate întrutotul vană fără determinarea unui *sistem internațional* conform căruia *cuantele de putere*, ilustrate de pluralitatea statelor, să fie antrenate de o *cuantă superioară*, armonizatoare, a responsabilităților necesar asumate în numele *intereselor generale*. Antrenament căruia, la 1814–1815, „trebuind să poarte un nume", i s-a spus *ordinea europeană*.

Sintagma de referință aici nu a fost fructul inspirației vreunei personalități politice sau a vreuneia „în ale scrisului", nici al unor deliberațiuni pe tema sa, într-un anumit *moment*, după proceduri formale. Despre *ordine*, semnificând o anumită dispunere a raporturilor între state, cu obligații şi drepturi asumate între „părți contractante", s-au făcut nu de puține ori referințe în „textul diplomatic din epoca westphalică", în înțelesul permis de axioma *echilibrului de forțe*, pe măsură ce acesta „din instinctiv devenise rațional şi înălțat la demnitatea de principiu"[45], probant în sensul că „medievalei interrelaționări suzerano-vasalice, fondată pe reciprocitatea de drepturi şi obligații inegale", i-a succedat interrelaționarea entităților statale mutual recognoscibile în statutul suveranității, consacrabil după criterii tinzând la a fi general valabile[46]. Tendință mai mereu mărginită, însă, de practica *tratatelor prevalent bilaterale* (acte sinalagmatice cu caracter *general* fiind prea puțin imaginate în cuprinsul exercițiului diplomatic din secolele XVII–XVIII)[47], fiecare stat aspirând la *ordine* în raza sa de dominație şi la a se afla *în echilibru egal* cu altele vădind aceeaşi capacitate, după drepturi suverane calificate, de unde să rezulte şi „*o armonioasă ordine a tuturor*". Era în cauză *o ordine de jure*, întru finalitatea căreia survenise asumarea necesității instrumentării capacităților militare şi diplomatice ale statelor. Mai noua tendință, însă, spre *o ordine* determinabilă nu doar *juridic*, ci mai ales *politic*, la scară *europeană*, avea să atingă parametrii consacrării de principiu şi formale în consecința confruntării dintre „Franța napoleoniană" şi „Europa coaliților", când *problema organizării păcii generale* devenise de neconceput fără încercarea concordanței între „stările de lucruri" din interiorul statelor şi obiectivele lor externe sau, cum opina Henry Kissinger[48], fără

[44] Charles Dupuis, *op. cit.*, p. 1 (*Avant-propos*).
[45] *Ibidem*, p. 9.
[46] *Ibidem*, p. 20–21.
[47] W.G.F. Philimore, *Three Centuries of Treaties of Peace and Their Teaching*, Londra, 1917, p. 14–27.
[48] Henry Kissinger, *op. cit*., p. 79.

„împărtăşirea unor consonante valori morale şi politice", aspect în privinţa căruia fostul om de stat american, exersând perspectiva istorică, identifica similitudini, cel puţin la nivelul „diligenţial" al exponenţilor „marii politici", între *ordinea de la 1815*, *securitatea colectivă de la 1919* şi *integraţionismul euro-atlantic după 1945*. Identificaţie lesne susceptibilă de dezacord cu o alta, mult plusată din perspectiva „forţelor de disoluţie a ordinii de la 1815", antiteza între aceasta şi cea de la 1919 ţinând de raportarea la procesul istoric al edificării *statelor-naţiuni*, căruia Congresul de la Viena a căutat „să-i închidă" orizontul, în timp ce „sistemul de la Paris-Versailles" i-a asigurat cea mai cuprinzătoare consacrare. *Ordinea de la 1815* s-a şi definit într-un sens retrograd, prin comparaţie cu cel al principiilor proclamate de Revoluţia franceză, vectori chintesenţiali ai modernităţii europene.

Asupra *primei ordini europene* şi-au impus punctul de vedere „învingătorii lui Napoleon". În frontul acestora au şi demarat diligenţele întru realizarea ei, mai exact, în atmosfera „coaliţiilor continentale". Inteligibilă din textul tratatului ruso-prusian de la Breslau-Kalisch[49], din februarie 1813, ideea unei *ordini generale* reieşea cu ceva mai multă claritate din cuprinsul tratatelor de la Teplitz, în special din cel ruso-austriac (26 august), al cărui *preambul* releva interesul „părţilor contractante" vizând restabilirea şi menţinerea *ordinii*, ca „rezultat fericit" al întreprinderii lor „comune"[50]. *Ordine* în lumina principiilor Vechiului Regim, pentru care era de neconceput a se obţine consimţământul Marii Britanii, înţelesul ei „à la Teplitz" neregăsindu-se în tratatele „insularilor" cu „puterile continentale". Acestea şi-au făcut un fervent *credo* din *ordinea europeană* într-o accepţiune făcută cunoscută până şi prin intermediul *declaraţiilor* sau *proclamaţiilor către popoarele eliberate la 1814*, cea hărăzită belgienilor de comandanţii „armatelor reunite" ruso-prusiene din Brabant recomandând foarte explicit reţinerea cuvântului *Wachtwoord*, pe considerentul că „renaşterea oricărei ţări nu avea cum să survină decât sub egida *ordinii*"[51]. În cuvântul *ordine* se dorea captarea sensului de profunzime al *păcii generale*, din resorturi trădând tentaţia sau apetenţa unei gândiri holofrastice a acesteia. Pe durata Congresului de la Viena referinţele asupra *ordinii europene* aveau să devanseze cu mult pe cele asupra „sistemului de tratate" operat de acelaşi „for diplomatic"[52]. *Ordinea de la 1815* s-a pretat din plecare unor comentarii de *politică internaţională*, *de haute politique*, în expresia lui Charles de Martens[53], pe seama ei proliferând, în timp, o literatură cu o audienţă atingând *voga* după 1919, din preocuparea sondării învăţămintelor „primei ediţii a sistemului politic internaţional orientat după *interese generale*"[54]. Ea a devenit o problemă de

[49] *Vneshnjaja politika Rossii XIX i natchala XX veka. Dokumenty rossiiskovo ministerstva inostrannyh del*. Serija pervaja. *1801–1815* (în continuare, *Vneshnjaja politika Rossii...*, S. I), vol. VII, Moscova, 1970, p. 63–66.

[50] *Ibidem*, S. I, vol. VII, p. 69 şi urm.

[51] *Ibidem*, S. I, vol. VII, p. 558 (*Déclaration aux habitants de la Belgique...*).

[52] Pierre Renouvin, *op. cit.* (vol. V.), p. 42–48.

[53] Charles de Martens, *op. cit.*, vol. I, p. XIII.

[54] *Ibidem*. Între comentariile „de epocă", un loc aparte l-au avut cele ale lui Arnold Ludwig Herman Heeren, *Handbuch der Geschichte des Europäischen Staatensystems und seiner Colonies*, în

interes mereu actual. Pentru relevarea semnificațiilor sale au fost avute în vedere principiile *legitimității monarhice* şi al *echilibrului de forțe*, *aranjamentul teritorial european*[55], *rolul decizional al marilor puteri, reacțiile şi aspirațiile „celor mici”*[56].

Gradul reuşitei oricărui efort de relevare în sensul celor menționate a depins cu stringență de lămurirea unei alte probleme, aceea a asigurării sau *garanției ordinii de la 1815*. De vreme ce Actului final al Congresului de la Viena nu i s-au aplicat clauze de *garanție generală*, o atare „lipsă” avea să fie suplinită de o anumită manieră, inițiată prin tratatul de la Chaumont din martie 1814 şi reactualizată printr-un tratat, tot „al celor patru” (Marea Britanie, Austria, Prusia, Rusia), la Viena, în 25 martie 1815, după „revenirea” lui Napoleon pe tron, pe chiar timpul amintitului Congres, manieră ilustrată de acte interpretative şi deliberative asupra *intereselor generale*, căreia i s-a pliat denumirea de *concertul european*. La rigoare, *concertul* a întruchipat dimensiunea „de sus”, ca experiment de mare politică, a *ordinii*, cea „de jos” fiind dată de *aranjamentul teritorial*, consfințit prin acte formale, de la tratatul din 30 mai 1814, de la Paris, şi Actul final al Congresului vienez la al doilea tratat, de pace definitivă cu Franța, de la Paris, din 20 noiembrie 1815. Numai că, pe când datele *aranjamentului* au putut fi lesne puse în lumină de studii de specialitate, înțelesul *concertului* s-a afundat într-o grea „suferință” istorică, anevoios atenuată de „viziunea romantică” asupra păcii de la 1814–1815 sau de „raționalitatea” discrepanțelor prezentate de *interesele particulare* ale fiecăreia dintre puterile subscriitoare ale „păcii postnapoleoniene” față de *interesele generale.*

„Viziunea romantică”, propensiv mitizantă, asupra păcii de la 1814–1815, a început să prindă contur încă de pe timpul Congresului de la Viena, persistând până şi în anii de început de secol XXI sau de mileniu III, cum reiese din manuale şcolare, din tot mai frecventele cursuri universitare publicate sub pretenția de „noi sinteze” de istorie a Europei şi chiar din cărți sau articole de recunoscută valoare ştiințifică. O viziune al cărei contur se întărise mult până spre mijlocul secolului XIX, într-o „epocă” în care Europa a şi fost „matca spiritului romantic”. Pentru romantici, în genere, pentru cei animați de „cauza Revoluției”, în speță, pacea de la 1814–1815 nu a semnificat mai mult decât „o redută a monarhilor absolutişti contra avântului popoarelor spre libertate…, spre împlinirea idealului Europei statelor naționale”. Congresului de la Viena i-a fost atribuită, de aceiaşi „romantici avântați”, semnificația de „conclav al monarhilor ce s-au fraternizat creştineşte întru Sfânta Alianță”. Pactul *nominal* al suveranilor Austriei, Rusiei şi Prusiei din 26 septembrie 1815, de la Paris, a fost perceput de militanții şi istoricii romantici ca

Idem, *Historische Werke*, Göttingen, 1821–1826 (ed. a patra!); în trad. engleză: A.L.H.H., *A Manual of the History of the Political System of Europe and its Colonies*, 2 vol., Oxford, 1834.

[55] K. Griewank, *Der Wiener Kongress und die Neuordnung Europas 1814–1815*, Leipzig, 1942; Dieter Dyroff, *Der Wiener Kongress 1814–1815. Die Neuordnung Europas*, München, 1986.

[56] J. Markus, *Grandes Puissances-Petites Nations et le problème de l'Organisation Internationale*, Geneva, 1946, p. 11–26; Hans Ulrich Jost, *Die politische Kultur des Kleinstaates im Schatten der Grossmächte*, în *XV^e Congrès International des Sciences historiques*, *Rapports*, vol. II, Stuttgart, 1985, p. 411–413.

însuşi textul de primă referinţă al păcii de la 1814–1815, al „Europei monarho-conservatoare". Un mod de a-l percepe incitat şi de „răspândirea ştirii" că la actul Sfintei Alianţe au fost invitaţi să adere şi au aderat mai toţi suveranii creştini. Nu s-a prea ştiut în „epoca romanticilor" că prinţul regent al Marii Britanii, regele George al IV-lea din 1820, deşi invitat, a fost oprit, de la a adera formal la „fratenitatea monarho-creştină", de rigorile regimului politic reprezentativ[57]; că papa Pius al VII-lea, deşi la rându-i invitat, a refuzat să-şi vadă implicată condiţia de suveran pontif într-o „fraternitate" iniţiată, sub invocarea preceptelor divine, dar în străveziu scop politic, de suverani laici, în fond de împăratul ortodox („pravoslavnic") Alexandru I[58]; că, deşi şi el invitat, preşedintele Statelor Unite ale Americii, James Madison, „s-a eschivat politicos" de la a-şi exprima perplexitatea în care l-a lăsat parcurgerea actului Sfintei Alianţe[59]; că, răspunzând favorabil la invitaţia de a adera, „directoriul general" al Confederaţiei Elveţiei a făcut „un gest pur gratuit", în starea de perpetuă neutralitate, sub garanţie europeană, a „ţării cantoanelor"[60].

În acea „epocă", marcată de romantism şi de cultul Revoluţiei, a contat mai curând *a crede* decât *a şti* ceva anume, ca, de exemplu, ce era Sfânta Alianţă. Iar credinţa că Europa vremii, cu pacea şi ordinea ei monarho-conservatoare, stătea sub semnul înalt şi autoritar al „uniunii fraterne şi creştine a suveranilor" s-a regăsit în discursul politic, în jurnalistică, în scrisul istoricilor. S-a fixat atât de profund în istoriografie, încât nu a putut-o supune îndoielii, acolo, nici măcar publicarea documentelor diplomatice şi a memoriilor principalilor artizani ai păcii şi ordinii europene de la 1814–1815, publicare survenită, în ediţii voluminoase şi de lux, pe timpul celei de-a doua jumătăţi a secolului XIX şi la începutul celui următor[61]. Surse documentare, mai toate, care, cu deosebire cele britanice, probau adevărul că nu înscrisurile *nominale* ale suveranilor, ci angajamentele *reale*, *contractuale*, între state sau guverne, au fondat, sub auspiciile *concertului marilor puteri*, pacea şi ordinea menţionate. Avea să fie meritul specialiştilor în *dreptul internaţional public* de a se fi sesizat primii asupra unui atare adevăr, pe care tot ei, primii, l-au şi

[57] *Vneshnjaja politika Rossii* ..., S I, vol. VIII, Moscova, 1972, p. 518 şi urm. (Alexandru I, Francisc I şi Friedrich-Wilhelm al III-lea către/c. prinţul regent George, Paris, 14/26 septembrie 1815), p. 593 şi urm. (Nesselrode c. Razumovski şi Capodistrias, Berlin, 1/13 noiembrie 1815).

[58] *Ibidem*, Serija vtoraja. *1815–1830*, vol. I (IX), Moscova, 1974, p. 401–405 (*Mémoire concernant le refus de Sa Sainteté d'accéder à l'Acte du 14/26 septembre*, 15/27 ianuarie 1817).

[59] W.P. Cresson, *The Holy Alliance. The Background of the Monroe Doctrine*, New York, 1922, p. 85 şi urm.

[60] *Vneshnjaja politika Rossii* ..., S. II, vol. I (IX), p. 400 (P. Krüdener c. Nesselrode, 15/ 27 ianuarie 1817).

[61] *Correspondence, Despatches and Other Papers of Viscount Castlereagh, Second Marquess of Londonderry*, ed. by … Charles William Vane, vol. VIII–XII, Londra, 1853; *Supplementary Despatches, Correspondence and Memoranda of Field Marshal Arthur Duke of Wellington*, ed. by his Son, the Duke of Wellington, vol. IX–XII, Londra, 1862–1864; *Dépêches inédites du chevalier de Gentz aux hospodars de Valachie pour servir à l'histoire de la politique européenne, 1813–1828* (în continuare: Gentz, *Dépêches inédites…*), publ. par A. Prokesch-Osten, vol. I–III, Paris, 1876; Metternich, *op. cit.*, vol. I–VIII, Paris, 1881; *Lettres et papiers du chancelier comte de Nesselrode. Extraits de ses archives*, publ. et annotés… par le comte A. de Nesselrode, vol. IV–VI, Paris, 1908.

valorificat în cuprinderea *istoriei diplomatice*, considerată, de ei înşişi şi până la un moment dat cu temei, ca un *apanaj* al specializării lor. La întâlnirea *dreptului* cu *istoria*, pe firul *istoriei diplomatice*, Charles Dupuis[62], în Franţa, şi Walter Alison Philips[63], în Marea Britanie, aveau să demonstreze, înainte de 1914 şi în cărţi cărora li s-ar fi cuvenit o mai apăsată recunoaştere a referenţialităţii lor, că pacea şi ordinea Europei au stat măcar în anii 1815–1822 sub semnul *concertului marilor puteri*. Nu s-a ajuns însă nici prin asemenea cărţi la stingerea „viziunii" în care pacea post-napoleoniană apărea egidată de Sfânta Alianţă. În marea parte a cărţilor de istorie cu referiri asupra „Europei de după Napoleon", acea „viziune" rămânea profund fixată, poate şi fiindcă Sfânta Alianţă avea să fie considerată între „precursorii" Ligii Naţiunilor[64], egida supremă, aceasta, a păcii de la 1919–1920.

Pentru a releva cât mai nuanţat posibil *înţelesul concertului european*, rămâne vădit important nu doar de a-l supune, noţional, unui „cartezianism excesiv", ci şi de a-l urmări în anumite acte, în ceea ce marile puteri au performat, sub auspiciile lui. Rămâne important ca, pe firul textului documentar – înregistrare primară a performanţelor concertului –, să se evalueze nu doar ceea ce marile puteri au asumat, împreună, prin tratate, ci şi, mai ales, ceea ce adeseori fiecare dintre ele, dintre ele *toate*, nu una sau alta dintre două-trei, „a lucrat pe cont propriu", fie întru confirmarea, fie întru contrazicerea „operei lor comune". Insuficienta relevare a *înţelesului concertului european* s-a şi datorat faptului că mai fiecare istoric, la timpul şi locul său, s-a orientat cu prevalenţă după textul documentar al uneia sau al alteia dintre marile puteri, foarte arareori, mai niciodată, după al *tuturor* aceloraşi mari puteri, girante ale păcii şi ordinii fondate la 1814–1815. Recursul excesiv la textul produs ori supervizat de Metternich, la cele opt volume de *memorii, documente şi scrieri lăsate de acesta*, a întreţinut convingerea că „principalul ministru al Austriei" a fost inspiratorul prin excelenţă, regizorul autoritar al actelor politicii europene din anii 1815–1848, politică de tentă conservatoare, numită şi a Sfintei Alianţe. S-a şi perseverat mult în acea convingere, în sensul că politica Austriei ar fi însemnat „placa turnantă" sau „piatra unghiulară" a sistemului european. O politică ce a însemnat însă, în aprecierile raţionale ale lui Friedrich von Gentz[65], doar „o cale oblică", o cale de „putere centrală", de echilibru, la scara sistemului european. În determinarea acelui sistem au contat, precumpănitor, politica Marii Britanii şi politica Rusiei, a căror rivalitate a şi alimentat necesitatea unei puteri centrale, precum a Austriei, secondată, aceasta, la nivelul „afacerilor europene", de Prusia, ce-şi „masca", astfel, aspiraţia la rolul de „campioană a cauzei naţionale germane". De partea ei, Marea Britanie a produs un text documentar mult şi consecvent apropiat înţelesului genuin al

[62] Charles Dupuis, *op. cit.*, *passim*.

[63] W.A. Philips, *op. cit.*, *passim*.

[64] H.W. Schmalz, *Versuch einer gesamteuropäischen Organisation 1815–1820*, Berna, 1940; K. Griewank, *Der Wiener Kongress und die Neuordnung Europas 1814–1815*, Leipzig, 1942; Jacques-Henri Pirenne, *op. cit.*; v. şi Maurice Bourquin, *Histoire de la Sainte Alliance*, Geneva, 1954.

[65] Gentz, *op. cit.*, vol. I, *passim*.

concertului european. „Puterea insulară” a inițiat *alianța* care „l-a învins pe Napoleon”. Prelungită şi ca *alianță de pace*, prin tratatul din 20 noiembrie 1815 (pactul de garanție), de la Paris, Cuadrupla, cum s-a definitivat ea, atunci, cu un caracter eminamente defensiv, concentra rațiunea esențială a *concertului european*, servindu-i acestuia şi de pivot. Prin caracterul ei defensiv, Cuadrupla Alianță obliga marile puteri să se mențină într-un club al lor şi descuraja, chiar bloca, „ambițiile hegemonice” ale oricăreia dintre ele. Şi fiindcă de asemenea „ambiții” era mult încercată Rusia, aceasta avea să şi producă un text documentar/diplomatic trădând preocuparea ei de a impune o reconsiderare *de plano* a sistemului politic european şi, implicit, a rațiunii capitale a *concertului marilor puteri*. *Textul* produs de Rusia avea să fie axat de pretenția împăratului ei că la nivel european ființa, în prelungirea marii coaliții antinapoleoniene de la 1813, o alianță a tuturor statelor europene, virtual ofensivă, întruchipată, la 1815, de Sfânta Alianță. O pretenție căreia „curțile” de la Viena şi Berlin i-au dat curs doar ideologic, nu şi politic. O pretenție în care „s-a prins” însă „curtea” Franței, ce nu a fost implicată de Cuadrupla Alianță. La Paris s-a şi crezut că, prin aderarea regelui Ludovic al XVIII-lea la pactul suveranilor din 26 septembrie 1815, Franța s-ar fi regăsit într-o alianță europeană. Textul diplomației franceze a şi prezentat, mai ales până în anul 1818, afinități deosebite cu textul corespondenței diplomatice ruse, în referințele asupra sistemului european, consacrat, în viziunile de la Paris şi Petersburg, de pactul Sfintei Alianțe. Afinități ce aveau să reverbereze, peste timp, în „puncte de recunoaştere a Europei Sfintei Alianțe” la istoricii francezi şi ruşi, după care „s-au luat”, în grade sau în împrejurări mereu schimbătoare, şi istorici din multe alte țări. Rămâne, de aceea, cu atât mai important ca, pentru relevarea înțelesului *concertului european*, să fie evaluate comparativ, „puse față în față”, probele asimilabile *textului* respectivului fenomen, după cum au fost produse, împreună sau separat, de toate marile puteri angajate de responsabilitățile păcii şi ordinii fondate la 1814–1815. Evaluând, în felul arătat şi într-un orizont istoriografic corespunzător, un întins text documentar, am putut verifica reperele esențiale ale relevării *înțelesului concertului european*.

Preludiile concertului s-au „legat” în împrejurările excepționale ale confruntării mai mult decât bideceniale între Franța Revoluției şi a Imperiului Întâi, de o parte, şi Europa coaliților, de o altă parte. Sub presiunea acelor împrejurări s-a pus problema unui sistem de pace, care, în virtutea bazelor lui, să îndepărteze, dacă nu să şi excludă, eventualitatea „unui şi mai cumplit război”. Întrebarea direct subsecventă punerii acelei probleme a fost, cu o anumită justificare, dacă „noul sistem de pace” avea să fie asumat de toate statele europene sau numai de unele, ce să-şi apropie, în scară de putere, atributul de *mari*, într-un *concert* exponențiat de ele. O întrebare ce şi-a aflat un loc deosebit într-o aparent relaxată tatonare ruso-britanică, de la 1804–1805, pe tema „păcii generale”. S-a constatat, atunci, că pozițiile celor două mari puteri difereau, chiar se contrapuneau una alteia, în privința „Europei de după Napoleon”. O poziție comună, cu bătaie mai lungă decât a resorturilor „coaliților antifranceze”, nu a fost posibilă nici între Marea Britanie şi Rusia, nici

între acestea două şi alte puteri, precum Austria, Prusia şi Suedia, atât timp cât Napoleon a controlat hegemonic Europa. De-abia în contextul „marii coaliții", ce a antrenat, prin tratate bilaterale, la 1813, mai toate statele europene „având ceva de rezolvat cu Franța Imperiului", a fost avansată de britanici, de Castlereagh, mai exact, ideea unei *alianțe* permanente, de natură a decide victoria contra „inamicului comun" şi de a străbate „încheierea păcii generale". O *alianță* ce a şi culminat *preludiile concertului european*.

De la alianța de la Chaumont, din martie 1814, şi prin pacea de la Paris, din 30 mai acelaşi an, a trecut drumul spre fundamentarea *ordinii europene*. La Congresul de la Viena, din 1814–1815, a fost determinat, în cercuri deliberative, cu rolul decizional rezervat marilor puteri, *aranjamentul politico-teritorial european* („*the political and territorial Settlement of Europe*"), căruia, din cauza „revenirii" lui Napoleon la tronul Franței şi, peste toate, din cauza reaprinderii tensiunilor între Marea Britanie şi Rusia, nu i s-au aplicat clauze generale de garanție. Clauze care, odată cu pacea a doua de la Paris, din 20 noiembrie 1815, aveau să fie suplinite printr-un tratat sau pact de garanție, semnat, la aceeaşi dată şi tot la Paris, de Austria, Marea Britanie, Rusia şi Prusia, act cunoscut sub denumirea de Cuadrupla Alianță. O alianță care, prin caracterul său defensiv, avea să constituie axul *sistemului politic european*, al unui sistem marcat de spirit federativ. Axat de Cuadrupla Alianță, *sistemul* definitiva partea politică a aranjamentului european, într-un întreg numit *ordinea europeană*, *compoziția pentru concertul marilor puteri*. Prin articolul VI al tratatului Cuadruplei, articol preconizând „reuniuni periodice" sau „la anumite termene" ale aceloraşi mari puteri, a fost trasată *perspectiva concertului european*. *Performanțele* acestuia aveau să atingă parametrii de vârf ai clasicității la Congresul de la Aix-la-Chapelle, când, sub controlul Cuadruplei, reconfirmate, atunci, *concertul*, prin includerea Franței, a devenit unul de cinci mari puteri. Deşi greu, *concertul* s-a menținut la parametrii funcționali şi pe timpul congreselor de la Troppau, Laybach şi Verona, timp în care Cuadrupla i-a mai servit de pivot. După ce „s-a rupt", în 1822, Cuadrupla Alianță, *concertul* avea să fie cuprins de o lentă şi îndelungată, până în 1878, stare de *derivă*. În anul 1823, George Canning i-a amendat laconic capacitatea de a mai performa, la diapazonul ce i s-a dat în 1815, asupra realităților intens schimbătoare ale Europei. În anul 1878, Otto von Bismarck i-a observat, sentențios, apartenența sau adecvența la un timp deja trecut prin raport cu „noul curs al afacerilor internaționale"[66]. Doar problema orientală i-a mai suscitat, în acte *in spe* până la 1878 şi tot mai vag după aceea, resorturile, pe seama unei ordini numite tot „orientală", mai curând juxtapusă, în limitele tratatului din 30 martie 1856, de la Paris, decât asimilabilă unei *ordini europene* ce oricum nu mai avea, la data menționată, conținutul şi forma de la 1815. În aprecierile lui T.E. Holland[67] şi W.N. Medlicott[68], *concertul european* s-ar fi menținut, performând, şi după 1878. S-a menținut, însă numai în orizontul retoricii *marii politici*,

[66] V., pentru detalii, Gh. Cliveti, *op. cit.*, *passim.*

[67] T.E. Holland, *The European Concert in the Eastern Question*, Oxford, 1885.

[68] W.N. Medlicott, *Bismarck, Gladstone, and the Concert of Europe*, Londra, 1956.

nu şi în devenirea faptelor pozitive ale acesteia. *Timpul lui*, de un anume experiment în relaţiile internaţionale, trecuse.

Deriva *concertului* şi stingerea treptată a *ordinii europene*, de care el a ţinut intim dintru începuturile sale, s-au datorat, peste toate, disputei între „forţele de susţinere a edificiului păcii de la 1814–1815 şi forţele vizând subminarea acestuia". Dintre „forţele de contestaţie", *faptul naţional* s-a remarcat drept factorul decisiv *de boulversement*[69]. Naţiunile, deşi privite cu ironie de Metternich ca „femmes nerveuses" sau „enfants irresponsables"[70], puneau „la ordinea zilei" problema fundamentală a epocii moderne, aceea a realizării, de fiecare entitate naţională, pe căi şi prin mijloace specifice, a cadrului necesar deplinei sale afirmări: *statul naţional*. Angajate în realizarea acestui obiectiv major, „forţele" sociale, politice sau culturale deveneau în esenţă naţionale. Prin urmare, „l'éveil des nationalités" reprezenta „forţa primordială" care imprima un pronunţat „spirit constructiv" componentelor fundamentale ale societăţii din secolul al XIX-lea, spirit ce denota că *faptul naţional*, depăşind „măreţia inhibată" (the inhibited stateliness) din veacul precedent[71], era încă departe de a atinge amploarea „pornirilor scelerate" din cel de-al XX-lea[72]. Pentru secolul al XIX-lea devenea tot mai evident că naţiunile reprezentau realităţile centrale, de la care tindeau spre un nou plan de relaţii toate manifestările internaţionale. Însăşi dezvoltarea societăţii moderne se vedea condiţionată de aşezarea ei pe baze fireşti, ce să consacre recunoaşterea *principiului naţionalităţilor*[73]. Acest principiu, al *naţiunii unice şi indivizibile*, era singurul dintre marile principii de la 1789 „receptat" în întreaga Europă, aşa cum a fost proclamat „la origini"[74]. Faptul ne explică de ce Franţa, oferind exemplul căii de impunere a unui asemenea principiu – Revoluţia – exponenţia „motorul"[75] mişcărilor naţionale în Europa; de asemenea, ne explică de ce făuritorii „sistemului european din 1815" au avut ca preocupare fundamentală stăvilirea Revoluţiei, privită, în fapt, „sub aspectul agresiunii franceze"[76].

Mişcările sociale şi naţionale din Europa secolului al XIX-lea nu au reprezentat doar simple „imitaţii" sau „sechele" ale Revoluţiei franceze[77]. Fiecare mişcare avea caracteristici proprii şi orice analogie între ele nu ar putea fi decât superficială[78]. „Mişcarea naţionalităţilor" nu poate fi apreciată ca omogenă.

[69] René Rémond, *op. cit.*, vol. II, p. 177 şi urm.

[70] Apud *Histoire universelle* (sous la direction de R. Grousset et E.G. Léonard), vol. III, *De la Réforme à nos jours*, Paris, 1958, p. 487.

[71] E.N. Williams, *The Ancien Régime in Europe. Government and Society in the Major States. 1648–1789*, Londra, 1984, p. 20.

[72] A.J.P. Taylor, *op. cit*, p. XXII.

[73] G. Sofronie, *Principiul naţionalităţilor în dreptul internaţional public*, Bucureşti, 1929; vezi şi René Johannet, *Le principe des nationalités*, Paris, 1923, *passim.*

[74] René Rémond, *op. cit.*, II, p. 178 şi urm.

[75] Ernest Lavisse, *Vue générale de l'histoire politique de l'Europe*, Paris, 1927, p. 199 şi urm.

[76] A.J.P. Taylor, *op. cit.*, p. 3.

[77] René Rémond, *op. cit.*, II, *passim.*

[78] P. Renouvin, *op. cit.* (vol. V.), p. 155.

Dimpotrivă, în condiţiile în care existau opinii foarte diferite despre temeiurile istorice, sociale, culturale ale „naţionalităţii", s-au accentuat animozităţile şi contestaţiile reciproce între unele naţiuni, anunţându-se, prin aceasta, implicaţii deosebite asupra evoluţiei relaţiilor internaţionale. Individualizate de tradiţia istorică, ca şi de căile şi perspectivele realizării organismelor statale moderne, mişcările naţionale se distingeau şi prin modalităţile particulare de raportare faţă de contextul internaţional, în general, şi faţă de desfăşurările politico-diplomatice sub auspiciile *concertului european*, în special. Propunându-ne să ne referim la exemplul oferit, în sensul celor afirmate, de lupta naţională a românilor, precizăm, de la bun început, că nu vom insista asupra tuturor detaliilor (foarte numeroase) pe care le prezintă tema ce o abordăm. Va trebui, se înţelege, să pornim de la o succintă prezentare a situaţiei extreme a Ţărilor Române din „preziua" şi din timpul stabilirii sistemului european de la 1815. Vom avea în vedere, apoi, preludiile şi împrejurările antrenării *concertului european* – expresie a *unei anumite politici a marilor puteri*[79] – în spinoasa „chestiune română", pentru ca, în fine, să ne explicăm dacă împlinirile naţionale româneşti au survenit pe terenul sau împotriva „soluţiilor" preconizate de „diplomaţia concertată", girantă a *ordinii europene.*

Trăsătura dominantă a devenirii societăţii româneşti la finele secolului al XVIII-lea şi în zorii celui următor era dată de impulsionarea procesului de afirmare a naţiunii moderne. „Dezvoltarea neamului românesc" intra, cum avea să constate Xenopol[80], „în domeniul conştiinţei". Privită, deci, ca *fapt de conştiinţă*, afirmarea naţiunii române prezenta un caracter profund unitar. Unitară se impune să fie considerată, în fond, şi lupta naţională a românilor, chiar dacă acesta apărea disociată în planul acţiunilor politice propriu-zise, din nevoia de a se răspunde direcţiilor din care se exercita asupra uneia sau alteia dintre provinciile româneşti dominaţia străină. Aceasta din urmă cunoscuse, de altfel, o agravare foarte serioasă în secolul al XVIII-lea, căpătând, cu unele deosebiri de nuanţă de la o provincie la alta, apăsătoare „forme interne"[81]. Spre deosebire de secolele „de glorii", când românii au putut opune rezistenţă armată, iar dominaţia străină se exercitase numai „din afară", în secolul al XVIII-lea au ajuns să fie ameninţate „toate puterile vii ale naţiunii române". Contestaţi ca neam în plină epocă de afirmare a conştiinţei naţionale, românii aveau să desfăşoare o luptă dramatică, însă nu la voia întâmplărilor, ci pe temeiul invocării *drepturilor istorice* şi al pătrunderii cugetelor lor de „spiritul veacului". Acuzând „formele interne" ale dominaţiei străine (regimul turco-fanariot în Principate ori „sistemul politic al Principatului Transilvaniei", întemeiat numai pe voinţa celor „trei naţii privilegiate" şi pe exerciţiul celor „patru religii recepte", sistem ce rezerva românilor majoritari un statut de „toleraţi" în propria lor ţară) şi considerându-le efecte ale unei

[79] „Politica concertată" a marilor puteri nu echivala cu întreaga politică a părţilor ce alcătuiau *concertul*. Spre exemplu, înţelegerile bilaterale, trilaterale etc. – realizate de unele puteri „în secret" şi împotriva „ordinii contractate" – nu erau conforme raţiunii *concertului european*.

[80] A.D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană* (ed. a III-a), vol. XI, Bucureşti, p. 5.

[81] *Ibidem*, vol. X, p. 33.

„dezmoşteniri" nedrepte, corifeii luptei naţionale au înscris între revendicările prioritare redobândirea *vechilor drepturi* sau, în cazul „fraţilor de peste munţi", a *drepturilor regnicolare*. Aceasta nu înseamnă, cum susţineau unii istorici străini[82], că lupta românilor nu era orientată spre viitor, ci spre trecut, că era lipsită de perspectivă. Conform unei legităţi istorice obiective, o naţiune în plină afirmare reprezintă o forţă care scrutează viitorul. Românii invocau vechile drepturi pentru ca, pe baza lor, să fie recunoscuţi ca *naţiune politică*. Ei se aplecau spre cunoaşterea şi cultivarea drepturilor puse în lumină de cărturarii secolului al XVII-lea şi de Dimitrie Cantemir, însă într-o „armură nouă, politică"[83]; şi, intuind că, spre deosebire de „vremurile glorioase", nu mai puteau răspunde cu „braţele armate" forţelor cotropitoare, căutau să-şi adapteze căile şi mijloacele de acţiune în funcţie de posibilităţile de care dispuneau în confruntarea tot mai dură cu primejdiile externe.

De reţinut, însă, că pentru români era ameninţător îndeosebi *contextul internaţional imediat*. „Formele interne" ale dominaţiei străine erau principalele modalităţi de exprimare a acestui cadru extern faţă de societatea românească. În consecinţă, acţiunile românilor vizau „ruperea" contextului imediat şi înscrierea afirmării lor naţionale în „orizonturi europene". În viziunea românilor, ideea de Europa se suprapunea celei de *lume civilizată. Integrarea societăţii româneşti* în ritmurile evoluţiei „Europei civilizate" reprezenta un obiectiv de o importanţă excepţională. Era un obiectiv a cărui realizare se dovedea însă foarte anevoioasă. Şi aceasta datorită, în primul rând, dominaţiei străine, care, frânând tendinţele de realizare a unei unităţi de acţiune a tuturor românilor, determinase, în privinţa Principatelor, să survină, alături de „orientalizarea" lor internă (cauzată de regimul turco-fanariot) şi o „orientalizare" externă. Altfel spus, Principatele se vedeau considerate între componentele „problemei orientale"[84]. „Poarta creştinătăţii medievale" – Moldova şi Ţara Românească – au ajuns să aibă, în plină epocă modernă, trista soartă de acces al celor interesaţi la „moştenirea omului bolnav", Imperiul Otoman. Ameninţate să-şi piardă complet identitatea în cuprinsul „problemei orientale", Principatele vor reuşi, în urma acţiunilor românilor şi a evoluţiilor pe plan internaţional, să se desprindă şi să constituie o „chestiune" distinctă, ce se va impune ca *problemă europeană*, recunoscută mai întâi tacit şi apoi formal de marile puteri[85].

Înţelegând că nu se pot opune deschis împrejurărilor defavorabile, românii ciscarpatini au căutat să se folosească, în scopul realizării obiectivelor lor naţionale, de „portiţa" pe care marile puteri, datorită divergenţelor dintre ele, nu reuşeau să o închidă: *statutul juridic internaţional al Principatelor*. Nu întâmplător, „chestiunea Principatelor" devenea, în conştiinţa românilor, cheia de boltă a înălţării edificiului naţional. Pentru a se asigura un statut de suveranitate reală celor

[82] Vezi, spre edificare, Ladislau Makkai, *Histoire de Transylvanie*, Paris, 1946, p. 298.

[83] David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, Bucureşti, 1967, p. 388.

[84] Gh. Platon, *Quelques particularités du mouvement national roumain à la fin du XVIII^e siècle et la première moitié du XIX^e siècle*, în „Nouvelles Études d'Histoire, nr. 2 (extras), Bucureşti, p. 20.

[85] L. Boicu, *Geneza „chestiunii române" ca problemă internaţională*, Iaşi, 1975, *passim.*

două state româneşti, se va face apel, îndeosebi pe calea memoriilor adresate marilor puteri, la *vechile drepturi* pe care, în trecut, se susţinea, Poarta le confirmase domnitorilor Moldovei şi celor ai Ţării Româneşti[86]. Şi pentru că era incriminată încălcarea de Poartă a acestor drepturi – în speţă, prin instituirea regimului turco-fanariot – românii aveau să solicite „ocrotirea" marilor puteri creştine. A fost solicitată un timp (până la războiul ruso-turc din 1768–1774) „ocrotirea" austriacă, rusă sau (la 1772) austro-ruso-prusiană[87]. Trista experienţă a Poloniei şi raptul Bucovinei (1775–1777) demonstra însă ce putea însemna o asemenea „ocrotire". Gândurile şi speranţele românilor se vor îndrepta, de aceea, la finele secolului al XVIII-lea, spre puterile occidentale – Marea Britanie şi, mai ales, Franţa[88] – al căror consens în „afacerile orientale" era încă foarte departe de a fi o realitate.

Dintre marile puteri, Rusia a ştiut să profite cel mai bine de pe urma „afacerilor Principatelor". Erijându-se în „sprijinitoare" a revendicărilor românilor şi ale tuturor „populaţiilor ortodoxe" din Imperiul Otoman, „marea curte pravoslavnică" şi-a consolidat poziţia în cele două state româneşti, a căror „chestiune" a fost adusă, treptat, după 1774, la condiţia unei „afaceri ruso-turce". Dreptul Petersburgului de „a vorbi" şi, apoi, de a interveni la Poartă „în favoarea" Principatelor a căpătat conţinutul şi trăsăturile unui *protectorat*. Nu lipsea decât recunoaşterea formală, de către Poarta Otomană, a unei asemenea stări de lucruri. În vederea apropierii acesteia, cabinetul ţarist a căutat să-l determine pe cel otoman să-i acorde noi „privilegii", cum au fost cele cuprinse de *hatişeriful* din 1802, menite să „îndrume... deplina supunere (a Principatelor) sub autoritatea rusească"[89]. Pentru a forţa mâna Porţii, Rusia s-a folosit şi de complicaţiile internaţionale cauzate de Revoluţia franceză şi de războaiele napoleoniene. Exploatând momentul oportun, Rusia a purtat un nou război cu Imperiul Semilunii (1806–1812), care a avut consecinţe atât de nefaste pentru Principatele Române. Faţă de poziţia şi tendinţele Rusiei, celelalte puteri şi-au însuşit tot mai mult convingerea că pasivitatea contravenea vădit intereselor lor. Pentru toate a devenit limpede că „problema Principatelor" constituia terenul pe care trebuiau să contracareze întreaga politică sud-est europeană a Rusiei. De o asemenea convingere au fost

[86] Problema autenticităţii „capitulaţiilor" contractate de Poarta Otomană şi domnitorii români a fost şi continuă să fie abordată de literatura de specialitate. Fără a ne pronunţa aici asupra punctelor de vedere ce au fost exprimate, ţinem doar să subliniem realitatea, interesantă pentru studiul de faţă, că *vechile drepturi* ale Principatelor Române au intrat în dreptul public european, fiind recunoscute de Poarta Otomană, în tratatele pe care le-a încheiat cu puterile europene. Vezi C. Giurescu, *Capitulaţiile Moldovei cu Poarta Otomană*, Bucureşti, 1908; I.C. Filitti, *România faţă de capitulaţiile Turciei*, în „Analele Academiei Române. Memoriile Secţiunii Istorice", s. II, t. XXXVIII, 1916, p. 127–189; Ion Matei, *Quelques problèmes concernant le régime de la domination ottomane dans les Pays Roumaines*, în „Revue des études sud-est européennes", X, nr. 1, 1972, p. 65–81 şi X, nr. 1, 1973, p. 81–96; M. Maxim, *Din istoria relaţiilor româno-otomane – „Capitulaţiile"*, în „Anale de istorie", anul XXVIII, nr. 6, 1982, p. 34–38.

[87] Gh. Cliveti, *România şi puterile garante, 1856–1878*, Iaşi, 1988, p. 23 şi urm.

[88] N. Iorga, *Les Roumains et Napoléon I^er^*, în „Revue historique du sud-est européen", 4–6/IX, 1932, p. 129 şi urm.; Marcel Emerit, *L'enquéte de Napoleon I^er^ sur les Principautés danubiennes*, în „Revue historique du sud-est européen", XIII, 1936, p. 18–196 etc.

[89] A.D. Xenopol, *op. cit.*, vol. IX, p. 249.

animate, declarat, Marea Britanie şi Austria, cu prilejul Congresului de la Viena şi al stabilirii *ordinii europene* de la 1815.

Pentru a înțelege situația în care se aflau românii în raport cu *ordinea* amintită, este necesar să nu pierdem din vedere contradicția flagrantă dintre promovarea unui *sistem european* şi neincluderea sub incidența tratatelor ce l-au consfințit a tuturor problemelor de *interes european*. Situația s-a datorat consensului tacit, survenit între contractanții păcii, ca problemele asupra cărora aveau interese speciale să nu fie supuse deliberărilor formale. În virtutea unui astfel de consens, Rusia, invocând actele pe care le-a încheiat cu Poarta Otomană, s-a crezut în drept să se opună cu hotărâre intențiilor britanice şi austriece ca aşa-numita „problemă orientală" – în cuprinsul căreia era inclusă şi „chestiunea Principatelor" – să constituie obiectul vreunor clauze ale „sistemului de tratate din 1815"[90]. Putem conchide deci, că, prin conținutul şi organizarea ei, *ordinea europeană* nu a determinat internaționalizarea „chestiunii române" şi nici împlinirea unor speranțe nutrite de români[91] în privința plasării Principatelor sub o garanție a „puterilor concertate".

Revoluția de la 1821 a reprezentat momentul care a determinat înscrierea pe noi coordonate a „chestiunii române" în cadrul relațiilor internaționale. A fost momentul în care românii, depăşind stadiul unei „cooperări sud-est europene", au reuşit să-şi integreze acțiunile în rândul „forțelor de disoluție" a *ordinii* contractate de marile puteri la 1815. Aceasta reprezintă, după opinia noastră, esența raportării atitudinii românilor față de *sistemul european*. Refuzându-li-se, de cei ce se credeau în drept, intrarea Principatelor în „cetatea europeană" – ale cărei limite au fost consfințite de „sistemul de tratate" din 1815 – românii aveau să se pună în ritm cu frământările din „interiorul" acesteia, contribuind astfel la prăbuşirea ei şi la naşterea unei noi Europe, a statelor naționale. Se înțelege, apoi, de la sine, că integrării acțiunilor româneşti în rândul „forțelor de disoluție a ordinii europene" i-a corespuns o închegare tot mai pronunțată a unității luptei politice naționale care, virtuală la 1821, avea să fie atât de puternic afirmată de Revoluția de la 1848. Condițiile concrete au determinat să iasă şi mai mult în evidență rolul Principatelor de centru gravitațional al luptei naționale, ceea ce a ridicat „chestiunea" lor la semnificația unui veritabil *Piemont al românilor*. Apare explicabilă, de aceea, îngrijorarea unor mari puteri – Austria, Rusia şi Turcia – ca revoluția condusă de Tudor Vladimirescu să nu devină, după cum reclamau cauzele şi obiectivele ei fundamentale, o ridicare generală a românilor[92]. Faptul şi-a aflat o expresie edificatoare şi în refuzul monarhilor întruniți în Congresul de la Laybach de a da curs memoriului adresat lor de către Tudor[93]. Cât priveşte intenția de a se recurge la

[90] Jacques Droz, *Histoire diplomatique de 1648 à 1919*, Paris, 1952, p. 254.

[91] *România în relațiile internaționale*, p. 55 şi urm.

[92] Culegerea de documente *Revoluția din 1821 condusă de Tudor Vladimirescu. Documente externe*, Bucureşti, 1980, oferă informații interesante, probând faptul că marile puteri erau îngrijorate de intențiile românilor, care vizau în ultimă instanță nu doar înlăturarea regimului fanariot, ci şi a ingerințelor Rusiei şi Turciei în afacerile interne ale Principatelor.

[93] Ion I. Nistor, *Tudor Vladimirescu şi Sfânta Alianță*, în „Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice", s. III, t. XXII, 1940, p. 11 şi urm.

o rezistență armată în Oltenia – între altele, şi pentru a impune discutarea „chestiunii române" într-un congres european – aceasta a căzut, se ştie, odată cu uciderea conducătorului revoluției[94].

Noile dimensiuni ale afirmării națiunii române pe plan internațional au ieşit şi mai pregnant în evidență după 1821[95]. Privită din perspectiva confruntărilor dintre „forțele conservatoare" şi cele „de disoluție a ordinii europene", lupta națională a românilor prezenta un profund caracter revoluționar. Iar acest lucru nu putea lăsa indiferentă marea politică, care trebuia să recunoască tacit importanța europeană a „chestiunii române"[96]. Numai tacit, desigur, fiindcă diplomația marilor puteri se implica în „afacerile" sud-estului european şi, implicit, în „chestiunea română", într-o manieră mult diferită decât cea desfăşurată în cazul problemelor aflate sub incidența „sistemului de tratate" din 1815. Marile puteri au trebuit să recurgă, ce-i drept, şi în zona de sud-est a continentului, la unele practici ale *concertului*, cum ar fi garanțiile internaționale. Asemenea practici nu au antrenat însă, de la bun început, toate marile puteri europene. Astfel, prima garanție, ce a privit independența Greciei (1827 şi 1830) a fost asumată de Marea Britanie, Franța şi Rusia, prin excluderea altor două principale exponente ale „diplomației concertate" (Austria şi Prusia)[97]. Apoi, până la 1853–1856, marile puteri nu au mai făcut uz de „soluții diplomatice" pentru „chestiunile" naționale din sud-estul european, pe baza recunoaşterii formale a importanței lor internaționale. De atare împrejurări s-a folosit, din nou, Rusia, care a reuşit să-şi restabilească influența (1826) şi să instituie *de jure* protectoratul său asupra Principatelor Române (1829). Angajându-se, explicit, față de celelalte puteri, că nu ținea să întreprindă noi anexiuni teritoriale în Europa, „marea curte nordică" a urmat calea sporirii influenței sale în interiorul statelor, îndeosebi în cele din centrul şi sud-estul continentului. Sporirea influenței Rusiei în interiorul statelor nu se dovedea însă cu nimic mai puțin amenințătoare decât practica anexiunilor teritoriale, pentru întreg echilibrul de forțe pe plan internațional. Apărea, de aceea, tot mai necesar pentru unele state mici, cum erau Principatele Române (supuse deja influenței ruse), să le fie asigurată existența de o *garanție europeană*. Împrejurările aveau să fie însă, mai bine de două decenii, defavorabile adoptării unei asemenea soluții, iar pentru a evita periclitarea echilibrului de forțe de momentele de „criză orientală"[98], „cei mari" au crezut de cuviință, în 1841, să-şi însuşească necesitatea garantării integrității şi independenței

[94] *România în relațiile internaționale*, p. 85 şi urm.

[95] A.D. Xenopol, *op. cit.*, vol. XI–XII; G. Meitani, *Acțiunea diplomatică a Europei față de Principatele Române între anii 1821 şi 1838*, Bucureşti, 1903; Basile Lungu, *Les Grandes Puissances et les Principautés Roumaines de 1821 à 1826*, Paris, 1935; N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. VIII–IX, Bucureşti, 1938 etc.

[96] L. Boicu, *Geneza „chestiunii române"*, p. 76 şi urm.

[97] Ch. Seignobos, *Histoire politique de l'Europe contemporaine. Évolution des partis et des formes politiquee, 1814–1896*, Paris (f. a.), p. 722.

[98] „Marea politică" resimțea interdependențele presupuse de momentele de „criză orientală" şi tentativele „forțelor" revoluționare în Europa; vezi L. Boicu, *Austria şi Principatele Române în vremea războiului Crimeii (1853–1856)*, Bucureşti, 1972, p. 7 şi urm.

Imperiului Otoman. Proclamată doar în principiu (în preambulul Convenţiei Strâmtorilor – Londra, 13 iulie 1841), această garanţie nu a fost una activă[99]. Dar, fie şi admisă numai în principiu de „puterile maritime", respectarea integrităţii şi independenţei Imperiului Otoman făcea ca o eventuală recunoaştere formală a importanţei internaţionale a „chestiunii române" să nu aibă perspective decât ca „punct al problemei orientale". Acea *garanţie sui generis*[100], ce părea să asigure totuşi Principatele, se raporta, aşadar, numai la calitatea statelor româneşti de vasale ale Porţii Otomane, fapt ce nu era întru totul în concordanţă cu vederile românilor. În plus, *garanţia sui generis* nu presupunea nici ieşirea Principatelor de sub protectoratul rus, ce se exprima, în realitate, ca un *proconsulat*[101]. Dimpotrivă, erau menţinute şi chiar reasigurate, de Curtea ţaristă şi Înalta Poartă, tratatele ce consfinţeau, pentru „chestiunea Principatelor", „cadrul legal" (juridic) al unei „afaceri ruso-turce"[102].

Pornind de la aspectele menţionate în legătură cu afirmarea naţiunii române şi evoluţia contextului internaţional, putem să pătrundem lesne raţiunile ce au impus românilor să facă apel, după 1821, la o mare diversitate de căi şi mijloace de acţiune în scopul *europenizării* cauzei lor. În planul imediat al acţiunilor s-a recurs, şi în noile condiţii, la calea „tradiţională", a apropierii interesului marilor puteri, îndeosebi al Franţei şi al Marii Britanii, prin intermediul consulilor sau al unor agenţi politici (Bois le Comte) în Principate, prin trimiterea de memorii sau a unor „misiuni oficioase" în Occident, cum a fost şi cea a lui Ioan Câmpineanu[103]. Şansele adepţilor căii „tradiţionale" depindeau însă de evoluţia raporturilor dintre marile puteri, îndeosebi de soarta „antantei cordiale" franco-engleze. Nu întâmplător, după semnarea Convenţiei Strâmtorilor din 13 iulie 1841, demersurile pentru cultivarea interesului unor mari puteri în sensul internaţionalizării „chestiunii române" au fost tot mai dificile, spre dezamăgirea evidentă a domnitorilor de la Bucureşti şi Iaşi şi a tuturor adepţilor căii „tradiţionale"[104]. În schimb avea să intre şi mai mult în rol „juna partidă naţională", care a pregătit şi a condus Revoluţia română de la 1848. Exponenţi ai căi revoluţionare, „junii" s-au dedat la acţiuni „conspirative" în interior, au strâns legăturile cu emigraţiile naţionale[105] şi, mai ales, au desfăşurat o susţinută propagandă în străinătate pentru atragerea opiniei publice europene de partea cauzei române.

[99] Baronul Brunnow, semnatarul din partea Rusiei al convenţiei din 13 iulie 1841 afirma că „à l'époque où le traité de 1841 a été conclu, il s'agissait, il est vrai, d'y introduire une clause spéciale de garantie... Le préambule du traité exprime le désir de maintien de la Turquie dans son integrité, mais il n'en contracte nullement l'obligation. Ce considérant n'est pas un engagement, en droit strict, c'est la prèface d'une stipulation qui se rapporte uniquement à la fermeture des détroits en temps de paix"; apud S. Goriainow, *Le Bosphore et les Dardanelles*, Paris, 1910, p. 93.

[100] *România în relaţiile internaţionale*, p. 90 şi urm.

[101] *Ibidem*, p. 86 şi urm.

[102] *Ibidem*.

[103] *Ibidem*, p. 103–117.

[104] *Ibidem*, p. 122 şi urm.

[105] *Afirmarea statelor naţionale independente din centrul şi sud-estul Europei*, Bucureşti, 1979; V. Ciobanu, *Relaţiile româno-polone între 1699 şi 1848*, Bucureşti, 1980; v., mai nou, Cornelia

O nouă etapă „pe drumul internaționalizării problemei românești" a fost deschisă, cum s-a constatat[106], de Revoluția de la 1848–1849. A fost subliniat, în acest sens, faptul că, deși numai în cazul Munteniei, a fost creat statul modern român, „organizat sub forma monarhiei constituționale", în măsură să-și definească atitudinea față de actele politico-diplomatice ce-l implicau, să posede liberul exercițiu al politicii externe și să se opună oricărei imixtiuni sau intervenții străine[107]; de asemenea, că afirmarea pe plan internațional a statului revoluționar a prilejuit și începuturile diplomației române moderne[108]. Ceea ce se cuvine însă să remarcăm în mod deosebit aici este un alt fapt, anume, că revoluția pașoptistă a însemnat, înainte de orice, *consacrarea politică a naționalității ca fundament al ființării noastre istorice*[109]. S-a și reușit relevarea cu mai multă claritate a caracterului unitar al revoluției[110]; totodată, convingerea tuturor pașoptiștilor români că libertatea „dinlăuntru" sau „dinafară", ca și dreptatea socială, nu puteau fi decât iluzorii, atâta vreme cât nu erau recunoscute drepturile naționale. În virtutea unei astfel de convingeri, a fost invocat, atunci când a fost ridicată problema statutului juridic internațional al statelor românești, principiul *suveranității naționale*. Nu e de mirare, de aceea, că în programul politic al revoluției nu apărea atacată direct suzeranitatea otomană, pentru a cărei instituire se susținea că românii și-au dat, ca gir al menținerii drepturilor lor suverane, consimțământul, prin contractarea de domnitorii moldo-valahi și Înalta Poartă a „vechilor capitulații", înțelese ca „tratate de alianță inegală", cu caracter convențional[111]. Se solicita, în schimb, încetarea încălcării „vechilor tratate" de către Poartă și, mai ales, înlăturarea protectoratului țarist, care, având drept fundament politic acte încheiate doar de factori externi – Rusia și Turcia –, contravenea *de jure* și *de facto* suveranității românilor[112].

Dovedindu-se buni cunoscători ai principiilor și normelor „dreptului ginților", revoluționarii români dădeau de înțeles că admiteau eventualitatea unei „abordări" a problemei lor naționale de diplomația europeană, însă cu condiția ca soluțiile

Bodea, *Fața secretă a mișcării prepașoptiste române – Unitatea națională*, București, 2004; Ștefan Delureanu, *Mazzini și românii în Risorgimento*, București, 2006.

[106] *România în relațiile internaționale*, p. 125.

[107] *Ibidem*, p. 126 și urm.

[108] Dan Berindei, *Din începuturile diplomației române moderne*, București, 1965; idem, *Diplomația românească în epoca modernă. De la începuturi la proclamarea independenței de stat*, București, 1995.

[109] Vezi, în acest sens, Gh. Platon, *Geneza revoluției române de la 1848*, Iași, 1980, p. 235–284.

[110] V. Russu, *Unitatea revoluției române de la 1848–1849*, în „Analele științifice ale Universității Iași", Istorie secț. III, t. XIX, fasc. 2, 1973, p. 207–215.

[111] În documentele revoluționare apare inserată atât titulatura de „tratate", cât și cea de „capitulații". Pentru sensul pe care-l atribuiau pașoptiștii români acestor acte, vezi: N. Bălcescu, *Drepturile românilor către Înalta Poartă*, în idem, *Scrieri alese*, București, 1973; vezi și *Memoriul revoluționarilor moldoveni aflați la Cernăuți adresat lui Suleiman Paşa* (30 iulie/11 august 1848), la Cornelia Bodea, *Anul 1848 la români. O istorie în date și mărturii*, vol. I, București, 1982, p. 642 și urm.

[112] M. Kogălniceanu, *Dorințele partidei naționale în Moldova*, la Cornelia Bodea, *op. cit.*, p. 650 și urm.

adoptate să se raporteze numai la „viaţa exterioară" a Principatelor; organizarea „dinlăuntru" o considerau de domeniul „principiului naţional"[113]. Într-un consens deplin cu un asemenea mod de a privi lucrurile, în Proclamaţia de la Islaz marile puteri erau invocate ca „arbitri" ai Europei, în faţa cărora românii, susţinând legitimitatea acţiunii lor, lansau avertismentul că ar fi neavenită orice intervenţie străină împotriva revoluţiei[114]. *Europei* s-a adresat şi Mihail Kogălniceanu, în numele *partidei naţionale din Moldova*, el expunând totodată dorinţele românilor şi făcând un aspru rechizitoriu protectoratului rus şi circularei cabinetului ţarist din 19/31 iulie 1848[115]. Iar în nota adresată de guvernul provizoriu de la Bucureşti ţarului Rusiei (24 iulie 1848) a fost afirmată hotărât intenţia românilor de a face apel la Europa, punându-se „sub a ei de-a dreptul protecţie"[116].

În tumultul evenimentelor revoluţionare, apelurile făcute Europei nu au atras implicarea directă a „diplomaţiei concertate" în problema română. Principalele exponente ale *concertului* – marile puteri – s-au văzut, pentru un timp, preocupate de restabilirea „ordinii conservatoare". Cu toate acestea, faptul că românii şi-au pus, prin revoluţia lor, naţionalitatea „în calendarul lumii" – cum aprecia Jules Michelet[117] – a fost confirmat şi chiar sporit în valabilitate de consecinţele evenimentelor memorabilei „primăveri a popoarelor" asupra istoriei Europei. Deşi înăbuşite, revoluţiile, ce au cuprins o întinsă arie a „bătrânului continent", au determinat intrarea relaţiilor internaţionale într-o nouă etapă a evoluţiei lor şi care, încheiată după unele opinii la 1871[118], iar după altele la 1878[119], a asigurat triumful „forţelor de disoluţie a ordinii europene"[120]. Noilor realităţi le-a corespuns recunoaşterea într-un grad tot mai înalt a rolului ce revenea românilor în viaţa internaţională. Din calculele şi proiectele ce şi le-au făcut „conspiratorii europeni" a reieşit că acţiunii româneşti i s-a atribuit o pondere considerabilă pentru reuşita procesului făuririi Europei statelor naţionale[121]. În replică, „forţele conservatoare" au fost şi mai animate de intenţia de a conferi un curs „chestiunii române" ce să corespundă intereselor lor. O foarte largă rezonanţă în conştiinţa epocii a avut şi faptul că afirmării unei *naţiuni latine*, într-o zonă vizată de tendinţele panslavismului şi ale pangermanismului, îi revenea un rol deosebit pentru conservarea şi dezvoltarea tradiţiilor romane ale civilizaţiei europene[122]. În mod

[113] N. Bălcescu, *op. cit.*, p. 91.
[114] Cornelia Bodea, *op. cit.*, I, p. 533 şi urm.
[115] M. Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 647–685.
[116] *Anul 1848 în Principatele Române. Acte şi documente*, vol. II, Bucureşti, 1902, p. 58 şi urm.
[117] Apud L. Boicu, *Geneza „chestiunii române"*, p. 119.
[118] În general, istoricii francezi şi germani.
[119] *România în relaţiile internaţionale*, p. 302 şi urm.
[120] P. Renouvin, *op. cit.* (vol. V.), p. 2; René Rémond, *op. cit.*, II, p. 187.
[121] Al. Marcu, *Conspiratori şi conspiraţii în epoca renaşterii politice a României. 1848–1877*, Bucureşti, 1930, *passim.*
[122] N. Bălcescu, *Mersul revoluţiei în istoria românilor*, în idem, *Scrieri alese*, p. 113 şi urm.; I.C. Brătianu, *Mémoire sur l'Empire d'Autriche dans la question d'Orient*, Paris, 1855, în *Acte şi documente relative la istoria renaşterii României* (ed. D. A. Sturdza ş.a.), vol. II, Bucureşti, 1888, p. 856–885 etc.

firesc, românii au susținut, cu o mai mare fervoare decât înainte, că, prin cultura lor originală, prin acțiunile îndreptate în scopul făuririi statului modern, îndeplineau *o misie europeană*[123].

Strânsa racordare a cursului actelor politico-naționale româneşti la cel al „transformărilor europene" avea să-şi afle o autoritară confirmare în datele de problemă internațională ale Unirii Principatelor. „Azvârlite, ca nişte pupile..., în pragul uşii marilor puteri"[124], cele două mici entități statale de la Dunărea de Jos au constituit, prin clauze *in spe* ale Tratatului de la Paris din 30 martie 1856, obiectul unei *garanții europene*. Programul național, exprimat de *rezoluțiile* Adunărilor Ad-hoc din 1857, de la Iaşi şi Bucureşti, foruri suscitate de convenirea puterilor garante şi suzerană asupra „consultării populațiilor moldo-valahe în legătură cu organizarea viitoare a Principatelor", a cuprins, între „principalele dorințe", pe cea a *autonomiei*, completată de *neutralitate*, ca negare expresă, nu ca preluare sau redimensionare a celei preconizate, condițional, de tratatele şi convențiile ruso-turce de până la 1849. La 1857, românii au solicitat „areopagului european" recunoaşterea „celor mai mari, mai generale dorințe" – Unirea Principatelor, autonomia şi neutralitatea „viitorului stat", principele străin şi guvernământul constituțional – în temeiul „principiului național". Şi fiindcă „înaltele curți garante şi suzerană" au ținut, prin Convenția de la Paris, din 1858, să impună Principatelor un *mod de a fi* (de a se organiza, inclusiv pe planul „vieții lor interne"), reacția națională a survenit inexorabil, în virtutea unui *drept de a fi* (suveranitatea), întărit de *fapte împlinite*[125], menite realizării programului politic al Adunărilor Ad-hoc[126]. S-a confirmat, astfel, şi în cazul românilor, triumful „forțelor de disoluție a bazelor conservatoare ale ordinii europene".

[123] Idee afirmată îndeosebi de emigrația paşoptistă. Vezi Al. Marcu, *op. cit.*; N. Corivan, *Din activitatea emigranților români în Apus. 1853–1857*, Bucureşti, 1931.

[124] T.W. Riker, *Cum s-a înfăptuit România. Studiul unei probleme internaționale, 1856–1866*, Bucureşti, 1944, p. 24.

[125] Paul Henry, *L'abdication du prince Couza et l'avènement de la dynastie de Hohenzollern au trône de Roumanie*, Paris, 1930, p. 81–87.

[126] D.A. Sturdza, *Însemnătatea europeană a realizării definitive a dorințelor rostite de Divanurile ad-hoc la 7/19 şi 9/21 octombrie 1857*, în „Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice", s. II, t. XXXIV, Bucureşti, 1912 (I, p. 609–690; II, p. 691–723; III, p. 769–833).

PREZENȚE LIVREȘTI ROMÂNEȘTI ÎN EDITURILE ITALIENE LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI XX. ANII ANTEBELICI

VERONICA TURCUȘ

În sfera traducerilor în limba italiană a producțiilor literare românești și a apariției acestora sub egida editurilor din Peninsulă, în forma unor volume, broșuri sau chiar la nivelul publicării unor materiale de mai mică întindere în diverse reviste de specialitate sau de cultură generală, se poate remarca pentru primele două decenii ale secolului XX orientarea preferinței așezămintelor tipografice italiene de la genul liric[1] – probabil și

[1] Din acest punct de vedere, al preferinței editurilor italiene în primul deceniu al secolului XX pentru publicarea creațiilor lirice românești în detrimentul altor specii literare, ar fi de remarcat o continuitate în procesul receptării culturii noastre în Peninsulă. Nu întâmplător, unul dintre volumele care a deschis în secolul al XIX-lea gustul publicului italian pentru literatura română a fost tocmai lucrarea lui Arturo Graf, *Della poesia popolare rumena*, tipărită în anul 1875 de Editura Le Monnier din Florența, materialul propus fiind anterior publicat în revista de factură încă enciclopedică „Nuova Antologia di Scienze, Lettere ed Arti", care apărea sub egida aceleiași edituri. Revista și-a început apariția la Florența în ianuarie 1866, fiind publicată din inițiativa lui Francesco Protonotari și editată de Le Monnier. Periodicul va rămâne în istoria presei italiene ca una dintre cele mai vechi și cunoscute reviste de cultură, la început de factură lunară, apoi bilunară (din ianuarie 1878), fiind tipărit cu începere din martie 1878 la Roma de Tipografia del Senato di Forzani e C., în perioada 1 martie 1879 – 15 octombrie 1880, de Tipografia Barbèra – vechi stabiliment florentin interesat de cartea destinată școlilor și educației cititorilor –, iar de la 1 noiembrie 1880 de Tipografia Nuova Antologia. Prin titlu în sine, „Nuova Antologia di Scienze, Lettere ed Arti" exprima intenția fondatorului de a relua tradiția vechii și ilustrei publicații „L'Antologia" scoasă de Gabinetto Vieusseux în anii 1821–1832, aceeași dorință de a păstra linia tradițională în conceperea și editarea revistei determinându-i locul distinct în lumea presei italiene a secolului al XIX-lea și a primilor decenii ale veacului următor. Stilul în care era gândit periodicul – monografii sub forma unor studii sau articole, care apoi erau tipărite și în extras la „Le Monnier" – se încadra tocmai pe această direcție, în primii 12 ani de apariție revista prezentându-se sub forma unor fascicole lunare de aproximativ 200 de pagini. Prestigiul publicației era însă dat și de lista colaboratorilor, între aceștia numărându-se Manzoni, Tommaseo, Maffei, Mamiani etc. În această perioadă a colaborat la amintita revistă și Arturo Graf, poet și critic literar italian, care s-a interesat și de lirica populară românească. Născut la Atena în 1848, din tată german și mamă italiană, și crescut în orașul aflat la frontiera dintre lumea balcanică, central-europeană și meridională – Trieste – Arturo Graf a intrat în contact cu cultura și tradițiile lirice ale Principatelor Române la mijlocul secolului al XIX-lea când, în urma morții tatălui, a trebuit să trăiască la Brăila, în casa unchiului matern, revenind în Italia doar în 1863, trimis să urmeze liceul la Napoli. Interesat de științele umaniste, a frecventat după încheierea pregătirii secundare lecțiile lui Francesco De Sanctis, însă s-a înscris apoi la Drept, domeniu în care va obține licența în 1870. A revenit în anii '70 ai secolului al XIX-lea la Brăila pentru o scurtă perioadă, desfășurând activități comerciale, acesta fiind momentul în care a avut în atenție lirica

populară românească, analizând-o şi propunând-o apoi publicului italian, la întoarcearea în Peninsulă, cu experienţa unui literat. În Italia, Arturo Graf s-a stabilit la Roma şi a început să aprofundeze problema culturii Evului Mediu, acordând o atenţie deosebită simbologiei medievale, iar în 1875 a obţinut libera docenţă în literatură italiană, predând la Universitatea din Roma literatura italiană şi cea romanică. Studiul publicat în „Nuova Antologia di Scienze, Lettere ed Arti" în acelaşi an (1875, 30, p. 5–36) referitor la poezia populară românească este una dintre primele sale scrieri, urmată de o serie de opere în proză ori versuri şi materiale de istorie a literaturii editate de stabilimentul Loescher din Roma în anii 1876–1878 (*Poesie e novelle di gioventù*, *Di una trattazione scientifica della storia letteraria*, *La leggenda del paradiso terrestre*). Din anul 1876, destinul profesional al lui Arturo Graf va fi legat de mediul universitar torinez, unde i-a fost încredinţată Catedra de Literatură neolatină, din 1882 literatul stabilindu-se definitiv la Torino – acolo va trece în nefiinţă în 1913 – şi susţinând la universitate cursuri de literatură italiană până la retragerea din activitatea academică, în 1907. Ca poet, Arturo Graf a produs o lirică influenţată de raţionalismul pozitivist şi în care se pot identifica, probabil sub influenţa studiilor sale asupra Evului Mediu, elemente incipiente ale simbolismului creştin. Ca prozator, Arturo Graf rămâne în istoria literaturii italiene prin romanul *Il riscatto* (apărut în 1901 la stabilimentul Fratelli Treves din Milano) – de altfel unicul său roman – scris sub influenţa unor tragedii în familie şi, în consecinţă, a apropierii de credinţă, lucrare caracteristică pentru spiritualismul începutului de secol XX. În calitate de critic şi istoric literar, Arturo Graf şi-a legat numele de consistentele lucrări asupra culturii şi spiritualităţii medievale (*Roma nella memoria e nelle immaginazioni del Medioevo*, Roma, Loescher, 2 vol., 1882–1883; *Miti, leggende e superstizioni del Medioevo*, Roma, Loescher, 2 vol., 1892–1893), de scrieri precum: *Attraverso il Cinquecento* (Torino, Loescher, 1888); *Il diavolo* (Milano, Fratelli Treves, 1889); *L'anglomania e l'influsso inglese in Italia nel sec. XVIII* (Milano, Fratelli Treves, 1911), de studii asupra lui Foscolo, Manzoni sau Leopardi. Revenind la revista „Nuova Antologia di Scienze, Lettere ed Arti", ar mai fi de menţionat că periodicul a cunoscut încă o perioadă de glorie literară în ultimii ani ai secolului al XIX-lea şi până la Primul Război Mondial, când au apărut în paginile sale *Saggi critici* ale lui De Sanctis, scrierile lui Verga (*Mastro Don Gesualdo*), Fogazzaro (*Piccolo Mondo antico*) sau celebrul roman pirandellian *Il fu Mattia Pascal*. Deşi a reuşit să îşi reia apariţia după război, revista nu s-a mai impus publicului italian la fel ca în veacul anterior, cititorii fiind interesaţi mai degrabă de periodicele deschise dezbaterii şi polemicii literare, nu de o revistă de cultură care continua să urmeze linia tradiţională. În ceea ce priveşte aşezământul tipografic florentin Le Monnier, fondat în anul 1837 de francezul Felice Le Monnier (1806–1884), acesta s-a remarcat încă de la începuturile activităţii sale printr-o orientare către mediile academice şi, în general, ale înaltei culturi. Privind în ansamblu iniţiativele tipografice propuse, se poate afirma că Le Monnier s-a adresat întotdeauna în primul rând publicului elitist – şi în acest sens ar fi de amintit editarea marilor vocabulare italiene, *Vocabolario degli accademici della Crusca* sau *Vocabolario della lingua italiana* al lui P. Fanfani, a căror publicare şi reeditare s-a întins peste decenii, până în secolul al XX-lea – şi nu a cedat tentaţiilor curentelor culturale în vogă într-un anumit moment sau influenţei mişcărilor politice ale diferitelor epoci. Nu a fost sensibilă, de exemplu, la orientările avangardiste ale începutului de secol XX şi nu s-a deschis automat scriitorilor la modă, lui D'Annunzio de pildă, aşa cum au procedat alte stabilimente tipografice. A filtrat foarte bine textele propuse publicului, colecţia „Biblioteca nazionale" a editurii devenind celebră printr-o serie de ediţii critice ale clasicilor literaturii italiene sau ale autorilor perioadei moderne, precum Leopardi, şi prin tipărirea de studii de literatură sau opere istorice. Editura Le Monnier a găzduit în cadrul „Bibliotecii" sale naţionale volume ale specialistului în literatura italiană Angelo De Gubernatis, scrierile politice şi memoriile lui T. Massarani, lucrări ale istoricilor N. Rodolico, G. Ferrero, C. Barbagallo sau P. Silva, precum şi cunoscutul *Compendio della storia contemporanea d'Italia (1815–1870)* al lui A. Dall'Oglio. În sfera literaturii, Editura Le Monnier a preferat întotdeauna clasicii, colecţia „Biblioteca diamante" fiind dedicată tocmai acestor opere, pertinente atât culturii italiene, cât şi celor străine. În perioada interbelică, Editura Le Monnier a încercat să păstreze o conduită apolitică şi să se distanţeze pe cât posibil de publicarea de texte aliniate regimului

mai deschis transpunerilor într-o limbă străină datorită dimensiunilor reduse ale creațiilor, care puteau fi prezentate în întregime publicului încă destul de puțin cunoscător al literaturii române, ca un *assaggio* în vederea unei eventuale şi viitoare politici de traduceri menită să ofere panorama asupra unui autor unic sau asupra unei anumite specii literare aşa cum a fost ea cultivată şi cum a evoluat în cadrul culturii române – spre cel narativ, inițial spre nuvelistică iar, mai apoi, odată cu anii Primului Război Mondial, spre roman, impus de editurile italiene în anii interbelici ca *leader*-ul de necontestat al unei politici editoriale legată de percepția tot mai acută a gustului publicului larg, mai puțin luat în calcul în secolul al XIX-lea sau în *la belle époque*, şi de interesul tot mai accentuat al amintitelor stabilimente pentru un nivel ridicat al consumului de carte şi al profitului financiar aferent[2].

fascist. A promovat din nou aceeaşi politică editorială orientată spre cartea de ştiință prin excelență, tipărind, sub îngrijirea lui G. Gentile, colecția „Studi filosofici" (din 1926), propunând seria „Studi e documenti di storia del Risorgimento" (din 1928), inaugurând în aceeaşi perioadă colecția „Le vite" sub conducerea lui G. Lipparini – care oferea publicului monografii asupra diverselor personalități – sau continuând tradiționalul raport cu Universitatea florentină. Dacă în anii antebelici editura găzduia deja seria de volume a Institutului Regal de Studii Superioare Practice şi de Perfecționare din Florența, în perioada dintre cele două războaie mondiale şi în anii '40 Le Monnier publica lucrările Facultății de Litere şi Filosofie ale amintitei universități, inaugurând colecția cu o carte a lui E. Garin. De altfel, în al doilea deceniu interbelic, Editura Le Monnier s-a orientat spre publicarea de serii ale unor instituții de cultură ale epocii (a tipărit, spre exemplu, două colecții ale Centrului Național de Studii asupra Renaşterii condus de Giovanni Papini) şi propunea spre lectură colecția „Biblioteca di storia dell'arte" îngrijită de Giulio Carlo Argan şi Cesare Brandi, remarcabili critici, experți şi istorici de artă, primul legat prin formația universitară de mediul academic torinez, celălalt de ambientul florentin, cu poziții importante în Administrația Antichităților şi Artelor Frumoase din Italia şi autori, în 1938, ai generosului proiect de constituire a Institutului Central de Restaurare, pe care Brandi îl va conduce ca director, din 1939 şi până în 1959. Legată deci de producția livrescă ştiințifică, în evoluția Editurii Le Monnier se poate observa ca singură tendință către o relativă popularizare a cărții – în cadrele stricte însă ale textelor de specialitate –, politica de editare de manuale destinate şcolilor secundare şi universităților. Nicola Tranfaglia, Albertina Vittoria, *Storia degli editori italiani. Dall'Unità alla fine degli anni Sessanta*, Roma – Bari, Gius. Laterza & Figli, 2000, p. 202–203, 266–269; Antonio Carrannante, *Centotrenta anni di discussioni sulla scuola: la „Nuova Antologia" (dal 1866 al 1966)*, „I Problemi della Pedagogia", Roma, 2003, 4–6, p. 449–504; 2004, 1–3, p. 119–176. Despre Arturo Graf şi locul său în cultura italiană vezi: Girolamo de Liguori, *I baratri della ragione: Arturo Graf e la cultura del secondo Ottocento*, presentazione di Eugenio Garin, Manduria, P. Lacaita, [1986], 463 p.; *Arturo Graf militante: saggi scelti*, a cura di Clara Allasia, con saggio introduttivo di Marziano Guglielminetti, Torino, Scriptorium, [1998], 295 p. („I testi e le fonti", 2); Arturo Graf, *Confessioni di un maestro: scritti su cultura e insegnamento con lettere inedite*, a cura di Stefania Signorini, Novara, Interlinea, 2002, 199 p.; Emanuela Bufacchi, *A commentar Dante ci vuole un medievalista: saggi sul dantismo critico di Arturo Graf*, prefazione di Achille Tartaro, Firenze, Le Lettere, 2008, 392 p.

[2] Pe tema prezenței literaturii şi culturii române în Italia şi a traducerilor din limba română în italiană, vezi: Giuseppe Petronio, *Traduzioni italiane dalla letteratura romena*, „Il Veltro", 1969, 13, nr. 1–2, p. 159–164; Pasquale Buonincontro, *La presenza della Romania in Italia nel secolo XX. Contributo bibliografico*, Napoli, De Simone Editore, 1988, 211 p.; Ioan Guția, *Le traduzioni d'opere letterarie romene in italiano (1900–1989)*, Roma, Bulzoni, 1990, 274 p.; George Carageani, *Riflessioni sulle traduzioni e sulla ricezione della letteratura romena in Italia*, „Annali dell'Istituto Universitario Orientale di Napoli. Sezione Romanza", 1997, 39, nr. 1, p. 95–107; Roberto Merlo, *Letteratura romena in italiano. Bibliografia selettiva*, în *Letteratura della Romania*. A cura

Această modificare a preferinţelor editurilor italiene dinspre genul liric spre cel narativ, observată în cazul receptării cărţii româneşti de literatură în primele două decenii ale secolului al XX-lea – şi ne referim doar la producţia livrescă literară tradusă, cea pertinentă diferitelor ramuri ale ştiinţei fiind prea puţin prezentă în cataloagele aşezămintelor tipografice ale Peninsulei din anii respectivi[3] –,

dell'Associazione Giuseppe Acerbi, Il Segno dei Gabrielli Editori, 2005, p. 183–206; Idem, *Un secolo frammentario: breve storia delle traduzioni di poesia romena in italiano nel Novecento*, „Philologica Jassyensia", 2005, 1, nr. 1–2, p. 197–246; Bruno Mazzoni, *La presenza della cultura romena in Italia*, „Rivista Italiana di Communicazione Pubblica", 2007, fasc. 31, 6 p.

[3] În sfera ştiinţelor umaniste, în Italia s-a publicat despre români sau tradus din limba română destul de puţin în anii antebelici, cărţile ori studiile de specialitate oferite publicului italian fiind mai ales privitoare la istoria şi limba populaţiilor balcanice – temă care urmărea un interes politic şi cultural direct al Italiei în această zonă geografică – şi, legat de această problemă, referitoare la românii din sudul Dunării (vezi de exemplu studiile lui G. Vassilich, *Sui Rumeni dell'Istria. Riassunto storico-bibliografico*, respectiv *Sull'origine dei Cici. Contributo all'etnografia dell'Istria*, tipărite în anii 1899–1905, în periodicul „Archeografo Triestino. Raccolta di memorie, notizie e documenti per servire alla storia di Trieste, del Friuli e dell'Istria" care apărea la Trieste, studiul lui G. Popovici, *Nuove postille al Dizionario delle colonie rumene d'Istria*, cuprins în volumul al IX-lea, din 1903, al revistei de specialitate „Studi di Filologia Romanza", publicată la Roma între anii 1895–1912, revistă la care a colaborat şi Ovid Densuşianu, apoi materialul lui C. Burileanu, *I Romeni di Turchia*, referitor la comunităţile româneşti din Macedonia, propus în 1904 de periodicul roman „L'Italia Coloniale" – revistă lunară care apărea din anul 1900, scoasă de Tipografia Cooperativa Sociale – sau cartea consistentă a lui Constantin N. Burileanu, *I Romeni di Albania*, apărută în 1912 la Bologna, în stabilimentul tipografic Andreoli, cu prefaţa redactată de Antonio Baldacci). Ultima dintre lucrările amintite fusese publicată în 1906 la Bucureşti sub titlul *De la românii din Albania* şi se baza pe observaţiile de călătorie ale lui Burileanu înregistrate în Albania centrală şi Macedonia. Ediţia italiană era prefaţată de Antonio Baldacci tocmai în contextul în care şi acesta vizitase amintitele regiuni balcanice. Imaginea pe care cititorii din Peninsulă o aveau despre România în primul deceniu şi jumătate al secolului trecut era oferită mai ales de lucrări generale ale unor oameni de cultură italieni care au cuprins în preocupările lor şi spaţiul românesc sau de jurnalele de călătorie, acestea din urmă legând însă frecvent arealul românesc de Imperiul Otoman şi de lumea orientală (vezi, de exemplu, broşura însumând 39 de pagini a lui Oreste Ferdinando Tencaioli, *La Romania contemporanea: studio storico-politico*, apărută în anul 1900, la Milano, în Tipografia Agraria, fiind un extras din revista milaneză „Idea liberale", acelaşi autor, Tencaioli, tipărind peste câteva decenii, în 1938, la editura romană Modernissima – editură fondată în anul 1920 şi care s-a remarcat prin ediţiile populare –, volumul *Principesse sabaude in Romania*; vezi apoi monografia „storico-fisico-politica" consistentă a lui Ugo Alimenti, intitulată *La Romania*, publicată în 1903, de asemenea studiul lui Antonio Baldacci, *L'elemento latino nell'equilibrio balcanico*, tipărit la Roma în 1905, seria de materiale tematice privitoare la români, urmăriţi mai ales în contextul evoluţiilor balcanice din acei ani, cuprinse de Vico Mantegazza în volumele sale de *Questioni di politica estera* pe care Editura Fratelli Treves din Milano le publica din 1907 şi până în 1914 – *I latini zoppi. Il conflitto greco-rumeno*, în vol. I, *La rivoluzione in Romania*, în vol. II, *Il conflitto greco-rumeno. I precedenti. Italia e Rumenia* şi *Austria e Russia nei Balcani*, în vol. V, *Il conflitto bulgaro-rumeno*, în vol. VIII –, respectiv în lucrarea de sinteză de 211 pagini apărută la Roma în 1913 şi intitulată *La Romania durante la guerra balcanica*; vezi apoi lucrarea lui G. La Corte, *Storia e psicologia dei rumeni*, studiu de 13 pagini publicat în 1912 la Scansano, de Tipografia degli Olmi; vezi amintirile de călătorie ale lui A. Tossani – care între altele tipărise în anii precedenţi în revista „Nuova Rassegna di Letterature Moderne", publicaţie al cărei director era, unele materiale despre viaţa culturală a României, despre Carmen Sylva etc. –, amintiri grupate în volumul *Dall'Arno al Mar Nero: impressioni e ricordi* pe care editura torineză de tradiţie Paravia, fondată în 1802 şi specializată în general în tipărirea de carte şcolară, manuale, dar şi produse livreşti

complementare destinate educației copiilor și adolescenților, literatură pentru cei mici și cărți de călătorie, îl publica în 1907 – de altfel Editura Paravia va continua în anii interbelici aceeași politică de tipărire de carte, E. Fabietti conducând în perioada dintre cele două războaie colecția „I grandi viaggi di esplorazione" –; vezi jurnalul de călătorie al lui Luigi Goretti apărut la Roma, la Tipografia Forense, în anul 1907 și intitulat *Viaggi in Turchia, Russia e Romania: la Siria*, lucrare consistentă de 260 pagini, continuată prin publicarea în 1910, în aceeași tipografie romană, a volumului de impresii de călătorie, *Viaggi in Arabia, in Romania, in Russia*, carte de 188 pagini din care o consistentă parte, p. 83–120, se referă la țara noastră, Goretti tipărind și la Brescia, în 1908, materialul memorialistic *El Irach-Arabi – La Romania*, în Tipografia F. Apollonio, din volumul amintit partea a doua, de 98 de pagini, fiind dedicată spațiului românesc (*La Romania: appunti*) sau culegerea de *Lettere dalla Romania e da Costantinopoli*, apărută în 1913 la Genova, tipărită în stabilimentul lui Angelo Fortunato Formiggini, Tip. Blondi e Parmeggiani din Modena, volum în care autorul, Geremia Matarollo, înmănunchea amintirile sale din timpul unei călătorii întreprinse din regiunea Mantovei, de la Moglia, la București și apoi la Constantinopol). De altfel, editorul Angelo Fortunato Formiggini din Modena – a cărui activitate editorială a început la Modena în 1908, Formiggini mutându-și așezământul la începutul celui de-al doilea deceniu al secolului XX la Genova – promova în anii respectivi o politică de carte care îl viza pe cititorul italian de cultură medie, însă nu de specialitate, acestuia stabilimentul tipografic oferindu-i texte de literatură și filosofie. A.F. Formiggini avea a doua licență universitară în filosofia morală, obținută cu teza *Filosofia del ridere*, așa că va orienta activitatea editorială spre preferința evidentă pentru operele umoristice, aceasta reprezentând o particularitate în ansamblul producției de carte din Italia. Textele erau organizate în variate colecții, între care „Profili" – cuprinzând prezentarea figurilor unor personaje istorice, literați, filosofi, muzicieni sau pictori –, „Poeti italiani del XX secolo" sau celebra „Classici del ridere", inițiată în 1913 și care grupa în volume îngrijite și ornamentate de Alfredo de Karolis, un celebru ilustrator al epocii, lucrări clasice ale literaturii universale, de la *Fabulele* lui Esop sau *Decameron* la *Gargantua și Pantagruel*, în anii interbelici fiind introduse și texte ale autorilor secolului al XIX-lea sau ale contemporanilor. Tot atunci au fost inaugurate, în același domeniu, colecții precum „Medaglie" – inițiată din 1924 pe modelul vechii serii „Profili" și care era destinată figurilor personalităților aflate încă în viață –, „Le Polemiche", „Apologie" – dedicată diverselor credințe religioase și tipărită în anii 1923–1928, cuprinzând 13 volume –, „Lettere d'amore", colecție în care au fost publicate 13 volume între 1925 și 1938 sau „Aneddotica", serie care dezvolta linia umoristică a vechii „Classici del ridere", publicând cărți interesante și tematice între anii 1929 și 1937. În sfera filologiei și a istoriei ecleziastice, a istoriei politice sau a actualităților românești, Ramiro Ortiz, Matteo Bartoli, Romeo Lovera, Antonio Baldacci, Aurelio Palmieri, Benedetto De Luca sau D. Riccoboni publicau, în primul deceniu și jumătate al secolului trecut, studii privitoare la români, materiale apărute în primul rând în periodice de specialitate romane, venețiene, florentine sau torineze, precum „Studi di Filologia Romanza", „Bollettino di Filologia Moderna", „La Cultura. Rivista di Scienze, Lettere ed Arti fondata da R. Bonghi", „Bessarione", „Giornale Storico della Letteratura Italiana", „Lares", în reviste de tipul celei ilustrate, dedicată artelor, literaturii și științelor, „Emporium", care apărea la Bergamo, în publicația de aceeași factură „Natura ed Arte", în periodicul „L'Italia Coloniale", în publicațiile romane „L'Italia Moderna" și „Rassegna Contemporanea", în cea devenită deja clasică, „Nuova Antologia di Scienze, Lettere ed Arti", în cunoscuta „Ateneo Veneto. Rivista di Scienze, Lettere ed Arti", în tradiționalul cotidian din Bologna, „Il Resto del Carlino" – editat de Società Anonima Stabilimento Poligrafico Emiliano –, în revista „Vita italiana all'estero", în periodicul milanez „La Lettura. Rivista mensile del «Corriere della Sera»", dar și în volume găzduite de edituri milaneze sau romane (vezi *Grammatica della lingua rumena, coll'aggiunta d'un vocabolario delle voci più usuali* a lui R. Lovera, a cărei a doua ediție a apărut în 1906 la Milano în Editura Ulrico Hoepli, stabiliment specializat în tipărirea cărții de știință, care va edita în anii '20 și o serie de traduceri în italiană ale lucrărilor lui Iorga, tot Editura Hoepli fiind cea care a publicat și prima ediție a *Gramaticii* lui Lovera în anul 1892, atunci când gramatica a fost tipărită în Tipografia Bernardoni di C. Rebeschini e C., cartea fiind încadrată ca numărul 124 al colecției „Manuali Hoepli"; Lovera a redactat mai multe gramatici – franceze, grecești etc. –, apărute tot la stabilimentul lui Ulrico Hoepli, așezământ care

trebuie interpretată pe fondul evoluției generale a activității editoriale din Italia în perioada amintită, evoluție marcată de o serie de caracteristici care au determinat orientări de politică editorială, precum cea la care ne referim. În primul rând, la nivelul producției de carte se observă o creştere a numărului de titluri propuse publicului cititor, de la 8 464 în 1900 la 11 294 în 1912, respectiv 11 110 în 1913, nu fără a se remarca însă o perioadă de reflux în primul deceniu al secolului (când se înregistrau cifre precum 5 557 produse livreşti tipărite la nivelul întregii Italii în 1905, respectiv 6 833 în 1909)[4]. Revenirea nivelului producției de carte la un ritm crescător la începutul celui de-al doilea deceniu antebelic este legată tocmai de orientarea politicii livreşti a editurilor italiene spre o carte accesibilă publicului larg, spre difuzarea masivă a cărții, în consecință, spre proză şi roman la nivelul volumelor de literatură propuse. În al doilea rând, se remarcă pentru anii amintiți o continuare şi o dezvoltare a unei producții de carte care avea în vedere cointeresarea şi cooptarea la consumul unui produs tipărit a unor categorii sociale până atunci străine actului lecturii. Era vorba de noile grupuri ale societății care dobândiseră un alt statut material odată cu industrializarea, de pătura tot mai largă a burgheziei care augmenta numeric şi se diversifica pe fondul declinului accentuat al vechilor tradiții nobiliare, de funcționari sau comercianți, în fine, de o categorie a cititorilor „medii" şi nu de elită, ca până în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea. Amintitul proces, care îşi avea germenii la sfârşitul „secolului națiunilor", a condiționat în mod evident opțiunile pentru un anumit gen literar, editurile orientându-se spre acela care era mai bine receptat de publicul înnoit al cititorilor italieni.

a publicat în 1917, tot în seria „Manuali Hoepli", a treia ediție, „corretta ed ampliata", a gramaticii din 1892; vezi, de asemenea, *La letteratura rumena, con breve crestomazia e dizionarietto esplicativo* a aceluiaşi autor, publicată tot la Hoepli în 1908, vezi apoi informarea lui B. De Luca asupra portului Constanța, *Il primo porto di Romania (Costanza)*, tipărită în 1910 la Roma la Tipografia della Società Editrice Laziale sau volumele aceluiaşi autor despre problema balcanică la sfârşitul primului deceniu al secolului XX şi interesele italiene în zonă, *Gli Albanesi, i Macedo-Romeni e gl'interessi d'Italia nei Balcani*, respectiv *Il confine della Dobrogia e la vertenza romeno-bulgara*, lucrări apărute la Roma în 1913 în cadrul Tipografiei dell'Unione Editrice). Benedetto De Luca a publicat multe materiale în anii respectivi (1910–1911) şi la Bucureşti, la Socec, în cadrul Tipografiei Cooperativa „Poporul" etc., iar la Roma va tipări o altă serie de informări despre România şi zona Balcanilor în anii 1919–1920, urmărind noul context geo-politic (vezi de exemplu broşura de 37 pagini *Il Banato alla Romania*, apărută la Roma în 1919 într-un stabiliment oficial, Tipografia Camerei Deputaților, execuția tipografică fiind încredințată firmei C. Colombo, dovedindu-se astfel interesul „oficial", politic, dar şi economic, şi nu doar cel de factură prevalent culturală al Italiei pentru România, interes care a început să se manifeste odată cu Primul Război Mondial şi cu anul 1915, când ambele țări aveau în vedere principiile naționale în alegerea taberei din cadrul conflictului). Un loc aparte ocupau materialele cu pregnant substrat politic ale Elenei Bacaloglu, scrieri pe care periodice precum „Rivista di Roma. Politica, parlamentare, sociale, artistica" – revistă care şi-a început apariția de la 28 martie 1897 ca săptămânal cu titlul de „Rivista politica parlamentare" şi a continuat apoi să fie tipărită până în 1932 – sau „Nuova Antologia di Scienze, Lettere ed Arti" le-au găzduit cu începere din 1909. N. Tranfaglia, A. Vittoria, *op. cit*., p. 200, 328–329, 353–357, 363; Alberto Cadioli, Giuliano Vigini, *Storia dell'editoria italiana dall'Unità ad oggi. Un profilo introduttivo*, Milano, Editrice Bibliografica, 2004, p. 54. Despre activitatea lui A.F. Formiggini ca editor vezi *Angelo Fortunato Formiggini un editore del Novecento*, a cura di Luigi Balsamo e Renzo Cremante, Bologna, Il Mulino, 1981, 485 p.

[4] A. Cadioli, G. Vigini, *op. cit.*, p. 47.

Revista florentină „Nuova Rassegna di Letterature Moderne", tipărită la Prato, lângă Florența, de aşezământul tipografic Successori Vestri, publicație care şi-a început apariția în anul 1903, s-a deschis, prin specificul său, producțiilor literaturii româneşti – în special poeziei – fiind făcute astfel cunoscute cititorilor italieni, în anii 1905–1907, o serie de creații ale lui Vasile Alecsandri, Mihai Eminescu, Andrei Mureşanu, O. Carp, Sc. Moscu, Cincinat Pavelescu, Radu D. Rosetti, Petre Dulfu, Haralamb Gheorghe Lecca, V.A. Urechia în traducerea lui V. Ceccarelli sau P.E. Bosi. Legat de interesul său pentru lirica românească, frecventată în contextul traducerilor care au fost publicate în „Nuova Rassegna di Letterature Moderne", Pier Emilio Bosi[5] va publica la Napoli, în 1908, culegerea de poezii *Fiori rumeni. Antologia poetica*, această carte oferind – alături de volumele Elenei Văcărescu[6], *Rapsodie rumene*, tipărit de stabilimentul tipografic Giovanni Balestra la Trieste în anul 1905, în versiunea italiană aparținând Eldei Gianelli, respectiv *Notti orientali*, culegere de folclor românesc apărută la Roma, în

[5] Pier Emilio Bosi a fost unul dintre oamenii de cultură italieni interesați de România şi de raporturile italo-române în anii de frontieră ai secolelor XIX–XX. În anul 1902, Tipografia G. Errico din Napoli propunea cititorilor Peninsulei, sub forma unei broşuri de 60 de pagini, conferința pe care P.E. Bosi o ținuse la Bucureşti pe tema *Italia e Romania*. Activitatea filoromână a lui P.E. Bosi, orientată spre familiarizarea publicului italian cu România şi cultura acesteia, nu s-a mărginit doar la traducerile amintite. În revista „Nuova Rassegna di Letterature Moderne", P.E. Bosi a prezentat iubitorilor de literatură din Italia, între 1905 şi 1908 – ultimul an de apariție al periodicului –, o serie de medalioane dedicate autorilor români, completate de materiale care vizau o prezentare generală a literaturii noastre moderne, dar şi a vieții politice româneşti şi a unor personalități marcante ale acesteia, a culturii şi ştiinței noastre, a raporturilor italo-române (vezi articolele lui P.E. Bosi: *Letteratura romena moderna*, „Nuova Rassegna di Letterature Moderne", Firenze, 1905, 3, p. 466–469; *Per una „Lega intellettuale italo-franco-rumena"*, idem, 1906, 4, p. 58–59; *Constantin Mille*, idem, p. 61–63; *Mihail Eminescu*, idem, p. 141–144; *Vasile Alecsandri*, idem, p. 291–292; *Alexandru Macedonski*, idem, p. 405–409; *Petru Dulfu*, idem, p. 585–590; *N. Mihaescu-Nigrim*, idem, p. 590–591; *Grigore Tocilescu*, idem, p. 734; *Polemica letteraria* [cu V. M. Rareş], idem, p. 739–741; *Costantin Istrati*, idem, p. 885–886; *Edgar Quinet e la lingua rumena*, idem, 1907, 5, p. 52–55; *Una breve lettera di Giosuè Carducci dove accenna ai Rumeni*, idem, p. 263–264; *L'opera di Hélène Vacarescu*, idem, p. 268–273; 1908, 6, p. 406–412; *Haralamb Gheorghe Lecca*, idem, 1907, 5, p. 274–275; *Il generale Averescu*, idem, p. 922–924; *Andra Muresianu*, idem, p. 925–926; *Nicolae Jorga*, idem, p. 1215–1217 [autorul condamnând poziția politică a lui Iorga, legat de momentul 1907 la noi şi de ideile antisemite promovate]; *Smara*, idem, 1908, 6, p. 33–37; *Radu R. Rosetti*, idem, p. 246–248; *Una gloria romena (Hasdeu)*, idem, p. 811–819. Ar mai fi în plus de remarcat faptul că unul dintre studii – cel privitor la Hasdeu – a fost tipărit şi în „Annuario Letterario e Artistico del Mondo Latino", publicat în anul 1908 la Roma sub îngrijirea lui A. De Gubernatis). De problema activității lui P.E. Bosi în domeniul raporturilor italo-române s-a ocupat în anii '30 filologul Ştefan Cuciureanu (1911–1987), absolvent al Universității cernăuțene în promoția 1933, specializat în limba franceză şi italiană, membru al Şcolii Române din Roma în perioada 1936–1938. În anii în care s-a perfecționat la Roma în domeniul limbii şi literaturii italiene, al limbii spaniole vechi şi moderne şi al limbii franceze, avându-i printre profesori şi pe specialistul în filologie romanică Giulio Bertoni, care din 1928 era profesor la Universitatea din Roma, Ştefan Cuciureanu a redactat o teză de doctorat pe tema *Pier Emilio Bosi e la letteratura romena*.

[6] Elena Văcărescu publicase în Italia, încă de la sfârşitul secolului al XIX-lea, o culegere de poezii populare. Este vorba despre *Canti della valle del Dimbowitza* [*Lieder au dem Dâmbovitzathal*, 1889] raccolti dalla bocca del popolo per cura di Elena Vacaresco, tradotti in tedesco da Carmen Sylva ed in italiano dalla contessa Anna Miliani Vallemani, Città di Castello, Tip. dello Stab. S. Lapi, 1891, 288 p.

1909, prin contribuţia aşezământului tipografic E. Voghera, fiind transpusă în italiană de Linda Ferrari după textul francez apărut în 1907 (*Nuits d'Orient. Folklore roumain*) – o concisă panoramă asupra producţiei româneşti a genului. Ar fi de altfel de remarcat, pentru primul deceniu al secolului trecut, o treptată particularizare a interesului publicului italian faţă de literatura română, de la culegeri generale de tipul *Poeti stranieri lirici, epici, drammatici*, *scelti nelle versioni italiane*, realizată de Domenico Ciampoli şi Luigi Moranti – apărută în 1904 la Leipzig (Lipsia) în Tipografia Raimund Gerhard – şi în care aproximativ 20 de pagini erau alocate creaţiilor româneşti, fiind propuse poezii de Vasile Alecsandri, Carmen Sylva, Al. Macedonski, G. Sion sau Elena Văcărescu, precum şi o serie de exemple din lirica populară, spre culegeri care să ofere numai poezii româneşti sau care să familiarizeze cititorul străin doar cu un singur autor şi cu opera acestuia.

Un alt periodic italian, care a propus publicului din Peninsulă lirica românească la începutul secolului XX a fost revista avangardistă „Poesia. Rassegna internazionale", apărută la Milano sub conducerea lui Sem Benelli, Filippo Tommaso Marinetti, Vittorio Ponti şi Mario Dessy. Revista marinettiană de factură lunară a debutat în februarie 1905 şi a continuat să apară până în anul al cincilea, 1909, oprindu-se la numărul al nouălea şi fiind reluată apoi după Primul Război Mondial, în aprilie 1920, când a fost tipărită în aşezământul editorial Facchi. Periodicul „Poesia" s-a numărat printre iniţiativele editoriale ale părintelui futurismului, F.T. Marinetti, care va publica în amintita revistă manifestul noului curent literar. În prima sa perioadă de apariţie, 1905–1909, „Poesia" s-a distins în cadrul presei culturale a Italiei vremii ca un veritabil liant între mişcările şi orientările literare ale secolului al XIX-lea şi cele care prindeau formă în cel dintâi deceniu al noului veac, ca un punct de apropiere al culturii italiene de cea franceză – de remarcat în plus că multe opere lirice erau publicate în revistă în limba franceză –, de asemenea ca un moment de trecere de la simbolism la futurism. Plecând de la valorile asumate ale secolului al XIX-lea, de la omagiile închinate lui Dante sau Carducci, „Poesia" marinettiană va deveni expresia futurismului, curent cultural care va dăinui vreme de un sfert de veac, lăsându-şi amprenta asupra tuturor artelor şi penetrând în toate părţile lumii. La fel ca multe dintre iniţiativele editoriale care l-au avut ca autor sau coautor pe Marinetti, periodicul s-a bucurat de o formă grafică studiată, tributară în manieră pozitivă spiritului *liberty* al epocii[7], prefigurând inovaţiile pe care avangarda futuristă le va propune din anii '20 aspectului material al cărţii (de exemplu interesantele buloane care legau paginile mari ale cărţii lui Fortunato Depero, *Depero Futurista*, apărută la Milano în cadrul stabilimentului Edizioni italiane Dinamo Azari, serigrafiile lui Bruno Munari ornamentând *L'anguria lirica* a lui Tullio Albisola sau tipărirea pe file de tablă legate ca paginile tradiţionale, aşa cum a fost cazul volumului lui Marinetti, *Parole in libertà*, publicat de Edizioni futuriste di „Poesia", care îşi avea sediul la Roma şi

[7] *„Poesia. Rassegna internazionale"*, ristampa anastatica, 5 vol., Istituto Editoriali e Poligrafici, 2005, 1620 p.

de Lito Latta din Savona)[8]. Aşezământul Edizioni futuriste di „Poesia" a apărut în anul 1910 din inițiativa lui Marinetti, în contextul dezvoltării publicațiilor revistei „Poesia" şi nu urmărea, spre deosebire de marea parte a editurilor epocii – care promovau o politică condiționată de consum, susținând într-un procent mare cartea facilă şi vandabilă –, scopuri mercantile şi dinamica pieței, Marinetti neezitând să expedieze gratuit cărțile editate acelui cititor care le solicita. Concepția sa privitoare la activitatea editorială era şi din această perspectivă o inovație, o decizie afirmată de a rupe cu tradiția şi din perspectiva producției livreşti şi a regulilor ei, de a se distanța de orice tip de organizare culturală definită[9]. Acest spirit nonconformist propriu mişcării avangardiste se va manifesta pregnant şi în paginile revistei „Poesia", remarcabilă şi din punctul de vedere al varietății excepționale a colaboratorilor internaționali. Una dintre colaboratoarele revistei încă din primul an de apariție – 1905 – a fost Smara (Smaranda Gheorghiu), scriitoare şi publicistă nedrept de puțin cunoscută la noi în țară, dar care s-a remarcat la nivel european prin creațiile sale literare şi prin ideile feministe pentru care a militat activ în epocă.

Născută la 5 octombrie 1857 la Târgovişte, Smaranda Gheorghiu era descendentă a familiilor boiereşti Andronescu şi Vlădescu, fiind fiica lui Nicolae Gheorghiu şi a Kiriachiței Boteanu, urmaşă a familiei Botea din Focşani. Scriitoarea era nepoată a lui Grigore Alexandrescu şi a avut două fiice, Zoe şi Magdalena, cea dintâi fiind căsătorită cu consulul general al României la Genova. Legată astfel şi familial de spațiul italian, Smara va deveni cunoscută mai mult în străinătate, în Italia, dar şi în Franța, Belgia etc. A călătorit mult, aceasta fiind principala sa pasiune ca scriitoare, în urma voiajelor în țările amintite, dar şi în Suedia, Danemarca, Cehoslovacia, Grecia, Germania, Ungaria sau în regiuni ale Asiei, aşternând pagini interesante de impresii din aceste deplasări şi susținând conferințe tematice[10]. De departe cea mai îndrăzneață dintre călătoriile scriitoarei a fost cea întreprinsă în anul 1904, voiaj care a avut ca destinație Capul Nord, Smaranda Gheorghiu urmând un itinerar prin Transilvania, Budapesta, Viena, Praga, Dresda, Berlin, Rostock, Copenhaga, Uppsala şi Capul Nord. La întoarcere, Smara a vizitat oraşul Oslo, având o întâlnire cu Henrik Ibsen[11]. În România, scriitoarea a colaborat la revistele de cultură ale vremii, precum „Convorbiri Literare", „Fântâna Blanduziei" sau „Literatorul" şi a redactat articole pentru „Tribuna", „Universul" etc., fiind totodată – în ultimii ani ai secolului al XIX-lea – animatoare a unui cenaclu frecventat şi de Mihai Eminescu, iar pe Veronica Micle a cunoscut-o îndeaproape. În străinătate, Smara a devenit membru al unor societăți

[8] A. Cadioli, G. Vigini, *op. cit.*, p. 53–54.

[9] Pentru activitatea editorială a lui Marinetti, vezi Claudia Salaris, *Marinetti editore*, Bologna, Il Mulino, 1990, 384 p.

[10] Vezi de exemplu jurnalele sale de călătorie *Schițe şi amintiri din Italia*, 1900; *Schițe şi amintiri din Cehoslovacia*, 1925 etc.

[11] Smara, *De la Bucureşti la Capul Nord*, în *Conferințe şi discursuri*, Bucureşti, Tip. ziarul „Universul", 1905 (volumul are 387 p.); Idem, *O româncă spre Polul Nord. Conferință ținută la Constanța în profitul Societății „Cultura"*, Bucureşti, Universul, 1932, 45 p.

şi organizaţii culturale de marcă, unele dintre acestea promotoare ale ideilor feministe – „Alianţa Universală a Femeilor” de exemplu. A avut şi din această perspectivă o relaţie privilegiată cu Italia, fiind cooptată în societăţi sau organisme, precum „Dante Aligheri”, „Storia ed Arte di Roma” etc. S-a implicat, pe linia ideilor feministe promovate, în activităţi culturale destinate educării poporului, mărturie în acest sens fiind şi o serie de scrieri ale sale[12]. A participat, ca reprezentantă a României, la o serie de congrese internaţionale, precum cel al orientaliştilor din 1889, la Congresul păcii universale, desfăşurat la Paris în anul 1900, la Congresul latin din 1902, la cel al educaţiei familiale din 1913, la reuniunea dedicată şcolilor în aer liber din 1931 etc. Tocmai datorită interesului său pentru popularizarea culturii şi pentru educarea poporului prin cultură, Smaranda Gheorghiu a fost supranumită şi Maica Smara, sobriquet dat de Veronica Micle şi înscris pe bustul ridicat în memoria sa în Parcul Cişmigiu din Bucureşti. Trecută în nefiinţă la 26 ianuarie 1944 la Bucureşti, amintirea sa este păstrată şi în Parcul Mitropoliei din Târgovişte, autoarea rămânând în cultura română prin literatura pentru copii şi tineret pe care a produs-o, creaţie care punea întotdeauna accent pe latura educativă[13].

La revista marinettiană „Poesia”, Smara a colaborat cu o serie de bucăţi lirice, precum *La chanson du cygne. (Poème roumaine)*[14], *Avril. (Poème roumaine traduit en vers libre français de F. T. Marinetti)*[15] sau *Il mare. Poema rumeno in prosa*[16]. Periodicul milanez a publicat de asemenea şi din poeziile Elenei Văcărescu, în mare parte în traducerea Eldei Gianelli[17].

În procesul receptării producţiilor livreşti româneşti de către editurile din Italia, al doilea deceniu al secolului XX este marcat, aşa cum am mai amintit, de o

[12] Alături de versuri, proză sau literatură dramatică, precum cea cuprinsă în volumele *Din pana suferinţei. Versuri* (Bucuresci, Tip. Curţii Regale F. Göbl, 1888, 94 p.), *Novele* (Bucuresci, Ed. Librăriei Socecu, 1890, 133 p.), *Mozaicuri. Nuvele* (Bucuresci, Typ. „Universul”, 1897, 263 p.), *Dumitriţe brumate. Nuvele şi schiţe* (Bucureşti, Tip. ziarul „Universul”, 1937, 224 p.), *Corbul cu pene de aur. Ferie în versuri, patru acte* (Bucuresci, 1897; Bucureşti, Tip. ziarul „Universul”, 1935, 71 p.), *Mirza. Poemă dramatică, trei acte şi două tablouri* (Bucureşti, Tip. universitară A.G. Brătănescu, 1904, 87 p.), Smara a publicat şi scrieri patriotice (*Ţara mea. Poezii şi proze patriotice*, Ploeşti, Stabilimentul de Arte Grafice „Progresul”, 1905, 104 p.; *Spade strămoşeşti. Proză şi poezii patriotice*, Bucureşti, Ed. Librăriei H. Steinberg, 1921, 208 p. etc.) sau pagini educative (*Despre copiii orfani. Conferinţă ţinută la Ateneul Român în seara de 17 ianuarie 1893*, Bucuresci, Tip. Fraţii Davidescu, 1893, 34 p.; *Fata tatii. Roman de moravuri*, Bucureşti, Tip. M. M. Antonescu, 1912, 238 p.; *Băiatul mamii. Roman educativ*, Bucureşti, Ed. Alcalay, 1917, 275 p.).

[13] Date asupra Smarandei Gheorghiu, vezi la P.E. Bosi, *Smara*, „Nuova Rassegna di Letterature Moderne”, 1908, 6, p. 33–37 sau la Petre Gheorghe Bîrlea, *O româncă spre Polul Nord. Pe urmele Smarandei Gheorghiu*, Bucureşti, Ed. Sport-Turism, 1988, 184 p. Ultimului autor i se datorează repropunerea unor lucrări ale Smarei, precum *Rănile noastre sociale* (ed. îngrijită împreună cu Jozsef Pildner, Târgovişte, Ed. Pildner & Pildner, 2005), *Veronica Micle*, iniţial apărută în 1892 (ed. îngrijită împreună cu Jozsef Pildner, Târgovişte, Ed. Pildner & Pildner, 2005), *Inteligenţa femeii* (ed. îngrijită împreună cu Jozsef Pildner, Târgovişte, Ed. Pildner & Pildner, 2007).

[14] „Poesia”, 1905, 1, nr. 10–11, p. 25.

[15] „Poesia”, 1906, 2, nr. 3–4–5, p. 35.

[16] „Poesia”, 1908, 4, nr. 2, p. 12.

[17] „Poesia”, 1905, 1, nr. 2, 5–6, 7, 10–11; 1908, 4, nr. 1, p. 19; nr. 6, p. 7.

pregnantă orientare către genul narativ, încă din anul 1909 fiind tipărit la Ortona a Mare, în Tipografia Carmine Visci, volumul de nuvele al lui Barbu Ştefănescu Delavrancea, *Tipi rumeni*, culegere care însuma 134 de pagini de proză în versiunea italiană realizată după textul original românesc oferită de Renato Mangini şi Alfredo Mangiagalli, cu o introducere de Angelo De Gubernatis şi cu bibliografie în limba franceză de Eugénie Janculescu de Reuss. În anii următori editurile italiene vor publica alte volume de proză românească, de amintit fiind în primul rând nuvelistica lui I.L. Caragiale – culegerea de *Novelle romene* fiind adusă în anul 1914 în atenţia publicului italian de un aşezământ tipografic devenit un veritabil campion în ceea ce priveşte numărul titlurilor traducerilor din diferiţi autori români, autori de literatură în primul rând, anume Editura Carabba din Lanciano[18] – sau romanul Mariei Th. Ioanescu (Jonnesco), *Un amore tragico*, apărut în anul 1914 la prestigioasa Editură Treves din Milano în traducerea lui Giulio Francesconi şi prefaţat de Matilde Serao. Alegerea acestei din urmă producţii, pe care editorul o precizează clar ca fiind „romanzo rumeno”[19], marchează în mod evident şi în cazul percepţiei literaturii române în Peninsulă, preferinţa stabilimentelor tipografice italiene, cu începere din anii războiului, pentru romanul de consum accesibil unui public larg, preferinţă accentuată în perioada interbelică şi în anii ’40 când editurile italiene, fie că ne referim la marile aşezăminte de tipul Mondadori, Rizzoli sau Treves, la stabilimente precum Baldini & Castoldi, la editurile nealiniate regimului fascist sau la noile edituri de mai mică dimensiune născute în deceniile respective, au acordat o deosebită atenţie sectorului literar, prozei şi mai ales romanului italian şi străin[20]. Acest proces, al orientării editurilor italiene către un public divers, către cititori pentru care lectura unei cărţi nu însemna în primul rând studiu, formare intelectuală sau specializare profesională, apetenţa căutată pentru lărgirea orizontului cultural, ci şi petrecerea în mod plăcut a timpului liber, au impus hotărât în Italia anilor ’30 romanul de consum, care nara povestioare ale comunului cotidian sau aventuri romantice. Era şi aceasta o parte importantă a procesului „industrializării” editoriale, fenomen care nu implica doar aspectele tehnice ale editării unei cărţi, creşterea producţiei prin augmentarea numărului de titluri publicate sau a tirajului unui anumit produs livresc (în mod special romane, biografii literare, opere dramatice, dar în primul rând almanahurile populare şi ghidurile turistice care au ajuns să cunoască mai

[18] I.L. Caragiale, *Novelle rumene*, tradotte dal rumeno da Costantino Petrescu, Lanciano, Carabba, 1914, 118 p. („Classici antichi e moderni”).

[19] Maria Th. Jonnesco, *Un amore tragico: romanzo rumeno*, tradotto da Giulio Francesconi, con prefazione di Matilde Serao, Milano, Fratelli Treves, 1914, 15 + 144 p. Maria Th. Jonnesco, scriitoare şi iubitoare a artelor, a fost doamnă de curte a Reginei Maria şi a însoţit-o pe suverană în numeroasele sale călătorii în Europa sau peste Ocean, fiind unul dintre exponenţii de seamă ai spiritului şi culturii româneşti a epocii, într-o lume în care imaginea României, cea antebelică şi apoi cea unită, era încă insuficient precizată. Maria Th. Jonnesco este şi autoarea capitolului *Dans le silence des monastères* din volumul *Hommage de la Roumanie à Ferdinand le Grand*, volum apărut la Paris în 1922, în contextul încoronării monarhului ca rege al tuturor românilor, la respectiva carte contribuind cu materiale Nicolae Iorga, Take Ionescu sau Regina Maria.

[20] N. Tranfaglia, A. Vittoria, *op. cit*., p. 358.

apoi, la începuturile anilor ’30, tiraje impresionante), ţintind mult mai departe, la sensibilizarea unui public deosebit de larg, dispus să cheltuiască destul de des bani pe o carte, mai ales pe acelea care îi ofereau relaxarea dorită în timpul liber. Acest proces mergea, desigur, în paralel cu ridicarea nivelului de alfabetizare a păturilor inferioare ale societăţii. Se remarcă astfel modul în care editurile italiene s-au deschis – cu începere din anii Primului Război Mondial şi culminând cu deceniul al patrulea al secolului, şi acest lucru se observă şi în cazul perceperii, selectării, transpunerii în limba italiană şi publicării în stabilimentele tipografice ale Peninsulei a producţiei de carte românească – către romanele de succes, anii ’30 aducând cu ei în Italia chiar afirmarea a două genuri livreşti de „consum”: romanul de dragoste („la letteratura rosa”) şi romanul poliţist („i libri gialli”). Nu întâmplător, la nivelul producţiei editoriale italiene, primele *bestseller*-uri înregistrate vor fi la sfârşitul anilor ’30 şi vor consta în romane de consum: ne referim în primul rând la *Gone with the wind* (*Pe aripile vântului*) al scriitoarei Margaret Mitchell, apărut în 1937 la Editura Mondadori şi care a atins în 1943 cifra impresionantă de 100 000 de exemplare vândute sau la *Il mulino del Po* al lui Riccardo Bacchelli, tipărit în 1940 de Editura Garzanti (fosta Fratelli Treves, care a trebuit să îşi schimbe numele în 1939 în contextul aplicării în Italia a legilor rasiale care împiedicau cetăţenilor de religie ebraică exercitarea activităţilor industriale) şi care a atins aceeaşi cifră a vânzărilor în 1943[21].

De altfel, în legătură cu treptata orientare a editurilor italiene spre romanul de consum în primele decenii ale secolului al XX-lea, ar fi de remarcat şi faptul că dintre cele două *bestseller*-uri amintite, unul este o traducere, alt fapt semnificativ pentru mişcarea editorială italiană interbelică fiind promovarea remarcabilă a traducerilor din alte limbi, în special literatură şi în cadrul acesteia proză şi, mai ales, romane. Odată cu industrializarea activităţii editoriale din Italia, fenomen care îşi are germenii în anii Primului Război Mondial, se observă o deschidere tot mai mare către celelalte culturi ale Europei, inclusiv către cele minore şi periferice, fiind preferată proza diferiţilor autori străini care era menită să sporească interesul şi curiozitatea şi să mărească exotismul propus publicului italian larg, mai ales păturii mijlocii, dar şi tuturor celor care aveau suficienţi bani să cumpere un ziar sau o revistă ilustrată. Din această perspectivă trebuie interpretată şi deschiderea editurilor italiene spre cartea românească, fiind propuşi în perioada interbelică atât clasicii literaturii noastre, cât şi autorii contemporani, desigur alături de lucrările de specialitate – filologice, istorice, economice, juridice – care rămâneau în continuare destinate unui public interesat şi, în consecinţă, mai restrâns.

Revenind la romanul Mariei Th. Ioanescu şi la faptul că a fost publicat de o editură italiană de tradiţie, aşezământul Fratelli Treves din Milano – nu întâmplător, pentru că autoarea era într-un fel şi una dintre imaginile „oficiale” ale României vremii, proximitatea Casei Regale asigurându-i o anumită vizibilitate – ar mai fi de remarcat şi faptul că propunerea unei asemenea traduceri publicului

[21] Din trilogie au apărut doar ultimele două volume cu marca editorială Garzanti – fiind tipărite în 1939–1940 – în timp ce primul ieşise deja în 1938 la vechea Treves.

italian de către unul dintre cele mai mari stabilimente tipografice ale timpului se înscria pe linia începutului afirmării romanului de dragoste facil, creat prin excelenţă de femei, producţie literară care îşi va găsi locul mai apoi, în anii interbelici, în colecţiile special inaugurate pe această temă de casele de editură importante din Peninsulă. Încă de la începutul secolului al XX-lea, dar mai ales în deceniile dintre cele două războaie, se afirmaseră în Italia autoare precum Liala (Liana Cambiasi Negretti Odescalchi), Flavia Steno (Amelia Osta Cottini), Rina Maria Pierazzi, Carola Prosperi, Willy Dias (Fortunata Morpurgo Petronio), Térésah (Corinna Teresa Ubertis Gray), Milly Dandolo, Mura (Maria Volpi), care încercau să propună publicului cititor nu doar modelul tradiţional al soţiei şi mamei italiene, ci şi profilul unei femei moderne decisă să-şi urmeze propriul destin. Editurile Peninsulei care vor găzdui în anii interbelici în special astfel de romane de dragoste vor fi Salani, Sonzogno sau tradiţionala editură din Bologna, Cappelli. Editura florentină Salani, de exemplu, şi-a continuat în deceniile interbelice – pe de o parte – politica de carte promovată şi în anii anteriori, concentrându-se şi pe tipărirea operelor clasicilor, pe cartea non-facilă (în acest sens ar fi de amintit continuarea proiectului „Edizione Florentia" sau colecţiile cunoscute ale anilor '30, „Grandi classici" şi „Uomini e secoli"), însă s-a orientat şi spre publicarea de cărţi cu subiect religios (cuprinse mai ales în seriile „Vittoriosi" – care propunea lectorilor biografiile sfinţilor – sau „Libri della fede", coordonată de Giovanni Papini)[22], preocuparea pentru romanul de dragoste constituind doar un aspect al activităţii editoriale, conţinută în colecţiile sugestiv intitulate „Biblioteca rosa"[23] sau „Biblioteca delle signorine". De altfel, în cazul Editurii Salani este explicabilă orientarea spre romanul de dragoste în contextul unei mai vechi propensiuni a acesteia pentru cartea de largă difuzare în rândul publicului. Aşezământul Adriano Salani Editore a fost fondat la Florenţa în anul 1862, la început ca stabiliment tipografic, căruia i s-a adăugat ulterior editura propriu-zisă şi era interesat în mod special de publicarea cărţilor pentru copii, destinate deci unui public larg şi nespecializat[24].

În ceea ce priveşte Editura Sonzogno – fondată la Milano în primul deceniu al secolului al XIX-lea de Giovanni Battista Sonzogno şi impusă ca stabiliment

[22] N. Tranfaglia, A. Vittoria, *op. cit.*, p. 282.

[23] În astfel de colecţii dedicate romanului de consum erau propuse în multe cazuri operele consecutive ale unui autor al genului, aşezământul tipografic cumpărând deseori aceste drepturi sau cele de traducere pentru Italia, dacă era vorba de un scriitor străin. Aşa a procedat Editura Salani în cazul autorilor francezi Marie şi Frédéric Petitejean de la Rosière (cunoscuţi publicului sub pseudonimul literar Delly), acestora fiindu-le publicate în „Biblioteca rosa" vreo 100 de romane între anii 1908–1943. *Ibidem*, p. 301.

[24] Această preferinţă a Editurii Salani pentru literatura dedicată copiilor se va păstra şi în deceniile următoare – vezi mai târziu, în perioada interbelică, colecţia destinată adolescenţilor, „I piccoli libri della patria", care nu era străină de orientarea politică şi ideologică a vremii –, interesul pentru cartea adresată celor mici rămânând o constantă a politicii editoriale a stabilimentului până în zilele noastre, când a publicat în Italia în exclusivitate cartea *Harry Potter şi piatra filosofală*, urmată de întreaga serie, obţinând un extraordinar succes de masă (în anul 2008, un procent de 34% din totalitatea încasărilor editurii proveneau din vânzarea amintitului produs livresc, venituri care se ridicaseră la 36 000 000 euro, 7 500 000 fiind numărul de exemplare vândute din primele şase cărţi care îl au ca personaj pe Harry Potter).

editorial organizat modern în anii unificării Italiei –, putem considera oarecum firească preferința pentru proza dedicată publicului larg, pentru romanul de consum în primul rând, dacă ținem cont de faptul că în secolul al XIX-lea şi la începutul secolului al XX-lea stabilimentul tipografic fusese deosebit de cunoscut cititorilor italieni tocmai prin producții livreşti de popularizare, precum *Grande enciclopedia popolare* în 24 de volume, *Storia universale*, *Dizionario universale dei musicisti* etc. În anii interbelici aceeaşi politică editorială a privilegiat publicarea literaturii pentru copii şi adolescenți, propunând, totodată, cititorilor serii precum „Romanzo d'avventura", „I capolavori dell'umorismo", „Almanacchi", „Libri da cucina" sau reviste lunare de tipul „La rivista delle famiglie". În acelaşi context ar mai fi de amintit editarea de către stabilimentul Sonzogno, în anii 1924–1929, a colecției „Le Cento Città d'Italia illustrate", care a cuprins 300 de monografii cu imagini ale principalelor oraşe ale Peninsulei, cu fotografii ale locurilor şi monumentelor celor mai importante, rămasă istorică mai ales prin amplul repertoriu fotografic al Italiei epocii. Aşezământul avea o adevărată tradiție de orientare spre cartea de popularizare, specializându-se treptat în editarea prozei şi eseisticii de larg consum, şi nu întâmplător a menținut această politică editorială până astăzi, când este considerată una dintre cele mai vechi şi populare mărci editoriale italiene[25]. De asemenea, ar mai fi de remarcat, şi în cazul Editurii Sonzogno, faptul că orientarea spre cartea de popularizare în perioada dintre cele două războaie a mers în paralel cu deschiderea spre traducerile din literatura altor culturi europene, aşezământul inițiind în acei ani colecția „Biblioteca universale" în care au fost publicate operele lui Dostoievski, Puşkin, Tolstoi, Goethe, Ibsen, Maupassant, France etc.[26]. În schimb, pentru tradiționala Editură Cappelli, legată prin tipărirea numeroaselor cărți de specialitate şi a volumelor de eseistică de înaltă calitate de Universitatea bologneză şi în special de disciplinele medicale, deschiderea spre proza de popularizare a însemnat mai mult o încercare de adaptare la *trend*-ul momentului, lucrările de medicină continuând să reprezinte şi în anii '20–'30 aproximativ o jumătate din totalul producției livreşti[27], acestora adăugându-li-se manualele şcolare şi tipăriturile legate de activitatea didactică (istorii ale literaturii, antologii, comentarii sau ediții critice), precum şi scrierile cu caracter filosofic, multe dintre acestea putând fi clasificate în sfera actualismului propus de Gentile[28]. Ar fi însă de menționat, în legătură cu receptivitatea editurii Cappelli față de romanele scrise de femei şi care se adresau, prin natura lor, unui public feminin, faptul că editorul

[25] În prezent, Editura Sonzogno – intrată din 1980 în Grupul Editorial Fabbri, trecut apoi la RCS Libri şi cumpărată din 2010 de editorul venețian Marsilio – propune, în sfera prozei, numeroase *saga* de mare întindere, *thriller*-uri de succes, romane feminine tradiționale, mai ales de dragoste şi comedii sentimentale captivante. Între scriitoarele cele mai cunoscute publicate în prezent putem aminti Helen Fielding (autoare a *Jurnalului lui Bridget Jones*), Fannie Flagg, Cecilia Ahern sau tradiționala Liala.

[26] N. Tranfaglia, A. Vittoria, *op. cit.*, p. 302.

[27] În anii respectivi editura a propus cititorilor de specialitate colecții precum „Scritti medici" sau „Classici italiani della medicina".

[28] N. Tranfaglia, A. Vittoria, *op. cit*., p. 296–298.

Licinio Cappelli s-a orientat, încă de la începutul activității sale tipografice, în anii ’80 ai secolului al XIX-lea, spre promovarea volumelor unor autoare ale vremii, intuind potențialul publicațiilor feminine, redactate cu sensibilitatea specifică şi care erau destinate în special doamnelor şi domnişoarelor. Licinio Cappelli, născut la 21 decembrie 1864 în localitatea Rocca San Casciano de lângă Florența, moştenise tradiția editării de carte din familie, tatăl său, Federigo Cappelli (1822–1880), de origini modeste, fiind cel care a fondat o primă tipografie în amintita localitate italiană după ce îşi făcuse ucenicia la o legătorie din Florența, unde s-a şi căsătorit cu fiica unui meşter tipograf. La inițiativa socrului său, Federigo Cappelli a cumpărat o veche presă de pe la 1747 şi a deschis o tipografie la Rocca San Casciano, executând diverse comenzi, de la invitații de nuntă, manifeste sau lecturi populare imprimate pe foi volante, la anuare, broşuri de variate tipuri sau studii de heraldică. S-a implicat în evenimentele politice ale Italiei mijlocului secolului al XIX-lea, la început în manieră indirectă şi oarecum involuntară, stârnind reacția autorităților imperiale prin strofele anti-austriece ale unor prieteni, imprimate în tipografia sa, iar mai apoi direct, în momentul în care Romagna toscană a intrat în componența Regatului Italiei, în contextul căderii puterii ducale şi a încorporării Toscanei în noul stat național. În aceste condiții, Federigo Cappelli va milita şi pentru constituirea Fraternității meşteşugăreşti, corporație al cărei preşedinte va deveni din 1863 şi până la moarte. Licinio, cel de-al doilea fiu al său, îi va continua activitatea de timpuriu, alăturându-se tatălui încă din 1878. La moartea acestuia din urmă, în 1880, Licinio Cappelli şi-a început munca propriu-zisă de tipograf, la vârsta de doar 15 ani şi purtând răspunderea de a achita datoriile cu care a rămas încărcat stabilimentul. Acesta a fost momentul în care tipografia din Rocca San Casciano a început să publice cărți de ținută, volumelor alăturându-li-se în timp revista de specialitate „Giornale Araldico Genealogico Diplomatico”, inițiată de Giovanni Battista di Crollalanza, fondator în 1875 şi preşedinte al Academiei Heraldice Italiene. Periodicul îşi va continua apariția până în anul 1904, mărturie a deschiderii tipografiei, încă de la începuturile sale, spre cercetările de heraldică şi a unei politici de carte orientată în mod decis spre scrisul de specialitate şi spre promovarea lucrărilor ştiințifice. Nu întâmplător Cappelli va publica reviste precum „Iride”, periodic lunar specializat în istoria artei, sau „Rassegna Bibliografica dell’Arte Italiana”. Această direcție editorială se va afirma puternic la începutul secolului XX, atunci când două momente importante au marcat evoluția aşezământului tipografic din Rocca San Casciano: organizarea acestuia ca editură (în anul 1899 a apărut primul volum care purta inscripția „Licinio Cappelli Tipografo Editore”) şi transferarea sa la Bologna în 1914, ca urmare a presiunii forțelor de stânga din micuța localitate toscană, care nu vedeau cu ochi buni poziția monarhistă a editorului, exprimată manifest încă din 1900, în contextul asasinării lui Umberto I. Contactul cu mediul universitar bolognez îl va determina pe Cappelli să publice masiv cartea de ştiință şi eseistica de ținută. În evoluția aşezământului tipografic condus de Licinio Cappelli rămâne însă un dat de necontestat faptul că primele volume apărute la începutul activității sale erau scrise de femei. În plus, în anul 1882, Licinio Cappelli a preluat de la frații Ademollo din Florența publicația „Cordelia”, pe care o va conduce vreme de doi ani, din momentul în care De Gubernatis nu a mai fost în fruntea revistei

şi până în 1884, când sarcina va fi asumată de Ida Baccini. Contactul direct cu materialele tipărite în revistă îl va determina pe Cappelli să întrevadă potenţialul literaturii feminine, care va cunoaşte mai apoi o dezvoltare remarcabilă la începutul secolului XX, editorul orientându-se şi spre propunerea de colecţii specifice, cum ar fi „Biblioteca di Cordelia". Cappelli a colaborat şi cu numeroase scriitoare, între care Jolanda şi Tommasina Guidi. Deschidarea Editurii Cappelli spre proza şi, în general, spre literatura de popularizare este dovedită şi de iniţierea în primele decenii ale secolului trecut a unor serii cu amintita destinaţie, precum „Biblioteca dei Ragazzi", care a debutat în anul 1911[29].

Ar mai fi de remarcat de asemenea, că publicarea romanului Mariei Th. Ioanescu de către Editura Treves din Milano nu rezultă întâmplătoare nici din perspectiva unei analize a producţiei de carte în Italia în funcţie de distribuţia geografică a editurilor Peninsulei. Cele două fenomene importante identificabile în activitatea editorială italiană a primelor două decenii ale secolului XX – deschiderea spre noile grupuri ale societăţii interesate de actul lecturii prin produse livreşti adecvate şi, în consecinţă, mult mai permisive, mergând în această direcţie până la nivelul facilului, respectiv concentrarea eforturilor editoriale în vederea unei reînnoiri politice şi culturale pe fondul unei dezbateri intelectuale vii în centrul căreia se reliefau concepţiile idealiste, dezbatere intelectuală care punea problema necesităţii unei renaşteri „spirituale" – fac posibilă individualizarea unor areale geografice în cuprinsul Peninsulei, areale în cadrul cărora producţia de carte a dobândit orientări specifice. Pe baza acestor caracteristici ale activităţii editoriale italiene din deceniile antebelice ale secolului XX se poate face distincţia între o producţie livrescă „de cultură" şi una „de consum", în sens mai larg, între una specializată şi o alta de largă popularizare, care va rămâne o constantă a vieţii culturale a Peninsulei pe tot parcursul veacului trecut[30]. Încă de la sfârşitul secolului al XIX-lea, se observă o diferenţiere de factură geografică, între zona editorială milaneză şi cea florentină, prima caracterizându-se prin prezenţa unor edituri renumite, cu o poziţie economică de invidiat, stabilimente tipografice care s-au impus pe piaţă prin cărţi de popularizare (în mod special în domeniul tehnico-ştiinţific), producţii livreşti de divertisment şi publicaţii de inspiraţie socialistă, în timp ce a doua rămânea marcată de dezvoltarea unei activităţi editoriale tradiţionale, definită de atenţia pentru finalitatea pedagogico-civilă a produsului tipărit şi, pe această direcţie, devenind deseori expresie a iniţiativelor de înnoire culturală şi politică în sensul unei renaşteri „spirituale" a societăţii[31]. În prima categorie – cea a editurilor înfloritoare

[29] Date despre Licinio Cappelli şi editura sa în Licinio Cappelli, *Sguardo a mezzo secolo di lavoro: 12 luglio 1880 – 20 settembre 1930*, Bologna, L. Cappelli Edit. Tip., 1930, 21 p.; *Licinio Cappelli cavaliere del lavoro: Rocca San Casciano 21-12-1864, Bologna 10-2-1952*, a cura di Guglielmo Bonuzzi, Rocca San Casciano, Arti grafiche F. Cappelli, 1953, 124 p.

[30] Gian Carlo Ferretti, *Storia dell'editoria letteraria in Italia. 1945–2003*, Torino, Einaudi, 2004, *passim*.

[31] În acest sens ar fi de amintit ideile şi iniţiativele propuse, de exemplu, de Giovanni Papini sau Giuseppe Prezzolini. În cazul lui Papini, manifestarea elocventă a unei atitudini contestatare, care declara o luptă deschisă valorilor trecutului şi spiritului acestuia, încă prezent în societatea italiană a

din punct de vedere financiar şi care şi-au consolidat poziţia pe piaţă prin publicarea de produse livreşti de popularizare – se încadrează aşezământul Fratelli Treves, fondat la Milano în anul 1861 de fraţii originari din Trieste, Emilio Treves (1834–1916) şi Giuseppe Treves (1838–1904), primul dintre ei fiind un cunoscut jurnalist şi apoi editor. Tipărirea amintitului roman românesc în cadrul aşezământului tipografic milanez – care în primele două decenii ale secolului XX a continuat să rămână editura cu cea mai ridicată cotă de piaţă – este direct legată de orientarea principală a stabilimentului, încă de la începuturile activităţii sale, spre editarea producţiei literare, atât a celei destinate unei lecturi uşoare şi divertismentului, a

începutului de secol XX, atitudine promovată şi prin revista „La Voce", precum şi adoptarea în anii Primului Război a unei poziţii severe, tranşante faţă de Biserica Catolică, poziţie caracterizată de un patriotism energic şi de condamnarea reacţiilor pacifiste şi, într-un anume sens „anti-italiene" ale Papei Benedict al XV-lea, au fost apoi anulate în anii imediat următori războiului, când Papini s-a convertit în mod oficial (în 1921) – abandonând angoasele *Omului sfârşit* (1913), pentru a se deschide spre credinţă odată cu *Storia di Cristo* (1921) –, probabil şi sub influenţa tendinţelor mistico-religioase conturate în cultura italiană cu începere din 1910 şi cristalizate la începutul perioadei interbelice în manifestul noului curent spiritual al renaşterii mistice, *Per una nuova mistica* al lui Guido Manacorda (1922). Legat de revista florentină „La Voce", fondată în 1908, şi de spiritul ei contestatar se poate considera că Florenţa a fost leagănul unui tip de periodic de cultură, devenit reprezentativ pentru presa italiană a primelor decenii ale secolului XX: revista „militantă". De altfel, împreună cu Giuseppe Prezzolini şi cu alţi colaboratori, precum scriitorii Piero Jahier şi Scipio Slataper, Papini va fonda, în anul 1911, aşezământul Edizioni della Libreria della „Voce", care va publica pentru început opere ale animatorilor revistei. La această editură va fi publicat, în 1913, *Un uomo finito* al lui Papini, *Il mio Carso* de Scipio Slataper, *Lemmonio Boreo* al lui Ardengo Soffici sau *Le memorie di un candidato* scrise de Gaetano Salvemini. Stabilimentul Libreria della „Voce" se va integra armonios în peisajul editorial florentin şi după ce promotorii săi se vor distanţa de spiritul contestatar abordat de revistă, propunând în mod special cartea de literatură. În anul 1925, Societatea editorială „La Voce" va publica la Florenţa, în traducerea lui G.F. Cecchini, „prima şi unica versiune autorizată" a scrierilor lui Panait Istrati, *I racconti di Adrian Zograffi. Kyra Kyralina*. De asemenea, o altă editură direct legată de iniţiativele de înnoire culturală şi politică a societăţii italiene propuse de mediul florentin în primele două decenii ale secolului trecut a fost stabilimentul tipografic al lui Attilio Vallecchi, transformat în 1913 în editură şi care va promova importanţi autori italieni ai perioadei – desigur şi pe cei din grupul revistei „La Voce" – impunându-se apoi în anii interbelici în sfera producţiei literare, acordând o deosebită atenţie politicii editoriale axată pe afirmarea unei misiuni pedagogice a cărţii şi a activităţii publicistice, adresată atât individului în sine, cât şi naţiunii, o politică de tipărire de carte deschisă larg mişcărilor culturale ale Italiei epocii, de la *strapaese* a lui Mino Maccari la *stracittà* a lui Curzio Malaparte, la mişcarea literară *novecentista* a lui Massimo Bontempelli, la reviste de tipul „Il Frontespizio", care sub conducerea lui P. Bargellini, apoi a lui B. Occhini, urmăreau consolidarea gândirii catolice în cultura naţională italiană, la idealismul gentilian, la curentul naţionalist (a publicat scrierile lui Corradini, de exemplu sau textele celor din înalta ierarhie fascistă, precum Bottai), la ermetism (promovat de Editura Vallecchi pe fondul unei decise bătălii împotriva „exteromaniei", a propunerii valorilor culturale străine în detrimentul celor naţionale, rezultatul direct fiind permanenta susţinere a literaturii italiene a vremii, descoperind şi lansând în acest fel o serie de tineri autori). A. Cadioli, G. Vigini, *op. cit*., p. 48; Giorgio Luti, Carlo Simonetti, *La crisi di fine secolo: verso una nuova editoria*, în *Editori a Firenze nel secondo Ottocento. Atti del Convegno (13–15 novembre 1981)*, Gabinetto scientifico letterario di G.P. Vieusseux, a cura di Ilaria Porciani, prefazione di Giovanni Spadolini, Firenze, Olschki, 1983, p. 426 („Biblioteca storica toscana", serie II); *Le edizioni della „Voce": catalogo*, a cura di Carlo Maria Simonetti, Firenze, Giunta regionale toscana – La Nuova Italia, 1981, XXIV+194 p. („Inventari e cataloghi toscani", 6); N. Tranfaglia, A. Vittoria, *op. cit*., p. 286–292.

petrecerii într-o manieră plăcută a timpului liber, cât şi a celei de seamă a timpului, Treves contribuind, între altele, la lansarea şi impunerea ca scriitori a unor talente emergente. Acesta a fost, de exemplu, cazul lui Pirandello, aflat la începuturile afirmării sale internaţionale – care se va produce în fond în anii '20 – atunci când editura îi publica, în 1910, romanul *Il fu Mattia Pascal* în colecţia „Biblioteca amena"[32]. De altfel, Treves a ţinut legătura cu autorii cei mai cunoscuţi ai literaturii italiene din vremea respectivă. De-a lungul anilor, Treves a îngrijit spre publicare operele celor mai faimoşi autori italieni ai momentului, de la deja amintitul Pirandello, la scriitori precum Giovanni Carmelo Verga, Edmondo De Amicis (care dobândiseră deja recunoaşterea în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea, primul fiind cunoscut ca ultimul reprezentant al generaţiei romantico-risorgimentale, aflată în criză într-o societate dominată de puterea industrială şi de interesele economice, prin proza sa fiind considerat principalul exponent al verismului, iar celălalt, apreciat datorită literaturii sale axate pe un filon social şi educativ), Ada Negri sau Gabriele D'Annunzio la Grazia Deledda, A. Campanile, U. Ojetti sau F.M. Martini. O constantă a politicii de carte a editurii a reprezentat-o interesul pentru literatura altor ţări, acesteia fiindu-i dedicată colecţia „Scrittori stranieri moderni", foarte cunoscută în perioada interbelică. Din 1933 s-a adăugat şi o serie care viza în primul rând popularizarea producţiei literare, propunând romane şi povestiri, serie intitulată tocmai „Collana popolare". Pentru perioada interbelică ar fi de remarcat şi în cazul Editurii Treves o continuare a politicii sale tradiţionale de carte, fiind propusă publicului italian în primul rând literatura şi abia apoi cartea de artă – de amintit în acest sens opere precum *Atlante di storia dell'arte* al lui U. Ojetti şi L. Dami sau editarea unor reviste ca „Architettura" sub îngrijirea lui Marcello Piacentini sau „Pegaso" şi „Dedalo" puse sub conducerea lui U. Ojetti – cartea de istorie (în seria „Biblioteca storica", destinată prezentării biografiilor personalităţilor trecutului Italiei), cartea dedicată istoriei chimiei sau a industriei sau cartea de economie[33].

În concluzie, la nivelul prezenţelor livreşti româneşti în editurile italiene se constată pentru primele două decenii ale secolului al XIX-lea – în special pentru perioada antebelică – evoluţia de la o receptare ocazională a culturii şi cărţii româneşti, de la o percepţie sporadică – în primul rând a liricii noastre, a folclorului – către o politică editorială coerentă de traducere a producţiilor noastre cărturăreşti, politică generată şi favorizată, pe de o parte, de raporturile dintre România şi Italia în plan european, la nivelul sistemului de relaţii internaţionale, raporturi care vor dobândi noi conotaţii în anii războiului şi în epoca dintre cele două războaie mondiale, iar, pe de altă parte, de orientarea şi deschiderea editurilor din Peninsulă mai ales către literatura altor culturi, inclusiv a celor minore, printr-o veritabilă campanie de traducere a prozei străine, dar şi a scriitorilor clasici în genere, operelor amintite fiindu-le dedicate colecţii specializate, care se vor bucura de un mare succes la publicul cititor al Italiei interbelice.

[32] A. Cadioli, G. Vigini, *op. cit*., p. 49.
[33] N. Tranfaglia, A. Vittoria, *op. cit*., p. 323–325.

ACADEMIA ROMÂNĂ ŞI AROMÂNII*

Acad. DAN BERINDEI

De la constituirea ei, la 1/13 aprilie 1866, Societatea Literară Română, care urma să ia denumirea de Societatea Academică Română în vara anului următor, cu prilejul primei ei sesiuni, a fost un corp savant care urma să îmbrăţişeze şi să cuprindă în rândurile sale vârfurile elitelor intelectuale din întreg spaţiul românesc[1]. Decretul Locotenenţei domneşti a stabilit că înalta societate trebuia să cuprindă 21 de membri, pe care i-a împărţit după provincii, neţinând seama sub ce stăpânire se găseau acestea. Şapte urmau să fie locuitori ai statului din acel moment, rezultat din unirea moldo-munteană, dar alţi 14 urmau a fi desemnaţi dintre cărturarii şi scriitorii teritoriilor din afara sa: trei din Transilvania, doi din Banat, doi din Maramureş, alţi doi din Bucovina şi trei din Basarabia; acestora li se adăugau şi două locuri pentru aromânii sud-dunăreni. Toţi cei care urmau să fie numiţi trebuiau să fie oameni de cultură „ce se deosebesc prin meritele şi lucrările lor literare”[2]. Trei săptămâni mai târziu, printr-un alt decret, au fost desemnaţi membrii din afara hotarelor, pentru cei din Moldova şi Ţara Românească numirile neavând însă loc decât la începutul verii anului 1867. Pentru a reprezenta pe românii balcanici au fost aleşi Ioan Caragiani şi Dimitrie Cozacovici[3].

Nu este deloc întâmplătoare cuprinderea aromânilor printre cei care urmau să aibă reprezentanţi în forul academic al naţiunii române. În cele două decenii premergătoare constituirii noii societăţi, problema aromânilor preocupase opinia publică românească. Pentru paşoptişti ei intraseră în componenţa spirituală a naţiunii răspândită în atâtea ţări şi, în mod firesc, după ce la începutul anului 1859 Unirea se săvârşise, aromânii aveau să stea în atenţia noilor guvernanţi ai ţării celei noi, nucleul statului desăvârşit de mai târziu. Nu puţin au contribuit, în această privinţă, contactele care au fost stabilite şi vizitele care au fost efectuate. Poetul Dimitrie Bolintineanu, el însuşi cu sânge aromânesc în vine, şi-a publicat impresiile privind românii sud-dunăreni[4] şi, totodată, a contribuit la difuzarea informaţiilor referitoare la

*Comunicare prezentată la Congresul aromânesc „Aromânii şi Uniunea Europeană” (Tirana, 17 noiembrie 2009).

[1] Vezi Dan Berindei, *Istoria Academiei Române (1866–2006)*, Bucureşti, 2006, p. 53, 78.

[2] *Ibidem*, p. 53.

[3] „Analele Societăţii Academice Române”, seria I, tomul I (1869), p. 5. Pentru biografiile şi opera lui Caragiani şi Cozacovici, vezi Dorina N. Rusu, *Membrii Academiei Române. Dicţionar, 1866–2003*, Bucureşti, 2003, p. 167 şi 225.

[4] Dimitrie Bolintineanu, *Călătorii la românii din Macedonia şi la Muntele Atos sau Santa-Agora*, Bucureşti, 1863; Idem, *Călătorii*, ediţia Petre V. Haneş, Minerva, 1915, vol. II, p. 1–132.

aromâni, deşi, în realitate, fiinţase neîntrerupt un flux între spaţiul carpato-dunărean (inclusiv Transilvania) şi cel balcanic. Nu întâmplător, cuprinderea celor din sudul Dunării printre românii nord-dunăreni a avut loc totdeauna cu o anumită uşurinţă. Un Şaguna a ajuns cel dintâi mitropolit al Ardealului, iar în Ţara Românească nu se poate explica decât prin afinităţile de neam acceptarea familiei Bellu, de origină aromână, în ultimele decenii din veacul al XVIII-lea, în rândurile protipendadei, a marei boierimi din Ţara Românească, extrem de exclusivistă.

Constituirea societăţii a fost întâmpinată cu bucurie în întreg spaţiul locuit de români. Iosif Vulcan comenta în „Familia", la 15/27 aprilie 1866, apropiata întrunire a celor mai de seamă oameni de cultură ai lor. „Măreaţă va fi acea ziuă, scria el, în care reprezentanţii naţiunii împrăştiate de soartă în şapte ţări se vor aduna laolaltă; sublim va fi acel minut când fratele de la Pind va strânge mâna cu fratele de la Criş"[5]. Din varii motive, dar mai ales datorită complicaţiilor internaţionale, inaugurarea lucrărilor corpului savant a fost amânată cu un an.

La începutul lunii august 1867, acest Parlament cultural al întregii naţiuni a intrat în activitate, zeci de mii de oameni întâmpinând pe membrii societăţii şi având loc, cum remarca I.C.Massim, „o serbare triumfală"[6]. La inaugurarea din 1/13 august 1867 V.A. Urechia a cuvântat după primul ministru Ştefan Golescu, vorbind la dezvelirea bustului lui Zappa, aromânul care contribuise, încă din 1860 prin donarea a 5 000 de galbeni, la constituirea „fondului Zappa" destinat încurajării şi progresului limbii şi literaturii române şi care, prin testamentul său, lăsase 1 000 de galbeni anual „la orânduita societate literarie română pentru dezvoltarea şi regularea limbii române"[7]. Şi Urechia şi-a început discursul cu aceste „mişcătoare cuvinte", cum le aprecia Tocilescu în 1901:

„Ce are câmpul de îngăneşte, /Şi Pindul tot de crăteneşte ?/Ce are românul de sughiţeşte?", continuând apoi: „Iată, aşa se întreba inima poetică a macedo-românului de mai mulţi seculi şi un răspuns nu ştia să-şi dea şi nimenea nu-i dădea un dulce răspuns. Anii după urmă ai secolului în care suntem, urma el, mi-au spus însă de ce: „Câmpul îngălbeneşte,/ De ce Pindul tot cârteşte?/ Ce are românul tot suspină?" „De ce?... sufletul lui plin de iubire şi de un dor, ce nu avea nume, lui îi trebuia fraţi de iubit, ca mume bune copii de dezmerdat. Dar are el fraţi, el, care de seculi, din seculii cei de glorie ai Asanilor, n-a mai avut decât stăpâni de servit şi lung martiriu de suferit? Are el fraţi.

– Cine eşti tu, copile al Pindului, care cauţi fraţi de iubit?

– Eu hiu român!

– Eu esc român!

Şi la acest răspuns un ecou imens umplu văile carpatice şi întreg pământul lui Traian: Suntem români! Români! Români!"[8]

[5] Iosif Vulcan, *Societatea literaria română*, în „Familia", nr.11 din 15/27 aprilie 1866.

[6] „Analele Societăţii Academice Române", seria I, tomul I (1869), p. 122.

[7] Dan Berindei, *op. cit.*, p. 40–41.

[8] Grigore Tocilescu, Discurs din 22 noiembrie/5 decembrie 1901, în „Analele Academiei Române", seria II, tomul XXIV (1900–1901), Partea administrativă şi dezbaterile, Bucureşti, 1901.

Şi Tocilescu comenta în 1900 atitudinea constantă a lui V.A. Urechia privind pe românii sud-dunăreni, scriind: „Aromânii din Pind şi din Macedonia au găsit într-însul, ca şi fraţii de peste Carpaţi şi de peste Molna şi de peste Prut, un susţinător şi protector statornic şi prietenos... Cu ce entuziasm, vă aduceţi aminte, cerea dânsul Academiei noastre să trimită cărţi româneşti la românii din Epir, Albania şi Macedonia, ba chiar, în primăvara aceasta, cărţi pentru românii din Istria!”[9].

Sintetizând gândurile contemporanilor săi, I.C. Massim avea să declare în ultima şedinţă a celei dintâi sesiuni a noii societăţi, referindu-se la aromâni: „Românii din toate părţile au simţit că precum în trecut limba i-a mântuit, aşa şi pre venitoriu unitatea limbii române, dulcea limbă română, una şi aceeaşi în toate ţările locuite de dânşii, de la fruntariile Tisei până la ţărmurile Adriaticei, va fi solidul piedestal pe care îşi vor lua avântul către nobilele şi a mari destinate la care sunt chemaţi”[10].

La lucrările primei sesiuni a participat aproape la toate şedinţele Ioan Caragiani[11]. În schimb, celălalt aromân n-a fost prezent, având o vârstă înaintată şi o stare mai precară a sănătăţii şi el avea să înceteze din viaţă în primăvara anului următor. Caragiani n-a fost singurul aromân membru al Societăţii Academice Române şi apoi al Academiei Române. Opt aromâni, care au văzut lumina zilei la sudul Dunării, au fost şi ei membri ai înaltului for. În 1909 a fost ales membru corespondent George Murnu din Veria, titularizat în 1923 (1868–1957)[12]; în 1916 a devenit membru corespondent Pericle Papahagi, născut la Avdela (1872–1943)[13]; în 1923, Marcu Beza, născut la Vlaho-Clisura (1882–1949)[14]; în 1928, Theodor Capidan, din Prilep (1879–1953), care va fi şi titularizat în 1935[15]; tot în 1935 a devenit membru corespondent al Academiei Române Cezar Papacostea, născut la Avdela (1886–1936)[16]. În 1948 au devenit membri titulari ai Academiei Române Elie Carafoli, născut la Veria (1901–1983)[17] şi scriitorul Victor Eftimiu din Boboştiţa (1889–1972)[18], pentru ca, în 1993, regretata Matilda Caragiu Marioţeanu – din Hrupişti – să fie cea dintâi aromâncă aleasă în Academia Română (1927–2009)[19]. Acestora li s-au adăugat cei născuţi în România, dar din familii aromâneşti. Putem aminti pe Dumitru Caracostea (1879–1964), ales în 1936, titularizat doi ani mai târziu, care a ocupat şi demnitatea de preşedinte al Secţiei de Limbă şi Literatură[20], dar şi pe Daniel Danielopolu[21], Ştefan Minovici[22], ori Thoma Ionescu[23] şi, de

[9] *Ibidem*.
[10] „Analele Societăţii Academice Române”, seria I, tomul I (1869), p. 122.
[11] Dan Berindei, *op. cit.*, p. 72.
[12] Pentru biografie vezi Dorina N. Rusu, *op. cit*., p. 565.
[13] *Ibidem*, p. 623–624.
[14] *Ibidem*, p.110–111.
[15] *Ibidem*, p. 162–163.
[16] *Ibidem*, p. 622.
[17] *Ibidem*, p. 165–166.
[18] *Ibidem* , p. 289–290.
[19] *Ibidem*, p. 167–168.
[20] *Ibidem*, p. 164.
[21] *Ibidem*, p. 240.
[22] *Ibidem*, p. 539.
[23] *Ibidem*, p. 405.

asemenea, pe Şerban Papacostea, din 1990 membru al Academei[24]. Cu rădăcini aromâneşti a fost şi Ioan Neniţescu[25]. Lor li s-au adăugat membri ai Academiei Române cu preocupări şi lucrări referitoare la aromâni şi problemele legate de ei. În fruntea lor se situează Nicolae Iorga, dar îl găsim printre ei şi pe Teodor Burada[26]. De asemenea, în reţeaua de institute a Academiei nu lipsesc cei de origine aromânească. Poate fi amintit Nicolae Şerban Tanaşoca, directorul Institutului de Studii Sud-Est Europene şi Nicolae Saramandu.

Aromânii, membri ai Academiei Române, s-au manifestat fireşte ca purtători de cuvânt ai ramurii lor de românitate şi, totodată, unii dintre ei au dat contribuţii fundamentale pentru descifrarea trecutului românităţii în ansamblul ei şi cu precădere a celei balcanice. Remarcabil a fost discursul de recepţie rostit la 26 mai 1936 de Theodor Capidan, intitulat *Romanitatea balcanică*, căruia i-a dat răspunsul tradiţional Sextil Puşcariu[27]. Vorbind de „individualitatea" poporului român, Capidan a arătat atunci în largul şi competentul său discurs: „Această individualitate este aceeaşi pentru toate populaţiunile româneşti de pretutindeni", el considerând că acestea au format şi formează „sub raportul etnologic şi lingvistic, un singur popor"[28].

Sub auspiciile Academiei Române au fost publicate cărţi şi numeroase studii. În cel dintâi tom din cea dintâi serie a „Analelor Societăţii Academice", V.A. Urechia a publicat *Discurs despre asemănarea dialectului friulian cu limba română* şi tot el avea să dea la lumină, în 1877, o *Notiţă despre bibliografia Istrei şi Dalmaţei*. În seria II-a a „Analelelor", după ce a avut loc schimbarea de denumire a înaltului for, a fost publicată o *Notiţă onomastică macedoneană* comunicată de A. Mărgărit[29] – ceea ce semnala legăturile cu fruntaşi aromâni – şi, de asemenea, Pericle Papahagi a dat la lumină *Jocuri copilăreşti culese de la românii din Macedonia*. La începutul secolului al XX-lea, Pericle Papahagi, C.I. Cosmescu, Atanasie Marienescu, Isidor Ieşan, George Pascu, dar şi Sextil Puşcariu şi chiar doctorul Constantin I. Istrati şi botanistul Dimitrie Grecescu şi, evident, Nicolae Iorga abordează teme aromâneşti: megleno-românii, Dimitrie Cozacovici şi aromânismul, ilirii, macedo-românii şi albanezii, graiurile aromâne, plante macedonice, sufixele macedo-române de orgine greacă şi elementele romanice din dialectele macedo-române şi megleno-române, fundaţiile domnilor din Principate în Epir şi Tesalia, coloniile româneşti din Istria sunt doar unele din temele cuprinse în seriile de memorii ale secţiilor Academiei Române.

În colecţiile editate de Academie nu lipsesc, de asemenea, preocupări în aceeaşi direcţie. Printre publicaţiile etnografice pot fi menţionate *Textele macedo-române, basme şi poezii populare de la Cruşova* (1891) şi *Basmele aromâne* ale lui

[24] *Ibidem*, p. 622–623.

[25] *Ibidem*, p. 579–580.

[26] *Ibidem*, p. 149.

[27] *Academia Română. Discursuri de recepţie*, sub îngrijirea Dorinei N. Rusu, Bucureşti, 2005, vol. V, p. 627–681.

[28] *Ibidem*, p. 669.

[29] „Analele Academiei Române". Seria II, tomul II, secţiunea I (Dezbaterile în 1879–1880).

Pericle Papahagi (1905). Mai importante sunt cele două masive volume ale operei lui Ioan Caragiani, publicate postum de Pericle Papahagi, sub titlul *Studii istorice asupra românilor din Peninsula Balcanică*. De asemenea, George Murnu a publicat, în 1913, cartea sa *Istoria românilor din Pind-Valahia Mare*. Harnicul Theodor Capidan a consacrat trei volume megleno-românilor – istoriei, graiului, literaturii lor populare – ocupându-se apoi într-un volum de dialectul aromânilor, iar Sextil Puşcariu a valorificat în mai multe volume contribuţiile sale referitoare la istro-români. Capidan mai are o amplă lucrare consacrată macedo-românilor, publicată în 1937 de Academie în limba franceză şi apoi în 1942 şi în română, ca şi un amplu studiu lingvistic asupra fărşeroţilor.

De la constitutirea ei şi până astăzi, Academia Română a numărat printre membrii ei cărturari aromâni şi a avut problematica aromânească printre preocupările ei constante şi fireşti. Dar înaltul for nu este doar un corp savant, el reprezintă românitatea în întregimea ei şi, printre menirile sale, încă de la constituire, este şi aceea de a apăra fiinţarea şi interesele tuturor ramurilor acesteia. De aceea, în 1994 şi în 2005, Academia Română a luat atitudine împotriva încercării de a se crea artificial în România o minoritate naţională armânească distinctă de români, considerând-o o diversiune nocivă. Aromânii fac parte integrantă din marea familie a românităţii, ca singură expresie a cândva larg răspânditei romanităţi orientale. Această realitate este afirmată de cercetările ştiinţifice, dar, în acelaşi timp, ea corespunde simţămintelor noastre, chemării inimilor noastre, deoarece sângele apă nu se face!

ACADEMIA ROMÂNĂ ŞI REVOLUȚIA DIN DECEMBRIE 1989*

Acad. DAN BERINDEI

Revoluția română din decembrie 1989 a reprezentat pentru Academia Română un moment de cotitură şi temeiul unui proces de renaştere. În vara anului 1948 înaltul for fusese „etatizat" şi naționalizat, iar membrii săi fuseseră supuşi unui proces de epurare, draconic mai ales pentru secțiile umaniste. Dintr-o societate savantă, care împlinise 82 de ani de ființare şi căreia i se afirmase independența față de stat şi de lumea politică – acest prim Parlament al tuturor românilor – Academia a devenit în 1948 o instituție statizată, subordonată timp de aproape o jumătate de veac intereselor „de stat şi de partid". Eliberarea deplină din această situație nefirească nu s-a realizat din păcate nici până în ziua de astăzi, nici în privința statului ei de neatârnare şi nici în ceea ce priveşte restituirea integrală a bunurilor ei naționalizate în 1948, prin mijlocirea cărora independența Academiei ar putea fi mai temeinic asigurată.

Dar puterea de afirmare şi de rezistență intelectuală a societății noastre savante a fost extraordinară. Dacă în privința disciplinelor umaniste reparațiile au fost tardive şi incomplete, în schimb pentru celelalte discipline mai puțin afectate ideologic ele s-au produs treptat, impuse de necesitățile societății româneşti şi ale mersului ei înainte. Câțiva ani doar după 1948, în 1955, au fost rechemați în rândurile Academiei savanți de renume, inițial înlăturați ca Hulubei, Ionescu-Siseşti ori Vasilescu-Karpen. Totodată, un nucleu de înalt nivel şi de excelență intelectuală a ființat necontenit, prin el asigurându-se o continuitate şi, de asemenea, treptata revenire a înaltului for la pozițiile inițiale, dinainte de momentul fatidic din vara 1948. De asemenea, continuitatea față de Academia constituită în 1866, sub denumirea de Societate Literară Română, a fost reafirmată, în 1955 şi mai ales în momentul centenarului din 1966. A fost şi etapa în care au fost aduse în subordinea Academiei institutele, măsură trebuie spus pozitivă, deoarece astfel câteva mii de cercetători au fost chemați în subordinea celor mai de seamă învățați ai țării şi s-a putut desfăşura o activitate ştiințifică multiformă de înalt nivel. A doua decadă a anilor '50 (mai ales după înlăturarea lui Mihail Roller) şi anii '60, mai ales în a doua decadă, au fost anii în care Academia Română s-a afirmat într-o perioadă în general neprielnică. În rândurile ei au fost chemați noi membri, care – cu excepția unor motivații politice, restrânse, raportate la numărul total al celor aleşi – au

*Comunicare prezentată la sesiunea Academiei Române „20 de ani de la Revoluția din decembrie 1989" (15 decembrie 2009).

corespuns criteriilor şi selecţiei de valori, cu rezerva de rigoare mai înainte amintită privind disciplinele umaniste.

Acestei etape, în care cel puţin pe plan ştiinţific avusese loc o reaşezare şi Academia Română îşi redobândise, chiar „prizonieră", o firească poziţie în societate, a fost urmată de un deceniu sumbru. Refuzul o perioadă destul de lungă a alegerii Elenei Ceauşescu a dus la sancţiuni. Din toamna anului 1969 şi în mod accentuat în 1970, mersul ascendent al societăţii noastre savante a fost din nou frânat. „...cerul înaltului for academic al ţării, evoca academicianul Radu Voinea, secretar general al Academiei în acea vreme, a început să se acopere cu nori din ce în ce mai mulţi, din ce în ce mai groşi, din ce în ce mai negri, prin care cu greu mai putea străbate, ici colo, câte o rază de soare". S-au îngreunat formalităţile de deplasare în afară ale cercetătorilor, dar şi ale membrilor Academiei, iar începând cu 1 septembrie 1969 au început să fie luate Academiei institutele de cercetare. Au fost create noi academii de ramură cu sarcina limpede de a diminua poziţiile Academiei Române şi de a distruge structuri care se dovediseră funcţionale. A urmat apoi anularea indemnizaţiilor, desfiinţarea plăţii cumulului, desfiinţarea garajului Academiei, dar mai ales o accentuată supunere factorului politic. În 1974 a urmat subordonarea activităţii Academiei îndrumării Consiliului Naţional pentru Ştiinţă şi Tehnologie. Tendinţe de acest fel, din păcate, continuă a se manifesta şi în zilele noastre!

În 1974 a avut loc alegerea Elenei Ceauşescu, impusă ca o condiţie *sine qua non* a mersului înainte al înaltului nostru for. Atunci s-au făcut şi cele din urmă alegeri de membri, până la revoluţie. În acel moment, Academia număra 223 de membri (96 titulari şi 127 corespondenţi), dar în anii următori, rândurile ei aveau să se micşoreze progresiv. Numai în anii 1987 şi 1988 au decedat 28 de membri ai înaltului for. În preajma lui 22 decembrie 1989, Academia ajunsese să cuprindă doar 34 de membri titulari şi 59 de membri corespondenţi, în total deci 93 de membri – două treimi din numărul membrilor din 1974! Secţiile de Matematică, Geologie şi Istorie nu mai dispuneau decât de câte doi membri titulari, cea de Fizică doar de unul singur, iar cea de Biologie de nici unul! Când Elena Ceauşescu a fost solicitată să îngăduie noi alegeri, răspunsul ei a fost că „şi 99 sunt prea mulţi"! Academia prizonieră era ameninţată să dispară în anii următori prin diminuarea membrilor ei dincolo de limitele unei funcţionalităţi normale. Fără îndoială, într-o societate traumatizată de sistemul în fiinţă şi de criza acută prin care trecea regimul, înaltul nostru for, cu un local în care mai funcţiona doar un aparat de câţiva oameni (7 în decembrie 1989, faţă de 200 de persoane în 1968!), iar preşedintele în exerciţiu, academicianul Voinea, dădea o grea luptă pentru menţinerea instituţiei, plătise un greu tribut.

Evenimentele care au avut loc sunt supuse şi astăzi discuţiilor contradictorii, dar o realitate nu poate fi contestată. Pentru toţi acel decembrie 1989 a adus mari schimbări. Pentru Academia Română a fost momentul unei eliberări şi cel declanşator al renaşterii ei. La 26 decembrie 1989, membrii înaltului for s-au reunit într-o sesiune extraordinară, când a fost ales un comitet provizoriu al Frontului Salvării Naţionale şi a fost adresat un mesaj naţiunii. Academia şi-a exprimat „întreaga adeziune la obiectivele fundamentale ale procesului de renaştere

națională", arătându-se că sub regimul înlăturat ea ajunsese să fie „tratată cu un dispreț umilitor" şi să fie „condamnată la autodistrugere şi autodesfiinţare, interzicându-i-se desfăşurarea activităţilor ei fireşti, luându-i-se institutele de cercetare şi aproape întreg patrimoniul, limitându-i-se fondurile, nepermiţându-i-se să-şi ţină adunările generale şi să facă alegeri de noi membri timp de 15 ani". Nicolae Ceauşescu – a cărui alegere ca preşedinte de onoare fusese impusă Academiei în 1985 – şi Elena Ceauşescu au fost excluşi, iar Academia a anunţat solemn naţiunea că „îşi va face datoria faţă de ţară şi de poporul român". Ea mai arăta în mesaj că înţelegea să-şi reia activitatea „potrivit prevederilor Statului" şi nu se uita să se invoce şi problema „recuperării patrimoniului propriu deturnat în mod abuziv".

La 4 ianuarie 1990, Academia a beneficiat de decretul al patrulea al Consiliului Frontului Salvării Naţionale, prin care i-a fost recunoscut statutul de „cel mai înalt for ştiinţific şi cultural al ţării" şi, de asemenea, funcţionarea sa „autonomă", ceea ce însă a fost uitat uneori în perioada următoare. Oricum, în temeiul acestui decret, a început opera de renaştere, proces laborios în care a avut un rol decisiv academicianul Mihai Drăgănescu, cel dintâi preşedinte, dar totodată vicepreşedinte în guvernul Petre Roman. A avut loc trecerea a 36 de membri corespondenţi în rândul membrilor titulari, având în vedere faptul că şi promovările fuseseră blocate, ca şi primirile în Academie, timp de un deceniu şi jumătate. Academicianul Drăgănescu a fost ales preşedinte, s-a format un nou birou de conducere şi un nou Prezidiu, a fost adoptat noul Statut, s-a reformat aparatul central, institutele au revenit, la cererea lor, în subordinea Academiei. În acelaşi timp, a avut loc, progresiv şi etapizat, începând din toamna 1990, un proces de primire de noi membri, cu preocuparea de a se repara nedreptăţile unor lungi decenii, dar, totodată, şi de a se strânge valorile cele mai însemnate din variatele domenii ale secţiilor înăuntrul înaltului for. De asemenea, prin alegeri ca membri post-mortem, s-a căutat a se repara injustiţii faţă de cei ce nu mai erau şi, totodată, a fost reluat contactul cu confraţii lumii academice mondiale, prin noi alegeri ca membri de onoare şi evident prin participări la reuniunile ştiinţifice internaţionale.

Academia Română a trăit – ca urmare a răsturnării ce avusese loc în decembrie 1989 – un alert proces de resurecţie, pe plan instituţional şi ştiinţific, reluându-şi, de asemenea, locul de sfătuitor apolitic al naţiunii, a cărei expresie ea era încă din 1866. Dificultăţile – nici astăzi depăşite pe deplin – au fost întâmpinate în opera de recuperare a bunurilor ei, când s-ar fi putut ca forţele politice să rezolve simplu şi fără piedici şi complicaţii nesfârşite, printr-o lege sau un decret, returnarea a ceea ce fusese luat abuziv Academiei printr-un decret, în vara anului 1948.

Dar nu se cuvine să privim numai spre jumătatea goală a paharului, ci trebuie s-o facem şi spre cea plină. Să comparăm uzina ştiinţifică şi spirituală a Academiei şi institutelor ei de astăzi cu pustiul anului 1989 şi mai ales să ţinem seama că, de data aceasta, poate sta în voinţa, în puterea şi în munca noastră să schimbăm în bine şi să mergem înainte. Oricum, decembrie 1989 rămâne ca o piatră de hotar, ca un reper în istoria societăţii noastre savante, ca un moment memorabil, ca un moment de resuscitare.

IMAGINEA ACADEMIEI ROMÂNE ÎN PRESA CENTRALĂ 1866–1918*

ION CHICIUDEAN, BOGDAN-ALEXANDRU HALIC, CORINA BUZOIANU

Investigarea procesului de cristalizare a imaginii Academiei Române impune cu necesitate o abordare complexă determinată de faptul că imaginea unei instituții este condiționată, în mare parte, de orizonturile de interpretare dominante într-o anumită perioadă istorică, ceea ce relevă, în acelaşi timp, diversitate accentuată şi particularități bine conturate în percepția socială. În interiorul orizonturilor de interpretare din perioada 1866–1918, informațiile despre Academia Română au generat sisteme de imagini care poartă amprenta modelului cultural național, a tradițiilor comunității ştiințifice româneşti, în ultimă instanță, a posibilităților de interpretare a realului oferite de dezvoltarea ştiințelor în România şi în Europa. Prin urmare, nu poate exista o singură imagine despre Academia Română, ci mai multe imagini (sisteme de imagini) determinate de competențele şi pozițiile sociale ale diferitelor categorii de oameni, dominate de capacitatea socială de procesare a informației. Sistemele de imagini astfel formate influențează în mod direct atitudinile, comportamentele şi acțiunile oamenilor pentru că ele relevă atât elemente stabile, greu de schimbat (credințe, mentalități, prejudecăți etc.), cât şi elemente instabile, fluide, care se modifică în funcție de context (interese, aşteptări, sentimente, contradicții etc.). Manifestările oamenilor generate şi orientate de imagini alimentează spațiul de comunicare, în forme variate, în funcție de nivelul de dezvoltare, de structura şi de funcționalitatea acestui spațiu.

În perioada 1866–1919, cristalizarea imaginilor despre Academia Română este influențată, în mod direct, şi de mijloacele care au alimentat cu informații spațiul de comunicare românesc şi european, aceste mijloace impunându-se atât ca vehicul, cât şi ca sursă credibilă de informații. În consecință, trebuie să avem în vedere că informațiile transmise de către Academia Română şi cele rezultate din activitățile ei publice au fost percepute de cei cărora li s-au adresat în funcție de modul în care au fost transmise şi în funcție de natura interpretărilor la care au fost supuse. Prin urmare, considerăm că nu se poate aborda pertinent imaginea Academiei Române, în perioada 1866–1918, decât dacă se conştientizează atât rolul presei din această perioadă în vehicularea şi în procesarea informațiilor disponibile, cât şi diversitatea factorilor contextuali şi de mental colectiv care influențează percepția oamenilor.

*Articolul reprezintă o sinteză a concluziilor cercetării realizate în perioada 2007–2008 (*Rolul şi locul Academiei Române în dezvoltarea ştiințelor şi artelor. Imaginea Academiei Române în presa românească. 1866–1918*), care s-a derulat în cadrul Grantului Academiei Române nr.113/2007.

Imaginea este o resursă care trebuie gestionată cu grijă de către toate instituțiile. Ea este la fel de importantă ca şi celelalte elemente pe care instituțiile le relevă: scop, obiective, mijloace, structuri, resurse, management, interese, cultură organizațională etc. Formarea imaginii, poziționarea în mentalul categoriilor de public relevante sunt procese de durată care antrenează atât componente importante ale mentalului individual şi colectiv (percepție, mentalități, credințe, prejudecăți, modele culturale etc.), cât şi elemente structurale şi simbolice ale spațiului de comunicare (fluxuri comunicaționale, mijloace de comunicare, contextul cultural, contextul religios, psihozele sociale, bariere şi patologii de comunicare etc.). Cu toate acestea, imaginile instituțiilor nu sunt nici stabile şi nici omogene, pe perioade lungi de timp. Ele pot suferi evoluții importante ca urmare a unor evenimente interne sau externe, pe care, de multe ori, instituțiile nu le pot controla. Într-o lume a interdependențelor, instituțiile din toate domeniile de activitate se confruntă frecvent cu probleme generate de evoluția surprinzătoare a imaginii, cu consecințe importante atât la nivel local, cât şi la nivel global, evoluție care, de cele mai multe ori, nu este investigată şi explicată satisfăcător. Prin urmare, inconsecvențele epistemologice şi metodologice derivate din analiza proceselor contradictorii care marchează evoluția mentalului colectiv şi evoluția orizonturilor de aşteptare ale publicurilor relevante, dublate de caracteristicile specifice spațiului de comunicare – pluralitatea surselor de informare, accesul la informație, pluralitatea orizonturilor de interpretare, pluralitatea sistemelor de referință – conduc la necesitatea unei abordări ştiințifice a imaginii instituțiilor publice.

Imaginea, într-o accepțiune destul de largă, este ceea ce majoritatea publicului percepe drept „reprezentarea subiectului”[1]. Dar reprezentarea unui subiect (instituție, grup de persoane, persoană, eveniment etc.) evoluează ca un proces complex în care sunt implicate informații, interese, credințe, prejudecăți, stereotipuri, tabuuri etc. Prin urmare, dacă se defineşte imaginea prin prisma reprezentării, trebuie acceptat că ea este „ansamblul reprezentărilor raționale şi afective asociate de o persoană sau de un grup de persoane unei anumite instituții”[2]. Imaginea nu este însă omogenă nici la nivelul individului şi nici la nivelul grupului. O instituție nu beneficiază de o singură imagine, ci de o multitudine de imagini[3]. De aceea, imaginea nu poate fi definită global[4], ea trebuie definită în funcție de caracteristicile şi activitățile instituției, de caracteristicile atitudinile şi acțiunile categoriilor de public-țintă şi în funcție de context. Chiar dacă am construi o definiție integratoare ar trebui să se țină seama de modalitățile în care

[1] Joe Marconi, *Ghid practice de relații publice*, Iaşi, Editura Polirom, 2007, p. 83.

[2] Jean-Mark Decaudin, Jacques Igalens, Stephane Waller, *La communication interne*, Paris, Dunod, 2006, p. 138.

[3] „Nu există niciodată o imagine, ci, în fiecare clipă, nişte imagini care interferează între ele şi care trebuie conjugate în funcție de diferitele publicuri” (Philippe Schwebig, *Les Communications de l'entreprise – Au-delà de l'image*, McGraw-Hill, 1988, p. 52).

[4] Thierry Libaert, *Planul de comunicare. Cum să-ți defineşti şi să-ți organizezi strategia de comunicare*, Iaşi, Editura Polirom, 2009, p. 121.

organizația își proiectează imaginea, de modul cum comunică elementele de imagine în interiorul și exteriorul ei și de modul cum percep categoriile de public-țintă organizația. Imaginea organizației este o structură formată din trei elemente: *imaginea dorită* (imaginea proiectată), *imaginea transmisă* (imaginea convertită în mesaje și transmisă prin mijloace specifice), *imaginea percepută* (imaginea cristalizată în mentalul categoriilor de public după ce acestea au perceput mesajele organizației)[5].

Noi considerăm că imaginea instituției se formează în procesul comunicării și este rezultatul acestui proces. Ea se structurează ca un complex informațional bazat pe emiterea, recepționarea și evaluarea mesajelor organizației rezultate din *comportamentul organizațional* pentru îndeplinirea scopului[6] și *mesajele emise deliberat*[7], lansate − de regulă − de structurile specializate ale instituției respective cu scopul de a orienta percepția asupra activității instituționale și a face posibilă recepționarea favorabilă a acesteia de către toate categoriile de public din sfera de interes a instituției. Din perspectiva acestei definiții, *gestionarea imaginii instituției presupune, de fapt, gestionarea mesajelor acesteia difuzate în spațiul de comunicare*. De aceea, drept consecință, compatibilitatea dintre cele două tipuri de mesaje − ce face instituția și ce comunică instituția că face − este fundamentală pentru o imagine coerentă, clară și stabilă. Incompatibilitatea dintre mesajele constitutive ale imaginii va orienta percepția categoriilor de public spre aspectele contradictorii din activitatea și comunicarea instituțională și va determina astfel sedimentarea unei imagini contradictorii, incoerente și, până la urmă, în discordanță cu realitatea instituțională[8]. Dacă în percepția publică domină doar ceea ce comunică instituția că face, iar acest lucru este diferit de ceea ce face cu adevărat instituția, imaginea devine o „proiecție care poate să nu aibă o corespondență cu realitatea”[9]. O asemenea situație este periculoasă și deloc benefică pentru instituție pentru că publicul urmărește acțiunile instituției și − mai devreme sau mai târziu − el va descoperi nepotrivirile dintre imaginea proiectată și faptele reale. În special în situații de criză, când funcționarea și legitimitatea unei instituții sunt puse sub semnul întrebării, prăpastia dintre imaginea proiectată și starea concretă devine evidentă[10].

Invocând ca sistem de referință definiția imaginii ca rezultantă a comunicării și recepționării mesajelor instituției, trebuie evidențiat faptul că aceasta se structurează pe mai multe planuri, în funcție de originea/sursa imaginii[11] și în

[5] Jean-Mark Decaudin, Jacques Igalens, Stephane Waller, *op. cit*., p. 138–139.

[6] Ceea ce face organizația în funcție de specificul domeniului de activitate.

[7]Ceea ce comunică organizația că face.

[8] Ion Chiciudean, Valeriu Țoneș, *Gestionarea crizelor de imagine*, București, Editura comunicare.ro, 2000, p. 124–125.

[9] Thimothy W. Coombs, *Image*, în Heath Robert L. (coord.), *Encyclopedia of Public Relations*, Thousand Oacs, Sage, 2005, p. 406.

[10] Cristina Coman, *Comunicarea de criză. Tehnici și strategii*, Iași, Editura Polirom, 2009, p. 221.

[11] În funcție de sursă, imaginea se descompune în mai multe componente: *imaginea barometru* (obținută prin sondajele de opinie și exprimată prin nivelul de încredere în instituție); *imaginea document* (obținută prin analiza documentelor oficiale elaborate de instituțiile statului, centrale și locale, cu privire la instituție); *imaginea putere* (obținută prin analiza documentelor programatice și a declarațiilor publice ale

funcţie de poziţia instituţiei a cărei imagine este investigată faţă de actul comunicaţional[12].

ABORDĂRI METODOLOGICE

Metodologia de investigaţie utilizată în stabilirea elementelor specifice imaginii Academiei Române, precum şi în identificarea palierelor imagologice ale acestei instituţii este una originală – testată atât pe spaţiul istoriei, cât şi pentru investigarea imaginilor de strictă actualitate[13] –, care permite exprimarea valorică a componentelor imaginii publice[14].

Pentru elaborarea schemei de categorii necesare analizei am utilizat ca sistem de referinţă imaginea dezirabilă[15] a Academiei Române în perioada analizată, stabilită în conformitate cu obiectivele programatice rezultate din documentele de epocă. În esenţă, structura imaginii dezirabile este reprezentată de sistemul indicatorilor de imagine compus din indicatori[16] şi subindicatori de imagine[17]. În stabilirea schemei de categorii a analizei de imagine (Sistemul indicatorilor de imagine) am pornit de la documentele care au reglementat activitatea instituţiei în perioada 1866–1918: *Regulament pentru formarea Societăţii Literare Române*[18],

liderilor politici ai partidului/coaliţiei de guvernământ); *imaginea extra-putere* (obţinută prin analiza documentelor programatice şi a declaraţiilor publice ale partidelor politice din opoziţie şi ale ONG-urilor, respectiv ale liderilor acestora); *imaginea mass-media* (obţinută prin analiza articolelor/ştirilor de presă, altele decât declaraţiile oamenilor politici, ce reprezintă atitudinea instituţiei mass-media respective); *imaginea liderilor de opinie* (obţinută prin analiza opiniilor exprimate de aceştea prin diferite canale de comunicare); *autoimaginea instituţiei* (obţinută prin analiza mesajului propriu al instituţiei analizate).

[12] În funcţie de poziţia instituţiei în actul comunicaţional, imaginea poate fi descompusă în: *imaginea indusă* (obţinută prin analiza mesajelor transmise de obiectul investigaţiei); *imaginea difuzată* (obţinută prin analiza mesajelor referitoare la obiectul investigaţiei transmise de alte surse); *imaginea reflectată* (obţinută prin analiza informaţiilor referitoare la modul cum au fost recepţionate, de către grupul-ţintă al comunicării, mesajele transmise de obiectul investigaţiei).

[13] Vezi Ion Chiciudean, Bogdan Alexandru-Halic, *Imagologie. Imagologie istorică*, Bucureşti, Editura comunicare.ro, 2003; Ion Chiciudean, Bogdan Alexandru-Halic (coord.), *Studii de imagologie istorică*, Bucureşti, Editura comunicare.ro, 2002; Ion Chiciudean, Bogdan Alexandru-Halic (coord.), *România la cumpănă de milenii. Analize de imagine*, Bucureşti, Editura comunicare.ro, 2005.

[14] Bogdan Alexandru-Halic, Ion Chiciudean, *Analiza imaginii organizaţiilor*, Bucureşti, Editura comunicare.ro, 2004.

[15] Imaginea dezirabilă a instituţiei este o imagine pre-proiectată (acceptată, agreată) la care se raportează toate rezultatele analizei de imagine cu privire la instituţia respectivă.

[16] Indicatorii de imagine sunt elementele de structură ale imaginii, elemente ce o definesc, o particularizează şi permit investigarea acesteia. Pentru a fi funcţionali, indicatorii de imagine trebuie să îndeplinească o serie de condiţii: să aibă relevanţă pentru imaginea analizată pe termen lung; să aibă relevanţă pentru mediul de referinţă; să fie măsurabili într-un sistem de cuantificare binar (pozitiv/negativ); să poată fi descompuşi într-un număr variabil de subindicatori de imagine şi să acopere o zonă/un palier distinct al imaginii analizate.

[17] Subindicatorii de imagine sunt acele elemente ale imaginii care compun indicatorul de imagine şi permit cuantificarea imaginii sociale

[18] *Pagini din istoria Academiei Române (1866–1948). Acte, donaţii, discursuri, portrete şi evocări academice*, selecţia textelor, note şi indice general de dr. Dorina N. Rusu, cuvânt înainte de acad. Dan Berindei, vicepreşedinte al Academiei Române, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2007, p. 6–8.

Statutele Societății Academice Române[19], respectiv *Statutele Academiei Române*[20]. Analiza prevederilor acestor documente a permis sintetizarea unui set de paliere funcționale şi de imagine valabile pentru întreaga perioadă, traduse în sistemul indicatorilor de imagine specific Academiei Române[21].

Am decis structurarea Sistemului indicatorilor de imagine pe şapte indicatori de imagine, care să reflecte principalele paliere funcționale şi de imagine ale Academiei Române. La rândul său, fiecare indicator de imagine a fost descompus într-un număr variabil de subindicatori de imagine. Structura Sistemului indicatorilor de imagine este prezentată în tabelul următor.

Nr. crt.	Indicatorii de imagine	Subindicatorii de imagine
1.	**Eficacitatea Academiei Române**	1.1. Independentă față de orice imixtiuni politice sau de altă natură 1.2. Apără interesele naționale 1.3. Participare corespunzătoare a membrilor la lucrări 1.4. Îndrumă dezvoltarea culturii 1.5. Acordă premii lucrărilor importante 1.6. Activitate corespunzătoare a Bibliotecii 1.7. Transparența corespunzătoare a lucrărilor (publicarea Analelor, şedințe publice) 1.8. Editează publicații de prestigiu 1.9. Baza materială corespunzătoare 1.10. Venituri suficiente
2.	**Competența structurilor de conducere**	2.1. Preşedinte prestigios 2.2. Vicepreşedinte/vicepreşedinți prestigios/prestigioşi 2.3. Secretar general competent 2.4. Delegațiune eficientă
3.	**Calitatea membrilor**	3.1. Membri titulari de prestigiu 3.2. Membri corespondenți de prestigiu 3.3. Membri de onoare prestigioşi
4.	**Activitatea ştiințifică internă**	4.1. Realizarea unor lucrări ştiințifice fundamentale 4.2. Publicarea unor lucrări de autor de prestigiu 4.3. Valorificarea prin publicare/republicare a unor lucrări importante 4.4. Realizarea de colecții 4.5. Activitate corespunzătoare a Secției Literare 4.6. Activitate corespunzătoare a Secției Istorice 4.7. Activitate corespunzătoare a Secției Ştiințifice
5.	**Activitate ştiințifică internațională**	5.1. Contacte ştiințifice internaționale 5.2. Organizarea de manifestări ştiințifice internaționale 5.3. Participarea la manifestări ştiințifice internaționale 5.4. Demersuri pentru cunoaşterea românilor în străinătate

[19] *Ibidem*, p. 20–23.

[20] *Ibidem*, p. 34–39.

[21] După identificarea palierelor de imagine şi funcționale ale organizației, stabilirea Sistemului indicatorilor de imagine se realizează în trei etape distincte: selectarea elementelor relevante pentru specificul organizației, selectarea elementelor cu cotențial imagologic şi selectarea elementelor care pot suscita interesul presei (Bogdan-Alexandru Halic, Ion Chiciudean, *Analiza imaginii organizațiilor*, Bucureşti, Editura comunicare.ro, 2004, p. 30).

6.	**Implicarea în societate**	6.1. Participare la evenimente cu caracter patriotic 6.2. Participare la aniversări istorice 6.3. Interes pentru problematica socială 6.4. Activitate pentru răspândirea cunoştinţelor 6.5. Înfiinţarea de şcoli
7.	**Activitate pentru realizarea unităţii naţionale**	7.1. Susţine problema naţională 7.2. Acordă burse unor tineri din afara hotarelor statului 7.3. Sprijin acordat românilor din afara hotarelor 7.4. Solidarizare cu românii din afara graniţelor

După definitivarea sistemului indicatorilor şi subindicatorilor de imagine s-au monitorizat referirile la subindicatorii de imagine conţinute de fiecare sursă mediatică şi s-au prelucrat datele astfel obţinute în vederea construirii profilurilor de imagine[22]. Imaginea dezirabilă, stabilită intuitiv, în lipsa unor documente explicite care să ateste intenţiile structurilor decizionale ale Academiei Române, este cea prezentată în figurile de mai jos.

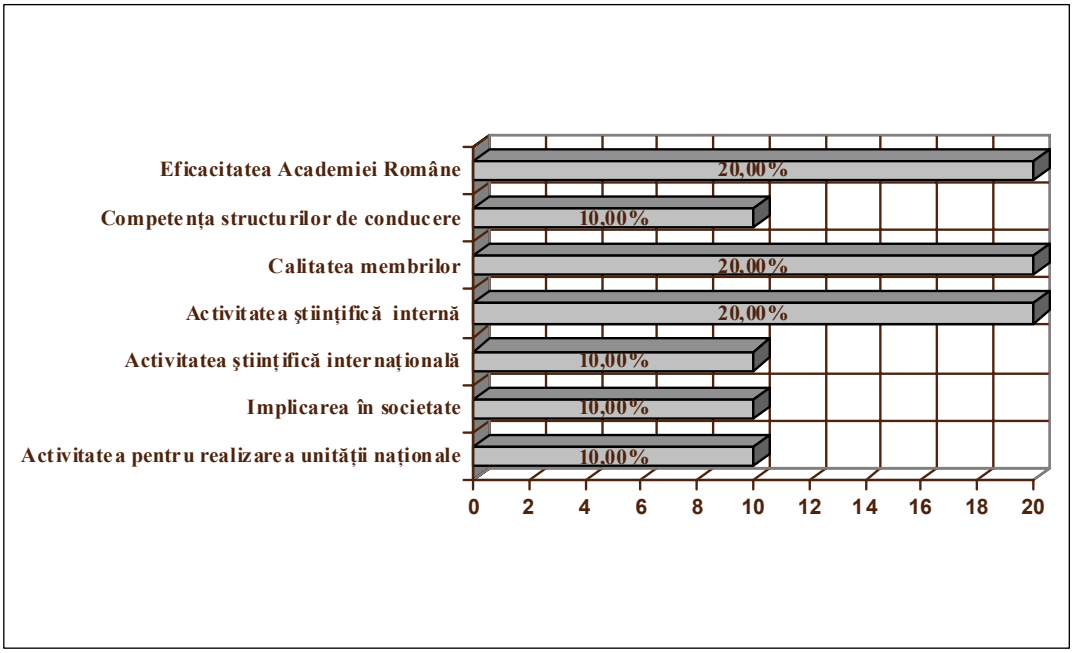


Figura 1. Imaginea dezirabilă a Academiei Române – profil cumulativ.

[22] Profilurile de imagine sunt, de fapt, expresia grafică a valorii calculate a indicatorilor şi subindicatorilor de imagine. În funcţie de formulele utilizate pentru calcularea lor, profilurile de imagine pot fi *dihotomice* (valoarea de referinţă a acestui tip de profil este numărul referirilor pozitive/negative la fiecare indicator şi subindicator de imagine, iar referenţialul este numărul total al referirilor la sistemul indicatorilor de imagine), *cumulative* (valoarea de referinţă a acestui tip de profil este numărul referirilor la fiecare indicator/subindicator de imagine, iar referenţialul este numărul total al referirilor la sistemul indicatorilor de imagine), *binare* (valoarea de referinţă a acestui tip de profil este numărul referirilor la fiecare indicator/subindicator de imagine, iar referenţialul este numărul total al referirilor la palierul de imagine).

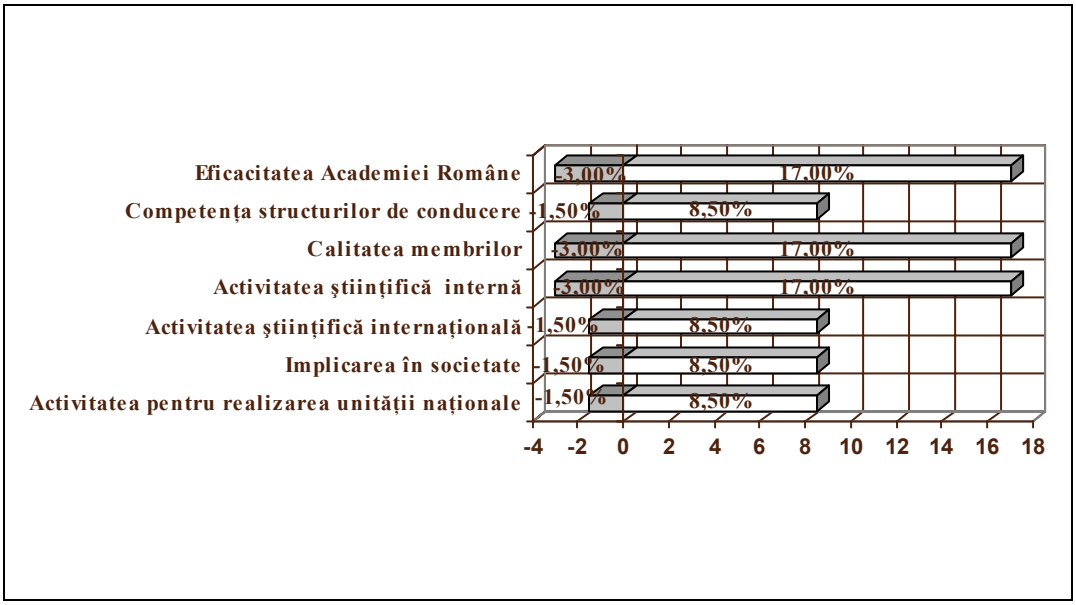


Figura 2. Imaginea dezirabilă a Academiei Române – profil dihotomic.

SURSELE MONITORIZATE

În perioada 1866–1918, cristalizarea imaginilor despre Academia Română este influențată, în mod direct, şi de mijloacele care au alimentat cu informații spațiul de comunicare românesc şi european, aceste mijloace impunându-se atât ca vehicul, cât şi ca sursă credibilă de informații. Cercetarea bibliografică a presei perioadei 1866–1918 a relevat primul set de dificultăți generat de caracteristicile publicațiilor epocii. O primă dificultate identificată a fost legată de faptul că majoritatea publicațiilor identificate sunt titluri efemere – apar doar câțiva ani sau câteva luni –, includerea lor într-o asemenea analiză pe termen de o jumătate de secol viciind grav rezultatele. Un alt aspect de natură să îngreuneze cercetarea a fost cel legat de periodicitatea surselor. Dat fiind caracterul haotic al apariției periodicelor, cu greu s-au putut face delimitările necesare între cotidiene şi săptămânale, acelaşi titlu apărând, uneori chiar pe timpul aceluiaşi an calendaristic, atât zilnic, cât şi la intervale mai mari. Iregularitatea apariției unei părți semnificative a presei scrise româneşti, din perioada 1866–1918, face imposibilă atât identificarea cu precizie a publicurilor țintă, cât şi calcularea indicilor de dinamică a imaginii, conferind un caracter mai puțin riguros analizei.

Un al doilea set de dificultăți a fost conştientizat în momentul în care a început cercetarea colecțiilor de periodice aflate la Biblioteca Academiei Române, acțiune la care un aport deosebit l-a avut un grup de studenți şi masteranzi, membri ai Seminarului special de metodologia gestionării imaginii[23]. Unele dintre aceste

[23] Raluca Enuță, Cosmin Huluță, Aurora Iorgoveanu, Miruna Meiroşu, Iulia Muntean, Andra-Florentina Ostafi, Dragoş Smeu, Alina-Loredan Stan. Aceştia au participat efectiv la monitorizarea

colecţii se află într-un stadiu grav de deteriorare şi nu mai pot fi consultate decât cu riscul distrugerii lor[24], în timp ce altele, deosebit de importante pentru demersul nostru, sunt în proces de recondiţionare, ceea ce le face inutilizabile în acest moment[25].

Din aceste considerente am optat pentru monitorizarea unor publicaţii centrale din categoria presei culturale şi ştiinţifice − „Convorbiri literare”[26] (în perioada 1867–1885; 1900–1916) şi „Contemporanul”[27] (în perioada 1881–1891) −, precum şi a unor periodice cu caracter informativ şi politic − „Adevărul”[28] (în perioada 1890–1916), „Conservatorul”[29] (în perioada 1900–1914), „Minerva”[30] (în perioada 1908–1911),

surselor, sacrificându-şi în acest scop o bună parte din vacanţa de vară. Eforturile lor se vor materializa în analize punctuale, pe sursele monitorizate de fiecare în parte, care vor deveni partea practică a lucrărilor de absolvire.

[24] Este cazul ziarului „Epoca”, cotidian politic care apare la Bucureşti începând cu 1885 şi la Iaşi, din 1918. Ziarul va fi publicat la Bucureşti între 16 noiembrie 1885 şi 14 iunie 1889 apoi, după o întrerupere de câteva luni, între 2 noiembrie 1895 şi 22 noiembrie 1916 când va fi din nou oprit de la tipar până în 1918. Cele 80 de volume în care sunt reunite exemplarele publicaţiei sunt deteriorate, complet indisponibile fiind cele din 1885, iulie-decembrie 1886, 1888–1889, 1908, respectiv iulie – decembrie 1912.

[25] Cea mai gravă situaţie de acest gen din perspectiva cercetării noastre este cea a colecţiei „Universul”, care nu poate fi consultată.

[26] Revista „Covorbiri literare” apare la Iaşi, în anul 1867, ca organ de presă a societăţii literare *Junimea.* Prima etapă din viaţa revistei „Convorbiri literare” este caracterizată de perioada martie 1867 – martie 1885, când revista apare la Iaşi, bilunar, iar în cea de-a doua etapă, revista se mută la Bucureşti, unde va fi editată lunar, între aprilie 1885 – iulie, august 1916, cu întrerupere până în ianuarie 1919, sub conducerea iniţială a lui Iacob Negruzzi (1885–1888), iar apoi a unui comitet format din foşti elevi ai lui Titu Maiorescu: Mihail Dragomirescu, Simion Mehedinţi, P.P. Negulescu, C. Rădulescu-Motru. Revista era editată în 16 pagini şi avea un tiraj de 500 de exemplare, distribuite naţional. Articolele care au apărut de-a lungul timpului în revistă pot fi încadrate în următoarele categorii: literatură, folclor, lingvistică, artă, ştiinţă, statistică, demografie, stat şi drept, politică, ştiinţe ale naturii, cultură, educaţie.

[27] Periodicul „Contemporanul” apare la Iaşi ca revistă ştiinţifică şi literară la 1 iulie 1881 sub conducerea lui Ion Nădejde şi V. G. Morţun (1881–1884). Revista este editată bilunar cu întreruperi: 1 iulie 1881 – 1 septembrie 1884; 15 octombrie – 1 noiembrie 1885; martie – mai 1886. Din 1885 „Contemporanul” este publicat lunar: iulie 1885 – iunie 1887; august 1887 – octombrie 1888; ianuarie 1889 – martie 1890, mai – iulie 1890 şi aprilie – mai 1891). Din această publicaţie sunt disponibile în fondurile Bibliotecii Academiei exemplarele din perioada 1881–1891, reunite în 15 volume. Publicaţia îşi propune să aducă la cunoştinţa publicului cum priveşte ştiinţa contemporană lumea, punând în dezbatere marile teorii ştiinţifice apărute în Vest. Redactorii abordau teme din viaţa economică, politică, socială, culturală şi ştiinţifică.

[28] „Adevărul” este fondat de Alexandru Beldiman în decembrie 1871 la Iaşi, ca ziar săptămânal. Pe 5 aprilie 1872, după doar trei luni de la apariţie, săptămânalul este închis, iar editorul arestat, judecat şi achitat. Reapare după 16 ani, în 1888, la Bucureşti, ca publicaţie democratică zilnică, având foileton literar şi suplimente literare, tot sub conducerea fondatorului Alexandru Beldiman, ajutat de Gr. Ventura şi Constantin Ventura. Din această publicaţie sunt disponibile în fondul Bibliotecii Academiei Române exemplarele începând cu 1890, reunite în 70 de volume. Sub acelaşi titlu apar şi alte periodice, care nu fac obiectul monitorizării.

[29] „Conservatorul” apare la Bucureşti, între 15 decembrie 1900 – 15 noiembrie 1914, avându-l în funcţia de redactor şef pe C.C. Bacalbaşa. Publicaţia este editată în patru pagini, care conţin următoarele rubrici: „Buletin extern”, „Depeşi”, „Ecouri”, „Foiţa Ziarului Conservatorul”, „Ştiri Oficiale”, „Informaţiuni”, „Ultimele Informaţiuni”, „Ultimele Telegrame”, „Ştiri Diferite”.

[30] Apare dimineaţa cu ultimele ştiri de ţară şi din străinătate, la Bucureşti, zilnic, între 13 decembrie 1908 şi 19 octombrie 1916. Alături de ştirile din ţară şi din străinătate, oferă şi o pagină literară cu caracter de popularizare. Ziarul apare în patru sau şase pagini. Doar primul număr, apărut la

„Perseverența”[31] (în perioada 1867–1868), „România liberă”[32] (în perioada 1880–1882), „Timpul”[33] (în perioada 1876–1895) şi „Trompeta Carpaților”[34] (în perioada 1867–1876). Am decis să nu monitorizăm periodicele locale – deşi unele dintre ele pot prezenta un interes specific – datorită caracterului lor eclectic şi lipsei de uniformitate a distribuției geografice.

INTERPRETAREA PROFILURILOR DE IMAGINE

Profilurile de imagine construite pe baza monitorizării surselor disponibile evidențiază că imaginea globală a Academiei Române este structurată preponderent

13 decembrie 1908, a avut 12 pagini, un tiraj de 500 000 de exemplare şi a fost distribuit gratuit în țară. „Minerva” are câteva rubrici cu caracter permanent, cum ar fi: „Informațiuni”, „Ultimele informațiuni”, „Foiletonul ziarului Minerva”, „Telegrame”, „Ultimele ştiri telegrafice”, „Cronica financiară”, dar şi rubrici ocazionale: „Moda”, „Chestiuni economice”, „Parlamentul”, „Viața de provincie” etc.

[31] „Perseverența”, ziar politic şi literar, apare la Bucureşti, bisăptămânal, în perioada 5 martie 1867 – 23 martie 1869. Publicația este editată în patru pagini şi este distribuită în țară, în districte şi în străinătate. Rubricile nu sunt fixe, ziarul publicând pur şi simplu articole. Din când în când apar totuşi articole sub acelaşi titlu. Printre acestea: „Corespondența particulară a Perseverenței”, „Foița Perseverenței”, „Revista Comercială”, „Revista interioară”. Redactorul publicației este Alexandru Candiano-Popescu. Ziarul urmăreşte încurajarea agriculturii, industriei, comerțului. Publicația informează cititorii asupra lucrărilor Societății Academice Române.

[32] Cotidianul politic „România liberă”, cu foileton literar, apare la Bucureşti, în perioada 15 mai 1877 – 14 iunie 1889, sub conducerea lui Dimitrie Augustin Laurian (până la 13 aprilie 1888). Independent până în 1880, publicația devine apoi organ junimist, ca şi „Timpul”. În 1889 fuzionează cu seria I din „Epoca” (1885–1938), în locul lor apărând „Constituționalul” (1889–1900). Ziarul are patru pagini, iar rubricile sunt asemănătoare cu ale celorlalte ziare ale timpului: „Cronica zilei”, „Din Afară”, „Ştiri telegrafice”, „Corpurile Legiuitoare”, „Din Transilvania”, „Arena ziarelor”, „Varietăți” şi „Foița Ziarului România Liberă”.

[33] Cotidian al Partidului Conservator, ziarul „Timpul” apare la Bucureşti, de 4 ori pe săptămână (15 martie – 15 mai 1876), apoi zilnic (16 mai 1876 – 17 martie 1884, 13 noiembrie 1889 – 14 decembrie 1900, 2 martie 1923 – 23 iunie 1924). Ca urmare a fuziunii Partidului Conservator cu Partidul Liberal-Sincer, în 1884, „Timpul” şi ziarul „Binele Public” fuzionează, noua publicație având titlul „România” (1884–1892). Reapărut la 13 noiembrie 1889, „Timpul” fuzionează la 14 decembrie 1900 cu ziarul „Constituționalul”, în locul celor două apărând „Conservatorul”. Directorii ziarului conservator au fost: Gr. Pencescu (1882–1883), M. Paleologu (1883–1884, 1889–1890), N. Filipescu (1890–1900), J. Joldea Rădulescu (1878–1879), iar în funcția de redactor şef s-au succedat: A Cantacuzino (1878–1879), Mihai Eminescu (februarie 1880 – iunie 1883), Ion Luca Caragiale (1877). Rubricile publicației erau „Ştiri telegrafice din ziarele străine”, „Ştiri telegrafice ale Timpului”, „Cronica internă”, „Din afară”, „Revista ziarelor”, „Telegrame externe”, „Ultimele ştiri”, „Foileton”.

[34] Publicația apare la Bucureşti, în continuarea publicației „Buciumul” (1862–1864), de trei ori pe săptămână (în perioada 1 martie – 2 iunie 1865, 28 august – 23 octombrie 1867, 6 aprilie 1868 – 16 iulie 1871), bisăptămânal (3 iunie 1865 – 17 august 1867, 24 octombrie 1867 – 7 aprilie 1868), bisăptămânal sau săptămânal (18 iulie 1871 – 18 ianuarie 1877), sub conducerea lui Cezar Bolliac. Succesorul acestuia este N. Bassarabescu (1866–1871). Rubricile ziarului sunt: „Revista internă”, „Reflexiuni”, „Inserțiuni şi Reclame”, „Corespondența particulară a Trompetei Carpaților”, „Varietăți”, „Foliola (foiletonul de pe cea de-a doua pagină)”. Publicația susține împoprietărirea țăranilor, votul universal, stingerea privilegiilor, independența comunelor şi autonomia județelor, instrucția gratuită şi obligatorie a poporului, armata națională, secularizarea averilor mănăstireşti. După 11 februarie 1866, ziarul începe o campanie violentă împotriva autorilor loviturii de stat care l-au îndepărtat pe Alexandru Ioan Cuza de la domnie şi, în special, împotriva lui C.A. Rosetti, directorul ziarului „Românul”. În cele patru pagini, ziarul publică versuri, proză, teatru, satire sociale, articole de critică şi istoria literaturii.

pe palierele: *Eficacitatea Academiei* (32,65% din totalul referirilor), *Calitatea membrilor* (23,91%) şi *Activitatea ştiinţifică internă* (20,75%). O pondere corespunzătoare în structura imaginii o au referirile la *Implicarea Academiei în societat*e (9,06%). Mult mai puţin vizibile sunt palierele *Competenţa structurilor de conducere* (6,69%), *Activitatea ştiinţifică internaţională* (3,90%), respectiv *Activitatea pentru realizarea unităţii naţionale* (3,05%).

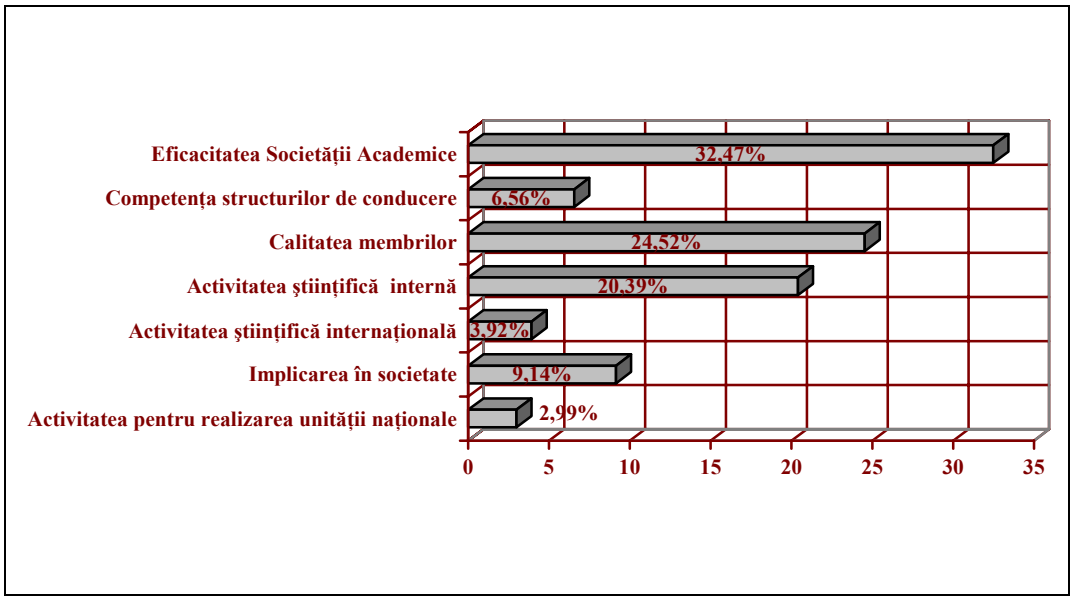


Figura 3. Imaginea difuzată a Societăţii Academice/Academiei Române – profil cumulativ.

Din compararea valorilor calculate pentru profilurile de imagine cu cele stabilite pentru imaginea dezirabilă rezultă că se pot deosebi trei situaţii distincte. Prima dintre acestea este cea a unei corespondenţe relative între valorile reale şi valorile dezirabile. În această situaţie se găsesc subindicatorii *Activitatea ştiinţifică internă* şi *Implicarea în societate*, la care diferenţele sunt mai mici de un punct procentual (aici ne referim la figura 4).

O a doua situaţie este cea a unei diferenţe relativ mici între cele două seturi de valori (mai mică de 5 puncte procentuale). O asemenea situaţie se regăseşte la indicatorii *Competenţa structurilor de conducere* şi *Calitatea membrilor*. Aici lucrurile trebuie nuanţate în două direcţii. În primul rând trebuie evidenţiat faptul că cei doi indicatori sunt complementari atât sub aspectul conţinutului – ambii vizează calitatea umană a membrilor Academiei Române – cât şi sub aspect valoric – însumaţi, au o pondere de 30% din imaginea dezirabilă, respectiv de 31,08% din cea reală. Din această perspectivă, se poate considera că situaţia acestor doi indicatori este relativ echilibrată.

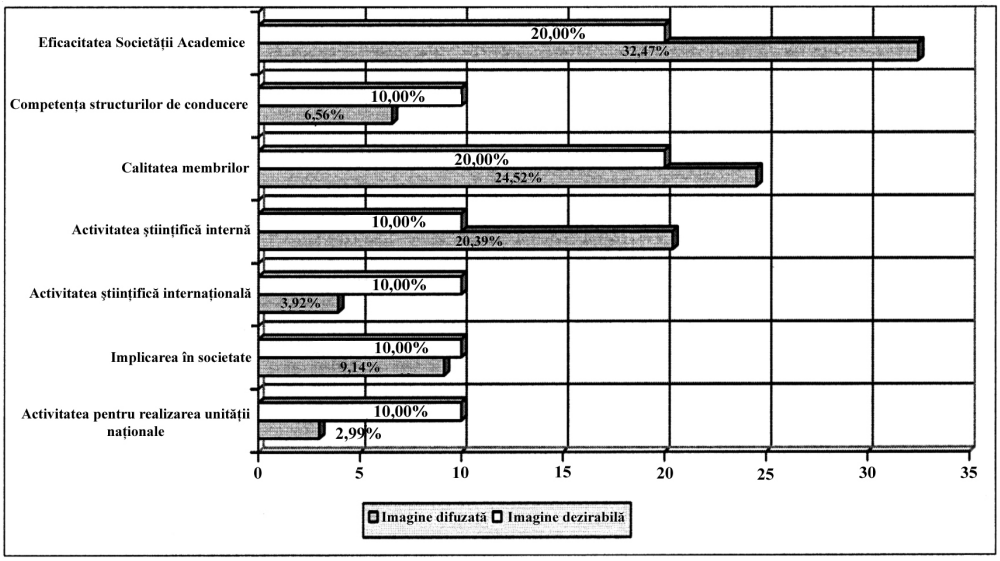


Figura 4. Grafic comparativ Imagine difuzată − imagine dezirabilă.

Se impune însă şi o abordare calitativă mai aprofundată. Astfel, la nivelul fiecăruia dintre cei doi indicatori de imagine diferențele de ponderi – excedentare, respectiv deficitare – sunt diferite. Valorile calculate indică un deficit de vizibilitate de 34,40% în cazul indicatorului *Competența structurilor de conducere*, respectiv un excedent de vizibilitate de 22,60% pentru indicatorul *Calitatea membrilor*. În această situație se poate considera că ponderea redusă a indicatorului *Competența structurilor de conducere* (6,56%) şi deficitul de vizibilitate al acestui indicator (34,40%) constituie o vulnerabilitate imagologică.

O a treia situație este cea a diferențelor semnificative (mai mari de 5 puncte procentuale). Este cazul valorilor calculate pentru indicatorii de imagine *Eficacitatea Societății Academice/Academiei Române* – o diferență de 12,47 puncte procentuale −, *Activitatea ştiințifică internațională* – o diferență de 6,08 puncte procentuale – şi *Activitatea pentru realizarea unității naționale* – o diferență de 7,01 puncte procentuale. Nuanțarea valorilor calculate conduce spre interpretări similare celor anterioare. Se poate considera că cei trei indicatori de imagine sunt complementari, atât activitatea ştiințifică internațională, cât şi acțiunile pentru refacerea unității naționale constituind domenii de manifestare specifice, conexe eficacității instituționale. Astfel, suma valorilor calculate reprezintă o pondere de 39,38%, față de 40,00% cât reprezintă suma valorilor dezirabile pentru aceşti indicatori. Abordarea calitativă relevă însă un excedent al vizibilității de 62,35% în cazul indicatorului *Eficacitatea Societății Academice/Academiei Române* şi un deficit de imagine de 60,80% în cazul indicatorului *Activitatea ştiințifică internațională,* respectiv 70,10% pentru indicatorul *Activitatea pentru realizarea*

unității naționale. Diferențele semnificative între ponderile celor trei indicatori de imagine în structura imaginii dezirabile şi valorile calculate pentru aceştia în urma monitorizării surselor indică în mod cert vulnerabilități imagologice pe toate aceste paliere. Având în vedere contextul internațional al perioadei analizate, situația indicatorului *Activitatea pentru realizarea unității naționale* indică şi un risc imagologic ridicat.

Ponderea referirilor pozitive la Societatea Academică (Academia Română) în sursele monitorizate este de 88,55% din totalul referirilor. În consecință, se poate considera că imaginea Academiei Române are un caracter puternic pozitiv.

La nivelul indicatorului *Eficacitatea Societății Academice/Academiei Române* cea mai mare vizibilitate o au subindicatorii *Transparență corespunzătoare a lucrărilor* (6,76% din totalul de referiri), *Acordă premii lucrărilor importante* (5,52% din totalul de referiri), *Îndrumarea dezvoltării culturii* (4,75% din totalul de referiri) şi *Activitate corspunzătoare a Bibliotecii* (4,28% din totalul de referiri). O vizibilitate mai redusă au subindicatorii *Participare corespunzătoare a membrilor la lucrări* (3,25% din totalul de referiri), *Baza materială corespunzătoare* (2,58% din totalul de referiri) şi *Venituri suficiente* (2,43% din totalul de referiri). Cele mai reduse ponderi s-au înregistrat la nivelul subindicatorilor *Apără interesele naționale* (0,57% din totalul de referiri), *Editează publicații de prestigiu* (1,03% din totalul de referiri) şi *Independență față de orice imixtiuni politice sau de altă natură* (1,29% din totalul de referiri). Ponderea referirilor pozitive la nivelul acestui indicator este 82,83%, iar a celor negative 17,17%. Caracterul indicatorului este puternic pozitiv.

Se poate observa o relație de convergență pozitivă la nivelul subindicatorilor *Transparență corespunzătoare a lucrărilor*, *Îndrumarea dezvoltării culturii*, *Acordă premii lucrărilor importante* şi *Activitate corespunzătoare a Bibliotecii*. O relație de convergență negativă se înregistrează la nivelul subindicatorilor *Bază materială corespunzătoare* şi *Venituri suficiente*.

Deşi caracterul indicatorului este puternic pozitiv, nu pot fi eludate o serie de vulnerabilități care se evidențiază la nivelul unor subindicatori de imagine. Astfel, o primă vulnerabilitate care − în condițiile epocii − are şi un însemnat potențial de risc, se manifestă la nivelul subindicatorului *Independență față de orice imixtiuni politice sau de altă natură*. Vizibilitatea acestui indicator este redusă (1,29% din totalul de referiri), fapt de natură a eroda credibilitatea instituției. La acest aspect se adaugă caracterul uşor negativ al subindicatorului (56,00% pondere negativă), aspect care difuzează imaginea unei instituții supusă presiunilor externe, deci departe de a-şi putea îndeplini rolul pe care şi l-a asumat la înființare. În acest context trebuie subliniat faptul că referirile negative la acest subindicator au o pondere importantă atât din totalul referirilor negative, cât şi din referirile negative la indicatorul *Eficacitatea Societății Academice/Academiei Române*.

În ceea ce priveşte indicatorul *Competența structurilor de conducere*, acesta este, după cum arătam şi mai sus, mult mai puțin vizibil. Cel mai vizibil subindicator este cel care vizează prestigiul preşedintelui Academiei (3,98% din

totalul referirilor). Ceilalți subindicatori – care vizează activitatea vicepreşedinților (0,93% din totalul referirilor), a secretarului general (0,77% din totalul referirilor) şi a delegațiunii (0,88% din totalul referirilor) – au ponderi mult mai mici. Ponderea referirilor pozitive la acest indicator este 90,55%, iar a celor negative 9,45%. Caracterul indicatorului este puternic pozitiv.

La nivelul indicatorului se pot identifica relații de convergență imagologică pozitivă între subindicatorii *Preşedinte prestigios* (3,72% din totalul referirilor), *Vicepreşedinți prestigioşi* (0,88% din totalul referirilor), *Secretar general competent* (0,62% din totalul referirilor) şi *Delegațiune eficientă* (0,72% din totalul referirilor).

Întrucât toți subindicatorii de imagine au un caracter puternic pozitiv, nu se pune problema unor vulnarabilități generate de ponderea negativă mare. În schimb poate fi observată o vulnerabilitate relativ omogenă la nivelul subindicatorilor *Vicepreşedinți prestigioşi*, *Secretar general competent* şi *Delegațiune eficientă*, generată de vizibilitatea foarte mică. În aceste condiții, se poate considera că în ceea ce priveşte indicatorul *Competența structurilor de conducere*, relevant pentru imaginea publică a Academiei Române este doar subindicatorul *Preşedinte prestigios*. Celelalte structuri de conducere au o vizibilitatea cu ponderi subunitare, fapt de natură să afecteze grav imaginea instituției. Faptul preşedintele are o vizibilitate exagerată în raport cu celelalte structuri decizionale se poate corela cu vulneabilitățile evidențiate la subindicatorul *Independență față de orice imixtiuni politice sau de altă natură*, ceea ce este de natură a amplifica riscurile imagologice deja evidențiate la indicatorul *Eficacitatea Academiei Române*.

Indicatorul de imagine *Calitatea membrilor* este ilustrat într-o proporție covârşitoare de referirile la subindicatorul *Membri titulari de prestigiu* (20,75% din totalul referirilor). Ponderea redusă a referirilor la ceilalți subindicatori de imagine – *Membri corespondenți de prestigiu* (1,86% din totalul referirilor), respectiv *Membri de onoare prestigioşi* (1,91% din totalul referirilor) – neconstituind în mod explicit o vulnerabilitate. Ponderea referirilor pozitive la acest indicator este 88,21%, iar a celor negative 11,79%. Caracterul indicatorului este puternic pozitiv.

În ceea ce priveşte indicatorul *Activitate ştiințifică internă*, cea mai mare vizibilitate o au subindicatorii *Activitate corespunzătoare a Secției istorice* (4,39% din totalul referirilor), respectiv *Activitate corespunzătoare a Secției filologice* (3,92% din totalul referirilor), în condițiile în care *Activitatea corespunzătoare a Secției ştiințifice* are o pondere mai mică (2,84% din totalul referirilor). În general, se poate considera că distribuția referirilor la nivelul subindicatorilor este relativ uniformă, singurul dintre aceştia cu o vizibilitate redusă fiind *Realizarea de colecții* (1,14% din totalul referirilor). Situația poate fi explicată prin dificultățile întâmpinate de instituție în epocă, atât sub aspectul obiectelor de colecție, cât şi al spațiilor corespunzătoare destinate acestora. Ponderea referirilor pozitive la acest indicator este 88,86%, iar a celor negative 11,14%. Caracterul indicatorului este puternic pozitiv.

La nivelul subindicatorilor de imagine apar elemente de convergență pozitivă, cele mai evidente fiind stabilite între palierele *Realizarea unor lucrări ştiințifice fundamentale*, *Publicarea unor lucrări de autor de prestigiu* şi *Valorificarea*

prin publicare a unor lucrări importante. Un aspect interesant este cel al ponderii relativ mari a referirilor negative la subindicatorul *Activitate corespunzătoare a Secţiei filologice* (26,32% din referirile la acest palier). Situaţia poate fi explicată prin frământările generate de confruntările de idei din sânul Academiei referitoare la ortografia limbii române, respectiv la gramatica acesteia. Cu toate acestea, nu poate fi vorba de o vulnerabilitate imagologică explicită.

Indicatorul *Activitate ştiinţifică internaţională* este ilustrat – cum era şi de aşteptat – preponderent de referirile la subindicatorul *Contacte ştiinţifice internaţionale* (2,74% din totalul referirilor). Ceilalţi subindicatori de imagine au ponderi reduse, având în vedere vizibilitatea precară a unei asemenea instituţii în primii ani ai fiinţării sale, dar şi, probabil, interesul redus al presei pentru această problematică. Ponderea referirilor pozitive la acest indicator este 100%, caracterul indicatorului fiind puternic pozitiv.

În ceea ce priveşte indicatorul de imagine *Implicarea în societate*, cea mai mare vizibilitate o au subindicatorii *Activitate pentru răspândirea cunoştinţelor* (6,04% din totalul referirilor) şi *Interes pentru problematica socială* (2,17% din totalul referirilor). Se poate constata cu uşurinţă că aceşti doi subindicatori reprezintă 90,40% din referirile la acest indicator de imagine. Ponderea referirilor pozitive la acest indicator este 98,31%, iar a celor negative 1,69%. Caracterul indicatorului este puternic pozitiv.

Convergenţa pozitivă poate fi identificată la nivelul tuturor subindicatorilor, valorile negative înregistrate fiind relativ neglijabile. Cu toate acestea se manifestă vulnerabilităţi imagologice generate de ponderea mică a referirilor la subindicatorii *Participarea la evenimente cu caracter patriotic* (0,10% din totalul referirilor), *Participarea la aniversări istorice* (0,26% din totalul referirilor) şi *Înfiinţarea de şcoli* (0,52% din totalul referirilor). La aceasta trebuie adăugat faptul că la subindicatorul *Participarea la aniversări istorice* apare şi o pondere semnificativă de referiri negative (20,00% din referirile la acest palier). Ţinând cont de contextul evenimenţial al epocii, considerăm că vulnerabilităţile identificate la nivelul subindicatorilor *Participarea la evenimente cu caracter patriotic* şi *Participarea la aniversări istorice* pot genera riscuri imagologice.

O atenţie specială trebuie acordată indicatorului de imagine *Activitatea pentru realizarea unităţii naţionale*. Cea mai mare pondere la nivelul indicatorului o au referirile la subindicatorul *Susţine problema naţională* (2,17% din totalul referirilor), celorlalţi subindicatori – *Acordă burse unor tineri români din afara hotarelor statului*, *Sprijin acordat românilor din afara hotarelor* şi *Solidarizare cu românii din afara graniţelor* − revenindu-le ponderi subunitare. Ponderea referirilor pozitive la acest indicator este 94,83%, iar a celor negative 5,17%. Caracterul indicatorului este puternic pozitiv.

Deşi la nivelul tuturor subindicatorilor de imagine se manifestă o relaţie de convergenţă pozitivă, lipsa de vizibilitate în presa epocii a acestor aspecte constituie o reală vulnerabilitate imagologică. Dacă valorile calculate pentru palierele de imagine menţionate se corelează cu cele evidenţiate în cazul

subindicatorilor *Participarea la evenimente cu caracter patriotic* şi *Participarea la aniversări istorice*, la care ne-am referit, la indicatorul implicare în societate, premisele transformării acestora în riscuri imagologice sunt evidente.

Un alt aspect care se cuvine a fi semnalat este că interpretarea datelor monitorizate a condus la evidenţierea unor diferenţe semnificative între structura imaginii Societăţii Academice şi cea a imaginii Academiei Române, jocul ponderilor realizându-se, în principal, la nivelul indicatorilor *Calitatea membrilor* şi *Activitatea ştiinţifică internă*. Astfel, presa epocii 1866–1879 este mai interesată de *Activitatea ştiinţifică internă*, în timp ce după 1880 se poate identifica un interes sporit faţă de *Calitatea membrilor*. De asemenea, au fost evidenţiate diferenţe între structura imaginii difuzate de publicaţiile culturale şi ştiinţifice, respectiv de publicaţiile politice şi de informare. Diferenţele semnificative apar la nivelul indicatorilor *Calitatea membrilor*, *Activitatea ştiinţifică internă* şi *Implicarea în societate*. După cum este şi firesc, presa culturală şi ştiinţifică a acordat un interes sporit *Activităţii ştiinţifice interne*, în timp ce publicaţiile politice sau de informare înregistrează un interes sporit faţă de indicatorii *Calitatea membrilor* şi *Implicarea în societate.*

CONCLUZII

Se poate afirma că imaginea Academiei Române în prima jumătate de secol de existenţă a fost una puternic pozitivă, presa epocii evidenţiind îndeosebi rolul major al acestei instituţii în promovarea culturii naţionale şi activitatea ştiinţifică − îndeosebi în domeniile literar şi istoric − desfăşurată. Sub acest aspect, se poate considera că imaginea difuzată de sursele mass-media monitorizate slujeşte, fără urmă de îndoială, interesele instituţiei.

Cu toate acestea, structura imaginii conţine şi o serie de vulnerabilităţi imagologice cu potenţial de risc. Acestea se manifestă atât la nivelul echidistanţei politice a instituţiei, cât şi cu privire la activitatea structurilor de conducere. Probabil că această situaţie îşi poate găsi o explicaţie în faptul că presa nu asociază activitatea personalităţilor culturale şi ştiinţifice din epocă cu cea de membri ai structurilor de conducere ale Academiei Române. Aici trebuie avut în vedere şi faptul că presa disponibilă a fost, în cea mai mare parte a ei, de factură politică şi de informare, deci mai puţin interesată de evoluţiile interne ale instituţiei academice.

Un alt aspect care trebuie menţionat la capitolul vulnerabilităţi îl constituie referirile la resursele materiale ale Academiei Române şi, conex, vizibilitatea redusă a activităţilor care presupun alocarea de fonduri: acordarea de burse de studii, realizarea colecţiilor, construcţia de şcoli, sau creşterea vizibilităţii componentei internaţionale a instituţiei.

O surpriză pentru noi a fost vulnerabilitatea generată de ponderea redusă a referirilor la acţiunile pentru realizarea unităţii naţionale, precum şi lipsa vizibilităţii participării membrilor Academiei la acţiunile comemorative sau cu caracter patriotic. Aşa cum spuneam şi în analiză, în contextul evenimenţial specific celei de-a doua jumătăţi a secolului al XIX-lea, vizibilitatea exagerat de

mică a acestor paliere imagologice constituie un adevărat risc imagologic. În mod cert, situaţia poate fi pusă pe seama aceluiaşi dezinteres al surselor de a preciza calitatea de membru al Academiei Române, în cazul personalităţilor culturale şi ştiinţifice participante la manifestări.

Interpretarea datelor monitorizate a condus la evidenţierea unor diferenţe semnificative între structura imaginii Societăţii Academice şi cea a imaginii Academiei Române, respectiv între structura imaginii difuzate de publicaţiile culturale şi ştiinţifice, respectiv de publicaţiile politice şi de informare. Este deosebit de relevant faptul că diferenţele semnificative apar la nivelul indicatorilor *Calitatea membrilor* şi *Activitatea ştiinţifică internă*.

În ciuda acestor probleme – unele dintre ele tributare exclusiv caracteristicilor gazetăriei epocii – Academia Română s-a impus în conştiinţa publicului ca fiind cel mai înalt for ştiinţific al ţării.

BIBLIOGRAFIE

Berindei, Dan, *Înfiinţarea Societăţii literare (Academice) 1866 şi sesiunea din 1867*, în „Studii. Revistă de istorie", 1956, IX, nr. 5, p. 21–44.

Idem, *Proiecte de înfiinţare a unei societăţi academice în vremea lui Alexandru Ioan Cuza*, în „Studii şi articole de istorie", 1961, **3**, p. 203–233.

Idem, *Societatea Academică Română (1867–1878*), în „Studii. Revistă de istorie", 1966, XIX, nr. 6, p. 1069–1089.

Idem, *Academia Română în anii 1879–1918*, în „Studii şi materiale de istorie modernă", 1975, **5**, p. 247–276.

Idem, *Înfiinţarea Societăţii Academice Române*, în „Academia Română. Memoriile Secţiei Istorice", 1991, **16**, p. 19–23.

Idem, *Istoria Academiei Române*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2006.

Bodea, Cornelia, *Societatea Academică Română şi membrii ei străini, 1867–1878*, în „Academia Română. Memoriile Secţiei Istorice", 1992, **17**, p. 193–229.

Chiciudean Ion, Halic Bogdan-Alexandru, *Imagologie. Imagologie istorică*, Bucureşti, Editura comunicare.ro, 2003.

Chiciudean, Ion, Halic, Bogdan-Alexandru, *Analiza imaginii Academiei Române în perioada 1866–1916. Preliminarii în debutul unei cercetări*, în „Revista română de comunicare şi relaţii publice", 2008, **12**, p. 9–17.

Chiciudean, Ion, Halic, Bogdan-Alexandru, Buzoianu, Corina, *Imaginea Academiei Române difuzată de presa epocii (1866–1918)*, în „Revista română de comunicare şi relaţii publice", 2009, **15**, p. 75–84.

Chiciudean, Ion, Halic, Bogdan-Alexandru, David George, *Institutional Patterns and Global Cultural Flows in the 2nd Half of the 19th Century and the Beginning of the 20th Century. The Role of the Romanian Academy*, în *Proceedings of the Education, Research and Innovation. Policies and Strategies in the Age of Globalization, Internaţional Conference, May 30–31, 2008, Bucharest, Romania*, Edited by Alina Bârgăoanu, Remus Pricopie, Mihaela Alexandra Ionescu and Andrei Ţăranu, Bucureşti, Editura comunicare.ro, 2008, p.67–73.

Chiciudean Ion, Ţoneş Valeriu, *Gestionarea crizelor de imagine*, Bucureşti, Editura comunicare.ro, 2000.

Coman Cristina, *Comunicarea de criză. Tehnici şi strategii*, Iaşi, Editura Polirom, 2009.

Craia, Sultana, *Comunicare şi spaţiu public la români*, Bucureşti, Editura Meronia, 2005.

Decaudin, Jean-Mark, Igalens, Jacques, Waller, Stephane, *La communication interne*, Paris, Dunod, 2006.

Florea, Petre, *Activitatea Societății Academice Române oglindită în presa vremii (1867–1879)*, în „Academia Română. Memoriile Secției Istorice", 1981, **6**, p. 65–71.
Grunberg Matache Arie, Rusu Gabriela, Frunzaru Valeriu, *Istoria Presei. Relația presă-literatură în cultura românească*, Bucureşti, Editura comunicare.ro, 2000.
Halic, Bogdan-Alexandru, Chiciudean, Ion, *Analiza imaginii organizațiilor,* Bucureşti, Editura comunicare.ro, 2004.
Heath, Robert L. (coordinator), *Encyclopedia of Public Relations*, Sage, Thousand Oacs, 2005.
Iorga, Nicolae, *Istoria presei româneşti,* Bucureşti*,* Tipărit de sindicatul ziariştilor din Bucureşti, 1922.
* * * *Istoria românilor*, VII, I. *Constituirea României moderne (1821–1878)* (coord. acad. Dan Berindei); II, *De la Independență la Marea Unire (1878–1918)* (coord. acad. Gheorghe Platon), Bucureşti, Editura Enciclopedică, 2003.
Libaert Thierry, *Planul de comunicare. Cum să-ți defineşti şi să-ți organizezi strategia de comunicare*, Iaşi, Editura Polirom, 2009.
Lovinescu, Eugen, *Istoria civilizației române moderne*, Bucureşti, Editura Minerva, 1997.
Marconi Joe, *Ghid practice de relații publice*, Iaşi, Editura Polirom, 2007.
Mihoc, Gh., *Academia Republicii Socialiste România. Scurt istoric*, Bucureşti, 1981.
* * * *Pagini din istoria Academiei Române (1866–1948). Acte, donații, discursuri, portrete şi evocări academice*, selecția textelor, note şi indice general de dr. Dorina N. Rusu, cuvânt înainte de acad. Dan Berindei, vicepreşedinte al Academiei Române, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2007.
Pascu, Ştefan, *Istoricul Academiei Române. 125 de ani de la înființare*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1991.
Păsăilă, Vasile, *Presa în istoria modernă a românilor*, Bucureşti, Editura Fundației Pro, 2004.
Petcu, Marian, *Istoria presei române. Antologie*, Bucureşti, Editura Tritonic, 2002.
Pompilian, C., Zalis Henri, *Convorbiri literare. Bibliografie*, Bucureşti, Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, 1975.
Rusu, Dorina N., *Istoria Academiei Române. Repere cronologice*, Editura Academiei Române, Bucureşti, 1992.
Idem, *Istoria Academiei Române în date, 1866–1996*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1997.
Sturdza, Démètre, *L'activité de l'Académie Roumaine de 1884 à 1905 – trois rapports,* Bucureşti, Institutul de Arte Grafice „Carol Göbl", 1905.
Schwebig, Philippe, *Les Communications de l'entreprise – Au-delà de l'image*, McGraw-Hill, 1988.
Ştrempel, Gabriel, *Activitatea editorială a Academiei Române între anii 1868 şi 1948*, în „Memoriile Secției de Ştiințe Istorice şi Arheologice a Academiei Române", 1998, **23**, p. 103–111.

BUCUREŞTII LA 550 DE ANI DE ATESTARE DOCUMENTARĂ*

Acad. DAN BERINDEI

Noi suntem în plutonul de încheiere a unei săptămâni festive consacrată Capitalei noastre. Eu aş spune că oraşul Bucureşti este un oraş care a fost lipsit de tihnă şi, din nefericire, e o situaţie care se mai continuă. Noi nu beneficiem de cimitire de veac XII, de veac XIII, de puţine monumente care pot fi duse departe, departe în timp, cum alţii le au. Frământările au fost necontenite, războaie, ocupaţii s-au întâmplat şi la alţii dar nu în măsura în care au avut loc aceste lucruri la noi. Şi totuşi Bucureştii au apărut ca un oraş de rezistenţă, ca un oraş care s-a născut în nişte condiţii favorabile unei rezistenţe. Să ne închipuim pădurile care erau aici, mlaştinile, cursurile de apă care şi acum ne fac necazuri subterane, în continuare. Deşi, în această vatră, oraşul este nou, dacă vreţi în comparaţie cu altele, dar pe această vatră locuirea omului se pierde însă în preistorie, departe.

Bucureştii au apărut ca un simbol a rezistenţei, legată de numele unui mare voievod, tare nedreptăţit, tare „draculizat" ca să spunem aşa, când, de fapt este unul din marii conducători pe care românii l-au avut la un moment de mare încercare, un veac în care se alegeau apele, în care cei din sudul Dunării au intrat sub o dominaţie directă, iar noi, şi graţie vitejiei şi priceperii unor domni ca Ţepeş şi a celor care îl înconjurau şi a celor care au luptat, am reuşit o formulă de acomodare, de compromis, dacă vreţi, deoarece trăiam sub semnul compromisului şi am trăit aproape întotdeauna aşa, cu marea putere a acelui moment, cu Puterea Otomană. Şi, după aceea, paradoxal, acest oraş de rezistenţă a devenit oraşul pe care turcii îl acceptau, pentru că ei se instalaseră la Giurgiu şi 60 de km nu era nici pe atunci o distanţă prea mare şi deci controlul se putea exercita. Brâncoveanu şi-a pierdut capul şi datorită faptului ca a încercat să reînvie reşedinţa anterioară de la Târgovişte, care ar fi putut să devină o cetate de rezistenţă, fiind la o depărtare mai mare.

Dar această Capitală, să spunem acceptată de otomani, a beneficiat de un statut special. La început, în fond, a fost o fortăreaţă. Dar pe lângă fortăreaţa aceasta s-a dezvoltat un oraş. Şi s-a dezvoltat demografic şi datorită unor circumstanţe speciale din această parte a lumii. Dominaţia sultanului se întinsese nemijlocit până la Dunăre, şi pentru mulţi balcanici venirea la Bucureşti reprezenta din multe puncte de vedere o salvare, o salvare personală a vieţii lor, a traiului lor, dar şi un prilej de a duce o activitate economică liberă de constrângerile care

*Cuvântare la sesiunea festivă a Academiei Române dedicată celor 550 de ani de atestare documentară a oraşului Bucureşti.

funcţionau în Imperiu, mai ales fiscale. Şi iată că acest Bucureşti s-a dezvoltat foarte grabnic, în veacul XVI. Călătorii străini vorbesc de mulţimea de oameni pe care o vedeau mai ales în pieţe, acolo unde activităţile comerciale şi activitatea meşteşugarilor se putea desfăşura lesnicios şi care au devenit un punct de schimb între Orient şi Occident. Mărfurile din Orient veneau până aici, iar prin Transilvania veneau cele din centrul Europei şi Occident. Grabnic s-a afirmat ca un centru de schimb şi, implicit, a crescut şi activitatea economică, iar din punct de vedere demografic oraşul a tot crescut. A fost un fel de placă turnantă, acest Bucureşti, din vremurile acelea, între centrul Europei şi zona dominată direct de Imperiul Otoman, în plan economic, dar şi în planul existenţei oamenilor. A fost un loc de refugiu, un loc de azil. Sârbi, bulgari, albanezi s-au stabilit şi au vieţuit aici, unii s-au „românizat", alţii şi-au păstrat entitatea, dar oricum pentru ei Bucureştii au însemnat foarte mult, ei adăugându-se firește locuitorilor autohtoni.

Mai exista un lucru de care trebuie să ţinem seama. Acest oraş a fost un oraş fără ziduri. Din nou lucrul acesta a fost impus de suzeranitatea sultanului. A fost un oraş fără ziduri, deosebindu-se, de pildă, de ceea ce s-a întâmplat în Transilvania, unde oraşele erau înconjurate de ziduri. Acestea prezentau un avantaj, apărau. Dar pe de altă parte, zidurile şi limitau o dezvoltare, şi când s-a intrat în perioada modernă, decalajul demografic dintre Bucureşti şi oraşele Transilvaniei a fost foarte mare. Neexistând ziduri, oamenii s-au tot strâns aici în capitala Ţării Româneşti.

Domnului preşedinte nu-i place noţiunea de „micul Paris". Mie, personal, mărturisesc îmi place. Micul Paris se leagă în fond de un proces extraordinar, care a avut loc în secolul al XIX-lea, când de la oraşul din vremea lui Caragea şi a lui Alexandru Suţu, ultimii domni fanarioţi, un oraş orientalizat, s-a trecut foarte repede la un oraş modern. Evident modernizarea a avut loc mai ales aici, unde ne găsim, pe Calea Victoriei (pe vremea aceea Podul Mogoşoaiei), în centru. Străinii care i-au dat această denumire au fost impresionţi când au văzut prăvălii similare celor de la Paris, aproape nişte sucursale ale acelor prăvălii, ca şi modiste şi croitori veniţi din capitala Franţei şi, mai ales, un întreg mod de viaţă care se strămutase aici. Acesta era caracteristic în primul rând clasei dominante, boierimii, dar curând „franţuzismul" acesta s-a coborât şi asupra păturilor mijlocii, în plină dezvoltare în vremea aceea. S-a mai adăugat un lucru: edificiile. Clădirile publice şi clădirile private, cu aspecte şi dimensiuni importante, a celor care şi le putea permite să le aibă, s-au ridicat la început după planurile unor arhitecţi framcezi şi apoi ale arhitecţilor formaţi în Franţa. Din nou „Micul Paris" a apărut celui care venea din afară, izbindu-l asemănarea dintre un edificiu de aici şi unul văzut pe malurile Senei. Dar desigur, domnul preşedinte are perfectă dreptate, oraşele îşi au propriul lor specific şi nu putem să spunem că „Micul Paris" este un „Mare Paris" redus. Nu. Are elemente din Paris, are elemente din trecutul său, din specificul poporului român şi Bucureştii sunt o capitală care nu seamănă cu nicio capitală din această lume, cu plusurile şi cu minusurile ei. E păcat că acum – îmi pare tare rău ca nu e aici domnul primar general –, mai există o primejdie, aceea a desfigurării acestui, dacă vreţi, Mic Paris sau Bucureşti al nostru prin invazia aceasta de clădiri înalte,

puse unde nu trebuie. Sunt reîntors de ieri de la Varşovia şi acolo m-a izbit tocmai lucrul acesta, un oraş de largă respiraţie şi în care clădirile înalte nu jenează privirea fiindcă sunt aşezate – şi nu vorbesc despre vechiul oraş reconstituit, dar chiar şi de restul oraşului – într-un mod mai marginal şi în orice caz nu supărător. La noi, din păcate, lucrul acesta se întâmplă.

Apoi mai e ceva legat de Bucureşti, care merită a fi evidenţiat. Bucureştii au devenit foarte curând centrul naţiunii. Din momenul în care a început să se formeze naţiunea modernă aici a fost inima ei. Nu întâmplător când, în 1836, au făcut o călătorie peste munţi şi-au venit la Bucureşti doi mari cărturari transilvani, Cipariu şi Bariţiu, cel dintâi şi-a însemnat impresiile şi-a scris că după părerea sa Bucureştii erau un ,,oraş colosal", colosal raportat la oraşele transilvane care, cum spuneam, erau limitate în dezvoltarea lor de anumit echilibru şi de ziduri. Un oraş colosal, aceasta le-a fost impresia şi era din partea unor oameni care simţeau în momentul acela *naţional*. Şi Bucureştii s-au impus aproape în mod firesc. A mai avut loc micul meci din 1859 cu Iaşii, câştigat de Bucureşti şi datorită lui Mihail Kogălniceanu care, în Comisia Centrală, a pledat fără ezitare ca Bucureştii să fie capitala. Exista şi un argument mai practic şi mai militar, faptul că Iaşii erau la 20 de km de o graniţă care ni se impusese în 1812. Dar, oricum, Bucureştii s-au impus, şi apoi în mod firesc în 1918 va deveni capitala României Mari. Din această funcţie naţională s-a născut şi ritmul dezvoltării, ritmul creşterii demografice, care ne-a dus astăzi aproape la prea mult, probabil la vreo 3 milioane de locuitori şi la 1 milion şi jumătate de automobile, care ne poluează, dar acestea sunt, evident, riscurile care nu pot fi evitate.

Aş vrea să închei spunând încă un lucru. Această mică sesiune a noastră a fost foarte bine să aibă loc aici chiar dacă suntem în comitet mai restrâns, pentru că la capătul unei săptămâni, cu o zi după 20 septembrie, momentul de constatare în 1459, a existenţei Bucureştilor, Academia Română este legată de Bucureşti, este o instituţie naţională care s-a născut odată cu mersul naţiunii şi, în mod firesc, aşa cum Bucureştii s-au impus necontenit drept capitală, aşa şi Academia Română, de la început, a fost o ,,capitală" a naţiunii române, nu numai a moldovenilor şi a muntenilor, ci a tuturor românilor, a românilor de pretutindeni şi aşa a fost percepută de toată lumea. În vremea aceea, în momentul constituirii ei, în 1866 şi, mai ales, la splendida manifestare a naţiunii care a avut loc în vara lui 1867, când a avut loc inaugurarea activităţii Societăţii Literare, care va lua denumirea de Societate Academică chiar în acea sesiune, şi când într-adevăr a avut loc o manifestare extraordinară, comparată numai cu manifestarea care avusese loc în februarie 1859, la prima venire a domnitorului Cuza la Bucureşti. Mii de oameni au ieşit atunci, în 1867, să salute în special pe membrii transilvani, care au venit pe la Ploieşti. Încă de la Ploieşti şi pe tot drumul le-a ieşit în cale şi i-a întâmpinat un cortegiu format din sute de trăsuri, iar în Bucureşti au ieşit şcolile, toată populaţia, casele fuseseră ornamentate cu covoare cu flori. A fost o manifestare de sărbătoare în momentul acela şi pentru că era un moment de încercări pentru naţiunea română, când tocmai se înfăptuise dualismul. Şi românii transilvani trebuiau sprijiniţi în simţirile lor şi prin această primire emoţionantă a lor, a bucovinenilor şi a

bănăţenilor, deoarece basarabenii n-au putut veni la această primă sesiune, dar nu din lipsa lor de voinţă, ci din pricina opreliştilor să spunem ţariste. Acesta a fost momentul în care Academia a intrat în activitate, în această atmosferă de euforie naţională. Lucrul acesta nu poate fi uitat. Şi apoi toată activitatea Academiei Române s-a desfăşurat aici, în Bucureşti, la început la Universitate, care şi ea era nouă în vremea aceea – fusese începută a fi construită în vremea căimăcămiei lui Alexandru Ghica şi era un edificiu impozant – în care a fost găzduită Societatea Academică, la începuturile ei, iar apoi, de la sfârşitul veacului al XIX-lea, aici este locul Academiei. Pe acest loc frumos, chiar în inima oraşului, pe Podul Mogoşoaiei, devenit în 1877 Calea Victoriei, Academia se afirmă de peste o sută de ani ca un model nu numai pentru ştiinţa şi cultura românească, dar şi prin felul în care arată. Până şi grădina noastră reprezintă un îndemn ca şi alţii să facă la fel! Suntem o instituţie a naţiunii, care trăieşte în inima ţării, aici, la Bucureşti.

Aş încheia, spunând că urez Bucureştilor nu numai 550 de ani, ci 550 de mii de ani!

ALEXANDRU LAPEDATU – CTITOR DE INSTITUŢII ŞTIINŢIFICE ŞI CULTURALE*

Prof. univ. NICOLAE EDROIU

Membru corespondent

Cultura, arta şi ştiinţa românească înregistrau la pragul de trecere dintre secolele XIX şi XX un progres cu totul remarcabil. Unirea cea Mică, din 1859, dintre Moldova şi Muntenia, prin care s-a constituit statul naţional român modern, cucerirea Independenţei de Stat a României, în contextul evenimentelor politico-militare derulate în sud-estul Europei în anii 1877–1878, şi proclamarea României ca Regat în 1881 au fost de natură să deschidă calea unor procese istorice înnoitoare, care au dus la modernizarea accentuată a societăţii româneşti. Este cu totul notabilă evoluţia în plan cultural şi în cel al învăţământului din noul stat naţional român, desfăşurările din domeniul literaturii, artei, ştiinţelor umaniste în general, precum şi al celor tehnice şi ale naturii. Istoriografia română îşi ocupa şi ea ferm locul pe platforma ştiinţelor, după cea dintâi sinteză istorică modernă datorată profesorului Universităţii ieşene, A.D. Xenopol, ea păşind acum înspre reconstituiri detaliate ale marilor procese şi fenomene istorice derulate în spaţiul locuit de români. Apărea o nouă şcoală istorică reprezentată de triada critică formată din N. Iorga, I. Bogdan şi D. Onciul, care a impus exigenţe sporite în câmpul cercetărilor istorice de la noi. Se realizau acum contacte cu istoriografiile din centrul şi apusul Europei, participarea istoricilor români la primele manifestări cu caracter internaţional din domeniul ştiinţelor istorice, între care şi cele auxiliare ale ei, constituite sau pe cale de a se constitui în urma studiului amănunţit, critic, al diferitelor categorii de izvoare istorice.

Păşirea istoriografiei spre platforma ştiinţelor, după mijlocul secolului al XIX-lea, a fost posibilă ca urmare a procesului de instituţionalizare a cercetărilor din domeniu şi de propulsare a preocupărilor din sfera ştiinţelor auxiliare ale istoriei, de constituire a acestora mai întâi ca discipline ajutătoare în laboratorul istoricului şi apoi ca ştiinţe propriu-zise.

România a cunoscut perioade succesive de organizare instituţională, în viaţa societăţii şi, deopotrivă, în cea cultural-ştiinţifică în secolul de modernizare ce a

*Comunicare prezentată la şedinţa publică a Secţiei de Ştiinţe Istorice şi Arheologie a Academiei Române – *Alexandru Lapedatu (1876-1950) în istoriografia română,* organizată cu prilejul lansării volumului: Alexandru Lapedatu, *Scrieri istorice,* apărut la Editura Academiei Române (5 februarie 2009). Preluată ca studiu introductiv la volumul: Nicolae Edroiu, Alexandru Moraru, Dorel Man, Veronica Turcuş, *Alexandru Lapedatu (1876–1950), ctitor de instituţii ştiinţifice şi cultural-bisericeşti,* Editura Renaşterea, Cluj-Napoca, 2009, p. 28–53.

urmat Revoluției de la 1848. Cea dintâi este reprezentată de reformele din vremea domniei lui Alexandru Ioan Cuza, iar a doua, de ctitoriile din ultimele două decenii de la sfârşitul secolului al XIX-lea şi de cel premergător primei conflagrații mondiale. Este timpul înființării Universităților din Iaşi (1860) şi Bucureşti (1864), cu Secțiile de Istorie din cadrul Facultăților de Litere, a Societății Academice Române şi transformării în Academia Română, a doua Secțiune a ei fiind cea Istorico-Arheologică, precum şi a muzeelor şi altor instituții şi societăți culturale şi ştiințifice, al apariției publicațiilor periodice în marile domenii ale ştiințelor.

Cercetarea istorică română avea atunci în față trei sarcini prioritare, anume: lărgirea bazei documentar-istorice pentru a putea dispune de informație mai amplă asupra faptelor istorice din trecut, intensificarea reconstituirilor principalelor fapte, evenimente şi procese aparținând istoriei naționale, judecate în relație cu cele de pe continent, şi, în sfârşit, comunicarea prin publicarea de lucrări separate şi în reviste de specialitate a rezultatelor obținute.

Se constată, astfel, interes pentru constituirea de colecții documentare, la Biblioteca Academiei Române, existente prin donații în primul rând, la Secția Colecții speciale instituindu-se fondul de acte şi documente emise de cancelariile statale medievale şi premoderne ale Țărilor Române. Ordonarea acestora se impunea la începutul secolului al XX-lea, tânărul Alexandru Lapedatu fiind angajat de instituție chiar la absolvirea studiilor universitare şi însărcinat cu pregătirea acestora în vederea publicării lor. La Arhivele Statului se întreprindeau tot atunci activități pentru recuperarea de fonduri arhivistice create în trecut de principalele instituții ale statului şi de prelucrare a lor, fiind totodată sondat existentul din colecțiile documentare păstrate la particulari.

Multiplicarea colecțiilor de documente istorice, ordonarea şi prelucrarea lor a fost urmată de intensificarea numărului publicațiilor, a volumelor de izvoare istorice privind trecutul poporului român. Alături de cercetarea şi publicarea izvoarelor documentare, a actelor emise de cancelariile statale, se înregistra, la pragul de trecere spre secolul al XX-lea, inițierea de săpături arheologice sistematice la principalele complexe istorico-arheologice, cu deosebire în Dobrogea, revenită după Războiul de Independență în componența statului român. Se lărgeşte interesul pentru starea în care se găseau şi pentru soarta monumentelor istorico-artistice, aflate în funcțiune – cele bisericeşti – sau în ruină, de avansată degradare. Descrierea istorică şi artistică a acestora, propunerile de conservare şi de punere treptată a lor în circuit ştiințific şi turistic au reprezentat acțiuni ce se vor intensifica în perioada interbelică.

Reconstituirile faptelor şi proceselor istorice se realizează acum prin studii de specialitate şi monografii istorice, mai cu seamă cele aparținând domeniului politic şi militar, lărgindu-se considerabil cunoaşterea evoluțiilor din epocile medievală şi modernă din arealul românesc. Literatura istorică a perioadei, cu pronunțat caracter ştiințific, înregistrează multiplicarea apariților, sub formă de carte, respectiv a studiilor publicate în reviste de caracter periodic, prin A.D. Xenopol şi N. Iorga, îndeosebi istoriografia română pătrunzând în spațiul celei europene.

Este acesta cadrul istoriografic şi deopotrivă cel instituţional în care se afirmă Alexandru Lapedatu, cel care avea să devină un cercetător avizat al câtorva domenii istorice aflate atunci la începuturile lor sau în desfăşurare şi de care istoricul avea să-şi lege numele prin activitatea ştiinţifică şi de organizare instituţională, prestată pe durata primei jumătăţi a secolului al XIX-lea, cu deosebire în perioada interbelică, cea de extraordinară expansiune culturală şi ştiinţifică românească şi de inserare a acestora în plan european[1].

❋

Alexandru Lapedatu s-a născut la 14 septembrie 1876 în Cernatul Săcelelor, situat la est de Braşov, la poalele Masivului Piatra Mare, având ca frate geamăn pe Ion, viitorul economist şi academician. A trebuint să înfrunte de timpuriu greutăţile vieţii, fiindcă tatăl său, scriitorul Ion (zis Oanea) Al. Lapedatu, originar din Glâmboaca Sibiului, deceda de tânăr, când nu împlinise 34 de ani, lăsându-şi fiii gemeni orfani la un an şi jumătate de la naştere. Scriitorul se trăgea dintr-o familie de ţărani, mai mulţi strămoşi ai săi de la mijlocul veacului al XVIII-lea încoace fiind juzii săteşti ai locului[2]. După studii la Paris şi Bruxelles, unde îşi luase doctoratul în litere (1871), acesta fusese încadrat ca profesor la Liceul Ortodox Român din Braşov, unde a funcţionat doar timp de şapte ani, până la decesul său prea timpuriu, remarcându-se prin producţiile sale literare. Stingerea sa din viaţă în floarea vârstei şi a creaţiei a fost deplânsă atunci de intelectualitatea română din Ardeal. Sicriul cu trupul neînsufleţit al scriitorului şi profesorului braşovean era coborât în cimitirul de pe Groaveri din Braşov, în apropierea Liceului „Andrei Şaguna", mormântul său învecinându-se cu cel al lui Andrei Mureşianu şi Virgil Onițiu. Recăsătoria mamei sale cu profesorul de liceu din Iaşi, Ioan Pop Florentin, a dus la o adevărată peregrinare a celor doi fraţi şi chiar la despărţirea lor. Unul, Alexandru, viitorul istoric, a luat drumul Iaşilor şi apoi al Bucureştilor, celălalt, Ion, al Budapestei, ambii finalizându-şi până la urmă cu succes notabil studiile liceale şi universitare, ajungând profesori universitari şi deopotrivă membri ai Academiei Române.

Opţiunea lui Alexandru Lapedatu pentru domeniul istoriei a venit relativ târziu, în vremea studiilor sale universitare mai întâi în medicină. Anii petrecuţi la Săcele, Braşov şi Iaşi până la vârsta de 20 de ani, când şi-a luat bacalaureatul în vechea capitală moldavă, i-au putut oferi cunoaşterea unui areal geografico-istoric

[1] La elaborarea acestui studiu, inclus în volumul de faţă, destinat difuzării într-un mediu mai larg a activităţii lui Alexandru Lapedatu de ctitor de instituţii cultural-ştiinţifice şi bisericeşti din România primei jumătăţi a secolului al XX-lea, au fost avute în vedere deopotrivă concluziile exprimate în studiul introductiv la volumul: *Alexandru Lapedatu (1876–1950), Scrieri istorice.* Ediţie îngrijită de acad. Camil Mureşanu şi prof. Nicolae Edroiu, membru corespondent al Academiei Române, Editura Academiei Române, Bucureşti, 2008.

[2] Vezi mai pe larg D. Braharu, *Ion Al. Lapedatu (1844–1878). Note bio-bibliografice*, în volumul: *Fraţilor Alexandru şi Ion I. Lapedatu la împlinirea vârstei de 60 de ani,* Bucureşti, M.O. Impr. Naţională, 1936, p. VII–XXIII; D. Vatamaniuc, *Prefaţă* şi *Bibliografie* la ediţia Ioan A. Lapedatu, *Încercări în literatură,* Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1976, p. 5–56.

românesc mai larg, cu stările de lucruri existente şi problematica din cuprinsul acestuia. Când a părăsit Iaşii era decis să urmeze medicina la Bucureşti, în toamna anului 1896 înscriindu-se la facultatea respectivă a Universității din capitala unei Românii aflată într-un proces de modernizare, preocupată de realitățile şi progresul proprii şi de cele din teritoriile învecinate locuite masiv de români.

Încă după primul an de medicină se hotărăşte să se înscrie la Facultatea de Litere din Bucureşti, deviind astfel de la opțiunea de început în privința carierei sale, ceea ce nu va reuşi, datorită unui anume context, decât în toamna anului 1898, când – apreciază el însuşi în memoriile sale – după „doi ani de încercări zadarnice" a păşit „pe drumul dispozițiilor şi aptitudinilor fireşti"[3].

După cursurile generale din primul an de studii la Litere, le-a urmat pe cele de la Secția de Istorie, trei ani: primii doi de istorie propriu-zise, iar ultimul de ştiințe auxiliare. I-a audiat pe Titu Maiorescu, Nicolae Iorga, V.A. Urechia, Gr. Tocilescu, Ioan Bogdan, apreciind că „cel mai documentat şi temeinic argumentat era însă cel al prof. D. Onciul, de istorie veche a românilor"[4]. Cursul acestuia privea *Originile Principatelor Române,* dezbătute intens atunci în istoriografia română, propunătorul lui aducând contribuții esențiale în direcția cunoaşterii acestora.

Din vremea studenției îşi va aminti mai târziu cu multă plăcere şi apreciere pentru contribuția avută la formarea lui, de excursiile documentar-ştiințifice organizate la sfârşitul fiecărui an universitar sub îndrumarea profesorului Gr. Tocilescu. Ele urmau trasee diferite, în Dobrogea mai ales, la vechile monumente istorice, unde se efectuau săpături arheologice intense după revenirea provinciei la România, dar şi în alte zone pline de istorie ale României de atunci. În asemenea peregrinări, sub îndrumarea competentă şi ghidajul specializat al maestrului de la Universitatea bucureşteană, avea să prindă Alex. Lapedatu interes pentru monumentele istorice româneşti, pentru cercetarea lor cu instrumentar ştiințific şi în direcția conservării lor.

Este unul din domeniile pe care îl va frecventa mai târziu cu pasiune şi mult interes pentru cercetarea ştiințifică şi conservarea patrimoniului istorico-artistic românesc, în care direcție se va implica în perioada interbelică în calitate de ministru al Cultelor şi Artelor, fiind unul dintre cei mai avizați specialişti în materie.

Oricum, studentul în istorie din ultimul an al Universității bucureştene, atunci în vârstă de 26 de ani, făcea dovada unui tânăr cercetător relativ bine introdus în problematica documentologiei istorice, care ştia să utilizeze informația din literatura de specialitate şi, deopotrivă, izvorul istoric edit şi inedit, aflat în Biblioteca Academiei Române. Era deja beneficiarul unor intense lecturi istorice, cărora li se dedicase în ultimii doi ani ai secolului al XIX-lea şi în primii de la începutul celui următor. Cursurile generale de la Secția de Istorie a Facultății de Litere din Bucureşti au fost de natură să-i deschidă orizonturile în disciplina istoriei, pregătirea individuală aşezând solide temeiuri formației sale ştiințifice.

[3] Alexandru Lapedatu, *Scrieri alese. Articole, cuvântări, amintiri*. Prefață, ediție îngrijită, note şi comentarii de Ioan Opriş, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1985, p. 147–165.

[4] *Ibidem*, p. 165.

Ca cercetător în domeniul istoriei, Alexandru Lapedatu s-a afirmat încă în anii studiilor sale universitare, la Seminarul de Istoria românilor condus de Dimitre Onciul, în cadrul căruia şi-a însuşit, la pragul de trecere spre secolul al XX-lea, ca mulţi alţii, tehnica şi metodologia cercetării ştiinţifice prin redactarea celebrelor lucrări de seminar. Exigenţa şi acribia profesorului de Istoria veche a românilor de la Universitatea din Bucureşti a dus la elaborarea unor valoroase lucrări, dintre care multe publicate în reviste de istorie şi cultură ale timpului, deschizătoare a viitoarelor direcţii de cercetare pentru tinerii autori. „Seminarul la care am lucrat însă mai mult – îşi va aminti mai târziu istoricul – mai bine şi mai cu pasiune, ca de altfel mai toţi colegii ce s-au dedicat studiilor istorice, a fost seminarul prof. D. Onciul la care, începând din anul II de specialitate, am făcut şi prezentat, în fiecare an, lucrări clasate pe locul întâi şi premiate de Fundaţiunea Universitară «Carol I», cele două din urmă fiind şi publicate”[5].

Erau toate acestea lucrări cu tentă monografică deosebit de utile istoriografiei române în vremea când aceasta, după sinteza istorică datorată lui A.D. Xenopol, încerca reconstituiri de factură pozitivistă a segmentelor mai importante din istoria politică a Ţărilor Române.

Despre rolul pe care l-a avut activitatea desfăşurată în Seminarul lui D. Onciul, atât pentru formarea lui ca cercetător în domeniul istoriei, cât şi în privinţa opţiunii asupra epocii istorice căreia i se va dedica, Alex. Lapedatu îşi va reaminti cu veneraţie o jumătate de veac mai târziu, sub urgia anilor 1949–1950, când şi-a redactat fragmente din memoriile sale: „Cel mai sistematic organizat şi serios condus ca metodă şi disciplină ştiinţifică a fost seminarul lui D. Onciul în care m-am familiarizat cu analiza şi critica izvoarelor, însuşindu-mi riguroasa sa metodă de cercetare istorică în care s-au format aproape toţi istoricii români ce s-au impus în cele două dintâi decenii ale secolului în curs”[6].

În paralel, istoricul reconstituia pagini de istorie militară, luptele muntenilor şi moldovenilor din secolele XV–XVI, cum erau cele purtate de Ştefan cel Mare cu polonii – publicat la comemorarea a 400 de ani de la moartea domnitorului – sau cele de la Argeş, Năeni, Teleajen (1600), dintre Movileşti (1606–1607). Îl preocupă vechile manuscrise româneşti, naraţiunile istorice aparţinând cronisticii medievale târzii de la noi, pe care le cercetează ca surse istorice, referind în mod special asupra lor. La Biblioteca Academiei Române, unde este angajat în 1903, studiază şi ordonează vechile documente slavo-române pentru a putea fi tipărite, perfecţionându-şi, pe material istoric concret, cu originalele în faţă, cunoştinţele de paleografie slavo-română şi româno-chirilică primite în timpul studiilor universitare.

Studiile de istorie politică şi militară referitoare la secolele XV–XVI elaborate de Alex. Lapedatu reconstituiau deopotrivă relaţiile dintre cele trei ţări româneşti în

[5] *Ibidem*, p. 168. Este vorba de lucrările referitoare la *Radu cel Frumos (Iunie 1462 – Ianuarie 1476)* şi la *Vlad-Vodă Călugărul 1482–1496*, publicate în „Transilvania”, 1902, 33, p. 13–39, respectiv în „Convorbiri Literare”, 1903, 37, nr. 5, p. 417–432; nr. 6, p. 514–532; nr. 7, p. 609–625; nr. 11, p. 1046–1059 şi nr. 12, p. 1143–1154, şi Extras, Bucureşti, Tip. I. V. Socec, 1903, 77 p.

[6] Alexandru Lapedatu, *Scrieri alese. Articole, cuvântări, amintiri*, ediţia citată, p. 166.

timpul domniilor respective. Intenţiona să redacteze studii speciale pe tema acestor legături, încă în lucrarea de seminar privind domnia lui Radu cel Frumos, anunţând că „asupra acestei cestiuni, Amlaşul şi Făgăraşul în posesiunea domnilor români ca feude ungureşti, scriitorul acestor şire are în pregătire un studiu”[7]. O asemenea lucrare nu se găseşte însă în bibliografia scrierilor sale istorice, şapte ani mai târziu Alex. Lapedatu publicând, în „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice”, studiul *Din posesiunile domnilor noştri în Ardeal – Vinţul şi Vurperul*[8], care oferea şi imagini asupra castelului princiar de la Vinţul de Jos în beneficiul Comisiunii respective.

Pe de altă parte, cercetările de teren efectuate în primul deceniu al secolului trecut i-au oferit tânărului Alexandru Lapedatu numeroase informaţii referitoare la rolul cultural al mănăstirilor şi bisericilor româneşti medievale şi premoderne. Manuscrisele, documentele istorice, epigrafele şi alte obiecte de interes artistic descoperite şi contactate de istoric erau menţionate şi descrise în studiile sale publicate în această perioadă. Îl interesează, în context, istoria bisericească, asupra căreia se apleacă tot mai mult. Să reţinem studiul istoric privind *Episcopia Strehaii şi tradiţia scaunului bănesc de acolo*, publicat în 1906, o utilă reconstituire a rolului pe care biserica din Strehaia l-a avut în viaţa ecleziastică şi politico-instituţională din teritoriul situat la vest de Olt.

Contribuţiile sale ştiinţifice în domeniul medievisticii româneşti aveau să-i aducă numirea, în toamna anului 1919, ca profesor de Istoria veche a românilor la noua Universitate din Cluj, unde s-a străduit să introducă metoda de lucru şi rigurozitatea ştiinţifică însuşită de la profesorul Dimitre Onciul în timpul studenţiei bucureştene.

Urmare a includerii lui Alex. Lapedatu ca expert în Delegaţia României la Conferinţa de Pace de la Paris din anii 1919–1920, atenţia istoricului se îndreaptă asupra realităţilor istorice, etno-demografice şi lingvistice din Transilvania, Banat, Părţile Vestice, Maramureş şi din Basarabia[9]. În baza informaţiei istorice pe care o deţinea, aceasta expusă şi dezbătută în unele dintre studiile sale anterioare sau în articole publicate în „Neamul Românesc” al lui Nicolae Iorga pe durata şederii la Iaşi, a datelor extrase din documentele şi publicaţiile păstrate la Academia Română ce i-au fost puse la dispoziţie în capitala Franţei, Alex. Lapedatu va întocmi şi publica la Editura Dubois et Bauer ş.a. cunoscutele memorii referitoare la chestiunile aflate atunci în dezbatere. Destinate informării Comisiei Conferinţei de Pace, dar şi a opiniei publice din Occident, aceste memorii aveau o solidă bază documentar-istorică. Nu era uitat nici teritoriul Dobrogei, asupra căruia bulgarii ridicau tocmai atunci pretenţii nejustificate[10].

Momentul marcat de Anul 1918 în istoria românilor, când s-a desăvârşit statul naţional român, l-a incitat pe Alexandru Lapedatu să mediteze asupra nivelului atins de

[7] Idem, *Radu cel Frumos (Iunie 1462 – Ianuarie 1474),* în *loc. cit*., p. 21.

[8] Publicată în „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice”, 1909, 2, p. 40–44.

[9] Alexandru Lapedatu, *Scrieri alese. Articole, cuvântări, amintiri*, ediţia citată, p. 320–365; Dan Mazălu, *Activitatea istoricului Alexandru Lapedatu în cadrul Conferinţei de Pace de la Paris*, în „Patrimonium Apulense” (Alba Iulia), 2003, 3, p. 210–215.

[10] Alex. Lapedatu*, Les prétentions bulgares sur la Dobrogea*, în volumul: *La Dobrogea roumaine,* Bucureşti, 1919, p. 131–146.

istoriografia română în general şi cu deosebire de cea din Transilvania. Acestora le dedică Lecţia de deschidere a cursului său de Istoria veche a românilor de la Universitatea din Cluj (6 noiembrie 1919) şi, respectiv, Discursul de recepţie la Academia Română (2 iunie 1923). Împreună cu alte studii referitoare la cronicarii braşoveni, la activitatea istoriografică a lui Nicolae Bălcescu şi Nic. Densuşianu, acestea vor constitui contribuţii aduse de Alex. Lapedatu la istoria istoriografiei române.

Activităţile sale didactice de la Universitatea clujeană, participarea în delegaţii ale României la Conferinţa de Pace din 1919–1920 şi intrarea în politică – în calitate de deputat, senator şi ministru – au determinat restrângerea preocupărilor sale ştiinţifice referitoare la Evul Mediu românesc, o anume conjunctură determinând chiar încetarea lor. Anume, după demisia guvernului Ion I.C. Brătianu în 1926, din care Alex. Lapedatu făcuse parte, acesta se întoarce la Cluj, reluându-şi cursurile la Universitate. În noul guvern intra însă colegul său de la Secţia de Istorie, prof. Ioan Lupaş, ca ministru al Sănătăţii şi Ocrotirilor Sociale, care l-a rugat să-l suplinească la Catedra de Istoria nouă a românilor pe care o deţinea.

În consecinţă, Alex. Lapedatu a propus, în anul universitar 1926/27, un curs referitor la domnia regelui Carol I al României, deosebit de util pentru studenţii originari din această parte a ţării şi, totodată, pentru cercetarea ştiinţifică a perioadei respective, numită atunci istoria contemporană a românilor. Cursul ca atare, pregătit cu multă acribie ştiinţifică şi pedagogică de profesor, i-a atras atenţia asupra importanţei temei; „ba mai mult – avea să mărturisească el însuşi mai târziu – m-a ademenit chiar în ce priveşte lucrările mele personale. Căci, de atunci, de la 1926/27, am părăsit cercetările şi studiile mele asupra istoriei vechi a românilor (monografiile ce începusem în 1903 asupra domnilor Ţării Româneşti în sec. al XVI-lea) pentru care, de altfel, nu mai aveam, la Cluj, mijloace ştiinţifice (fondurile documentare de la Academie şi de la Arhivele Statului) pe care le avusesem la Bucureşti – dedicându-mă aproape exclusiv cercetărilor şi studiilor de istorie contemporană, îndeosebi asupra domniei lui Cuza Vodă, cum dovedeşte – cu vreo două-trei excepţii numai – tot ce am publicat în domeniul istoric de la 1927 încoace”[11].

❋

Numirea lui Alexandru Lapedatu ca secretar al Comisiunii Monumentelor Istorice din România, în 1904, îi impune prestarea unei activităţi într-un domeniu apropiat preocupărilor sale ştiinţifice, acela al Istoriei artei, al monumentelor istorice medievale din cuprinsul României de atunci. Întreprinde călătorii de studii şi documentare ştiinţifică şi arheologică la principalele biserici, mănăstiri şi cetăţi româneşti, multe aflate atunci în ruină sau în stare deplorabilă. În timp avea să

[11] *Ibidem*, p. 390–391. Între studiile respective se pot înscrie comunicările ţinute la Academia Română în 1931 (*Din grijile şi greutăţile unei domnii. Opt scrisori ale lui Gheorghe Ştefan Vodă către Ioan Kemény (1653–1654)* şi 1932 (*Jurnalul principelui Iacob Sobieski, fiul regelui Ioan, asupra campaniei polone în Moldova la 1686.* Cu traducerea franceză a jurnalului şi o notă lămuritoare de Czeslaw Chowaniec), situate şi acestea la limita dintre istoria veche şi istoria nouă a românilor.

devină un foarte bun cunoscător al teritoriului artistic românesc, al problemelor cu care se confruntau monumentele noastre istorice. Un repertoriu al acestora trebuia întocmit, după cum lucrări de refacere şi conservare a lor trebuiau propuse şi efectuate. Despre acestea comunică în publicaţii ale timpului, cum era *Catagrafia bisericilor bucureştene la 1810*[12]*,* după apariţia „Buletinului Comisiunii Monumentelor Istorice" (1908) o întreagă suită de studii/note istorice pe marginea monumentelor noastre istorice găsindu-şi loc în coloanele acestuia[13]. L-a preocupat, în perioada de până la intrarea României în război (1916), biserica cea mare a mănăstirii Cozia, cele de la Bălteni, Ludeşti, Comana, Hurezi, Radu Vodă din Bucureşti, Hlincea, Bistriţa vâlceană, Probota, Baia (împreună cu „antichităţile" de aici), cea de la Curtea de Argeş, mănăstirea Aron Vodă din ţarina Iaşilor, Vădeni, Râmnicul Sărat, mănăstirea Dealul, Bălineşti, Popeşti-Vlaşca, Neamţu şi Secu, Sfântu Gheorghe din Botoşani, Sfântu Spiridon din Iaşi, Trei Ierarhi, Sfântul Nicolae Domnesc şi biserica Vulpe tot de acolo, precum şi cetăţile Poenari şi Dâmboviţa, Cetatea Albă, Suceava şi Soroca (ultimele trei nefiind atunci în cadrul statului român), de la Târgovişte. Observaţiile şi constatările sale cu privire la conservarea monumentelor noastre istorice le expune în 1911 într-un studiu aparte, intitulat: *Scurtă privire asupra cestiunii conservării şi restaurării monumentelor istorice în România*[14], care conţine un adevărat program de acţiune în domeniu pentru perioada următoare, în care se va implica însuşi istoricul în cele două decenii interbelice.

❁

Înfăptuirea României Întregite prin Unirea din 1918 a avut urmări dintre cele mai benefice asupra evoluţiei societăţii româneşti în perioada următoare. Adunarea la un loc a forţelor creatoare româneşti, descătuşarea celor din teritoriile aflate până atunci sub stăpânire străină, crearea de noi instituţii şi aşezăminte ştiinţifice şi cultural-artistice au propulsat domeniile respective înspre o dezvoltare nemaiîntâlnită până atunci[15]. Cu deosebire în Transilvania, unde instituţiile ştiinţifice proprii lipseau, cercetarea românească fiind susţinută doar de ASTRA şi, prin membrii săi, de Academia Română, întemeierea de instituţii noi era la ordinea zilei. Înfiinţarea noii Universităţi, româneşti, la Cluj, în toamna anului 1919, a fost de natură să coaguleze eforturile creative şi educaţionale din vechea provincie intracarpatică în jurul acestei instituţii fundamentale din societate. Organizarea pe baze moderne, democratice, a

[12] Publicată de Alex. Lapedatu în „Biserica Ortodoxă Română", nr. 31 din anul 1907 şi scoasă în acelaşi an în Extras, 58 p.

[13] Alexandru Lapedatu a contribuit, de altfel, la îngrijirea apariţiei a nouă volume (cele dintre anii 1908–1916) ale „Buletinului Comisiunii Monumentelor Istorice" din România, publicaţie care s-a distins prin aspectul artistic elegant şi caracterul ştiinţific notabil pentru acea vreme.

[14] Publicat de Alex. Lapedatu în volumul: *Lui Spiru C. Haret. Ale tale dintr-ale tale*, Bucureşti, 1911, p. 780–801.

[15] *Istoria românilor*, vol. VIII. *România Întregită (1918–1940),* Editura Enciclopedică, Bucureşti, 2003, p. 75–124, 673–756; *Dezvoltare şi modernizare în România interbelică. 1919–1939. Culegere de studii.* Coordonatori: Vasile Puşcaş, Vasile Vesa, Bucureşti, 1988, 298 p.

Universității româneşti din oraşul principal al Transilvaniei marca începutul constituirii unui întreg sistem instituțional care va gravita înspre aceasta[16].

Era a treia etapă de organizare instituțională din evoluția istorică a României.

Alexandru Lapedatu, numit în toamna anului 1919 profesor de Istoria veche a românilor la Universitatea din Cluj, îşi aduce contribuția, alături de profesorul Ioan Lupaş, de la Catedra de Istoria nouă a românilor, la consolidarea structurilor acesteia. În Lecția de deschidere a cursului său, ținută la 6 noiembrie 1919, la trei zile după magistrala Lecție inaugurală a noii Universități rostită de Vasile Pârvan, intitulată *Datoria vieții noastre,* Alexandru Lapedatu se referea la *Noile împrejurări de dezvoltare ale istoriografiei naționale.* Profesorul sublinia faptul că în noile condiții şi cu mijloace ştiințifice noi – între care înțelegea şi instituții adecvate cercetării – istoriografia română din provincia intracarpatică va progresa fără restricțiile de mai înainte[17]. În acelaşi sens opina şi colegul său, profesorul Ioan Lupaş, în Lecția de deschidere din 11 noiembrie 1919, care sublinia atunci însemnătatea creării unui institut de cercetare istorică propriu, pe lângă noua Universitate a Clujului[18], fapt ce devenea realitate la 1 februarie 1920 prin decizie regală[19]. Cei doi profesori şi academicieni, Alexandru Lapedatu şi Ioan Lupaş, vor fi ctitorii Institutului de Istorie Națională din Cluj şi codirectori ai acestuia între anii 1920 şi 1938. I-au organizat structura şi fixat direcțiile de cercetare; în condițiile grele ale începutului, mărite de dificultățile survenite după războiul mondial şi apoi în timpul crizei din 1929–1933, împreună vor asigura dotarea bibliotecii Institutului şi vor îngriji şi tipări „Anuarul" ştiințific al acestuia, consultat şi astăzi de specialişti pentru contribuțiile aduse[20]. Primele două numere ale publicației periodice proprii vedeau lumina tiparului în anii decanatului (1921–1922), respectiv prodecanatului său (1922–1923) la Facultatea de Litere a Universității din Cluj, când i-a putut susține şi din această funcție universitară apariția. În această calitate a sprijinit, de asemenea, consolidarea Muzeului Limbii Române, creat în 1919, de primul rector al Universității româneşti din Cluj, profesorul şi academicianul Sextil Puşcariu. A contribuit apoi, în mare măsură, alături de profesorii de la ştiințele de profil, la întemeierea Muzeului

[16] Vezi mai pe larg: Vasile Puşcaş, *Universitate. Societate. Modernizare. Organizarea şi activitatea ştiințifică a Universității din Cluj. 1919–1940*, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 1995, 310 p.

[17] Vezi textul Lecției de deschidere publicat în „Anuarul Institutului de Istorie Națională" din Cluj, 1921–1922, I, p. 1–18.

[18] I. Lupaş, *Factorii istorici ai vieții naționale româneşti.* Lecție inaugurală ținută la Universitatea din Cluj în 11 noiembrie 1919, cu ocazia deschiderii cursului de Istoria Transilvaniei, Cluj, Tip. Ardealul, 1921, 29 p. Extras din „Anuarul Institutului de Istorie Națională", 1921–1922, I, p. 19–45.

[19] Idem, *Regele Ferdinand I – ctitor şi binefăcător al instituțiilor cultural-ştiințifice*, în vol. *Institutul de Istorie Națională din Cluj-Sibiu. 1920–1945.* Şedința comemorativă din ziua de 4 februarie 1945, Sibiu, Tip. „Cartea Românească din Cluj", 1945.

[20] Vezi şi Nicolae Edroiu, *Cercetarea ştiințifică la Institutul de Istorie din Cluj între 1920 şi 2005 (Direcții. Obiective. Rezultate),* în vol. *Bibliografia lucrărilor ştiințifice ale membrilor Institutului de Istorie din Cluj-Napoca 1920–2005*. Întocmită de Veronica Turcuş, Felicia Hristodol, Gheorghe Hristodol, Editura Academiei Române, Bucureşti, 2008, p. 385–387.

Etnografic al Transilvaniei, la inaugurarea căruia, în 17 iunie 1928, avea să rostească un Cuvânt în calitate de ministru al Cultelor şi Artelor[21].

Unirea din 1918 a determinat, în alt rând, extensiunea autorității Comisiunii Monumentelor Istorice asupra întregului teritoriu, Alexandru Lapedatu având un rol decisiv în constituirea Secției pentru Transilvania a acesteia, al cărei preşedinte a fost după 1921. Raportul privind activitatea din primul an de funcționare indică, în tot cazul, o rigurozitate şi o seriozitate de natură organizatorică şi deopotrivă ştiințifică, manifestată de preşedinte, ieşite din comun, o luciditate în privința lucrărilor ce trebuiau efectuate la monumentele istorice din teritoriile abia intrate în componența statului român[22]. Alex. Lapedatu este, între anii 1920–1923, preşedintele Comisiunii Monumentelor Istorice, Secția pentru Transilvania şi membru al Comisiei pentru organizarea muzeelor din Transilvania, în care funcții prestează o activitate neobosită de organizare a noilor instituții culturale româneşti din provincia intracarpatică şi de realizare a evidenței bunurilor cultural-artistice din acest spațiu.

Mai mult, se implică – în noul context istorico-politic şi deopotrivă ca ministru al Cultelor şi Artelor – în vederea elaborării unei legislații adecvate referitoare la monumentele istorice, socotite drept monumente publice cu importante rosturi în viața societății româneşti. Este autorul Legii conservării şi restaurării monumentelor din 1919, apoi a Legii monumentelor publice din România, prin care se stipulau condițiile realizării, amplasării şi protejării acestora. Are o viziune modernă asupra rosturilor monumentului public în viața societății. Susține realizarea şi amplasarea mai multor statui şi busturi reprezentând personalități remarcabile ale vieții cultural-artistice şi politice româneşti, la dezvelirea cărora era prezent cu acele cuvântări care au constituit o altă latură a activității sale multiple. Dintre aceste monumente le menționăm pe cele privind personalități ca: Avram Iancu, Gheorghe Lazăr, Ferdinand I, Ioan Mihalyi de Apşa, B.P. Hasdeu, D. Onciul, Barbu Delavrancea, Vincențiu Babeş, Ioan Popazu, martirii Ciordaş şi Bolcaş, I.C. Brătianu, Alex Mocsonyi ş.a.[23].

De asemenea, s-a îngrijit de organizarea caselor-muzeu ale unor personalități politice şi culturale româneşti, cum au fost cele ale lui Avram Iancu din Vidra, Vasile Alecsandri din Mirceşti, aici fiind terminat, în 1928, mausoleul poetului, ş.a.

Unul dintre cei mai buni cunoscători ai implicării lui Alex. Lapedatu în acest domeniu, dr. Ioan Opriş, remarca încă acum aproape două decenii că „viața şi activitatea acestuia se leagă nemijlocit de cauza ocrotirii monumentelor istorice. El a «crescut» odată cu şcoala de restaurare istorică românească, fiind martor la

[21] Alexandru Lapedatu, *La inaugurarea Muzeului Etnografic al Ardealului din Cluj, 17 iunie 1928,* în „Viitorul" (Bucureşti), 1928, 21, nr. 6098, p. 4.

[22] Idem, *Comisiunea Monumentelor Istorice. Secțiunea pentru Transilvania şi ținuturile mărginaşe. Raport cu privire la lucrările din primul an de funcționare (1921–1922*), Cluj, Tip. Dr. S. Bornemisa, 1922, 22 p.

[23] Vezi textul unora dintre acestea în volumele: Alexandru Lapedatu, *Miscellanee. Cuvinte comemorative, panegirice ocazionale şi politice*, Bucureşti, Tip. Cărților Bisericeşti, 1925, 217 p. şi Alexandru Lapedatu, *Momente culturale şi politice. Cuvântări (31 octomvrie 1923 – 31 martie 1926),* Bucureşti, Tip. Cărților Bisericeşti, 1926, 137 p.

ultimele manifestări ale romantismului în acest domeniu, concretizate la noi prin lucrările arh. francez Lecomte de Noüy, dar şi prin debutul lui I. Mincu, N. Gabrielescu, G. Sterian, şi apoi al lui Gh. Balş, N. Ghica-Budeşti, H. Teodoru ş.a., care au impus o nouă concepţie şi o nouă şcoală"[24]. Unora dintre arhitecţii aparţinând noii şcoli Alexandru Lapedatu le-a dat Răspunsul la Discursul de recepţie în Academia Română: Gheorghe Balş (1925), Petre Antonescu (1947), după ce le-a susţinut alegerea în cel mai înalt for ştiinţific şi cultural al ţării. A promovat în funcţii de răspundere, pe linia Comisiunii Monumentelor Istorice, şi a susţinut premierea de către Academia Română a unora dintre istoricii, arheologii şi arhitecţii cu care a lucrat câteva decenii: Constantin Daicoviciu, Al. Bărcăcilă ş.a.

De numele lui Alex. Lapedatu sunt legate, de asemenea, debutul sau continuarea cercetărilor arheologice la complexele cetăţilor dacice din Munţii Orăştiei, la cele romane răspândite de la Drobeta până la Porolissum, la vechile monumente româneşti de piatră din Ţara Haţegului şi a Zărandului[25]. De asemenea, lucrările de restaurare şi conservare a monumentelor noastre bisericeşti (mănăstiri şi biserici în ruină sau stare proastă de păstrare) şi militare (cetăţi, fortificaţii, incinte orăşeneşti), toate mărturii ale trecutului istoric, ale artei medievale şi premoderne din spaţiul românesc[26].

Alexandru Lapedatu n-a fost un ministru de cabinet – a făcut parte din trei cabinete ministeriale – , ci un ministru de teren, preocupat în primul rând de starea monumentelor istorice şi a lăcaşurilor monahale şi bisericeşti.

❋

Alexandru Lapedatu s-a înscris în ştiinţa şi cultura română drept un istoric preocupat de reconstituirea trecutului epocilor medievală şi modernă, a legăturilor dintre Ţările Române în secolele XIII–XIX, de recuperare a vechilor situri şi monumente istorico-arheologice şi artistice, de protejare a patrimoniului istoric şi cultural-artistic al ţării. S-a impus, de asemenea, drept un ctitor de instituţii ştiinţifice şi cultural-bisericeşti tocmai când era mai mare nevoie de acestea, activitate potenţată în vremea ministeriatelor sale la Cultură şi Culte. Latura din urmă a vieţii şi operei sale, după cum s-a mai observat, i-a restrâns timpul de

[24] Ioan Opriş, *Prefaţă* la vol. Alexandru Lapedatu, *Scrieri alese. Articole, cuvântări, amintiri*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1985, p. 30.

[25] Idem, *Unele probleme privind începuturile activităţii Comisiunii Monumentelor Istorice – Secţia pentru Transilvania*, în „Acta Musei Napocensis", 1977, 14, p. 548–561; idem, *Comisia Monumentelor Istorice – Secţia pentru Transilvania şi promovarea cercetării epocii dacice,* în „Acta Musei Napocensis", 1982, 19, p. 608–611; idem, *Comisiunea Monumentelor Istorice. Secţia pentru Transilvania: istoric şi activitate*, Cluj-Napoca, 1983, 187 p. dact. (Universitatea „Babeş-Bolyai" din Cluj-Napoca, Teză de doctorat); idem, *Comisiunea Monumentelor Istorice*, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 1994, 168 p.

[26] Idem, *Despre activitatea de ocrotire a patrimoniului cultural naţional în judeţul Hunedoara (1918–1948),* în „Sargeţia", 1981, 15; idem, *Muzeul Unirii din Alba Iulia şi ocrotirea patrimoniului naţional (1918–1948),* în „Apulum", 1981, 19; idem, *Al. Lapedatu şi monumentele istorice*, în „Revista Muzeelor şi Monumentelor, Seria Monumente Istorice şi de Artă", 1984, 15, 1, p. 60–64.

cercetare ştiinţifică, încât astăzi se regretă că aceasta n-a putut beneficia mai mult de ce putea da istoricul; roadele străduinţelor sale în direcţia de întemeiere, de ctitorire şi de organizare instituţională a vieţii ştiinţifice şi cultural-artistice, din România primei jumătăţi a secolului trecut, au deschis însă noi perspective afirmării forţelor creative româneşti, fiind posibilă aşezarea acestora la locul ce li se cuvenea în cultura naţională şi europeană.

O REEDITARE NECESARĂ: GEORGE BARIȚIU (1812–1893), SCRIERI ISTORICE*

Prof. univ. NICOLAE EDROIU

Membru corespondent

Din vasta operă scrisă a celei mai prolifice personalități românești din secolul al XIX-lea, George Barițiu, s-a reeditat relativ puțin până acum. În 1912, la centenarul nașterii lui G. Barițiu, profesorul Ioan Lupaș reedita, la Sibiu, într-un volum, câteva *Studii și articole barițiene* (159 p.); în 1959 Vasile Netea îi reedita la București *Articolele literare* (168 p.), pentru ca în 1962, cu prilejul împlinirii a 150 de ani de la naștere, tot la București, profesorii Victor Cheresteșiu, Camil Mureșanu și George Em. Marica să reediteze din *Scrierile social-politice* (432 p.) ale Nestorului presei românești.

Aceasta înseamnă foarte puțin față de marea creație scrisă lăsată de G. Barițiu.

Ce s-a întâmplat cu scrierile sale din domeniul științelor istorice?

George Barițiu a rămas mai puțin cunoscut ca istoric, în contextul în care condeiul său de ziarist a ilustrat publicistica timpului. Prezența sa la ASTRA și la Academia Română încă de la fundarea acestor instituții științifice și de cultură românești a fost una de excepție, prin propria activitate științifică și culturală mărindu-le acestora prestigiul. Este drept, la prima vedere investigarea unor epoci mai îndepărtate de timpul unei activități extraordinare în principalele planuri ale vieții societale a timpului său, când prima afirmarea general românească, eliberarea politico-națională a tuturor românilor, cu deosebire a celor din Ardeal și unirea lor într-un singur stat național ar părea un lux pe care și l-a permis luptătorul politic, și aceasta în dauna obiectivelor esențiale ale unei vieți de om trăită și încadrată plenar acelor vremuri.

Cercetările istorice pe care le-a întreprins i-au fost benefice însă în vasta sa activitate politică și culturală, de ziarist nu în ultimul rând, asigurându-i argumentele irefutabile ale experienței trecute; observarea problematicii istorice frecventate este, în alt rând, edificatoare în privința relației acesteia cu chestiunile aflate la ordinea zilei în timpul vieții sale, cu deosebire la nivelul Transilvaniei, dar și al celui general românesc.

*Cuvânt la prezentarea volumului: *George Barițiu (1812–1893), Scrieri istorice*. Ediție îngrijită de acad. Camil Mureșanu și prof. Nicolae Edroiu, membru corespondent al Academiei Române, Editura Academiei Române, București, 2009, în cadrul ședinței din 1 februarie 2010 a Institutului de Istorie „George Barițiu" din Cluj-Napoca.

Cercetările pe care George Barițiu le-a întreprins în sfera ştiințelor istorice şi rezultatele acestora, concretizate prin studii publicate în revistele şi ziarele vremii, pe care el însuşi le-a condus, precum şi în comunicările ştiințifice prezentate în şedințele Academiei Române au fost analizate într-un volum special încă acum trei decenii de profesorul George Em. Marica (1904–1982)[1], fără îndoială cel mai bun cunoscător al operei ştiințifice şi culturale barițiene. Astăzi se consideră drept o mare pierdere ştiințifică faptul că nu se ştie unde se află manuscrisul Bibliografiei întregii opere scrise a lui George Barițiu, pe care sociologul român a elaborat-o printr-o muncă de benedictin şi pe care a înaintat-o spre publicare unei edituri bucureştene, în anii dinaintea decesului său.

Socotim, în consecință, că înmănunchierea în volumul apărut la Editura Academiei Române din Bucureşti, la sfârşitul anului 2009, a studiilor istorice datorate lui George Barițiu poate explica multe din rădăcinile şi laturile activității sale de om de cultură şi, totodată, politic, permițând mai buna cunoaştere a acestei multilaterale personalități românești din secolul al XIX-lea, iar studiul introductiv, datele cronologice, bibliografia scrierilor sale istorice aduc un plus de cunoaştere în aces sens[2].

❋

Interesul lui George Barițiu pentru istorie survine, după propria-i mărturisire, în vremea studiilor sale la Liceul romano-catolic piarist din Cluj: în anul 1829 – avea atunci 17 ani – îi cade în mână un exemplar din *Istoria pentru începutul românilor în Dachia*, a lui Petru Maior, lucrare polemică tipărită de cărturarul român la Buda, în 1812. Era puținul ce s-a publicat din scrierile istorico-filologice ale Şcolii Ardelene, ai cărui reprezentanți exercitaseră o extraordinară fascinație asupra tinerimii studențeşti din Transilvania după începutul secolului al XIX-lea, cu deosebire asupra celor care urmau şcolile Blajului. Tânărul elev pătrundea astfel în dezbaterea ce se purta în epocă asupra chestiunii fundamentale din trecutul românilor transilvăneni: originea şi vechimea lor, aria geografică a formării poporului român şi teritoriul locuit de acesta. Faptul l-a incitat la lecturi ulterioare, căutând în biblioteci, în anii următori, cărți de istorie şi filologie pe asemenea problematică, pentru a se informa în adâncime. Concluziile desprinse din asemenea lecturi i-au fost deosebit de utile în redactarea articolelor sale asupra trecutului şi prezentului românilor transilvăneni, pe care le publică, începând din 1838, în periodicele scoase la Braşov („Gazeta de Transilvania" şi „Foaie pentru minte, inimă şi literatură"). Lecturile sale, precum şi contactele pe care le are în perioada următoare cu intelectuali români de la sud şi est de Carpați îi permit abordarea problematicii general româneşti, multe din articolele sale fiind reluate de gazetele din Muntenia şi Moldova.

[1] George Em. Marica, *Studii de istoria şi sociologia culturii romane ardelene din secolul al XIX-lea*, vol. III. *George Barițiu – istoric*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1980, 255 p.

[2] Dintre studiile publicate anterior cu privire la viața şi activitatea lui George Barițiu se detaşează monografia elaborată de Vasile Netea (*George Barițiu. Viața şi activitatea sa*, Editura Ştiințifică, Bucureşti, 1966, 365 p.).

Să reținem mai întâi direcția de cercetare socotită prioritară în acel timp de către G. Barițiu, anume aceea de a publica documente istorice referitoare la trecutul românilor şi a ţărilor în care locuiau ei. După aprecierea proprie, a publicat în ziarele şi periodicele pe care le-a scos de-a lungul timpului în jur de 2 000 de documente istorice, repertoriul acestora fiind acum pe cale de întocmire. G. Barițiu avea solide cunoştințe de limbă latină şi de paleografie latină medievală, precum şi de scriere româno-chirilică. În aceasta din urmă şi-a publicat gazetele sale până la mijlocul secolului al XIX-lea, fiind apoi între artizanii noii ortografii româno-latine, discutată la nivelul intelectualității din Transilvania şi a conducerilor şcolilor din provincie, şi apoi în cadrul Academiei Române. Nu i-au fost străine elementele principale de diplomatică latină, studiile sale la Cluj (1827–1831) şi apoi la Blaj (1831–1835) oferindu-i posibilitatea de a le fi însuşit.

❁

Activitatea de istoric a lui George Barițiu s-a derulat în legătură cu misiunea asumată, la vârstă tânără, din proprie inițiativă, pe care mai târziu – în 1874 – şi-o argumentează prin îndatoririle față de Academia Română, al cărui membru fondator a fost, când invoca art IV, lit. B din Statutul Societății Academice Române:

„Secțiunea Istorică culege orice documente importante din țările române sau din străinătate atingătoare de istoria românilor; organizează misiuni pentru asemenea lucrări; ia inițiativa pentru explorarea țărilor române din punctul de vedere arheologic; pune la concurs şi premiază operele istorice pe cari se cuvine a le populariza între români”[3]. Se poate constata că G. Barițiu a împlinit cu prisosință toate aceste misiuni ştiințifice înscrise în Statutul Academiei în dreptul Secției Istorice, scrierile sale dovedind din plin acest lucru. A meditat, nu în ultimul rând, asupra valențelor pe care le are istoria pentru cunoaşterea trecutului societății umane şi impactul asupra acesteia. Încă în 1845 definise istoria – după sensul cuvântului „atât latinesc, cât şi mai vârtos elinesc” – drept operație ştiințifică semnificativă. „Istoria trebuie să fie numai supunerea sau înşirarea faptelor şi a evenimentelor care nu suferă nicio îndoială”[4].

❁

Adunarea şi publicarea de izvoare istorice s-au constituit în preocupări de început şi apoi continue în activitatea publicistică şi ştiințifică a lui George Barițiu. Se constată de altfel, în istoriografia europeană – spre mijlocul secolului al XIX-lea – un interes deosebit pentru depistarea surselor necesare reconstituirilor istorice şi

[3] Citarea acestui articol din Statutul Societății Academice Române o face în comunicarea prezentată în şedința publică a acesteia din 14/26 septembrie 1870, în prezența principelui Carol I al României. G. Barițiu, *Despre istoria mai nouă şi mai ales despre istoria anilor 1848 şi 1849*, în „Analele Societății Academice Române”, tomul III, anul 1870, Bucureşti, 1871, p. 150.

[4] G. Barițiu, *Istoria*, în „Foaie pentru minte, inimă şi literatură”, 1845, VIII, nr. 49, p. 389.

cercetarea acestora. Se întocmesc şi se editează colecţii de izvoare narative şi de documente istorice, acestea din urmă emise de cancelariile statale medievale şi ale principalelor instituţii centrale, politico-administrative şi bisericeşti. Interesul de a aduna şi depozita fonduri arhivistice în instituţii speciale, cum erau Arhivele Naţionale, care tocmai acum luau fiinţă, dar şi de către Academiile de Ştiinţe, a condus la o mişcare pozitivă în direcţia prezervării surselor documentare pe baza cărora să poată fi reconstituit trecutul. Mişcarea ca atare cuprinde şi spaţiul Ţărilor Române, în Transilvania fiind mai accentuat interesul istoricilor unguri şi saşi. Aici se constituie colecţiile arhivelor nobiliare şi cele ale oraşelor şi „Universităţii săseşti", importante mine pentru cunoaşterea istorică.

George Bariţiu a observat atent curentul afirmat în istoriografie încă în preajma anului 1848, participând la dezbaterile iniţiate cu privire la starea fondurilor arhivistice şi a documentelor istorice aflate în posesia diferitelor persoane prin articole inserate în paginile publicaţiilor sale, pe care le scoate la Braşov după 1838. A semnalat cu interes ştiinţific deosebit apariţia „Magazinului Istoric pentru Dacia" (l845–1847), care îşi propunea să publice izvoarele istorice privind trecutul românilor, a „Archivului" scos de T. Cipariu la Blaj (1867–1870, 1872), deplângând încetarea apariţiei acestuia; a apreciat după cuviinţă eforturile lui Alexandru Papiu-Ilarian de a tipări *Tezaurul de monumente istorice pentru România* (1862–1864), pe cele datorate lui B.P. Hasdeu de a publica documente istorice privitoare la istoria românilor[5] şi, mai apoi, după 1876, ale istoricilor care au îngrijit volumele din ampla colecţie de *Documente privitoare la istoria românilor* culese de Eudoxiu de Hurmuzaki. De asemenea, G. Bariţiu a urmărit atent eforturile în această direcţie ale istoricilor unguri şi saşi din Transilvania, justificându-şi propriile eforturi de editare a izvoarelor istorice prin argumentul sincronizării acestora, în vederea aşezării bazei documentar-informative pentru reconstituirile istorice care trebuiau să vină în privinţa provinciei intracarpatice. „Cernerea, combinarea lor [documentelor] critică rămâne pentru alt timp şi poate pentru alţi oameni. Cerul să dea numai ca istoria noastră să nu se scrie prea târziu", concludea istoricul[6].

După publicarea disparată a mai multor izvoare istorice în „Foaia literară" şi în „Foaie pentru minte, inimă şi literatură", începând din 1838 chiar, George Bariţiu deschide în aceasta din urmă serialul *Documinte vechi pentru istoria naţională transilvană* (1853–1854), continuat prin cel intitulat *Clio* din noua publicaţie scoasă de istoric: „Transilvania" (în numere din anii 1868–1870). Cel mai valoros grupaj documentar bariţian rămâne însă colecţiunea de diplome din *Diplomatariul comitelui Iosif Kemény, care privesc mai ales pe români (valachi)*, inserat în anii 1871–1874 ale revistei „Transilvania". Numeroasele documente editate acum de G. Bariţiu – din secolul al XI-lea şi până la un document din 1576 – scot la lumină prezenţa politică, socio-economică şi cultural-bisericească a românilor

[5] De altfel B.P. Hasdeu este în epocă printre puţinii istorici care l-a încurajat pe George Bariţiu în eforturile de a publica documente istorice, fiind singurul din Bucureşti care le menţionează şi apreciază.

[6] *Nota Red*., în „Transilvania", 1872, V, nr. 2, p. 16.

în spațiul transilvan în cadrele medievale. Istoricul a avut acces la arhiva depozitată de contele Kemény József (1795–1855) la castelul său de la Grind, la catalogul şi copiile după documente istorice fundamentale pentru cunoaşterea istoriei Transilvaniei, realizate de acest harnic căutător de fonduri arhivistice şi editor de izvoare istorice, mulțumindu-i public istoricului ungur[7], din 1831 membru al Academiei Maghiare de Ştiințe şi apoi al Academiei Imperiale de Ştiințe din Viena.

De numele lui Barițiu se leagă sintagma *Documente istorice transilvane,* devenit titlul pe care l-a dat unui grupaj de documente publicate în revistele sale[8], titlu preluat după aproape un secol de Ioan Lupaş pentru colecția de documente referitoare la secolele XVII–XVIII, pe care intenționa să o scoată sub egida Institutului de Istorie Națională din Cluj[9].

Documentelor istorice medievale publicate de George Barițiu le-a urmat o altă categorie de izvoare istorice, anume cea referitoare la evenimentele din 1848–1849. Constatând că istoricii unguri sunt preocupați de documentele privind Revoluția de la 1848, că în general la nivelul istoriografiei europene se manifesta în anii imediat postpaşoptişti interes pentru întâmplările de la mijlocul secolului al XIX-lea, istoricul şi redactorul publicațiilor periodice româneşti ardelene face – prin intermediul acestora – un apel în vederea salvării originalelor şi textelor documentare din acei ani. „Adunați documente şi le păstrați!" este strigătul istoricului în 1874[10], tocmai când era apostrofat în privința acțiunii lui de a publica izvoare istorice în periodicul său „Transilvania". El însuşi supune unei analize conceptul de „istorie modernă", de „istorie mai nouă", pe care o leagă de Revoluția din 1848–1849[11].

Prin materialul documentar publicat de el însuşi, precum şi de alți participanți la evenimentele din Transilvania anilor 1848–1849, în coloanele „Transilvaniei", „Gazetei Transilvaniei" şi „Observatorului", G. Barițiu a adus un imens serviciu istoriografiei Revoluției paşoptiste din Țările Române, cu privire specială la cea din Transilvania. Textele acestora au fost avute în vedere ulterior de cercetările istorice româneşti, iar astăzi, de colectivul de cercetători de la Institutul de Istorie „George Barițiu" din Cluj-Napoca, al Academiei Române, la editarea colecției *Documente privind Revoluția de la 1848 în Țările Române*. [Seria] C. *Transilvania*, vol. I–VIII (Editura Academiei Române, Bucureşti, 1977–2007)[12].

[7] G. Barițiu, *Epilog la documentele istorice publicate până acum*, în „Transilvania", 1874, VII, nr. 17–18, p. 209–210.

[8] Idem, *Documente istorice transilvane*, în „Transilvania", 1870, III, nr. 15, p. 178–179.

[9] Primul volum a apărut în 1940: *Documente istorice transilvane*, I, *1599–1699*, Cluj, Tip. „Cartea Românească", 1940, XVI + 522 p., evenimentele prilejuite de războiul mondial împiedecând continuarea colecției. După reorganizarea Institutului de Istorie din Cluj în 1949, colectivul de Istorie medie al acestuia va edita seria C. *Transilvania* a colecției naționale *Documente privind Istoria României* (DIR), devenită apoi *Documenta Romaniae Historica*, la care se lucrează şi în present.

[10] G. Barițiu, *Adunați documente şi le păstrați!*, în „Transilvania", 1874, VII, nr. 12, p. 137–138.

[11] Idem, *Despre istoria mai nouă şi mai ales despre istoria anilor 1848 şi 1849*, în „Transilvania", 1870, III, nr. 24, p. 293–298.

[12] *Bibliografia lucrărilor ştiințifice ale membrilor Institutului de Istorie din Cluj-Napoca. 1920–2005*, întocmită de Veronica Turcuş, Felicia Hristodol, Gheorghe Hristodol, Editura Academiei Române, Bucureşti, 2008, p. 30, 393–394.

După o sumară estimare, G. Barițiu ar fi editat în publicațiile sale peste 2 000 de documente istorice[13], într-un răstimp istoric relativ scurt şi când era mai mare nevoie pentru istoriografia română de un efort ştiințific în asemenea direcție. Într-un moment de popas în străduințele sale de publicare a izvoarelor diplomatice medievale referitoare la Transilvania, ca cel din 1874, care i-a prilejuit şi o reflecție asupra propriilor eforturi, George Barițiu îşi mărturisea intenția de a le fi scos în volum: i-au lipsit însă mijloacele financiare şi lectorii de limbă latină – se confesează istoricul[14]. La acestea se adaugă documentele editate în anexele studiilor sale istorice, dintre ele desprinzându-se sub acest aspect *Istoria Regimentului al II-lea românesc grănicer român* (1874), cu cele 16 anexe de texte documentare alăturate, în revista „Transilvania" continuând publicarea de „materiale istorice" privind istoria acestuia[15].

Publicarea de documente istorice în revistele sale, cu deosebire în periodicul ASTREI, „Transilvania", pe care unii dintre fruntaşii politici ardeleni îl doreau să fie doar un ziar oficios al «Asociațiunii», avea să-i pricinuiască întâmpinări şi reproşuri. A trebuit să se explice față de aceştia, pentru a nu-şi pierde prenumeranții, având în față exemplul „Archivului" lui T. Cipariu, care şi-a încetat apariția în lipsa sprijinului acestora.

George Barițiu a fost preocupat deopotrivă de izvoarele narative ca importante surse istorice necesare reconstituirii trecutului societății omeneşti. A consultat scrierile reprezentanților Şcolii Ardelene, din care s-a socotit a se trage istoriografic din opera lui George Şincai, fiind astfel cel mai indicat a da *Răspunsul* celui dintâi *Discurs de recepție* rostit sub cupola Academiei Române, datorat lui Alexandru Papiu-Ilarian dedicat vieții, operei şi ideilor lui Şincai (1869). A fost interesat de cronicile ardelene din secolele XVII–XVIII, prezentând şi comentând, în 21 de numere ale revistei „Transilvania", în cursul anului 1869, extrase din conica lui Mihail Cserei (1661–1711), iar în anul următor, 1870, fragmente din Istoria lui Ioan Bethlen (nouă numere din „Transilvania").

Să reținem apoi alte categorii de izvoare istorice față de care G. Barițiu a manifestat interes în lunga sa carieră de istoric şi om de presă, cum sunt inscripțiile, pe care le semnalează şi asupra cărora meditează în călătoriile sale istorico-arheologice întreprinse din proprie inițiativă sau la îndemnul şi cu susținerea Academiei Române, sau vestigiile arheologice de la Sarmizegetusa, Deva, Hunedoara, Oradea, Aquincum[16].

[13] După un sumar calcul, textele acestor documente ar fi format cca cinci volume într-o colecție specială referitoare la Transilvania şi ar fi constituit primul corpus românesc ardelean de izvoare diplomatice; ele au rămas risipite în publicațiile periodice al căror redactor era George Barițiu.

[14] G. Barițiu, *Epilog la documentele istorice publicate până acum*, în *loc. cit*.

[15] Vezi anii 1874–1875 ai revistei „Transilvania" şi semnalarea numerelor respective în *Bibliografia operei istorice a lui George Barțiu* întocmită de dr. Veronica Turcuş, publicată în volumul pe care îl prezentăm.

[16] Vezi rapoartele prezentate Academiei Române asupra acestor călătorii în *Bibliografia* operei sale istorice din acest volum.

George Barițiu a avut apoi preocupări de investigare a izvoarelor genealogice, fiind interesat de domeniul genealogiei. Ştiința auxiliară ca atare era intens frecventată în epocă, stăruințele cercetătorilor de atunci îndreptându-se mai întâi înspre culegerea de informații referitoare la biografiile oamenilor iluştri şi întocmirea de dicționare şi lexicoane în care acestea să fie cuprinse. Astfel, în 1857 publică articolul referitor la „biografiile sau viețile bărbaților renumiți din țările Imperiului austriac”[17], iar după un an, cel despre „biografiile bărbaților noştri renumiți”[18], insistând apoi pentru adunarea de material istoric privind originea, viața şi acțiunile personalităților marcante din cursul Revoluției de la 1848–1849. El însuşi a publicat în revistele şi ziarele sale numeroase necroloage, evocând biografic personalitățile respective, asupra unora insistând mai îndelung, cu instrumentarul genealogiei: Avram Iancu[19], Andrei Mureşanu[20] sau familia Hurmuzache[21].

Din domeniul heraldicii l-a interesat pe istoric stema Transilvaniei şi culorile heraldice ale acesteia, în articolul publicat pe asemenea temă dovedind cunoaşterea adecvată a limbajului tehnic aferent[22].

Dintre ştiințele auxiliare ale istoriei l-a preocupat paleografia şi diplomatica latină şi maghiară modernă, fără cunoaşterea cărora n-ar fi putut avea acces la textele documentelor de arhivă. În privința scrierii româno-chirilice, practicarea acesteia şi-a însuşit-o încă de la părintele său şi perfecționat-o la şcolile din Blaj; periodicele sale apar, de altfel, la început, cu slove chirilice, G. Barițiu fiind implicat în procesul de înlocuire a acestora cu literele latine şi în dezbaterea ce a urmat în Transilvania şi la Academia Română cu privire la ortografia româno-latină.

❋

Insistența cu care am urmărit în prezentarea de față eforturile lui George Barițiu pentru publicarea de documente istorice cu privire la istoria Transilvaniei îndeosebi apare pe deplin întemeiată. Mai întâi din realitatea că această direcție de lucru inițiată de patronul Institutului nostru este urmată până astăzi de cercetătorii lui, care, în tot atâtea echipe de lucru, editează documentele medievale ale Transilvaniei, izvoarele Răscoalei lui Horea (1784–1785), documentele Revoluției de la 1848–1849 şi ale mişcării naționale româneşti transilvănene de la 1849 până la 1918.

Pe de altă parte, depistarea şi publicarea de documente istorice l-au ajutat pe istoric, la timpul său, să-şi organizeze baza informațională pentru studiile sale istorice, publicate în revistele vremii sau prezentate sub formă de comunicări în şedințe ale Academiei Române.

[17] G. Barițiu, în „Foaie pentru minte, inimă şi literatură”, 1857, XX, nr. 1, p. 1–2; nr. 2, p. 5–6; nr. 3, p. 9–10.

[18] *Ibidem*, 1858, XXI, nr. 15, p. 68–70.

[19] Idem, *Avram Iancu*, în „Transilvania”, 1872, V, nr. 21, p. 243–245; nr. 22, p. 253–258, studiu scris la moartea eroului Revoluției de la 1848–1849 din Transilvania.

[20] Idem, *Material pentru biografia lui Andrei Mureşanu*, în „Observatorul”, 1878, numerele 47–64.

[21] Idem, *Familia Hurmuzache*, în „Transilvania”, 1878, XI, nr. 3, p. 25–28; nr. 4, p. 37–40.

[22] G. Barițiu, *Culorile heraldice ale Transilvaniei*, în „Observatorul”, 1882, V, nr. 59, p. 234.

Au putut fi, astfel, elaborate şi vedea lumina tiparului studiile sale privind epoca lui *Ioan Corvin de Hunedoara* (1873) sau *Istoria Regimentului II românesc grănicer transilvan*, precum şi altele incluse în volumul recent apărut la Editura Academiei Române, căreia i se cuvine întreaga noastră recunoştinţă. Din cuprinsul acestuia reiese cu prisosinţă acum contribuţia pe care George Barițiu a adus-o în epocă la evoluţia istoriografiei române din Ardeal.

❋

George Barițiu rămâne una dintre personalităţile marcante ale societăţii româneşti de la mijlocul şi din cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea. A contribuit la pregătirea Revoluţiei de la 1848 prin articolele publicate în ziarele pe care le scotea la Braşov, din 1838 începând („Gazeta de Transilvania" şi „Foaie pentru minte, inimă şi literatură"), implicându-se apoi în evenimentele din anii 1848–1849. A militat pentru dezvoltarea economică a Transilvaniei (a industriei, a comerţului, a extinderii reţelei de căi ferate etc.), creării de instituţii bancare. În plan cultural s-a implicat în organizarea ASTREI şi constituirii de societăţi şi asociaţii menite să contribuie la progresul românilor din provincia intracarpatică. Ca membru fondator al Academiei Române, ca preşedinte al Secţiunii Istorice a acesteia şi ca preşedinte al Academiei Române în 1893, George Barițiu a contribuit la organizarea şi funcţionarea celui mai înalt for de ştiinţă şi cultură românească.

Activitatea sa de cercetare în domeniul ştiinţelor istorice a fost de natură să propulseze istoriografia română din Transilvania într-un răstimp când era cea mai mare trebuinţă pentru aceasta. Studiile istorice incluse în volumul de faţă relevă cu prisosinţă străduinţele lui George Barițiu de a asigura afirmarea cercetărilor istoriografice din provincia intracarpatică referitoare la trecutul ramurii ardelene a poporului român, de a lărgi baza documentar-istorică a acestor cercetări.

Numele său, în semn de recunoştinţă, este purtat astăzi de institutul de istorie creat după Marea Unire din 1918 în principalul oraş al Transilvaniei, Clujul, institut investit să cerceteze desfăşurările social-politice din teritoriul esenţial al afirmării poporului român şi care, astăzi, continuă travaliul la proiecte ştiinţifice stabilite în urmă cu 90 de ani, între care şi cele formulate de patronul institutului, George Barițiu.

ŞTIINŢELE UMANE, LUMEA ŞI NOI*

Acad. DAN BERINDEI

Trăim vremuri extraordinare. Lumea se află într-o necontenită schimbare. Progresul înaintează cu paşi mari. Ştiinţele tehnice şi mai ales domeniul informaticii se află în plutonul fruntaş, deschizând drum mersului înainte. Comportamentul nostru, felul nostru de a fi este, de asemenea, într-o continuă schimbare. *Noul* ne domină existenţa, dar ne şi copleşeşte. Primejdia ca şi noi oamenii să fim prinşi în acest uriaş proces şi să fim transformaţi în simple piese ale uriaşului joc de mutaţii şi chiar de a fi transformaţi în *roboţi printre maşini* fiinţează. Ştiinţele umane sunt singurele care ne pot ajuta pentru ca integritatea noastră *umană* să fie salvgardată.

În procesul de învăţământ, sub impactul dezvoltării fireşti a disciplinelor noi, cele umaniste s-au văzut şi se văd treptat marginalizate, dacă nu chiar şi izgonite. Cu mai bine de o jumătate de veac în urmă, latina ocupa un loc de seamă. În timpul adolescenţei şi tinereţii mele, în anii treizeci ai veacului trecut, în toate clasele de liceu, vreme de opt ani, se cultiva această „matematica a spiritului", importantă nu doar deoarece este limba clasică din care derivă limbă română, ci şi prin funcţiile ei de măsură şi echilibru în toate domeniile. În Germania existau, cu câteva decenii în urmă şi bănuiesc şi nădăjduesc că ele fiinţează mai departe, un număr de licee în care cursurile se predau în această limbă. Am vizitat un astfel de liceu cu vreo patru decenii în urmă la Giessen. Important era faptul că absolvenţii săi reuşeau să se impună mai apoi printre primii în cursul studiilor universitare, inclusiv în domeniile neumaniste. Evident, era efectul „matematicii spiritului"! Din păcate, în învăţământul nostru, dar şi în cel european, latina a ajuns o „cenuşăreasă", iar limba greacă veche, care se preda şi ea vreme de doi ani, s-a pierdut în negura timpului.

Dar în afara limbilor clasice ostracizate în contemporanitate, alte discipline pot contribui la menţinerea spiritului uman la parametri necesari pentru ca formarea sa să nu fie afectată şi, mai ales, să fie deplină şi armonioasă. Lipsiţi de bagajul de bază al cunoştinţelor umaniste, cei mai buni ingineri, excelenţi în profesiunea lor, nu vor avea propria lor personalitate desăvârşită şi, totodată, vor fi deficitari în relaţiile interumane.

Geografia planetei, economia mondială, evoluţia istorică a umanităţii, ca şi cea spiritului uman, a culturii, cunoaşterea literaturii şi artei de seamă universale, toate acestea trebuie să facă parte firesc din zestrea spirituală a oricărui intelectual, indiferent

*Discurs de răspuns cu prilejul conferirii titlului de *Doctor Honoris Causa* de către Universitatea de Vest din Timişoara (Timişoara, 14 octombrie 2009).

de orientarea sa profesională. Mai mult ca oricând altădată, mondializarea, dar şi noul ritm de viaţă, mutaţiile profunde care au avut şi au loc la nivelul planetei ne obligă la adâncirea acestor cunoştinţe, altfel riscând să rămânem nişte orbi într-un Paradis!

Evident, că, în noua situaţie în care ne găsim de la 1 ianuarie 2007, este necesar să acordăm totodată o atenţie privilegiată Europei, fără îndoială mai întâi celorlalte 26 de state partenere în Comunitatea Europeană, dar, de asemenea, şi celorlalte state ale continentului, care, după toate probabilităţile, mai curând sau mai târziu, vor sfârşi prin a fi şi ele aliniate partenerilor comunitari. Lipsit de această viziune globalizantă asupra prezentului, dar şi asupra trecutului şi a evoluţiilor, mai ales în noile condiţii ale dezvoltării relaţiilor interstatale dar şi interumane, un om riscă să rămână într-o poziţie de inferioritate spirituală.

O atenţie deosebită ar trebui s-o acorde învăţământul cu prioritate statelor vecine. Fiecare dintre noi are o viziune parţială, dacă nu chiar o lipsă de viziune, asupra vecinilor şi, mai ales, asupra proceselor lor de devenire, a contribuţiei pe care într-un fel sau altul fiecare popor a dat-o zestrei comune a omenirii; la rândul lor, nici vecinii nu ne cunosc. Ştim cu mult mai multe despre popoarele situate în occidentul continentului decât despre cele vecine ale zonei noastre. Ştiu, totodată, că Timişoara şi Banatul reprezintă, în această privinţă, o excepţie fericită, deschiderea către vecini fiind aici evidentă, dar „cu o floare nu se face primăvară”. Vinovaţi de amintita viziune parţială suntem şi noi, istoricii din toate aceste ţări, care am dat şi încă mai dăm atenţie prioritară momentelor de conflicte şi de confruntări, la ceea ce ne opune şi nu la ceea ce ar putea contribui la o apropiere. Nu este de acceptat să fie acordată o atenţie infimă conlocuirilor paşnice, care acoperă cu mult mai mult din existenţa etniilor decât stările conflictuale. Exemplele cele mai sugestive ale unui trai comun neantagonic le avem chiar în conlocuirile transilvane şi bănăţene, prin satele care cuprind mai multe etnii, mai multe lăcaşuri de cult de confesiuni diferite şi seculare vieţuiri comune. Cum am spus, Timişoara şi Banatul reprezintă un exemplu pozitiv, un model, care trebuie elogiat.

Lumea s-a transformat şi se transformă, iar în Europa România se găseşte într-o nouă situaţie. Suntem unul dintre cele 27 de state, aflate într-o legătură specială, pe un drum nou pentru toţi locuitorii lor. Drumul Europei spre ceea ce ea va trebui să fie este departe de a fi uşor de străbătut. Obstacolele există, deoarece trebuie armonizate interese şi poziţii deosebite, nu numai ale cetăţenilor europeni în ansamblu, dar şi ale statelor componente. Este drept că – de la întemeierea ei – Uniunea Europeană, pe deoparte, s-a lărgit, iar, pe de alta, a adâncit progresiv procesul de apropiere interstatală în cadrul Comunităţii, dar mai este încă lung drumul până când noţiunea de *european* va dobândi toate valenţele sale. Votul recent al Irlandei este un moment deosebit de însemnat, un obstacol dispărând, dar, totodată probleme vor mai fi şi, de asemenea, şi obstacole. Oricum, încă pentru multe generaţii, frontierele vor fi spiritualizate, dar ele nu vor dispărea cu totul, iar dominantă va fi pentru fiecare etnia sa nativă, iar nu statutul de european, decât atunci când se va ajunge la eliminarea sau cel puţin sensibila atenuare a decalajelor.

Dacă disciplinele umanistice şi cunoştinţele în aceste domenii se impun într-un plan general, ele dobândesc o însemnătate primordială în ceea ce ne priveşte. Pe această cale va fi mult mai înlesnită integrarea noastră în lumea de astăzi, aflată într-un proces de accelerată schimbare. Trebuie înţelese de către fiecare procesele evolutive, premisele lor, diferenţele; cu alte cuvinte, nu este suficient să facem o radiografie actuală ruptă de un complex drum parcurs. Dar, totodată, pe această cale trebuie ca fiecare să fie conştient şi să înţeleagă propria noastră devenire, şi aceasta deoarece suntem cu toţii cetăţenii României. Europa în care am intrat, mai bine zis Uniunea Europeană, strânge la un loc cele 27 de state, dar până când decalajele şi deosebirile de nivel pe un plan sau altul vor fiinţa, până când aceste 27 de state se vor afla într-o „întrecere" în care fiecare caută firesc să-şi asigure o poziţie cât mai bună – inclusiv marile state iniţiatoare ale Uniunii – trebuie să ne strângem rândurile sub steagul României, străduindu-ne să dobândim o poziţie pe măsura potenţialului nostru economic prezent, dar mai ales viitor, a însemnătăţii noastre demografice, a capacităţilor şi inteligenţei noastre.

Ridicarea ţării este folositoare tuturor cetăţenilor ei şi afirmarea noastră în Comunitatea europeană căreia îi aparţinem ne va ajuta să reintrăm pe făgaşul din care am fost scoşi odată cu izbucnirea celui de-al Doilea Război Mondial. Dincolo de simţăminte – şi în ceea ce mă priveşte îmi afirm iubirea constantă faţă de această ţară! – există interesul fiecărui individ de a face parte dintr-un stat prosper, căruia i se recunoaşte însemnătatea şi un loc demn în lume.

Ştiinţele umane îşi au, în consecinţă, şi rostul de a transmite copilului şi apoi tânărului cunoştinţele de bază privind ţara lor, de a le trezi interesul pentru înflorirea ei, de a contribui la dezvoltarea unui patriotism sănătos, împletit cu sentimentele unui umanism, a dorinţei de conlucrare; de asemenea, apartenenţa la Uniunea Europeană ne impune asimilarea unui bagaj de cunoştinţe cât mai întins despre această entitate căreia îi aparţinem din 2007, deci a spaţiului comunitar. Dar, totodată, cunoaşterea limbii şi culturii române, iar pentru locuitorii de alte etnii ai ţării şi a limbilor şi culturii lor, a geografiei ţării, a istoriei românilor, dar şi a conlocuitorilor, ca şi a vecinilor şi, fără îndoială, istoria universală – pentru a avea constant în minte locul şi proporţia istoriei naţionale în procesele istorice generale –, a filosofiei cu ramurile ei, dar şi a cunoştiinţelor de drept sunt necesare *oricărui* cetăţean al acestei ţări. De asemenea, ar fi necesar să se realizeze în viitor o istorie a conlocuirii şi ca şi elevii şi studenţii români să aibă acces la o istorie a culturii conlocuitorilor, în ceea ce are ea mai esenţial.

Disciplinele umaniste au menirea de a accentua trăsăturile umane, de a feri pe tânăr să devină doar o rotiţă negânditoare într-un mecanism uriaş de producţie. Prin aceste discipline tânărul rămâne *om*, înţelegând rosturile existenţei sale, evoluţia în care el reprezintă un inel corelat unui întreg proces. Însuşindu-şi-le, el nu va avea sentimentul unui scaiete bătut de vânturi, ci va înţelege că se integrează unui proces milenar.

Construcţia unei ţări este rezultanta muncii şi activităţii cetăţenilor ei. Afirmarea fiecăruia se însumează şi reflectă capacitatea ţării. O ţară este un organism, care depinde de părţile sale componente, de măsura în care cetăţenii ei se

implică într-o activitate, care, prin efecte, poate depăşi limitele ei. Pregătirea fiecărui cetățean nu poate să ne fie indiferentă, căci de ea depinde viitoarea sa însumare la scara rezultantei mai înainte amintită. Or, această pregătire nu se poate limita doar la un domeniu de activitate. Cetățeanul reprezintă o parte componentă a unui *întreg*, a unei *țări*, şi în formarea sa sentimentul identității sale trebuie cultivat şi întreținut, chiar şi în condițiile în care partea de continent prizonieră a unui sistem până în decembrie 1989 s-a eliberat – de aici, din acest oraş, inițiindu-se lupta de eliberare a României – şi, de asemenea, după ce trăim fenomenele integrării în Comunitatea europeană. Începând cu acest mileniu, am păşit într-o altă lume, pe care suntem abia în curs de a o înțelege şi defini. Internetul, email-urile ne domină existența, iar călătoria a intrat în cotidian şi nu mai reprezintă astăzi decât o problemă de acoperire financiară, şi aceasta după ce, timp de decenii, am trăit într-o mare cuşcă! Tinerii din ziua de astăzi au porțile deschise şi călătoresc, pentru generația mea lucrurile au stat mult mai complicat. În ceea ce mă priveşte, cea dintâi călătorie am putut-o efectua în 1965 şi atunci aveam 42 de ani!

Încheind şi mulțumindu-vă pentru cinstea pe care mi-ați făcut-o vreau să vă exprim optimismul unui bătrân. Peste câteva săptămâni sper să intru în cel de-al 87-lea an al existenței mele. Am trăit o viață de încercări, dar şi de împliniri. Am trăit sub trei regi, sub dictatura regală şi cea a generalului Antonescu şi patru decenii sub fazele dictaturii roşii. Privesc înapoi, în ciuda suferințelor şi încercărilor, cu mult interes. Am trăit timpuri extraordinare.

Tranziția noastră nu s-a dovedit uşoară. De douăzeci de ani drumul străbătut a fost fără îndoială sub aşteptările noastre. Mă gândesc la ceea ce s-a realizat între cele două războaie şi la pasul bătut în mare parte pe loc în ultimele două decenii. Dar ştiu că toate îşi găsesc rezolvarea, important este doar ca oamenii, ca cetățenii acestei țări, să se regăsească şi să se întâlnească în dorința mersului înainte. România – cred în acest lucru! – va ajunge să-şi ocupe locul care obiectiv i se cuvine în familia europeană, dar acest lucru depinde în primul rând de noi, de dorința şi de voința noastră.

Urez Universității de Vest şi Timişoarei să contribuie mai departe, cu aceeaşi eficiență, la marile transformări pe care această țară, acest continent şi umanitatea în întregul ei le vor trăi!

IOAN PAUL AL II-LEA*

Acad. DAN BERINDEI

Noi, cei care i-am fost contemporani, nu-l putem uita. Când a început organizarea acestei reuniuni, am constat cu uimire că trecuseră zece ani de la acele zile care mi s-au întipărit în conştiinţă şi mai ales în inimă şi care mi se păreau a fi *ieri*. Este poate şi dovada puterii de impact pe care a avut-o acest papă extraordinar asupra noastră a tuturor. Aniversăm un moment de referinţă, unic şi el în dimensiunile sale şi, totodată, îndrăznesc s-o spun, un moment istoric în care parcă timpul s-a oprit în loc şi oamenii, noi toţi, au devenit atunci buni, uitând micimile cu care ne confruntăm zilnic, pentru a întâmpina o personalitate de excepţie. Revin, fără să vreau, la atmosfera acelor zile, aducând însă, de data aceasta, laude şi poporului nostru, care, cu mic cu mare, de toate vârstele, de toate confesiunile, a înţeles să-i iasă în întâmpinare Sfântului Părinte, într-o atmosferă de respectuoasă frăţietate. Nu pot uita alăturarea, simbolică, a papei Ioan Paul al II-lea cu patriarhul de fericită amintire Teoctist, ea însemnând pentru noi toţi speranţa unei frăţietăţi depline între cei care cred în Iisus Hristos.

Ioan Paul al II-lea a fost un mare papă, dar, totodată, a fost un mânuitor al sufletelor omeneşti la scară mondială, depăşind, prin activitatea şi faptele sale, într-o etapă de mare încercare pentru omenire, misiunea unui mare prinţ al Bisericii. El a slujit cu dăruire, cu mare putere de înţelegere, cu fermitate şi blândeţe, într-o fericită îmbinare, cauza oamenilor, preocupat de viitorul lor, de soarta umanităţii în întregul ei. Remarcabilă a fost nu numai capacitatea sa de a sesiza marile probleme ale lumii, dar puterea de care a dat dovadă în a contribui la *schimbări* atât de necesare şi atât de aşteptate. Ne putem întreba dacă marea răsturnare, la care am asistat la sfârşitul anilor ’80, când sistemul totalitar a fost demantelat, ar fi avut loc, în felul în care ea s-a desfăşurat, dacă nu ar fi existat înzestratul artizan care a contribuit enorm, în patria sa Polonia cu prioritate, dar nu numai, la realizarea acestui proces istoric care a schimbat faţa lumii. Papa Ioan Paul al II-lea a fost păstorul Bisericii sale, dar, în acelaşi timp, ca un adevărat creştin, s-a îngrijit de omenire în ansamblul ei. Amintirea efortului extraodinar pe care l-a făcut în ultimii ani ai vieţii, când, suferind teribil, a avut voinţa, forţa, capacitatea de dăruire, de a-şi urma misiunea pe care şi-o asumase, cu o stăruinţă care stârneşte şi astăzi un neţărmuit respect, ne impresionează şi astăzi. Ca români nu trebuie să uităm, de asemenea, afecţiunea pe care a manifestat-o faţă de ţara şi poporul nostru.

*Cuvânt de deschidere la sesiunea Academiei Române şi Bisericii Catolice ,,10 ani de la vizita Sfântului Părinte Ioan Paul al II-lea în România” (7 mai 2009).

Academia Română a dat curs, cu firească implicare, propunerii Monseniorului Ioan Robu, membru al ei, găzduind aniversarea acestui moment unic, dar şi pentru a evoca un mare Om al Bisericii, care i-a făcut onoarea de a accepta să facă parte din rândul membrilor ei de onoare. Ioan Paul al II-lea a fost un ilustru coleg căruia Academia Română, prin membrii ei, îi poartă un deosebit respect. Sesiunea de astăzi va contribui, fără îndoială, la o reamintire necesară şi la cinstirea firească a unui mare om al timpurilor noastre, ea reprezentând şi o manifestare de conştiință şi de recunoştință.

200 DE ANI DE LA NAŞTEREA LUI CHARLES DARWIN*

Acad. DAN BERINDEI

Există oameni de ştiinţă remarcabili, dar care rămân doar în memoria specialiştilor din domeniul respectiv. Dar există şi oameni de ştiinţă de dimensiuni universale, a căror notorietate străbate uneori chiar mileniile, veacurile. Pitagora, Galilei, Copernic, Pasteur, pentru a nu aminti decât câteva nume, aparţin într-adevăr nemuririi. Numele lor este evocat de noi toţi, descoperirile lor sunt cuprinse în manuale de şcoală, le-au învăţat părinţii noştri, noi înşine şi copiii noştri. Ei au ajuns să aparţină existenţei noastre cotidiene.

Un astfel de învăţat a fost şi Charles Darwin, de la naşterea căruia se împlinesc în acest an şi chiar în această lună 200 de ani. O personalitate uneori ciudată. Destinat să fie medic, apoi om al Bisericii, el şi-a descoperit vocaţia cu oarecare întârziere. După un început de tinereţe în petreceri şi desfătări – vânători, curse, cărţi de joc, mese pantagruelice – s-a aruncat, în 1831, în aventura unei expediţii în Ţara de Foc pe vasul „Beagle".

Jumătatea de deceniu petrecută de el în această expediţie a însemnat dobândirea de către Darwin a vocaţiei sale. Ştiinţele naturale şi, mai ales, o adevărată devoţiune în observarea faunei şi florei au făcut din tânărul Darwin un mare savant. Răbdarea sa fără sfârşit în observaţiile pe care le făcea neîncetat, integrându-se parcă mediului, şi puterea de comprehensiune, l-au purtat spre concluzii decisive. Această putere de a aştepta şi de a urmări cu pasiune şi răbdare ceea ce natura îi oferea făcea ca uneori veverițele să-l considere un obiect şi să se suie şi să circule pe el!

Reîntors în patrie, a început să publice rezultatele studiului observaţiilor şi experienţelor sale. Nu s-a adaptat Londrei şi a preferat să se stabilească la Down, unde timp de patru decenii şi-a trăit viaţa şi şi-a scris lucrările întemeiate pe stăruitoarea urmărire a naturii şi a manifestărilor ei legate de floră şi faună. În toamna anului 1859, a publicat *Originea speciilor*, precedată de anterioare memorii ştiinţifice. Într-o singură zi s-au vândut 1 200 exemplare din prima ediţie a cărţii. Până la sfârşitul vieţii a publicat variate lucrări în care a abordat, printre altele, probleme ca: ascendenţa animală a omului, fecundarea orhideelor prin insecte, mişcările şi obiceiurile plantelor cățărătoare, însuşirea mişcării la plante, rolul viermilor de pământ în formarea pământului artificial.

*Cuvânt introductiv la sesiunea consacrată de Secţia de Ştiinţe Biologice a Academiei Române bicentenarului naşterii lui Charles Darwin (26 februarie 2009).

Notorietatea i-a dat-o însă *Originea speciilor*, prin care a pus temei evoluționsmului şi a deschis o nouă perspectivă biologiei moderne. A avut de la început şi până astăzi susținători şi adversari. Teoriile şi concluziile cărții au fost întregite, completate şi corectate ulterior, dar contribuția lui Darwin în procesul complex al evoluției speciilor se afirmă şi astăzi biruitor – printre altele chiar prin contestările pe care le-a provocat şi care-i confirmă puternicul impact produs asupra ştiinței.

În 1868, Societatea Regală britanică i-a conferit medalia „Copley", în 1878 Academia de Ştiințe de la Paris l-a ales printre membri ei şi, de asemenea, şi Academia de la Berlin. Bolnav de inimă, a încetat din viață la 19 aprilie 1882, bucurându-se de cinstirea postumă a înhumării sale în Catedrala Westminster, nu departe de mormântul lui Newton şi de regii Angliei.

Academia Română era datoare să onoreze bicentenarul naşterii unui mare om de ştiință, mare prin rezultatele străduințelor sale, dar şi prin activitatea pasionată dedicată progresului cunoaşterii umane. Charles Darwin rămâne un deschizător al unei ferestre către tainele naturii, către cunoaşterea mecanismelor vieții şi ale mutațiilor pe care le-au trăit ființele vii pe Terra. Cinstirea sa prin această sesiune este legitimă şi binevenită, aş spune chiar necesară. Secția de Biologie merită toate felicitările pentru inițiativa de a face acest bilanț al operei şi gândirii unui mare savant, atât de prezent de două secole în ştiința umanității. Bilanțul este necesar nu numai pentru cinstirea lui Darwin, dar şi pentru a contribui la limpezirea unor nesfârşite discuții desfăşurate timp de 150 de ani. Comunicările prezentate astăzi vor contribui, fără îndoială, la o mai deplină comprehensiune a locului pe care-l deține Darwin printre marii oameni de ştiință ai omenirii.

II. IN HONOREM

ACADEMICIANUL DAN BERINDEI LA 85 DE ANI

Profesorul Dan Berindei, născut la 3 noiembrie 1923, în Bucureşti, s-a afirmat, de mulţi ani, drept o personalitate marcantă a istoriografiei româneşti, ajungând, mai ales în deceniile din urmă, să se confunde cu scrisul istoric însuşi şi, îndeobşte, cu cea mai importantă instituţie de consacrare a valorilor culturale româneşti – Academia Română. Ales, în 1991, membru corespondent al prestigiosului for menţionat, devine titular la scurt timp (1992), apoi preşedinte şi preşedinte de onoare al Secţiei de Ştiinţe Istorice şi Arheologie (din 1993 până azi). De asemenea, din 2006 este vicepreşedinte al Academiei Române.

Format în ambianţa şcolii istorice de la Bucureşti, în cea dintâi universitate a ţării, profesorul Dan Berindei şi-a desfăşurat o parte substanţială din cariera de istoric la Institutul de Istorie „Nicolae Iorga" al Academiei, în calitate de cercetător. Graţie modelului oferit cu generozitate de către profesorii săi – unii dintre cei mai de seamă istorici români ai secolului trecut –, precum şi dăruirii şi dotării personale excepţionale, tânărul învăţăcel a ajuns repede la performanţe ştiinţifice deosebite, apreciate de către cunoscători. Aprecierea aceasta cvasiunanimă a avut însă şi sincopele sale, datorate dictaturii comuniste, dificultăţilor de exprimare obiectivă a reconstituirii trecutului, primatului politicului şi al ideologiei, încât venerabilul istoric de astăzi s-a văzut chiar îndepărtat pentru un număr de ani din activitatea de cercetare. Au urmat însă apoi anii maturităţii creatoare, care au corespuns şi cu relativa destindere şi liberalizare a societăţii comuniste. Specializat în istoria modernă a României, a ajuns de-a lungul deceniilor să fie autorul, individual sau în colaborare, a circa 60 de volume şi a aproape 600 de articole şi studii apărute în prestigioase reviste ştiinţifice din ţară şi din străinătate, în care abordează aspecte referitoare la istoria politică şi socială a secolului al XIX-lea (revoluţiile din 1821 şi 1848, Unirea Principatelor, Războiul de Independenţă), la istoria economică, istoria culturii, a jurnalismului, a oraşului Bucureşti, istoria diplomaţiei şi relaţiile internaţionale: *La réforme agraire de 1864 en Roumanie et son application* (în colab.); *Reforma agrară din 1864*; *Cucerirea independenţei României*; *L'Union des Principautés Roumaines*; *L'année révolutionnaire 1821 dans les Pays Roumains*; *Revoluţia română de la 1848*; *Independenţa României*; *Epoca Unirii*; *1848 în Ţările Române*; *Călători români paşoptişti*; *Revoluţia română de la 1821*; *Societatea românească în vremea domniei lui Carol I. 1866–1876*; *Revoluţia română din 1848–1849. Consideraţii şi reflexii*; *Românii şi Europa în epoca premodernă şi modernă*; *Les Roumains et la France au carrefour de leur modernité*; *Géopolitique de la Roumanie. Regards croisés* (2003, în colab.); *Istoria Academiei Române (1866–2006)* (2006); *Les Roumains en Europe au XIX^e siècle. Études et essais historiques*

(2008); *Românii şi francmasoneria* (2008); *Constituirea României moderne* (2009); *În mijlocul cetăţii* (2009) etc. În egală măsură a fost atras şi de unele figuri de seamă ale istoriei moderne a României: *Mihail Kogălniceanu, Texte social-politice alese*; *Pe urmele lui Nicolae Bălcescu*; *Portrete istorice* ş.a. A depistat şi a publicat izvoare istorice privitoare la istoria modernă a României: *Documente privitoare la Unirea Principatelor* (vol. I, II, IV); *Documente Hurmuzaki. Serie nouă. Rapoarte consulare austriece (1812–1823)*; *Războiul pentru independenţă naţională 1877–1878. Documente militare* (în colab.); *Independenţa României. Documente* (II/1–2, în colab.); *Documente privind domnia lui Alexandru Ioan Cuza.* I. *1859–1861* (în colab.); în domeniul istoriei contemporane, a tipărit *Jurnalul politic* al profesorului Ioan Hudiţă (12 vol.). A fost coordonator şi autor la tratatul *Istoria românilor* (vol. VII/1). S-a numărat printre autorii a numeroase lucrări colective; este redactor-şef al unor publicaţii prestigioase („Memoriile Secţiei de Ştiinţe Istorice şi Arheologie" – Academia Română", „Revue Roumaine d'Histoire", Studii şi Materiale de Istorie Modernă") şi membru în colegiile de redacţie a unor periodice de profil româneşti şi străine („Historia Urbana", „Arhiva Genealogică", „Cahiers «Charles Fourier»" din Besançon, „Revue d'Europe Centrale" din Strasbourg-Paris). A fost ales, de-a lungul anilor, membru al unor academii şi foruri ştiinţifice străine (Academia Europeană de Ştiinţe, Arte şi Litere, Academia Polonă de Ştiinţe şi Litere din Cracovia, Comisia internaţională a presei, Asociaţia de istorie contemporană din Franţa, Societatea de Istorie Modernă a Franţei, Confederaţia Internaţională de Genealogie şi Heraldică, Comisia Internaţională de Studii Slave, Centrul Italo-Român de Studii Istorice din Milano, Comisia de Istoria Relaţiilor Internaţionale, Societatea Austriacă pentru Istoria Secolului al XVIII-lea, Asociaţia Istoricilor Europeni, Societatea de Istoria Revoluţiei de la 1848 şi a Revoluţiilor din Secolul XIX din Franţa, Societatea Sud-Est Europeană din Germania, Societatea „P.J. Proudhon" din Besançon, Asociaţia Istoricilor Francofoni din Paris, Societatea de Genealogie şi Heraldică a Greciei etc.).

Scrierile Domniei Sale au desenat, cu trăsături energice, portretul unei epoci numite îndeobşte „secolul naţionalităţilor", evidenţiind, în cadru european, afirmarea modernă a românilor şi a României, cu toate procesele importante de atunci: revoluţiile de emancipare socială şi naţională, formarea statului român unitar, domnia lui Alexandru Ioan Cuza, instaurarea şi afirmarea dinastiei de Hohenzollern-Sigmaringen, marile reforme, cucerirea independenţei de stat, desăvârşirea unităţii naţionale şi Primul Război Mondial etc. Îmbinând cu îndemânare de maestru analiza cu sinteza, editarea izvoarelor cu elaborarea de monografii, istoria naţională cu implicaţiile sale europene şi universale, academicianul Dan Berindei s-a situat mereu în centrul culturii poporului său, pe care a înţeles să-l facă apreciat şi cunoscut în lume.

La ceas aniversar îi dorim împlinirea pe mai departe a vocaţiei Domniei Sale, aceea de a scoate la lumină trecutul „aşa cum a fost", după expresia celebră a unui ilustru antecesor, din secolul pe care istoricul Dan Berindei l-a iluminat cu atâta pricepere şi dăruire.

Prof. univ. IOAN-AUREL POP
Membru corespondent

ACADEMICIANULUI ŞTEFAN ŞTEFĂNESCU – 80

Academicianul Ştefan Ştefănescu împlineşte 80 de ani? Cine l-a cunoscut – ca autorul rândurilor de faţă – din vremea când era student, rămâne o clipă incredul. Cele opt decenii aşternute peste personalitatea Domniei Sale nu au alterat, prin toate vicisitudinile lor, încrederea vlăstarului de sat oltean. În modelarea firii sale, studiile făcute la Colegiul Militar „Nicolae Filipescu", una dintre instituţiile de prestigiu ale învăţământului secundar din România, au jucat un rol esenţial. Cine a citit, de pildă, lucrările lui Petre Pandrea, cu numeroasele evocări ale anilor petrecuţi în amintitul Colegiu, ştie ce carte serioasă, ce disciplină riguroasă şi ce instrucţie aleasă au primit elevii de acolo. Mai presus de orice, elevii Colegiului au fost educaţi în spiritul iubirii şi al devotamentului faţă de ţară şi de neam. S-ar spune că Mihai Viteazul, al cărui cap se păstrează la Mănăstirea Dealu, i-a vegheat statornic pe „mănăstireni" (cum erau numiţi elevii Colegiului) şi, printr-un dialog tainic, le-a cerut să-i „raporteze", precum în careul şcolii, ce-au făcut pentru a sluji interesul naţional.

Aceste legături sufleteşti cu întâiul unificator al românilor explică atât concepţia academicianului Ştefan Ştefănescu despre rolul de educator al istoricului, cât şi locul de frunte ocupat de Mihai Viteazul în cercetările sale.

Când Ştefan Ştefănescu a trecut de pe băncile Colegiului pe cele ale Facultăţii de Istorie din Bucureşti (1951), o lume întreagă se schimbase: inclusă în sfera de hegemonie a Uniunii Sovietice, România cunoştea calvarul stalinismului. Unul din obiectivele de bază ale ocupantului sovietic era anularea conştiinţei naţionale a popoarelor aservite din Europa de Est. Trecutul românilor – componentă fundamentală a identităţii naţionale – trebuia rescris după canoanele impuse de Moscova şi aplicate de instrumentele ei din România. Mihail Roller, satrapul istoriografiei din Republica Populară Română, declara că documentele vor arăta în ce măsură Ştefan a fost Mare, iar Mihai a fost Viteaz. Miron Costin ar fi spus că românii trăiau vremuri de mare cumpănă pentru pământul ţării şi pentru ei.

Tânărul student trăia drama unei sfâşieri lăuntrice: formaţia de „mănăstirean" era în acut conflict cu linia Răutu-Roller din cercetarea istorică. Ştefan Ştefănescu a păstrat ca pe o comoară îngropată cele învăţate la Colegiul „Nicolae Filipescu" şi a străbătut acei ani, dedicându-se unei temeinice pregătiri de istoric. Devenit cercetător la Institutul de Istorie (care, din 1965, avea să reia numele lui N. Iorga), a beneficiat din plin de atmosfera de profesionalism şi seriozitate, creată de adevăraţi magiştri, precum Andrei Oţetea, Petre P. Panaitescu, Constantin C. Giurescu, Mihai Berza, Alexandru Elian.

Interesul tânărului cercetător s-a îndreptat – am spune firesc – spre Evul Mediu românesc. Umbra voevodalei Mănăstiri Dealu se întindea până la Bucureşti.

Pentru Ştefan Ştefănescu, epoca de mijloc a istoriei românilor nu însemna însă repovestirea cronicilor, ci analiza riguroasă, cu spirit critic, în descendența lui D. Onciul, a surselor, pentru a înțelege structurile de bază ale societății medievale. Din acestă preocupare şi cu astfel de mijloace, Ştefan Ştefănescu a cercetat o instituție fundamentală: bănia în Țara Românească.

Distanțarea României de Uniunea Sovietică şi deschiderea spre Occident au adus un curent de prospețime în viața culturală şi ştiințifică a țării. În acest context, un stagiu de specializare la Paris l-a pus în contact pe Ştefan Ştefănescu cu istoriografia pilot a continentului. Aflată sub semnul Şcolii de la „Annales", istoriografia se afla în plin proces de transformare: direcții noi de investigație, tehnici noi de cercetare. Întâlnirile şi discuțiile medievistului român cu marile figuri ale istoriografiei franceze, precum Fernand Braudel sau Jacques Le Goff, i-au deschis noi orizonturi de cunoaştere şi înțelegere a fenomenelor istorice, după cum contactul cu scrierile lui Jacques Dupâquier i-a trezit interesul, cultivat de îndată, pentru demografia istorică.

S-ar putea spune că, de la sfârşitul anilor '60, în personalitatea ştiințifică a medievistului Ştefan Ştefănescu s-a realizat o sinteză între moştenirea şcolii româneşti de istorie – reprezentată de N. Iorga şi Gheorghe I. Brătianu – şi Şcoala de la „Annales", cu „Evanghelia" ei: *Mediterana* lui Braudel.

Din întrepătrunderea organică a acestor componente a rezultat ansamblul trăsăturilor caracteristice ale operei de istoric a academicianului Ştefan Ştefănescu: minuție în interpretarea izvoarelor, deschidere spre cele mai noi rezultate ale cercetării istorice pe plan internațional, raportarea permanentă a spațiului românesc la cadrul de istorie europeană şi universală. În scrierile istorice ale lui Ştefan Ştefănescu, cititorul întâlneşte îmbinarea armonioasă între tradiție şi înnoire, între respectul – creator! – față de înaintaşi (de aici studiile de istoriografie şi reeditarea clasicilor istoriografiei române) şi receptarea rodnică a ideilor şi orientărilor recente din cercetarea istorică internațională.

Cu un asemenea capital ştiințific, profesorul Ştefan Ştefănescu, devenit director al Institutului de Istorie „Nicolae Iorga", a asigurat aproape două decenii (1970–1989) o perioadă de normalitate şi fecunditate ştiințifică într-o vreme când România se îndrepta spre o răsturnare dramatică, semnele crizei afectând şi cercetarea istorică. Condițiile din țară, tensiunile şi privațiunile şi, nu în ultimul rând, ostilitatea înverşunată a unor activişti ai Secției de Propagandă a CC al PCR l-au pus pe directorul Ştefan Ştefănescu, dublat şi de funcția de decan al Facultății de Istorie, în situații dificile sau chiar critice. Onestitatea sa structurală, devotamentul față de Institut şi convingerea că are o misiune sacră – acesta este cuvântul – de a-l păstra aşa cum îl ctitoriseră N. Iorga şi Gheorghe I. Brătianu, i-au dat forța interioară de a trece peste orice obstacol. În decembrie 1989, Ştefan Ştefănescu putea fi satisfăcut că „nava amiral" a istoriografiei române – Institutul „N. Iorga" – ajunsese cu bine la țărm, ilustrând perfect deviza care însoțeşte corabia de pe emblema Parisului: „Fluctuat nec mergitur" („Se clatină sub bătaia valurilor, dar nu se scufundă").

În ipostaza de profesor, academicianul Ştefan Ştefănescu a educat numeroase serii de studenţi şi a dat istoriografiei române, prin doctoranzii săi, un valoros contigent de cercetători.

Astăzi, la 80 de ani, academicianul Ştefan Ştefănescu poate contempla senin şi împăcat drumul străbătut, pentru că are conştiinţa datoriei împlinite. Obştea academică îl asigură de simpatia şi preţuirea ei şi îi adresează tradiţionalul „La Mulţi Ani!”.

Acad. FLORIN CONSTANTINIU

ISTORICUL ŞERBAN PAPACOSTEA LA 80 DE ANI

Devenit de curând octogenar, istoricul Şerban Papacostea s-a născut în Bucureşti, la 25 iunie 1928, în rândurile unei familii de intelectuali aromâni, preocupaţi din vechime de cultura şi civilizaţia comunităţii lor, dar şi a românilor în ansamblu. Bunicul său, Guşu Papacostea, a înfiinţat, împotriva voinţei autorităţilor, prima şcoală românească în Macedonia, iar tatăl, avocatul Petre Papacostea, un apropiat al mareşalului Alexandru Averescu, a fost o personalitate a Bucureştilor interbelici. Unchii istoricului, clasicistul Cezar Papacostea şi balcanologul Victor Papacostea, au completat galeria personalităţilor culturale din această familie.

Cercetătorul Şerban Papacostea s-a format în cadrul Universităţii din Bucureşti, fiind absolvent al Facultăţii de Istorie şi Geografie, ca elev fidel şi admirator al lui Gheorghe I. Brătianu, dar şi al unei elite de alţi mari profesori de stirpe nobilă, care au conferit strălucire europeană şcolii istorice din capitala României. De la Gheorghe I. Brătianu a învăţat meseria de istoric medievist, a prins gustul ştiinţelor auxiliare şi al aprofundării surselor, dar mai ales arta corelaţiilor neaşteptate, metoda integrării faptelor de istorie românească în mersul general al proceselor istorice, relevarea interferenţelor dintre Apus şi Răsărit, în această regiune de frontieră. Un alt maestru şi apoi director (al Institutului de Istorie „Nicolae Iorga", al Academiei Române, unde tânărul istoric era cercetător) i-a fost Andrei Oţetea, adevărat sprijin în anii regimului comunist, mai ales când s-au făcut epurările „obsedantului deceniu" şi când erau vânaţi, îndepărtaţi şi condamnaţi cei cu origine „burgheză". În acest context, profesorul Şerban Papacostea, alături de alţi confraţi, a fost deţinut politic în timpul regimului comunist.

În anul 1968 a obţinut titlul de doctor în istorie, cu o teză premiată ulterior de Academia Română şi intitulată *Oltenia sub austrieci (1718–1739)*. După 1989, au urmat o serie de prestigioase recunoaşteri interne şi internaţionale ale marii personalităţi, ale contribuţiilor sale fundamentale. Astfel, istoricul a devenit membru corespondent al Academiei Române, membru (pe urmele lui Gheorghe I. Brătianu) al Academiei Ligure de Ştiinţe şi Litere din Genova, codirector al revistei „Il Mar Nero" din Italia şi coeditor al colecţiei „Rumänienstudien" (Germania). Între 1990 şi 2001 a fost directorul Institutului de Istorie „Nicolae Iorga" din Bucureşti. Începând cu anul 1996, a fost profesor asociat la Facultatea de istorie şi ştiinţe politice a Universităţii „Ovidius" din Constanţa.

După teza de doctorat, unanim apreciată şi care trata o temă de istorie modernă românească în context central şi sud-est european, atenţia istoricului Şerban Papacostea s-a îndreptat tot mai mult spre Evul Mediu, spre secolele XIII–XV, cu accent pe formarea şi afirmarea statelor româneşti, ca şi – pe aceleaşi urme ale ilustrului său profesor – spre rolul Mării Negre de placă turnantă a politicii din

această largă regiune de la confluența dintre Europa şi Asia. A publicat, în acest sens, lucrări de referință, traduse în mai multe limbi, cum ar fi: *Geneza statului în evul mediu românesc* (1988, reeditată în 1999), *Românii în secolul al XIII-lea. Între cruciată şi Imperiul Mongol* (1993, cu o variantă în limba engleză, apărută la Cluj, în 1998), *Ştefan cel Mare domn al Moldovei*, *Evul Mediu Românesc. Realități politice şi curente culturale* (2001), *La Mer Noire, carrefour des civilisations* (2006), *Marea Neagră, răspântie a drumurilor intercontinentale (1204–1453)* (în colaborare cu Virgil Ciocâltan), *Studii de istorie românească. Economie şi societate (secolele XIII–XVIII)*, apărută în 2009 şi altele. A iluminat şi relevat astfel tablouri cvasinecunoscute sau total ignorate ale trecutului, punând accentul pe divizarea Europei între „latini" şi „greci", pe locul românilor în acest eşichier politic şi confesional; a descifrat mecanismul statutului inferior al românilor din Transilvania; a pus în lumină alcătuiri politice româneşti care, de la cumpăna secolelor XII şi XIII, au condus spre marile agregări statale din secolul următor; a legat, pe bună dreptate, soarta românilor din Transilvania de formarea statelor româneşti de sine stătătoare, desprinse din sistemul teritorial de dominație a Ungariei; a cercetat cu acribie statutul internațional al Moldovei în secolul al XV-lea, relevând echilibrul atins de țara românească de la răsărit de Carpați, sub Ştefan cel Mare, între cei trei factori de putere, anume Ungaria, Polonia şi Imperiul Otoman; a adus contribuții la studiul rolului veneților, dar, mai ales, al genovezilor în comerțul pontic şi în agregările politice ale românilor etc.

Împiedicat de oamenii regimului comunist să ajungă la catedra universitară, atunci când ar fi putut da pe deplin măsura valorii sale excepționale, istoricul Şerban Papacostea a depăşit acest interdict prin rolul, asumat în chip conştient, de îndrumător al tinerilor, aflați pe calea formării ca medievişti. Această asumare a venit de la sine, prin „asaltul" la care a fost supus de către tinerii înşişi, dornici de cunoaştere, care băteau la porțile, mereu deschise, ale casei sale ori ale Institutului de Istorie „Nicolae Iorga". Generozitatea, priceperea, cunoaşterea desăvârşită a surselor latine, greceşti şi slavone, corelațiile neaşteptate şi pline de sevă erau tot atâtea motive de apropiere de profesor. În acest fel, dialogul cercetătorului Şerban Papacostea cu istoricii în formare a fost mereu viu şi continuu, încât se poate spune, cu deplină îndreptățire, că el a fost şi profesor şi că a format în jurul său şcoală.

Autor de lucrări fundamentale în câmpul medievisticii, creator de şcoală istorică, îndrumător de instituții, istoricul a fost mereu prezent în inima Cetății, în viața semenilor săi, fără să facă rabat de la convingerile sale, de la principiile moralei, de la dreptate şi adevăr. Apărând valorile umane în general, a pledat pentru o deontologie a cercetării trecutului în special, care poate servi drept model tinerei generații de istorici. La ceas aniversar, îi dorim istoricului şi profesorului nostru Şerban Papacostea puterea de a duce mai departe menirea sa de iscoditor al lumii medievale şi vocația de om între oameni.

Prof. univ. IOAN-AUREL POP
Membru corespondent

PROFESORUL NICOLAE EDROIU LA 70 DE ANI

Profesorul Nicolae Edroiu, directorul Institutului de Istorie „George Barițiu", al Academiei Române, se află la vremea unor bilanțuri şi a sentimentului datoriei împlinite. Este o vreme de copleşitoare treceri în revistă şi de fascinante aduceri aminte.

Provenit prin rădăcini, prin naştere şi formație intelectuală din părțile Transilvaniei, deopotrivă din nordul voievodatului de odinioară, din preajma Gherlei, din curbura Carpaților Răsăriteni, din Braşovul marilor sinteze şi din Clujul marilor valori, Profesorul Nicolae Edroiu a purtat cu sine mereu sensul şi semnul unei civilizații profunde, ivite din „satele şi preoții din Ardeal", sublimate pe culmile domoale şi în văile largi, reunite într-un spațiu fără limite şi într-un timp etern, cam în felul în care vedea Lucian Blaga oscilația permanentă dintre teluric şi cosmic.

Braşovul, în anii de gimnaziu şi de liceu, i-a conferit viitorului cercetător dimensiunea reală a civilizației româneşti, cu toate sintezele ei şi cu interferențele româno-germano-ungare, din care a învățat de timpuriu respectul față de limba, cultura şi religia celuilalt. Braşovul a fost decisiv în formația adolescentului Nicolae Edroiu şi prin amintirea celor ce trecuseră pe-acolo şi lăsaseră urme de neşters: diaconul Coresi, Johannes Honterus, protopopul Vasilie, „dinastia" de preoți şi protopopi Radu Tempea, George Barițiu, Titu Maiorescu, Ciprian Porumbescu, Ştefan Octavian Iosif, Lucian Blaga, Ioan Lupaş, Octavian Goga, Sextil Puşcariu şi câți alții!

Clujul a însemnat desăvârşirea unei formații intelectuale serioase, pe fondul unor ani dificili, ai dogmatismului comunist, dar în ambianța unei tradiții solide, provenite din epoca interbelică. Marii profesori formați la mari şi prestigioase universități – Constantin Daicoviciu, David Prodan, Virgil Vătăşianu, Mihail Macrea, Francisc Pall, Mihail Dan, Ştefan Pascu şi alții – erau încă acolo, la catedră, obligați uneori la compromisuri, dar plini de erudiție, de bunăvoință, dăruiți studiului şi dornici de a-i învăța pe tineri. De la ei a deprins Profesorul Edroiu acribia studiului, metoda riguroasă a cercetării, de la ei şi din sfaturile lor a luat noianul de cunoştințe despre trecut, pe care le-a putut transmite apoi propriilor studenți.

S-a ocupat cu precădere, la început, de ceea ce numim astăzi lumea modernă, mai ales de secolul al XVIII-lea, timpul Luminilor, al modernizării, al mişcării politice de emancipare națională, al renaşterii culturale şi al tumultului țărănesc condus de Horea, Cloşca şi Crişan. Dar a mers şi spre vremuri mai noi, spre mişcarea lui Tudor Vladimirescu, spre Revoluția din 1848–1849 şi spre generația ei. A coborât apoi deopotrivă spre Evul Mediu, spre lumea transilvană a secolelor timpurii, spre istoria muncii şi a uneltelor muncii agrare, spre teme noi, necercetate anterior. A înțeles la modul profund şi deplin rolul izvoarelor şi nu s-a desprins niciodată de textul lor, nu atât în litera, cât în spiritul vechilor înscrisuri.

Aprofundând metodele de studiere a surselor, Profesorul Nicolae Edroiu a devenit de mult timp un specialist al scrierilor vechi, cu precădere al paleografiei româno-chirilice, pe care a ridicat-o la rang de disciplină magistrală la Universitatea napocensă. Treptat, a asociat paleografiei şi alte discipline auxiliare ale istoriei, precum arheologia medievală, diplomatica, sigilografia, numismatica, biblioteconomia, dar mai ales heraldica şi genealogia, devenind unul dintre cei mai reputaţi specialişti în câmpul acestor „ştiinţe ajutătoare", fără de care istoria nu ar putea, de fapt, să existe. A dedicat acestor teme studii speciale, teoretice, procedând şi la foarte serioase aplicaţii practice, încât a demonstrat indirect, până la urmă, că vechile „discipline auxiliare" sunt, la drept vorbind, adevărate „ştiinţe fundamentale", fără de care cercetătorul nu poate fi istoric adevărat.

Toate aceste strădanii s-au îndreptat însă spre reconstituirea veridică a trecutului, din secolele timpurii ale protoromânilor sau străromânilor până în secolul naţionalităţilor. Chiar şi atunci când această reconstituire a avut în atenţie instituţii, obiecte, unelte, arme, clădiri, simboluri, arbori genealogici etc., autorul nu a pierdut nicio clipă din atenţie omul şi oamenii, personalităţile şi comunităţile umane. În acest fel, creaţia Profesorului este una vie, perenă, profund umană, fiindcă are în atenţie viaţa trecută, cu toate avatarurile sale.

Creaţia evocată mai sus nu poate fi despărţită de activitatea didactică şi educaţională. Cercetătorul a fost mereu în mijlocul tinerilor pe care i-a îndrumat, de la primii paşi din cercurile studenţeşti până la alcătuirea lucrărilor de licenţă, de masterat şi de doctorat. Se pot număra cu sutele elevii şi învăţăceii Profesorului, răspândiţi prin toată ţara şi în afara ei, în institute şi universităţi, în arhive şi muzee, în şcoli şi biblioteci.

Cu o anumită discreţie – specifică întregii sale personalităţi – Profesorul a fost mereu o prezenţă în viaţa Cetăţii. S-a ferit însă mereu de ostentaţie, de exagerare, de excese. A evitat atitudinile spectaculoase, inclusiv pe tărâmul cercetării. Nu a agreat temele exotice, speculative şi nu a operat decât rareori cu ipoteze. Toate acestea au conferit poate scrisului său istoric o anumită egalitate cu sine, poate chiar o oarecare liniaritate aparentă, dar cât de multă preciziune, claritate şi proprietate, cât de profundă siguranţă, de serioasă ţinută şi de statornică încredere! Profesorul Nicolae Edroiu nu a răspuns în creaţia sa modelor, nici „comenzii sociale" (cum se numeau eufemistic indicaţiile de scriere a istoriei, elaborate de comunişti) şi nu a cedat nici facilului, cotidianului, eseului publicistic etc. A socotit, pe bună dreptate, ridicolă clamarea falsităţii întregii istoriografii elaborate în anii comunismului, ca şi decretarea infestării cu „mituri" a scrisului istoric românesc, de la cronicarii medievali până astăzi. A trecut suveran mai departe, pe lângă toate aceste manifestări de teribilism, de infantilism ori de nouă „comandă politică" – veştejite tacit sau manifest, atunci când a fost cazul – continuând să hrănească filonul sănătos al cercetării, să-i îndrume pe tineri spre descifrarea surselor şi spre reconstituirea veridică a prezentului oamenilor care au trăit în trecut.

Creaţia sa, augmentată mereu, treptat şi nespectacular, dar temeinic, a fost de natură să-i deschidă, după căderea comunismului, drumul spre „nemuritori", adică

spre calitatea de membru al Academiei Române. Şi în această ipostază, de cel mai înalt prestigiu, ca şi în toate celelalte, Profesorul Nicolae Edroiu şi-a păstrat aceeaşi atitudine sobră, reținută, chiar retrasă, vădind înțelegere, înțelepciune şi cumpătare. A trecut şi trece cu responsabilitate prin lume, a evitat şi evită controversele fără principii, ca şi provocările fără obiect. Învățăceii, alături de colegi şi de maeştri sunt fericiți să-şi exprime profundele lor sentimente de recunoştință şi de prețuire față de Cercetătorul, Istoricul şi Profesorul de înaltă probitate şi erudiție, dar şi față de Omul Nicolae Edroiu, şi să-i dorească noi împliniri.

Prof. univ. IOAN-AUREL POP
Membru correspondent

ISTORICUL VICTOR SPINEI LA 65 DE ANI

Născut în Basarabia, la Lozova, jud. Lăpuşna, la 26 octombrie 1943, istoricul şi arheologul Victor Spinei a fost ales membru corespondent al Academiei Române în 2001. Studiile, atât cele liceale, cât şi cele universitare, le-a urmat la Iaşi, unde a şi absolvit la Universitatea „Al. I. Cuza" în 1966. Teza de doctorat – *Moldova în secolele XI–XIV* – a susţinut-o la Facultatea de Istorie a Universităţii din Bucureşti. Tema acestei teze va prefigura preocupările sale din anii următori, care se vor axa în principal pe istoria Evului Mediu timpuriu din acest interval de timp atât de puţin cunoscut din Istoria României. Publicarea celei de a doua ediţii (1994) a sus-menţionatei teze va fi onorată prin acordarea premiului „Nicolae Iorga" al Academiei Române.

În ultimele trei decenii Victor Spinei s-a aplecat cu multă pasiune şi erudiţie asupra studiului popoarelor migratoare ale căror acţiuni au afectat ţara noastră, cu precădere Moldova, în Evul Mediu timpuriu. În special migratorii turanici şi impactul lor asupra structurilor politice şi a interrelaţiilor etnice cu populaţia românească au format obiectul unor studii ce s-au dovedit fundamentale în domeniul respectiv. Citez aici: *Realităţi etnice şi politice în Moldova Meridională în secolele X–XIII. Români şi turanici* (1985); *Moldavia in the 11th–14th Centuries* (1986); *Ultimile valuri migratoare de la nordul Mării Negre şi al Dunării de Jos* (1996); *Marile migraţii din estul şi din sud-estul Europei în secolele IX–XIII* (1999); *The Great Migrations in the East and South East of Europe from the Ninth to the Thirteenth Century* (I–II, ed. 2-a, Amsterdam, 2006); *The Romanians and the Turkic Nomads North of the Danube Delta from the Tenth to the Mid-Thirteenth Century* (Leiden-Boston, 2009).

În anii din urmă mai ales s-a ocupat şi de editarea unor opere importante ale unor mari istorici români, precum: Nicolae Iorga (1993, 1998), Gheorghe I. Brătianu (1988, 1999), B. Munteanu (2000, 2004), L. Boicu (2001), dar şi străini: F. Kellogg (2002), W. Treagold (2004), Ch. J. Halperin (2007), S. Brather (2008), W. Pohl (2008) şi M. Kazanski (2009).

Acestei laborioase activităţi i se adaugă numeroasele participări la coordonarea şi editarea unor serii de publicaţii şi reviste de specialitate dintre care menţionăm aici seriile „Honoraria", „Florilegium magistrorum historiae archaeologiaeque Antiquitatis et Medii Aevi" şi „Scripta archaeologica et historica Dacoromaniae", la acestea trei fiind şi membru fondator; este şi coeditor al seriilor „Bibliotheca Archaeologica Moldaviae". Desigur, nu trebuie uitată şi prezenţa lui în colegiile de redacţie a mai multor publicaţii de profil, precum: „Arheologia Medievală", „Arheologia Moldovei", „Dacia", „Historia Urbana" etc.

Azi, cercetătorul Victor Spinei se află la apogeul carierei sale. Este profesor la Universitatea din Iaşi şi, în această calitate, este şi creator de şcoală. Concepția sa istorică şi rigoarea metodelor de cercetare are şi va avea cu siguranță un puternic impact asupra generației tinerilor istorici. Mă alătur membrilor Secției de Ştiințe Istorice şi Arheologie a Academiei Române în a dori colegului ieşean, profesorul Victor Spinei, să-şi păstreze aceeaşi forță de muncă şi în anii următori şi la mulți ani de acum încolo şi suntem convinşi că aşteptările noastre ne vor fi îndeplinite.

Acad. ALEXANDRU VULPE

III. IN MEMORIAM

ACADEMICIAN CORNELIA BODEA (1916–2010)

În ziua de 29 aprilie 2010 s-a stins din viață, pe pat de spital, Academician Cornelia Bodea.

Vestea ne-a cutremurat pe toți, colegi şi prețuitori ai distinsei Academician, model profesional, care a slujit cu credință, în modul cel mai deplin ştiința în slujba interesului național, a progresului națiunii noastre.

Născută într-una din cele mai atrăgătoare şi bogate regiuni ale țării – fostul ținut al Zarandului – din părinți dascăli, intrați în legendă prin înțelepciunea lor şi iubirea de țară, Cornelia Bodea avea să devină şi ea, după ani de studii, exemplu de dascăl învățat, o veritabilă „*prințesă a spiritului*".

Ca eminentă studentă la Universitatea din Bucureşti, a avut şansa audierii cursurilor unor profesori celebri ai vremii, care i-au remarcat pasiunea cercetării ştiințifice şi i-au stimulat ambiția creatoare. Unora dintre ei, ca N. Iorga şi Gh. Brătianu – magiştri îndrăgiți – avea să le devină colaboratoare şi, după sfârşitul lor tragic, Cornelia Bodea avea să le închine emoționante pagini evocatoare.

Anul 1937 – când a absolvit Universitatea, obținând licența cu distincția *Magna cum laude* – a fost şi anul care a marcat începutul tipăririi unor studii ale Corneliei Bodea.

În revista „Hotarul" din Arad s-a publicat prima parte a monografiei, consacrată localității natale: *Cetatea Desnei. De la primele dibuiri până la căderea în ruină*. Lucrarea, prin erudiție şi acribie, anunța marele istoric de mai târziu. În ziarul „Curentul" din 29 mai 1937, sub titlul „Viața ardeleană", se sublinia faptul că lucrarea vine de la „*o nouă şi foarte serioasă autoare zărăndană*" şi că este „*un bun îndemn pentru studenții şi profesorii de istorie ai ținuturilor ardelene, ca să scoată la iveală trecutul regional, fără care istoria întreagă a Ardealului românesc va continua încă multă vreme să rămână un deziderat*".

La 14 iunie 1941, Cornelia Bodea şi-a susținut teza de doctorat, începută la sugestia lui N. Iorga în 1937, având ca temă: *Moise Nicoară (1784–1864) şi rolul său în lupta pentru emanciparea religioasă a românilor din Banat şi Crişana* (mama Corneliei Bodea descindea din familia Nicoară).

Lucrarea închinată de Cornelia Bodea *Memoriei veneratului Profesor N. Iorga*, lucrare bazată în întregime pe materiale inedite – române, latine, franceze, maghiare – s-a tipărit la Arad în 1943 şi s-a bucurat de aprecieri elogioase în presă, ca şi în marile periodice ştiințifice.

Între 1937 şi 1949, Cornelia Bodea a funcţionat la Catedra de Istorie universală de la Facultatea de Litere şi Filosofie din Bucureşti, catedră condusă, după moartea lui N. Iorga, de Gh. Brătianu, iar după 1947, de către A. Oţetea.

Din 1949 şi până în ultimele zile, Cornelia Bodea a slujit exemplar Institutul de Istorie Universală „N. Iorga", unde s-au auzit vocile unor mari savanţi români şi ale unora dintre marii savanţi ai lumii.

Prin opera creată, Cornelia Bodea a sporit prestigiul Institutului „N. Iorga" în ţară şi peste hotare.

Între 1972 şi 1989, şi în multe rânduri, ca „visiting professor", Cornelia Bodea a ţinut cursuri şi seminarii de înaltă ţinută ştiinţifică la universităţile americane, în special la *Ohio State University* şi *Boston College*.

❁

Opera ştiinţifică a Corneliei Bodea, înscrisă în patrimoniul istoriografiei româneşti, de valoare universală, este axată pe o problematică majoră a istoriei moderne a României. Procesul complex de dezvoltare economică, politică şi socială din întreg spaţiul românesc, ca şi dezvoltarea culturală şi activitatea diplomatică cu rol însemnat în lupta pentru emanciparea naţională şi în construcţia statului naţional unitar român, privirea spre Occident, ca dimensiune importantă în procesul creării statului naţional unitar român, sunt domeniile predilecte ale investigaţiilor ştiinţifice întreprinse de Cornelia Bodea şi în care ea a realizat lucrări de referinţă.

Cunoaşterea temeinică a principalelor limbi de circulaţie internaţională i-a înlesnit accesul la importante fonduri arhivalice din ţară şi din străinătate, depistarea unui important număr de izvoare istorice inedite privind istoria patriei.

Bibliotecile şi arhivele din ţară şi din străinătate i-au fost, de altfel, templele care i-au îndestulat dorinţa de cunoaştere şi pasiunea cercetării.

O parte din izvoarele istorice depistate le-a folosit în lucrările publicate, altă parte au intrat în circuitul ştiinţific sub forma unor volume de documente, întocmite la un înalt grad de acurateţe ştiinţifică.

❁

Permanenta străduinţă de a fi la curent cu literatura istorică nouă, apărută în ţară şi în străinătate, s-a răsfrânt în orizontul ştiinţific vast pe care-l avea Cornelia Bodea şi care i-a permis să surprindă în cercetările întreprinse corelaţii de fapte şi elemente semnificative, care scapă cercetătorului grăbit.

Lucrările Corneliei Bodea, prin tematica aleasă, slujesc deopotrivă progresului în ştiinţă şi interesului naţional. Ele se înscriu în cea mai valoroasă tradiţie istoriografică românească.

Valoarea ştiinţifică a operei Corneliei Bodea, activitatea ei universitară, de aleasă dăruire şi cu importante rezultate, desfăşurată în ţară şi peste hotare,

probitatea ştiinţifică şi atitudinea demnă, manifestată în atâtea împrejurări i-au adus preţuirea comunităţii ştiinţifice din ţară şi din străinătate.

Membră a Academiei Române din 1992, ea a fost aleasă, totodată, membră a Academiei din Portugalia.

În 1989 a fost distinsă cu *Diploma de onoare*, acordată de Primăria oraşului Boston (S.U.A.), iar în 1993, cu Diploma Prieteniei Româno-Americane.

În 1997 a fost declarată *Cetăţean de onoare al Municipiului Arad*.

Universităţile „Aurel Vlaicu" din Arad şi „Ovidius" din Constanţa i-au acordat titlul de *Doctor honoris causa*.

La 1 Decembrie 2000 i s-a conferit *Ordinul Naţional „Pentru Merit" în grad de Mare Ofiţer*.

❁

Sunt convins că ceea ce este etern din opera Corneliei Bodea nu va fi lăsat uitării, potrivit adagiului latinesc: *non omnis moriar*.

Amintirea neştearsă în inimile noastre, cu respect şi dragoste, va fi omagiul permanent pe care i-l datorăm celei care a ilustrat, în mod exemplar, viaţa ştiinţifică la Institutul de Istorie „N. Iorga" al Academiei Române şi din *Academia Română – „sanctuarul spiritualităţii româneşti*".

Odihneşte în pace, ilustră Academician Cornelia Bodea!

Sit tibi terra levis.

Acad. ŞTEFAN ŞTEFĂNESCU

CONSTANTIN DAICOVICIU
(1898–1973)

La împlinirea celor 110 ani de la naşterea eminentului slujitor al venerabilei Clio, ca fost discipol şi apoi colaborator al distinsului savant şi profesor, mă găsesc în situaţia de a-mi aduna şi aşterne cu pietate gândurile răzleţite de vreme, dar strâns legate de ceea ce personalitatea istoricului a întruchipat pozitiv, valoros, demn de urmat.

Constantin Daicoviciu s-a născut la 1 martie 1898 în Banat, la Căvăran, localitate care, azi, îi poartă numele. După absolvirea claselor primare în satul natal, a plecat la Lugoj şi Caransebeş, unde a terminat liceul. Studiile universitare le-a făcut la Universitatea din Cluj, Secţia clasică a Facultăţii de Litere (1918–1922), obţinând licenţa *magna cum laude*. A trecut apoi prin toate gradele universitare, de la practicant (1921), asistent (1928) şi docent (1932) până la profesor (1938–1968), decan (1940–1941, 1945–1946) şi rector (1957–1968) la *Alma Mater Napocensis*, distingându-se în permanenţă ca didact desăvârşit şi istoric de superioară factură.

În sfera pregătirii de specialitate – istoria antică şi arheologia clasică – timp de doi ani (1925–1927) a fost bursier la Şcoala Română (acum, Accademia di Romania) din Roma. După revenirea în ţară, în 1928, la Universitatea din Cluj, i s-a conferit titlul de doctor (*magna cum laude*) în istorie antică şi arheologie. Prin călătoriile de studii întreprinse, între 1929 şi 1932, în Austria, Germania, Franţa, Grecia şi Ungaria, tânărul istoric şi-a deschis noi orizonturi, şi-a însuşit noi cunoştinţe şi metode, pe care le va aplica în propriile investigaţii arheologice, de la Sarmizegetusa, în capitala Daciei Romane.

Pe plan administrativ şi de conducere ştiinţifică, paralel cu activităţile şi funcţiile universitare, a fost secretar al Comisiei Monumentelor Istorice din Transilvania (1921–1940), preşedinte al celei pentru monumentele istorice din Bucureşti (1947–1948), director al Institutului de Studii Clasice şi al Institutului de Istorie (din 1949), precum şi al Muzeului de Istorie a Transilvaniei din Cluj (1945–1973), preşedinte al Secţiei de Ştiinţe Istorice şi membru al Prezidiului Academiei, ministru adjunct la Ministerul Învăţământului (1949). La toate acestea, se mai pot adăuga şi alte responsabilităţi şi însărcinări cu caracter administrativ-ştiinţific ori social-politic, de majoră importanţă instituţională şi naţională.

Ca recunoaştere a realizărilor sale ştiinţifice pe tărâmul istoriei antice şi arheologiei, recunoscute în ţară şi străinătate, i s-a acordat Premiul Academiei Române (1932), Premiul de Stat (1950), Premiul „Herder” (1968) şi a fost ales membru corespondent al Institutului de Arheologie German din Berlin, al Societăţii de Studii Latine din Paris, membru corespondent (1948) şi titular (1955) al Academiei Române.

Importante şi semnificative în plan ştiinţific internaţional sunt participările la congresele epigrafice (Roma, 1939 şi 1956) şi de istorie de la Moscova (1954), Roma, Varşovia (1955) şi Lausanne (1957), calitatea de membru în Comitetul Internaţional al Istoricilor şi colaborarea la *Real-Enzyclopädie der klassischen Altertumswissenschaft* (Stuttgart), cu articolele *Porolissum*, *Potaissa*, *Potula*.

A fost un învăţat de mare cuprindere a Antichităţii, arheolog şi epigrafist pasionat, profund cunoscător al istoriei şi civilizaţiei dacice şi romane.

În special după cel de-al Doilea Război Mondial, timp de peste 25 de ani, a condus cu autoritate şi competenţă săpăturile şi cercetările de la cetăţile dacice din Munţii Orăştiei: la Piatra Roşie, Costeşti, Făeragu, Grădiştea Muncelului, Rudele, Feţele Albe etc. Rezultatele obţinute, împreună cu colaboratorii săi, în cercetările de la cetăţile, aşezările şi sanctuarele din Munţii Orăştiei, reprezintă un bun ştiinţific de inestimabilă importanţă pentru cunoaşterea centrului puterii politico-militare, social-culturale şi religioase a dacilor înainte de cucerirea romană. Valorificarea pe plan istoric a investigaţiilor, făcută repetat, se referă la limba, cultura materială şi spirituală a dacilor şi la locul acestora în cadrul civilizaţiilor din sud-estul Europei. Alte probleme dezbătute privesc organizarea statală şi politica „regilor" daci, tehnica şi sistemele de construcţie, civile şi militare la dacii din Transilvania. Remarcabil s-a dovedit a fi studiul despre caracterul politeist al religiei geto-dace, care a răsturnat definitiv teoria privind pretinsul monoteism al geto-dacilor, dedus eronat dintr-un cunoscut text herodotian. Noua interpretare a rămas valabilă până astăzi.

Activitatea sa de investigaţie arheologică-istorică s-a concentrat în permanenţă şi asupra epocii de stăpânire romană în Dacia. Se poate spune că cel dintâi care a pus cu competenţă în valoare ruinele Sarmizegetusei romane (Ulpia Traiana), prin excavaţii şi cercetări de durată (1924–1936), a fost Constantin Daicoviciu. Perieghezele sale arheologice în Banat şi pe sectorul de vest al *limes*-ului Daciei Romane, săpăturile de la *Porolissum* (1937–1939) şi cele din castrul roman de la *Micia*, pe valea Mureşului, au constituit noi contribuţii de seamă şi deschiderea perspectivelor în cercetarea vieţii civile şi militare din provincia traiană.

Dintre numeroasele sale lucrări, monografii şi studii, de relevat în mod special merită lucrarea de sinteză *La Transylvanie dans l'antiquité*, publicată în două ediţii franceze (1943 şi 1945), una germană şi alta în italiană (1943), lucrare considerată la timpul său un „model de monografie pentru o provincie romană". În multe privinţe, cu toată eroziunea implacabilului Chronos, ea îşi păstrează şi astăzi actualitatea. Datorită lucrărilor sale, istoria Daciei romane – ca şi a Daciei independente, de altfel – a căpătat adevărata ei înfăţişare, după cum apreciau la timpul său unii specialişti de renume.

Din vastul repertoriu al istoricului este suficient să amintim aici doar problemele mai importante care au fost abordate şi tratate cu deosebită competenţă. Ne referim mai întâi la persistenţa masivă a dacilor sub romani, romanizarea Daciei, dăinuirea romanităţii în fosta provincie traiană şi la etnogeneza românilor în spaţiul carpato-danubian. La acestea se adaugă alte importante capitole, cum sunt: întinderea, colonizarea, sistemul de apărare, armata, organizarea politico-administrativă a

provinciei traiane, cultele religioase, creştinismul, abandonarea oficială a Daciei de către autorităţile romane şi altele.

Continuitatea daco-romană şi formarea poporului român au rămas, însă, adânc înrădăcinate în conştiinţa şi preocupările sale de bază. În tratarea şi lămurirea acestor importante capitole din istoria noastră antică, autorul a pus la contribuţie întreg arsenalul cunoştinţelor sale. Bun cunoscător şi excelent mânuitor al izvoarelor narative greceşti şi romane, maestru în dezlegarea enigmelor epigrafice şi a sensurilor istorice ale vestigiilor arheologice, el a transpus problema – tratată în trecut de marii noştrii istorici mai mult la nivel logic, teoretic – şi pe planul documentării concrete, aducând dovezi de natură arheologică, numismatică şi epigrafică. În această complexă muncă de investigaţie, deloc uşoară, a fost sprijinit mereu de colaboratorii săi apropiaţi de la Cluj, între care *ego quoque tune parva pars fui*... Rezultatele obţinute sunt cunoscute. Ele au contribuit la consolidarea tezei privind continuitatea populaţiei băştinaşe în Dacia şi, totodată, la înmormântarea, cu funeraliile cuvenite, a falsei teorii roesleriene despre discontinuitatea autohtonilor în patria lor dintotdeauna.

Am afirmat deseori şi îmi face plăcere să repet, fără exagerare, că opera ştiinţifică a lui Constantin Daicoviciu, corect judecată, deşi supusă erodării trecerii timpului şi progresului cercetărilor – ca orice lucrare omenească, de altminteri – rămâne totuşi durabilă în esenţa ei, ca o temelie solidă, pe care neîncetat se poate clădi de către urmaşi. Ea este străbătută de la un capăt la altul de pasiunea căutării adevărului istoric, de obiectivitate şi patriotism. Ideile şi străduinţele sale sunt cu cinste duse mai departe de pleiada foştilor colaboratori şi discipoli formaţi în climatul de muncă a şcolii arheologico-istorice clujene, căreia el i-a pus bazele. Substanţa lucrărilor ştiinţifice ale distinsului învăţat, pe lângă dimensiunile daco-romane, are incontestabile trăsături şi valenţe ale istoriei antice europene, aşa cum de fapt a fost şi autorul însuşi: o personalitate complexă, un european autentic, cu rădăcinile puternic înfipte în pământurile străbune de la Dunăre şi Carpaţi. Cu toate dificultăţile şi vremurile schimbătoare în care i-a fost dat să trăiască, el a fost şi va rămâne în lumea creatorilor de şcoală, a concepţiei şi realizărilor istorice, a organizării şi conducerii instituţionale, ori a cercetării ştiinţifice un neîntrecut maestru.

După 110 ani de la naştere şi 35 de ani de la săvârşirea lui Constantin Daicoviciu în lumea umbrelor de dincolo de Styx, trecătorul prin Clujul actual (*Napoca*), unde a trăit intens şi a lucrat neobositul cărturar, se va întâlni cu statuia care-i perpetuează imaginea în bronz, va păşi pe strada care îi poartă numele şi va vedea acolo Institutul de Arheologie şi Muzeul de Istorie a Transilvaniei, pe care însuşi le-a condus, decenii la rând, cu autoritate şi înaltă competenţă.

Iată figura distinsă a unui învăţat care a dus mereu înainte flacăra, nu cenuşa istoriei.

Prof. univ. DUMITRU PROTASE
Membru de onoare

JAKÓ ZSIGMOND PÁL
Membru de onoare al Academiei Române
(1916–2008)

S-a stins din viață, la Cluj-Napoca, în ziua de 28 octombrie 2008, profesorul Jakó Zsigmond Pál, istoric al Evului Mediu şi remarcabil specialist în Ştiinţele speciale ale istoriei. Format în perioada interbelică, având o solidă pregătire în arhivistică, paleografie, diplomatică, sigilografie, bibliologie şi istoria cărţii, discipline fundamentale ale istoriei pe care le-a predat la Universitatea clujeană decenii de-a rândul, asigurând astfel formarea a zeci de specialişti în domeniile respective, Jakó Zsigmond a fost totodată autorul a numeroase cărţi şi studii prin care a contribuit la progresul istoriografiei din această parte a Europei.

Născut la Roşiori, comuna Diosig din Bihor, la 2 septembrie 1916, după studii primare şi gimnaziale, a urmat Liceul Reformat din Hajduböszörmény (Ungaria) şi apoi a făcut studii de istorie la Universitatea „Pázmany Péter" din Budapesta (1934–1939). A beneficiat de îndrumarea istoricului medievist maghiar Mályusz Elemér, care i-a condus teza de doctorat susţinută în 1940, când era încadrat ca arhivist la Arhivele Naţionale Ungare. Un an mai târziu se transferă la Arhivele Muzeului Ardelean din Cluj, al căror director este între 1948 şi 1950. Din 1942 funcţionează ca asistent la Universitatea maghiară din Cluj, iar din 1947 ca profesor al acesteia, apoi la Universitatea „Babeş-Bolyai" până la pensionarea survenită în 1981, în 1960 acordându-i-se titlul de doctor docent. Seriile de studenţi care s-au format sub îndrumarea profesorului Jakó Zsigmond, mai bine de patru decenii, şi de tineri cercetători, care au lucrat în preajma sa până în ultimele clipe ale vieţii sale nonagenare, îi sunt în continuare recunoscătoare pentru claritatea şi generozitatea sfaturilor profesionale de care au beneficiat din partea Magistrului.

Profesorul Jakó Zsigmond a funcţionat, între anii 1949 şi 1981, în colective de cercetare ştiinţifică din cadrul Institutului de Istorie din Cluj, fiind antrenat, alături de D. Prodan, Francisc Pall, Ştefan Pascu, Mihail Dan, Camil Mureşanu, Theodor A. Naum ş.a., în activitatea de editare a documentelor medievale referitoare la Transilvania. Cele şase volume din *Seria C. Transilvania* ale colecţiei *Documente privind Istoria României*, apărute în anii 1951–1955, înmănuncheau actele emise de cancelariile din Transilvania şi Ungaria cu referire la provincia intracarpatică în perioada 1075–1350, colecţie continuată după 1965 prin corpusulul *Documenta Romaniae Historica*, din care au apărut alte cinci volume la care ilustrul dispărut şi-a adus contribuţia. Se cuvine menţionat aportul său ştiinţific la elaborarea celor două volume de *Introducere* la *Documente privind Istoria României*, apărute în 1956, în cuprinsul cărora studiile sale privind paleografia latină şi sigilografia, cu referire la Transilvania până în secolul al XV-lea, sintetizau experienţa acumulată

până atunci în domeniu. Iar volumul *Scrierea latină în Evul Mediu*, elaborat împreună cu Radu Manolescu, tipărit la Bucureşti în 1971 şi la Budapesta în 1987, devenea, chiar de la apariţie, un preţios manual pentru toţi specialiştii şi tinerii cercetători ştiinţifici în problematica abordată.

Istoricul a frecventat apoi principalele aspecte ale culturii scrise din Transilvania medievală, ale istoriei cărţii şi tiparului din epoca premodernă, în bibliotecile maghiare, române şi săseşti. Volumul intitulat *Philobiblon transilvan*, apărut la Bucureşti în 1977, înmănunchia studiile sale de referinţă în materie. În 1990, a publicat la Budapesta două volume masive conţinând protocoalele Conventului de la Cluj-Mănăştur, principalul loc de adeverire din Transilvania medievală, iar în 1997, respectiv 2004, alte două volume cuprinzând regeste ale diplomelor medievale transilvănene.

Se cuvine a fi menţionată, de asemenea, contribuţia pe care a avut-o la apariţia tratatului academic de *Istoria României*, apărut în anii 1960–1964, prin capitolele de istoria culturii transilvănene medievale şi premoderne. Pentru meritele sale ştiinţifice şi deopotrivă didactice, profesorul Jakó Zsigmond a fost ales membru onorific al Academiei Maghiare de Ştiinţe (1988) şi al Societăţii Maghiare de Istorie, precum şi membru de onoare al Academiei Române (1996). A fost proclamat *doctor honoris causa* al Ráday Akadémia şi al Universităţii „Eötvös Loránd" (ELTE) din Budapesta. De asemenea, a fost distins cu Premiile „Pro Cultura Hungarica" (1991), „Kemény Zsigmond" (1995) şi „Széchényi" (1996).

A făcut parte din comisii de doctorat şi colective de cercetare, din redacţiile unor reviste de specialitate, pe care însă le selecta foarte riguros, fiindcă preocupările sale principale erau cele ştiinţifice de la masa de scris, de care se despărţea cu foarte mare greutate şi întotdeauna doar pentru scurt timp.

Istoriografiile română şi maghiară pierd, prin dispariţia profesorului, şi istoricului Jakó Zsigmond, un mare cercetător în domeniul medievisticii şi al ştiinţelor auxiliare de bază ale istoriei, un specialist profund cunoscător al desfăşurărilor istorice din această parte a Europei. Ne consolăm cu valoroasa operă istorică şi culturală pe care ne-a lăsat-o şi cu nepreţuitele sfaturi de care am beneficiat cei care l-am cunoscut şi i-am fost studenţi în deceniile de după mijlocul secolului trecut, rămânând doar ca Profesorului nostru să-i păstrăm o pioasă amintire şi o vie recunoştinţă.

Prof. univ. NICOLAE EDROIU
Membru corespondent

O FORȚĂ MORALĂ ŞI INTELECTUALĂ. ACAD. PROF. RADU P. VOINEA

În dimineața zilei de 11 mai 2010 a încetat din viață acad. prof. Radu P. Voinea, lăsând în urma sa o operă ştiințifică excepțională, apreciată ca atare în țară, cât şi în comunitatea ştiințifică internațională.

Radu P. Voinea s-a născut la 24 mai 1923, în „Cetatea Banilor"; a urmat Şcoala primară „Petrache Trişcu" din localitate şi a fost un absolvent eminent al Colegiului Național „Frații Buzeşti". La acest celebru colegiu din Craiova a avut parte de mari profesori, care au ştiut să-i dezvolte aptitudinile; el şi-a însuşit cunoştințe temeinice în domenii diverse ale culturii şi s-a impus ca „matematicianul liceului".

Licențiat al Institutului Politehnic din Bucureşti în 1946, Radu P. Voinea şi-a susținut doctoratul trei ani mai târziu, în 1949. La numai 26 de ani era doctor inginer.

Începând cu anul 1947, a urcat toate treptele carierei universitare, ajungând la 40 de ani, în 1963, profesor universitar. În această calitate a continuat tradiția marilor dascăli pe care îi admirase ca student şi pe care îi evoca deseori cu venerație. El a avut un rol important la crearea şi menținerea în instituție a unui climat de muncă favorabil activității ştiințifice, a ştiut descoperi printre studenți şi doctoranzi talente pe care le-a încurajat să publice. Făcând dovada unei inepuizabile energii, profesorul a dat exemplu, a oferit modelul, publicând lucrări valoroase, care îi asigură un loc de frunte în ştiința românească.

Ca prorector (1964–1967) şi apoi ca rector (1972–1981) al Institutului Politehnic din Bucureşti, Radu P. Voinea a reuşit să obțină sprijinul financiar din partea puterii politice a vremii pentru a ridica clădiri noi, funcționale pentru un învățământ modern, competitiv cu realizările cele mai de seamă ale şcolilor ştiințifice din marile centre ale lumii.

Foşti studenți şi doctoranzi ai profesorului Radu P. Voinea, distinşi oameni de ştiință de azi, îi pronunță cu venerație numele şi se mândresc că i-au fost discipoli.

Personalitatea distinctă a lui Radu P. Voinea în viața universitară, valoarea înfăptuirilor sale în domeniul învățământului şi opera ştiințifică creată la nivelul cel mai înalt al ştiințelor tehnice, i-a adus alegerea în Academia Română, ca membru corespondent în 1963 şi ca membru titular în 1974. Din 1967 şi până în 1974 a fost secretarul general al „Templului sacru al ştiinței şi culturii româneşti". Preşedinte era în acea vreme acad. Miron Nicolescu, nume ilustru, care ocupă un loc central în galeria marilor matematicieni români. Radu P. Voinea avea să evoce, după moartea acad. Miron Nicolescu, anii petrecuți în preajma acestuia, ani benefici pentru experiența sa de conducere a înaltului for ştiințific, care simbolizează forța creației româneşti în peisajul cultural-ştiințific al umanității.

În perioada 1984–1990, acad. Radu P. Voinea a fost preşedintele Academiei Române. După Anghel Saligny, preşedinte al Academiei Române între 1907 şi 1910,

Radu P. Voinea a fost cel de-al doilea mare inginer ajuns în fruntea Academiei Române. Anii mandatului său în această calitate au însemnat a fi, din punctul de vedere al contextului social-politic în care se afla ţara, dintre cei mai duri ai totalitarismului comunist. Era greu să conduci, să menţii şi să creşti prestigiul principalei instituţii cultural-ştiinţifice a ţării, în condiţiile unor restrângeri financiare aberante şi a unor ingerinţe politice care frânau creaţia ştiinţifică liberă.

În ciuda dificultăţilor existente, acad. Radu P. Voinea, cu un înalt simţ al responsabilităţii locului pe care-l ocupa, a slujit Academia Română – folosind slova vechilor documente – „cu cinste şi dreaptă credinţă". El a căutat şi a reuşit să diminueze răul care ameninţa cu dispariţia instituţia elitei intelectuale a ţării. Pe făgaşul marii ei tradiţii, Academia Română – în ciuda vicisitudinilor existente –, printr-o exemplară solidaritate a membrilor ei, şi-a continuat activitatea, a cultivat spiritul de cooperare internaţională şi a înscris unele lucrări de referinţă în patrimoniul ştiinţific mondial.

Anul 1989 a găsit Academia Română aptă să renască în dimensiunile conferite ei de necesitatea dezvoltării ţării în condiţii de libertate.

Ca veritabl aristocrat al spiritului, acad. Radu P. Voinea a manifestat pasiune şi pentru istorie şi valorile ei. Legăturile care s-au stabilit între mine, director mulţi ani al Institutului de Istorie „N. Iorga", şi dânsul au făcut ca Institutul pe care-l conduceam să ocupe un loc privilegiat în sistemul institutelor academice.

Prezenţa preşedintelui Academiei Române la manifestările ştiinţifice importante organizate *în* sau *de* Institutul „N. Iorga" întărea prestigiul acestuia. Prin numele fondatorului, prin valoarea membrilor şi a lucrărilor ştiinţifice realizate, Institutul „N. Iorga" a continuat tot timpul să fie socotit printre celebrele institute europene de profil.

Când, sub pretextul „poverii bugetare", s-a pus în discuţie restrângerea activităţii Institutului şi chiar desfiinţarea mascată a acestuia, prin aşa-zisa „concentrare a institutelor de istorie într-un institut central", acad. Radu P. Voinea, care era la acea dată şi rectorul Institutului Politehnic, ni s-a asociat, opunându-se categoric şi declarând că „poate să asigure existenţa Institutului «N. Iorga» cu resursele de pe platforma Politehnicii".

Au fost cuvinte rămase memorabile, întipărite în conştiinţa noastră, venite din partea unui mare protector al Institutului „N. Iorga".

Cei care am fost în preajma acad. prof. Radu P. Voinea am putut aprecia sufletul lui bun, generos, sensibil, calda lui afecţiune pentru cei cu care lucra.

Academia Română şi Universitatea Politehnică din Bucureşti, viaţa ştiinţifică şi învăţământul din România au pierdut, prin încetarea din viaţă a acad. prof. Radu P. Voinea, pe unul din reprezentanţii lor de seamă.

Amintirea luminoasă a savantului şi marelui profesor va rămâne vie în conştiinţa a numeroşi oameni de ştiinţă şi dascăli din toate generaţiile, a tuturor acelora care l-au cunoscut şi preţuit pentru ştiinţa sa, curajul civic şi caldul patriotism.

Colaboratori şi discipoli, aducându-i omagiul îndurerat, nu vor uita anii de muncă în comun, din care vor şti să păstreze esenţialul, sub dublul aspect al muncii, pline de dăruire, şi a slujirii ideilor înaintate.

Acad. ŞTEFAN ŞTEFĂNESCU

IV. DĂRI DE SEAMĂ

ACTIVITATEA SECȚIEI DE ȘTIINȚE ISTORICE ȘI ARHEOLOGIE PE ANUL 2008

În cursul anului 2008, membrii Secției de Științe Istorice și Arheologie, ai celor 15 institute de profil din subordine, ai comisiilor naționale și ai celor mixte de istorie au desfășurat o activitate bogată și variată, concretizată în publicarea de cărți, studii și articole, în organizarea de sesiuni științifice, simpozioane și mese rotunde, în participarea la reuniuni științifice naționale și internaționale etc.

Statistic, această activitate poate fi exprimată astfel: 198 de cărți (volume de autor, volume colective, ediții critice), peste 1 500 de studii și articole, din care peste 350 apărute în publicații străine, peste 150 de manifestări științifice organizate de institute, din care 25 cu participare internațională, peste 330 de deplasări în străinătate la stagii, cercetări în biblioteci și arhive, participări la reuniuni științifice, 51 granturi (din care 9 ale Academiei Române, 17 la CNSIS și 25 granturi internaționale), 16 contracte extrabugetare.

Membrii Secției au luat parte, în mod firesc, la viața științifică a Academiei Române și a țării. Astfel, domnul acad. Dan Berindei, în calitatea sa de vicepreședinte al Academiei, a coordonat activitatea celor trei secții din subordinea sa și a răspuns de granturile Academiei Române. Ca reprezentant al înaltului for de știință și de cultură a țării, a participat la o serie de întâlniri cu conducerile unor academii străine și la numeroase sesiuni științifice. La rândul său, domnul acad. Alexandru Zub, ca președinte al Secției de Științe Istorice și Arheologie, a luat parte la unele dintre cele mai de seamă manifestări ale Academiei, așa cum au fost, de pildă, simpozionul „Istoria, limba și literatura română în școală", sesiunea științifică dedicată împlinirii a 90 de ani de la Marea Unire, la Zilele academice ieșene etc. Totodată, a prezidat cele cinci ședințe de comunicări științifice organizate în cadrul Secției. Și ceilalți membri ai Secției au fost prezențe active în viața Academiei Române, participând, între altele, la colocviul „Penser l'Europe" (acad. Dan Berindei și prof. Ioan-Aurel Pop, m.c.), la sesiunea științifică consacrată zilei de 1 Decembrie 1918 (acad. Dan Berindei și prof. Nicolae Edroiu, m.c.), la lucrările comisiilor naționale de istoria orașelor (prof. Paul Niedermaier, m.c.) și de heraldică, sigilografie și genealogie (acad. Dan Berindei), dar și în cadrul comisiilor mixte de istorie: româno-rusă (acad. Florin Constantiniu), româno-bulgară (acad. Dinu C. Giurescu), româno-cehă (acad. Alexandru Zub), româno-ucraineană (prof. Victor Spinei, m.c.), româno-slovacă (prof. Nicolae Edroiu, m.c.), româno-polonă (acad. Dan Berindei). În cursul anului 2008, membrii Secției au primit importante distincții: Ordinul Național „Steaua României" în grad de cavaler (prof. Șerban Papacostea, m.c.), Crucea Casei Regale a României (acad. Alexandru Zub și prof. Șerban

Papacostea, m.c.). Totodată, membrii Secţiei (prof. Alexandru Vulpe, m.c., prof. Dumitru Protase, m.o. şi prof. Victor Spinei, m.c.) au continuat munca la ediția a II-a a volumelor I–III din tratatul *Istoria Românilor*.

În 2008, Secția şi-a sporit numărul de unități de cercetare cu Institutul de Istoria Religiilor. Din dările de seamă ale celor 15 institute de profil rezultă că atenția a fost concentrată cu precădere spre îndeplinirea proiectelor şi programelor, unele dintre acestea – colecția națională de izvoare, întocmirea de instrumente de lucru (bibliografii, dicționare etc.), editarea operei înaintaşilor – înscriindu-se între programele prioritare ale Academiei Române. În paralel, membrii institutelor au depus eforturi susținute în vederea obținerii de granturi naționale şi internaționale, în publicarea unui număr cât mai mare de studii în reviste străine de prestigiu, în desfăşurarea activității în domeniul doctoratului, prin susținerea de referate şi examene şi apoi a tezelor de doctorat.

În activitatea lor, institutele au întâmpinat şi o serie de greutăți. Una dintre acestea se referă la starea incertă a sediilor unor institute: Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului din Bucureşti, Institutele de Arheologie şi de Istorie din Iaşi şi Cluj-Napoca. În cursul anului 2008, Centrul de Istorie şi Civilizație Europeană din Iaşi a fost nevoit să părăsească sediul în care funcționa din 1993, fiind găzduit actualmente în clădirea Universității de Agronomie. În urma unor intervenții repetate şi a unor mari eforturi, Institutul de Cercetări Socio-Umane din Târgu Mureş, scos şi el din spațiul pe care-l ocupa de la înființare, a reuşit să găsească o clădire proprie, pe care a şi amenajat-o în conformitate cu cerințele unui institut de cercetare.

În 2008, instutitele s-au confruntat şi cu greutăți legate de imposibilitatea de a spori, pe măsura necesităților, propriile scheme prin angajarea de tineri cercetători, mai cu seamă în acele domenii în care se simte o acută lipsă de specialişti. Institutele de arheologie au fost din nou lipsite total de fondurile necesare săpăturilor arheologice. Toate institutele s-au confruntat cu insuficiența fondurilor necesare achiziționării de cărți de specialitate, în special din străinătate, dar şi a difuzării propriei producții de carte; nu au existat sumele necesare unor dotări şi reparații etc.

În pofida acestor greutăți inerente, mai cu seamă a celor de natură financiară, institutele din domeniul arheologiei şi istoriei au desfăşurat o activitate meritorie, răsplătită prin atestarea/acreditarea tuturor, la punctaje superioare. Prin tot ceea ce au realizat, membrii Secției şi ai institutelor de profil s-au dovedit a fi şi în cursul anului 2008 o prezență activă în viața ştiințifică a Academiei Române şi, în general, a țării.

Dr. DORINA N. RUSU,
secretar ştiințific

ACTIVITATEA SECȚIEI DE ȘTIINȚE ISTORICE ȘI ARHEOLOGIE PE ANUL 2009

Aşa cum rezultă din prezentul raport, în tot cursul anului 2009 activitatea membrilor Secției de Ştiințe Istorice şi Arheologie şi a celor 15 institute din subordine s-a desfăşurat în bune condiții, îndeplinindu-se temele prevăzute în planul de cercetare, fapt concretizat şi prin publicarea de cărți, articole şi multiple alte activități de profil (recenzii, prefețe, interviuri în ziare şi la TV, prezentări cu prilejul lansărilor de carte, cursuri universitate şi conduceri de doctorate etc.).

Din examinarea rapoartelor de activitate prezentate Secției rezultă următoarea situație exprimată statistic: 105 de cărți, din care 8 publicate în edituri din străinătate, 707 de studii şi articole de specialitate, din care 103 publicate în reviste din străinătate; la acestea se adaugă 463 de participări la reuniuni pe teme de profil (colocvii, congrese etc.) din țară şi 206 din străinătate. Printre realizările mai deosebite ale membrilor Secției şi cercetătorilor din Institut se cuvine a fi menționate lucrările: *Constituirea României moderne* (autor: acad. Dan Berindei); *Bănia în Țara Românească* (ediția a II-a revăzuită şi adăugită, autor: acad. Ştefan Ştefanescu); *Impasul reîntregirii* (ed. a III-a, autor: acad. Alexandru Zub); *The History of Transylvania*, vol. II (coord.: prof. univ. Ioan-Aurel Pop, m.c.); *The Romanian and the Turkic Nomands North of the Danube Delta from the Tenth to the Mid-Thirteenth Century* (autor: prof. univ. Victor Spinei, m.c.); *Conscripția fiscală a Transilvaniei din anul 1750* (vol. I, părțile I–II, ed.: Ladislau Gyemant et alii, Institutul de Istorie „Gh. Barițiu", Cluj-Napoca); *Documenta Romaniae Historica*, seria B. *Țara Românească*, vol. XXXIX, XL, XXVI (Institutul de Istorie „N. Iorga"); *Dicționarul istoric al localităților din județul Olt* (3 vol., Institutul de Cercetări Socio-Umane, Craiova); *Partide politice şi minorități naționale din România în sec. XX* (4 vol., coord.: Vasile Ciobanu, Institutul de Cercetări Socio-Umane, Sibiu); *Aşezarea din sec. XII–XIII de la Bratei* (autor: Adrian Ioniță, Institutul de Arheologie „V. Pârvan"). De asemenea, merită menționată apariția vol. VI din revista internațională „Il Mar Nero". S-au obținut 21 de granturi de la instituții din țară şi unul din străinătate.

Membrii Secției au luat parte la viața științifică a Academiei Române: au participat la Comisiile mixte de istorie (româno-slovacă, româno-ucraineană, româno-cehă, româno-maghiară, româno-rusă, româno-bulgară, româno-polonă), la Comisia Națională de Heraldică, Genealogie şi Sigilografie şi la Comisia Națională de Istoria Oraşelor.

În cadrul Secției s-au ținut patru comunicări (conduse de preşedintele Secției, acad. A. Zub) şi şase şedințe de lucru. În cadrul Secției s-a ales un nou preşedinte (acad. A. Vulpe) şi s-au ținut două concursuri pentru funcția de director (la Institutul de Istorie „A.D. Xenopol" din Iaşi şi la Institutul de Arheologie şi Istoria Artei din Cluj-Napoca). S-a ținut un Discurs de Recepție: acad. Şt. Ştefănescu (răspuns: acad. C. Mureşanu) şi s-a făcut o titularizare în cadrul adunării generale a Academiei Române: A. Vulpe.

Se remarcă activitatea unor membri ai Secției la manifestări deosebite, cu caracter internațional, organizate în cadrul Academiei Române: Participare la simposion-ului „Penser l'Europe. Educația şi învățământul în Europa de azi" (acad. Dan Berindei, acad. A. Zub, prof. univ. Ioan-Aurel Pop, m.c.). Prof. univ. Em. Popescu, m.o., a participat la Congresul Internațional dedicat Sfântului Vasile cel Mare, ținut în Aulă, în noiembrie; acad. Camil Mureşan, la simposion-ului „150 de ani de la înființarea Societății Muzeului Ardelean", precum şi la numeroase reuniuni organizate în țară.

Membrii Secției au desfăşurat o intensă activitate didactică universitară, reflectată prin ținere de cursuri (acad. A. Vulpe. acad. Camil Mureşanu, prof. univ. N. Edroiu, m.c., acad. Dinu C. Giurescu, prof. univ. Victor Spinei, m.c., prof. univ. Ioan-Aurel Pop, m.c., prof. univ. Em. Popescu, m.o.). Toți membrii Secției sunt conducători de doctorate şi, în acest cadru, mulți dintre ei au redactat referate în calitate de conducător sau de referent oficial.

S-au continuat lucrările la ediția a doua din *Istoria Românilor*: vol. I (ed.: acad. M. Petrescu-Dîmbovița şi acad. A. Vulpe) şi II (ed.: prof. univ. D. Protase, m.o., şi prof. univ. A. Suceveanu de la Institutul de Arheologie „V. Pârvan") au fost predate cu aviz BT la Editura Enciclopedică; vol. III se află în lucru (prof. univ. V. Spinei, m.c.). A continuat seria „Cărți de Căpătâi" cu *Gheorghe Barițiu. Scrieri istorice* (ed.: acad. C. Mureşanu, prof. univ. N. Edroiu, m.c.).

Dintre greutățile întâmpinate de către institutele de profil citățm selectiv următoarele probleme:

Sediile Institutelor de Arheologie din Bucureşti şi Iaşi şi al Institutului de Cercetări Socio-Umane din Craiova necesită reparații şi îmbunătățiri ale sistemelor de încălzire (instalarea de centrale termice). De asemenea, spațiile din Casa Academiei, promise pentru depozitarea materialelor arheologice şi a bibliotecii Institutului de Arheologie „V. Pârvan" din Bucureşti, încă din 2008, n-au fost obținute nici în prezent, ceea ce împiedică cedarea birourilor, în momentul de față pline cu material arheologic.

Şi anul acesta mai multe institute se plâng de dificultăți în angajarea de tineri colaboratori, fapt ce s-ar putea rezolva printr-o mai bună gestionare a raporturilor de vârstă (pensionări, reducerea drastică a numărului cumularzilor şi, respectiv, deblocarea posturilor astfel obținute). Prin aceste măsuri s-ar suplini şi lipsa acută de specialişti în anumite domenii, acum descoperite (epigrafie, paleografie, bizantinologie etc.). Se constată în continuare, în cazul mai multor institute, necesitatea sporirii locurilor de angajați pentru treburi auxiliare (desenatori, cartografi, redactori etc.). Asigurarea pazei institutelor care păstrează valori de patrimoniu (de exemplu, Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan" din Bucureşti) întâmpină dificultăți în respectarea dispozițiilor legale.

Toate institutele s-au confruntat cu lipsa fondurilor necesare unor apariții ritmice şi a distribuirii în străinătate a publicațiilor, fapt ce se reflectă negativ în sporirea schimburilor cu străinătatea, cu atât mai mult cu cât persistă o lipsă acută de fonduri de achiziții de cărți şi de reviste de specialitate.

Acad. ALEXANDRU VULPE,
Preşedintele Secției

V. PREMII

LISTA LUCRĂRILOR DISTINSE CU PREMII ALE ACADEMIEI ROMÂNE PE 2006

PREMIUL „VASILE PÂRVAN"

Titlul lucrării: *Arhitectura neoliticului şi epocii cuprului din România. I. Neoliticul*
Autor: Cornelia Magda Lazarovici şi Gheorghe Lazarovici
Recomandare: Institutul de Arheologie, Iaşi
Referate: prof. dr. Alexandru Vulpe, membru corespondent
prof. dr. Sabin Adrian Luca

Titlul lucrării: *Istorie şi civilizaţie. Sarmaţii în spaţiul est-carpatic (sec. I a.Chr. – începutul sec. II p.Chr.)*
Autor: Vitalie Bârcă
Recomandare: Institutul de Arheologie şi Istoria Artei, Cluj-Napoca
Referate: prof. dr. Alexandru Vulpe, membru corespondent
prof. dr. Dumitru Protase, membru de onoare

PREMIUL „ALEXANDRU D. XENOPOL"

Titlul lucrării: *Ţinutul Orheiului în secolele XV–XVI*
Autor: Ludmila Bacumenco (Rep. Moldova)
Recomandare: Institutul de Arheologie, Iaşi
Referate: prof. dr. Victor Spinei, membru corespondent
prof. dr. Ioan Caproşu

Titlul lucrării: *Istoria. Receptare, cercetare, interpretare*
Autor: Ion Ţurcanu (Rep. Moldova)
Recomandare: acad. Alexandru Zub
Referate: acad. Alexandru Zub
acad. Florin Constantiniu

PREMIUL „NICOLAE IORGA"

Titlul lucrării: *Les marchands en Valachie (XVII^{e} – XVIII^{e} siècles)*
Autor: Gheorghe Lazăr
Recomandare: Institutul de Istorie „N. Iorga"
Referate: prof. dr. Şerban Papacostea, membru corespondent
dr. Ovidiu Cristea

Titlul lucrării: *Arhitectura neoliticului şi epocii cuprului din România. I. Neoliticul*
Autor: Cornelia Magda Lazarovici şi Gheorghe Lazarovici
Recomandare: Institutul de Arheologie, Iaşi

Referate: prof. dr. Alexandru Vulpe, membru corespondent
prof. dr. Sabin Adrian Luca

PREMIUL „MIHAIL KOGĂLNICEANU"

Titlul lucrării: *Dimitrie Cantemir, The Salvation of the Wise Man and the Ruin of the Sinful World*
Autor: Ioana Feodorov, editor
Recomandare: Institutul de Studii Sud-Est Europene
Referate: acad. Dinu C. Giurescu
prof. dr. Dan Horia Mazilu, membru correspondent

PREMIUL „DIMITRE ONCIUL"

Titlul lucrării: *Preţuri de podoabe şi orfevrărie din metal preţios în spaţiul românesc (secolele XVI–XVII)*
Autor: Florentina Niţu
Recomandare: Facultatea de Istorie, Bucureşti
Referate: acad. Ştefan Ştefănescu
prof. dr. Antal Lukács

PREMIUL „NICOLAE BĂLCESCU"

Titlul lucrării: *Naţional, naţionalism, xenofobie şi anti-semitism în societatea românească modernă (1831–1866)*
Autor: Dinu Balan
Recomandare: Universitatea „Ştefan cel Mare", Suceava
Referate: acad. Florin Constantiniu
prof. dr. Dumitru Vitcu

PREMIUL „GEORGE BARIŢIU"

Titlul lucrării: *La graniţa Imperiului. Vicariatul Greco-catolic al Rodnei în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*
Autor: Mirela-Fica Andrei
Recomandare: Institutul de Istorie „G. Barițiu", Cluj-Napoca
Referate: acad. Dinu C. Giurescu
prof. dr. Nicolae Bocşan
dr. Simion Retegan

PREMIUL „EUDOXIU HURMUZAKI"

Titlul lucrării: *Valea Trotuşului. Enciclopedie*
Autor: Cornel Stoica
Recomandare: Facultatea de Istorie, Universitatea „Al.I. Cuza", Iaşi
Referate: acad. Ştefan Ştefănescu
prof. dr. Ion Toderaşcu

LISTA LUCRĂRILOR DISTINSE CU PREMII ALE ACADEMIEI ROMÂNE PE 2007

PREMIUL „VASILE PÂRVAN"

Titlul lucrării: *Grabmonument und sozialer Status in Oberdakien*
Autor: Carmen Ciongradi
Recomandare: Institutul de Arheologie şi Istoria Artei, Cluj-Napoca
Referate: acad. Alexandru Vulpe
prof. dr. Mihai Bărbulescu
prof. dr. Octavian Bounegru

Titlul lucrării: *Ceramica romană de la Napoca. Contribuţii la studiul ceramicii din Dacia Romană*
Autor: Viorica Rusu-Bolindeţ
Recomandare: Institutul de Arheologie şi Istoria Artei, Cluj-Napoca
Referate: prof. dr. Dumitru Protase, membru de onoare
prof. dr. Gheorghe Popilian
prof. dr. Alexandru Suceveanu

PREMIUL „ALEXANDRU D. XENOPOL"

Titlul lucrării: *Civilizaţia medievală timpurie din spaţiul pruto-nistrean (secolele V–XIII)*
Autor: Gheorghe Postică (Rep. Moldova)
Recomandare: Institutul de Arheologie, Iaşi
Referate: prof. dr. Victor Spinei, membru corespondent
prof. dr. Dan Gh. Teodor
prof. Ştefan Olteanu
prof. Ioan Caproşu

Titlul lucrării: *Clerul de mir din Moldova secolelor XIV–XVI*
Autor: Bogdan-Petru Maleon
Recomandare: Facultatea de Istorie, Universitatea „Al.I. Cuza", Iaşi
Referate: prof. dr. Nicolae Edroiu, membru corespondent
prof. dr. Victor Spinei, membru corespondent
prof. dr. Alexandru-Florin Platon şi prof. dr. Petronel Zahariuc

PREMIUL „NICOLAE IORGA"

Titlul lucrării: *Sibiu-Hermannstadt. Oriental trade in Sexteenth Century Transylvania*
Autor: Mária Pakucs-Willcocks

Recomandare: Institutul de Istorie „N. Iorga”, Bucureşti
Referate: prof. dr. Paul Niedermaier, membru corespondent
dr. Ovidiu Cristea

Titlul lucrării: *Die Grenzverteidigung Siebenbürgens im Mittelalter (10.–14. Jahrhundert)*
Autor: Ioan Marian Țiplic
Recomandare: Universitatea „Lucian Blaga”, Sibiu
Referate: prof. dr. Paul Niedermaier, membru corespondent
prof. dr. Thomas Nägler

PREMIUL „NICOLAE BĂLCESCU”

Titlul lucrării: *Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIII-lea. Afirmarea regimului congregațional*
Autor: Tudor Sălăgean
Recomandare: Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca
Referate: prof. dr. Ioan-Aurel Pop, membru corespondent
prof. dr. Zeno-Karl Pinter

Titlul lucrării: *Țara Românească şi Țara Moldovei în timpul domniilor lui Radu Mihnea*
Autor: Valentin Constantinov (Rep. Moldova)
Recomandare: Institutul de Istorie „A.D. Xenopol”, Iaşi
Referate: acad. Florin Constantiniu
prof. dr. Ioan Caproşu

PREMIUL „DIMITRE ONCIUL”

Titlul lucrării: *Țările Române şi Veneția în secolul al XVII-lea. Din relațiile politico-diplomatice, comerciale şi culturale ale Țării Româneşti şi ale Moldovei cu Serenissima*
Autor: Cristian Luca
Recomandare: Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca
Referate: acad. Ştefan Ştefănescu
prof. dr. Ioan-Aurel Pop, membru correspondent

Titlul lucrării: *Ştefan cel Mare şi Matia Corvin. O coexistență medievală*
Autor: Alexandru Simon
Recomandare: Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca
Referate: prof. dr. Ioan-Aurel Pop, membru corespondent
dr. Ioan Drăgan

PREMIUL „GEORGE BARIȚIU”

Titlul lucrării: *Dilemele modernizării. Economie şi societate în Transilvania 1850–1875*
Autor: Iosif Marin Balog
Recomandare: Institutul de Istorie „G. Barițiu”, Cluj-Napoca

Referate: prof. dr. Paul Niedermaier, membru corespondent
prof. dr. Teodor Pavel
dr. Susana Andea

Titlul lucrării: *Biserică şi societate în Transilvania în perioada păstoririi mitropolitului Ioan Vancea (1869–1892)*
Autor: Ion Cârja
Recomandare: Universitatea „Babeş-Bolyai", Cluj-Napoca
Referate: prof. dr. Mircea Păcurariu, membru corespondent
prof. dr. Nicolae Bocşan
dr. Simion Retegan

PREMIUL „MIHAIL KOGĂLNICEANU"

Titlul lucrării: *România spre Uniunea Europeană. Negocierile de aderare (2000–2004)*
Autor: Vasile Puşcaş
Recomandare: Institutul de Istorie „G. Barițiu", Cluj-Napoca
Referate: acad. Dinu C. Giurescu
prof. dr. Vasile Vese
conf. dr. Marcela Sălăgean

Titlul lucrării: *Propagandă şi război. Campania din Est 1941–1944*
Autor: Mioara Anton
Recomandare: Institutul de Istorie „N. Iorga", Bucureşti
Referate: acad. Florin Constantiniu
prof. dr. Ioan Chiper

PREMIUL „EUDOXIU HURMUZAKI"

Titlul lucrării: *Cartea veche românească din Voivodina*
Autor: Valeriu Leu şi Costa Roşu (Novi-Sad, Serbia)
Recomandare: Institutul de Istorie „G. Barițiu", Cluj-Napoca
Referate: prof. dr. Nicolae Edroiu, membru corespondent
prof. dr. Nicolae Bocşan

Titlul lucrării: *Oameni politici români. Enciclopedie*
Autor: Stelian Neagoe
Recomandare: Centrul de Istorie şi Civilizație Europeană, Iaşi
Referate: prof. dr. Ioan-Aurel Pop, membru corespondent
prof. dr. Gheorghe Buzatu